

Grey Scale #13

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

Inches 1 2 3 4 5 6 7 8

Centimetres 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19

Colour Chart #13

Blue	Light Blue	White	Black
Cyan	Light Cyan	White	Black
Green	Light Green	White	Black
Yellow	Light Yellow	White	Black
Red	Light Red	White	Black
Magenta	Light Magenta	White	Black
White	White	White	Black
3/Color	3/Color	3/Color	Black
Black	Black	Black	Black

DANES-PICTA.COM

N. 795

T. 231.

Z Biblioteki
Adama Ant. Kryńskiego.

Nb. 69. 87r

VI

Adam Ant. Krzyński

Smetoniusse Hayes Grouse class

Suetonius

Dab. 11.60.323

K. T. SWETONIUSZA

D Z I E J E

DWUNASTU CESARZOW
RZYMSKICH

PRZEZ

KAJETANA Z KWIATKOWA
KWIATKOWSKIEGO

SZAMBEIANA BYŁEGO DWORU KRÓLA POLSKIEGO
CZŁONKA TOWARZYSTWA WARSZAWSKIEGO
PRZYJACIÓŁ NAUK

NA JĘZYK POLSKI PRZEŁOŻONE.

Tom I.

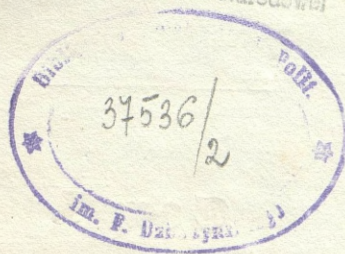
W WROCŁAWIU
u WILHELMA BOGUMIŁA KORNA.
1 8 2 6.

92 (zbiornik) 931

WYDANO Z DUBLETÓW
Biblioteki Narodowej

Przedmowa tłumacza.

Z wielu pism wydanych niegdyś od Swetoniusza, zaginionych w dawności czasów, jedno nas tylko w całości doszło, to jest: Życia dwunastu Cesarzów pierwszych Rzymskich. Dzieło to na Polski język dotąd, ile wiem, nieprzetłumaczone, podjąłem się przełożyć, w celu dołożenia się w części pracą moją do zamiaru przedsięwziętego od Towarzystwa Warszawskiego Królewskiego Przyjaciół Nauk, względem tłumaczenia na Polski język autorów klasycznych, abyśmy i w tym względzie nauk mniej pośledni byli od innych oświeconych narodów, rzadko którego autora klasycznego wytłumaczonego niemających. Jakoż i Swetoniusz wielokrotnie jest w inszych językach wytłumaczony, a ze znajomych mi tłumaczeń we włoskim, i z pięciu we francuskim języku, ostatnie, wydane w Paryżu w roku 1808 przez Pana Levesque z wierności i gładkości swojej największego szacunku jest godne.

Swetoniusz jest Dziejopis z rodzaju prostych opowiadaczów spraw życia człowieka

wziętego od niego do opisania rzetelnie potomności: jest więcéy z rodzaju Biografów, niż z Historyków ogólnie dzieje ciągłe całych narodów, i państw, do wiadomości potomnym czasom podających. Że zaś w tym swoim rodzaju jest skrupulatnie dokładny, i ściśle porządku pilnujący; przeto szczególniejszý zalety godny: a lubo pisarz z niego niebardzo ozdobny i wymówny; atoli z prostoty opowiadania swego jest miły, i z dokładności rzadkiéy pisarz ciekawy. Nic nieopuszcza co się tylko tyczy osoby, którý opisuje życie: ma sobie za obowiązek nie tylko powiedzieć co zrobiła, ale co o niéy mówiono. Śmiech niekiedy bierze z téy wielkiéy jego pilności w donoszeniu, o naydrobniejszych rzeczach, jednak to niegniewa. Jeżeli zaiste obfity jest w szczegóły, to za to bardzo oszczędny w uwagi: opowiada niezastanawiając się nad niczym; zdaje się, że go nic nie obchodzi, nie przydaje żadnéy swojéy pochwały lub nagany, nie okazuje żadnego rozczulenia lub gniewu: zgoła całą jego sprawą jest, opowiadać. Z takowéy obojętności gruntownie wnosić można, że jest bezstronny: niełubi ani nienawidzi ludzi o których mówi, sądenie o nich czytelnikowi zostawia. Przytacza często rzeczy

sły-

słyszane; ale za nie nieręczy: ta ostrożność powinna była go zasłonić od zarzutu miałości rozumu, i od rzuconego podéyrzenia o wiarę w opisanych przez niego dziejach, co mu pisarz francuzki O Rewolucyach Państwa Rzymskiego (*Linguet*) szafujący zbyt hoiynie naganą i pogardą, niesłusznie przyznaje. Tak bowiem zarzucić i twierdzić, jest chcieć pozbawić dziejopisa wszelkiéy wiary u potomności, a na to trzebaby dowieść, że albo miał interes swój fałszem uwodzić, albo że mu brakowało zupełnie rozsądku. Trudno zaś temu wierzyć, zważywszy, że Swetoniusza Cesarz Adryan, sam wielkiego rozumu monarcha, wybrał za sekretarza swego, i żeby Pliniusz pisarz tak przezorny miał wychwalać mialką głowę, i okazywać przyjaźń swoję, którą się zaszczycał Swetoniusz. O bezstronności zaś jego, sam styl i sposób opowiadania zdaje się czytelnika przekonywać. Swetoniusz wprawdzie pośledniejszy jest w piękności stylu od Liwiusza, w mocy ducha i głębokości myśli od Tacyta: niema piękności ciągłéy pierwszego, ani jest tak wielkim malarzem jak drugi; jest atoli zawsze ciekawy, i starannością swoją w pozbieraniu szczególnych wiadomości, czytelnika mocno uymujący.

Rzekłem, że Swetoniusz nie jest bardzo w stylu swoim ozdobny, że jest w opowiadaniu swoim prosty; zdawaćby się zatem mogło, że i do wytłumaczenia zawsze łatwy; przecież oprócz trudności zwykłych wynikających ze składu języków starożytnych umarłych, z dzisiejszemi żyjącemi, natrafia się jeszcze na insze, z częstéj wzmianki w kilku słowach o zwyczajach dawnych dla nas zatraczonych, z krótkich wierszy, ucinków, i żartów, stosowanych do owych odległych wieków i okoliczności, a nareszcie z wolności wyrazów obrażających wstyd, i tak dalece niekiedy posuniętych, iż zupełnie sama konieczna skromność, i uszanowanie uszu czytelnika nie pozwoliło je przytoczyć. Te spomnione trudności na bok odsunawszy, wtedy w tłumaczeniu Swetoniusza, najmniéj by się powinno prawdzić owo przysłowie włoskie Traduttore Traditore, to jest, że nacyjściéj bywa Przekładacz Przeniewiercą. W rzeczy saméj mało kogo obchodzi; w jakim języku było pisane proste spraw doniesienie, i można mniemać czytając Swetoniusza w innym języku z pilnością tłumaczonego, że go się prawie czyta po łacinie: zaś czytając najlepsze tłumaczenie, Juwenalisa lub Horacego, można

bydź

bydź ledwo niepewnym, że się ich obu nieczytało: gdyż człowiek z geniuszem, myśli i czuje razem z językiem swoim rodowitym, a mowa niemoże wyłożyć myśli i uczuć jego, niewyzuwając ich z tego pokostu rodowitej mowy, a to tak nieoddzielnego i potrzebnego, że niepodobna go zdjąć, bez naruszenia ozdoby istotnej dzieła. Mimo bowiem wszystkich pochwał dawanych językom terazniejszym nayoświecześniejszym narodów, trzeba jednak wyznać, że im wiele brakuje: niemogą wydołać dawnym językom, właśnie jak człek nagi i skrzepowany, szermierzowi zbrojnemu, i wolno członkami władającemu. Grecki i łaciński język mają dwa nieoszacowane przymioty: naprzód harmonię pierwiastkową we wszystkich zgłoskach, i zakończeniach słów, kiedy my mamy ją tylko przypadkowo, lub ze słów trafnie dobranych i sztucznie ułożonych: powtóre, wolność zupełną w szyku wyrazów malujących rzecz, i myśl wykładających. Każdy chwilę tylko zastanowiwszy się poymie łatwo, ile z tych dwóch względów wynika korzyści, na których nam zbywa; lubo żeby je znać doskonale, ile są ważne, trzeba umieć dawne języki.

Nadewszystko wyższość ta ich, w rymotworstwie czuć się daje: starożytni jak ukochane dzieci od natury bujają na skrzydłach, kiedy my czołgamy się na kulach. Harmonia niewyczerpana w zmianach nigdy ich nieodstępuje: napawa roskoszą, która posila myśli gdy te słabiej; dodaje ognia zimniejszym szczegółom; czaruje uszy, kiedy serce wypoczywa. My terazniejsi, kiedy myśl nas odbiega mało mamy skąd inąd pomocy, do nakłonienia cudzych uszu. Nie raz w myśli, człowiek umysłowe roskosze lubiący, człowiek czułych zmysłów, rzeknie Wirgilemu i Horacemu: nućcie, choćby nic treści niebyło: bo wasz głos roskosz mi sprawia, chociaż mię rzecz nic nieobchodzi.

Jakoż między pisarzami wieków naszych, ci co czując tę potrzebę zatrudniania, myślami czytelnika, i bojąc się okazać niekiedy czczeni, starali się aby każdy ich wiersz coś znać, każdy kształt mowy myśl uderzał, są nadęci i niegłady: przeciwnie insi którzy podobnie jak oni, smakowali w téj szczęśliwój starożytnych delikatności, starali się ile tylko mogli w dziełach swoich ją rozlać, a ludzie bez dobrego smaku, nazwali to słabością stylu.

Ucho u starożytnych było naysurowszym sędzią, którego trzeba było najpierwéj ująć: każde u nich słowo miało swoje pewne brzmienie. Z różnaitości takowego brzmienia robiła się harmonia ich poezyi; a z wolności szyku słów,

słów, tworzyła się szczególniejsza mowa, tak różna od prozy, iż rozebrawszy wiersze Wirgiliusza na prozę, widać jeszcze według wyrażenia Horacego, członki poety w sztuki porąbanego: kiedy zamiast tego u nas największy przymiot wierszy naszych, gdy niewidać w nich żadnego wymuszenia od prawideł, i gdy są zupełnie swobodne, mimo pętów miary i rymu, tak że ten odjąwszy, trudno oznaczyć granice między prozą i wierszami, ponieważ wymowna proza, zbliża się wiele do poezyi, a ta zaś gdy jest rozrobiona, wydaje się tylko wyborną prozą.

Nasze rymy prócz jednobrzmienności, która się w przydłuższym ciągu czuć daje, mają jeszcze inną nieprzyzwoitość; to jest, że przymuszają nas postępować wierszami parzystemi i robić rzadko i z trudna периоды: inaczej nieznaydziesz chyba w najlepszych rymopisach. Przeciwnie dawni pełni są téj łatwości, i sens w częściach mowy swojej zawieszają gdzie chcą, kiedy dzisieysi zdają się prawie zawsze co dwa wiersze go kończyć: tamci zaostwiają ciekawość, my ją zbyt prędko nasycamy.

Ale wracając się do tłumaczenia Swetoniusza dodam jeszcze, iż starałem się zbliżyć jak naybardziej do oryginału: a jeżeli jaki żart, ucinek, lub wyraz tyczący się obyczajów starożytnych trudny był do zupełnego i gładkiego w naszym języku wyrażenia, to w notach przydanych, objaśnienie dodałem. Noty zaś nie-
tylko

tylko w takich przypadkach, ale i co do inszych wiadomości ile mi się zdały bez przekładowania potrzebne, dla użytku czytelników nieoznajomionych ze starożytnością dołączyłem, wybrawszy je z celniejszych o starożytnościach badaczów, i unikając zbytecznéj onych rozwlekłości. Podział dzieła zastosowałem do liczb paragrafów każdego życia Cesarza, kładzionych w oryginale łacińskim, umieszczając pod taką liczbą treść paragrafu na początku każdego życia. Oprócz tego jeszcze, ponieważ ten łaciński dziejopis niezwykł kłaść w textcie żadnych uwag swoich, przez co zdawać się komu może będzie zbyt suche samo proste opowiadanie; przeto dla zapełnienia i takowego braku, oraz dogodzenia żądaniu tego rodzaju czytelników, przydałem na końcu każdego życia Cesarza uwagi przełożone z francuskiego języka, zrobione przez dwóch ostatnich tłumaczów na język francuski Swetoniusza, to jest Panów la Harpe i Levesque. — Zgoła usiłowałem w téj całej pracy mojęj poleconęj mi w r. 1805 od Prezesa Towarzystwa P. Nauk okazać ochotę szczerą przysłużenia się naukom oyczystym, poddając ją pod zdanie czytającéj publiczności, która chęć dobrą szacować, a usterkom jakie by się znalazły wybaczyć raczy.

ZYCIE SWETONIUSZA.

Swetoniusz jeden z starożytnych pisarzy, człowiek z nauk szacowany dla rodzaju ludzkiego, urodził się podług jednych przy końcu życia Nerona, a według inszych świadectw, co podobniejsza do prawdy, na początku panowania Wespazyana Cesarza. Owe obszerne państwo Rzymskie, którego straszny ogrom tyle wieków świat tłoczył, miotane pod ten czas rozruchami, chyliło się ku upadkowi, kiedy ten Dziejopis na świat przyszedł. Następcy Oktawiusza Cypiasa, którego pochlebstwo Augustem nazwało, wciągnęli potomków Brutusa do niewoli ślepéy i srogiey, a wolność rzymska w sercu tylko Agrikoli i w dziełach nieśmiertelnego Tacyta przebywała: tych śladem poszło pióro naszego Swetoniusza.

Ze związków jego, wnosić można, że Swetoniusz był niepospolitego rodu, imię domu jego szczyliło się konsularnymi, i wojskowymi urzędami pod panowaniami Klaudiusza

i Ne-

i Nerona. Jeden Swetoniusz Paulinus podbił Maurytanią, i pierwszy był z wodzów rzymskich który górę Atlas przeszedł: w dwadzieścia lat potym przeniósł poźar wojny do Brytanii, i miał szczęście Agrikolę za ucznia w rycerskiéy sztuce, a Tacyta za swego dziejopisa liczyć. Równali Rzymianie tego wielkiego męża z Korbulonem, i lubo żył pod monarchami u których zasługa za zbrodnią stała, przecięż sława jego na złe mu niewyszła. Cesarz Neron zrobił go Konsulem przy końcu panowania swego, a ten jeden czyn sprawiedliwy, mógł przewlec na niejaki czas rewolucyę w któręy tak słusznie zginął monarcha, który otruł brata, zamordował matkę, i Rzym spalił, aby z jego gruzów miał widok upadku Troi.

Ten Swetoniusz Paulinus przy końcu życia zhańbił swe laury: obwiniają go, że Cesarzem zrobić się myślał: to przynajmniéy pewna, że zdradził Ottona na Bebriackiéy bitwie (obacz o tym w Tacycie w xiędze 28iéy dziejów) i chełpił się z tego występku po potyczce przed Witeliuszem, a téy zdradzie był winien, że mu uszła bezkarnie okazywana wprzód wierność ku Panu swemu. Paulinus po tym kroku podłym, żył w niesławie, wzgardzony
równie

równie od zwycięzców i zwyciężonych, i umarł jakby nigdy na chwałę niezaskużył.

Z wielu miar zdaje się, że był z tegoż co i nasz Autor domu, ale to mylnie mniemano, iżby miał być jego Oycem. Pisarz dziejów dwunastu Cesarzów pierwszych, był szlachcic rzymski, i syn Swetoniusza Lenisa, pułkownika trzynastego pułku na bitwie Be-briackiéy będącego, który nic ważnego ani dla Rzymu, ani dla siebie niesprawił, i o nim raz tylko w życiu Ottona Cesarza wzmiankę mamy.

Autor nasz Swetoniusz Trankwillus urodziwszy się na początku panowania Wespazyana, przepędził na naukach pierwsze chwile rozwijającego się rozumu, znał już ile wtedy niebezpieczne było jego użycie na obronę o-czyzny, a zagładę burzycielów. Młodość Swetoniusza na czasy Domicjana trafiła: aby nie rozdrażnić tyrana, pod którym nikt filozo-fem ani poczciwym być niemógł bezkarnie, poświęcił się nasz młodzian nauce grammatyki, i pracował długo w tym rodzaju, czego ślady pozostały w ułomkach dzieł jego doszłych aż do naszych czasów. Liczne pisma z pod pió-ra jego wyszły, o których wzmianki znajdu-jemy, dowodzą dostatecznie obszerność jego nauki. Swidas zebrał niemały poczet dzieł jego,

jego, które mu przypisuje, to jest: pięć o igrzyskach Greckich, dwie pięci o widowiskach u Rzymian, czyli co biorą za jedno uczeni, pod tytułem o mieście Rzymie, jedną pięć o Kalendarzu rzymskim, także uwagi nad rzecpospolitą służące za odpowiedź Dydymowi. Pięć o rzeczach rozmaitych, gdzie traktuje o sukniach, obuwiu i różnych ubiorach, pięć jedną, o słowach złą wróżbę oznajmujących, trzy pięć podług Auzoniusza o Królach, o Pretorach, i o ustanowieniu urzędów, tudzież pięć o jenealogii znakomitych Rzymskich domów, a z których dzieł prócz wzmianek o nich i o ich tytułach, przez inszych pisarzów uczynionych, nic nas więcéy niedoszło. Zaś z pięć jego o sławnych grammatykach, i z drugiéy o sławnych mowcach rzymskich, małe tylko ułomki dla wiadomości naszéy zostały, a które bywają zazwyczaj przy końcu dzieła Swetoniusza w łacińskich wydaniach przyłączone, w nich okazuje się oświecona krytyka, i Autora smak doskonały, któregoby się najlepsi Pisarze dzisieysi niepowstydzili. Nareszcie do dzieł jego należy jeszcze ninieysze w ośmiu pięćach: dzieje dwunastu Cesarzów obejmujące, teraz od nas światu polskiemu ku użytkowi w narodowym języku wystawione.

Swetoniusz biegły w języku greckim i oyczystym prace swego życia zrazu na nauce grammatyki, później na krassomostwie zasadził; jakoż napisał wiele mów z wielkiem przygotowaniem, które perorami zwano, potym pracował istotnie w sądowniczey wymowie. Nie było w ów czas krassomostwo wzgardzane, a wymowa, która do konsulatu za rzeczy - popolitęy wiodła, pod piérwszemi Cesarzami sławę jeszcze przynosiła. Wszelako po śmierci Domicyana dopiero się Swetoniusz w sądach wsławił, bo pod tym monarchą srogim i zawistnym niebezpieczno było, nie tylko niewinności bronić, ale nawet byź wymównym. Lecz skoro pod Nerwą nauki zaczęły wolnieyszém powietrzem oddychać; mowca nasz popuścił cugłów zdolności swojej, stawał w obronie przyjaciół, i okrył zakatą to plemie bezecne oskarżycielów, co się ośmieliło wymowę znieważać dla dziwactwa srogię tyranów, i użyć nauki Demostenesa na obronę zabóyców Sokrata.

Od czasów Nerwy Cesarza, Rzym prawie przez cały wiek trwałey szczęśliwości doznawał; w tym pomyślnym przeciągu czasu rządził ów Trajan z tylu cnot wspomniany, ów Antonin, którego imię pobożnością i dobroczyn-

czynnością pamiętne, ów Marek Aureli mąż jeszcze większy, który przez filozofią swoją, i panował chwalebnie, i naukę rządzenia na zawsze Królom zostawił. Żył właśnie Swetoniusz przez ten szczęśliwy wiek, i przepędził go na naukach, pisał te liczne dzieła któreśmy powyżéy wyszczególnili, a między temi jeszcze pisał i o życiu Cyclerona, które wraz z inszemi jego dziełami nieuszło zaguby od długiego przeciągu czasu, i spustoszeń dzikich najezdników. Z tych dzieł okazuje się, jak wiadomości jego były obszerne i rozmaite, jak umysł jego w myśli obfity i buyny, jak od przyrodzenia w przymiotach nie upośledzony.

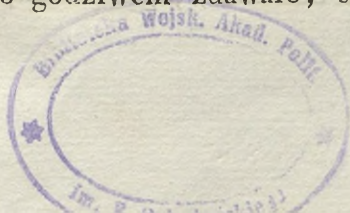
Swetoniusz z tylą darów przyrodzenia musiał mieć zacnych przyjaciół; jakoż był w ich liczbie Helwidius Priskus ofiara za wolność ostatnim Rzymianinem nazwany; Wirginiusz sławniejszy z odmówienia, niż Otto i Galba z osiągnięcia Cesarstwa, i Tacyt, którego dobitne pióro zhydziło politykę Tyberiusza, i dokazało, że stolica świata pozazdrościła cnoty prostych Germanów.

Najściślejszy przyjaciel Swetoniusza był Pliniusz młodszy; dwóch tych ludzi sławnych pisywaniem przez długi czas do siebie o naukach, zaszczycało się wzajemnie węzłem statecznéy

czn^éy przyjaźni; ale wielbiciel Trajana szczęśliwszy był jeszcze od dziejopisa Cezarów, bo miał chwałę bydź dobroczyńcą przyjacielowi swemu, wyrobił mu u Cesarza Trajana swoją wziętością urząd Trybuna pułkowego, który w krótcie ustąpił Swetoniusz krewnemu swemu Cezoniemu Silwanowi, uzyskał także u Cesarza przywilej oycem tróyga dzieci służyący (choć żona Swetoniusza była niepłodną,) łaskę pod dobrymi monarchami rzadką, którą w ten czas tylko hoynie szafowano, kiedy się Rzym ani prawami ani obyczajami nierządził.

Swetoniusz przeżył swego zacnego przyjaciela i obrońcę, los jego nawet po śmierci Pliniusza stał się świetniejszym: przyjęty do dworu, został sekretarzem Adryana, jako pisarz życia tegoż Cesarza, Sparcyan, w rozdziale drugim spomina; lecz krótkie tam było szczęście Swetoniusza, i śmiem powiedzieć, że sam na niełaskę zasłużył.

Od dawna Adryan źle żył z Sabiną małżonką swoją wnuczką Trajana, lecz widoki polityczne niekazały monarsze temu brać z nią rozwodu, przestawał na okazywaniu swojéy nienawiści w domowém zaciszu, a kiedy wstręt jego przyszedł do tego stopnia srogości, że mu się wszystko godziwém zdawało, sam ją jak po-

powiadają otruł roku od założenia Rzymu 839. a od urodzenia Chrystusa 138. Szemrano na to w Rzymie; lecz w krótkce szemranie ustało, gdy Cesarz dla ułagodzenia ludu ofiarę swoją między Boginie policzył. Spozrzegli zaraz dworzanie Adryana ku Sabinie nienawiść, niezaniebali jéy podniecać i starali się okryć hańbą wnuczkę Trajana. Swetoniusz na którego stopień i oświecenie, wkładało obowiązek przeciwnego postępowania, okazał się dla Sabinie bezwzględny i zbyt poufałym dworakiem, ale to podłe stronnictwo dla przypochlebiania się Cesarzowi, obaliło owszem zamysły dalszego jego szczęścia. Adryan zniewazał sam żonę, ale niechciał aby jéy uwłaczano, odjął urząd Swetoniuszowi, a tak występek częstokroć dla dumy korzystny, tą razą zasłużoną zgryzotę przyniósł.

Od téy nieszczęśliwéy pory niemasz już wzmianki w dziejach politycznych Rzymu o Swetoniuszu, występek, którego się bez wątpienia wstydzic musiał, przyprawił go o utratę przyjaciół, obrońców, i imienia swego: umarł w zakącie jako obywatel, ale żyje jeszcze jako uczony człowiek.

Zapewne popadłszy w niełaskę Swetoniusz pisał dzieje Cezarów, jakoż oddany sam sobie,
nie-

niepotrzebując ani czernić ani pochlebiać monarchom wydał ich dzieje z zupełną prostotą, w stylu opowiadającym, bez wszelkich ozdób wymowy, i jakiegokolwiek przysady. Jeżeli obfituje w szczegóły, które zdają się drobnostkami, to te są prawie zawsze czegoś naucające, lub ciekawe, i wystawują nam doskonale obyczaje i zwyczaje dawnych Rzymian. Mało widać w stylu jego zapału i poruszenia, ponieważ bez namiętności pisze, i pokazuje po sobie wszystkie cechy bezstronności. Zgoła jest to pisarz jasny, poprawny, jednostajny i zwięzły. Wiek w którym żył mało odległy od panowań Cesarzów, o których mówi, i urząd sekretarza przy Adryanie Cesarzu który sprawiał, dały mu zręczność do zebrania wszystkich podań, i wszelkich wiadomości o nich, które jeszcze żywo tkwiły w pamięci ludzkiej. Wolny do tego od wszelkiej potrzeby ulegania przez wygaśnięcie plemienia owych Panów świata, mógł śmiało wystawić prawdę w całej okazałości. Nie bez przyczyny tedy spomniał z żalem w dziele jednym swoim Jan Jakub Russo, że niemieliśmy więcéy Swetoniuszów.

Oprócz szacownych wiadomości o obyczajach i starożytnościach rzymskich, które dzieło niniejsze przyniosło do nas; ma jeszcze

nad większą częścią autorów, o tych samych czasach piszących, tę prawie jedyną korzyść, iż nas doszło w całości i bez żadnego braku, jakich jest wiele w inszych, z uszczerbkiem niemałym klassycznych autorów, i niepowetowaną szkodą dla ciekawéy potomności. Autor nasz, jest bardziéy z gatunku Dziejopisów Biografów, niżeli Historyków ciągle a obszernie osnowę dziejów rozwijających; lecz łączy oraz sztukę wystawiania w krótkości dziejów ogólnych i zupełnych Cesarstwa Rzymskiego na zwaliskach rzeczypospolitéy założonego, kreśli nam bowiem po krótkce, jego nowe ustawy, wzrost, utrzymywanie się przez przeciąg blisko sto pięćdziesiąt lat czasu. Te same zalety są dostateczne do winnego od nas szacunku, prócz którego pociąga nas i do przyznania tego sprawiedliwie, iż pracą po sobie zostawioną umie zadość uczynić i uczonemu i ciekawemu czytelnikowi. Życzyć bardzo należy, aby dziejopis nasz często bywał w ręku monarchów z dzieł i potęgi na świecie wielkimi zwanych, iżby z przykładu wystawionych czynów ludzkich w nagiéy bez pokrywek prawdzie, do chwalebnych tylko spraw całą dzielność swoją obracali, a od nagannych wieczny wstręt nabierali, pomniąc, że i po
ich

ich życiu mogą się pióra wierne podobne Swetoniuszowemu znaleźć; opisujące nietylko ich publiczne sprawy, ale domowe obyczaje, namiętności, przywary, tajemne postęпки, wady aż do drobnostek: a więc że im trzeba, albo tak dzieła swoje kierować, aby prawdziwe ich wystawienie chwałę przynosiło, albo jeżeli potrafią, rzetelnych dziejopisów w powszechną ochydę podadź.

Treść życia Juliusza Cezara.

I. Młodość Cezara, prześladowanie go przez Syllę.
II. Pierwsze jego wyprawy wojenne. III. Dalsza służba wojskowa. IV. Podróż do Rodu, i schwytanie go w téj podróży od rozbójników morskich. Mitydata płoszy. V. Zostaje Trybunem wojskowym. VI. Wiadomość o jego żonach. VII. Wzdycha na widok posągu Alexandra Wielkiego. VIII. Jego skłonność do zaburzania. IX. Jego wpływ do spisku. X. Zostaje Edylem; starania o ozdobę Rzymu. XI. Kusi się o dostanie rządów w Egipcie. XII. Podusza Labiena aby zapozwał Rabiryusza. XIII. Zostaje najwyższym Kapłanem. XIV. Sprzyja spiskowi Katyliny. XV. Powołuje Kwinta Katula przed sąd ludu. XVI. Mnoży niesnaski za Pretury swojej. XVII. Obwiniony o spółnictwo spisku Katyliny. XVIII. Udaje się do Hiszpanii i wraca do Rzymu bez rozkazu Senatu. XIX. Sprawuje Konsulat; początki pierwszego Tryumwiratu. XX. Ustawy jego, i gwałtowności. Namawia do złego Weeyusza i truje go. XXI. Zaślubia sobie Kalpurnią córkę L. Pizona. XXII. Związek jego z Pompejem. Zuchwałę przechwałki. XXIII. Daremne zabiegi przeciw niemu po skończoném Konsulostwie. XXIV. Dalsze powodzenia jego zamysłów i postęпки gwałtowne w Galliach. XXV. Powodzenia jego wojenne. XXVI. Przychyłność dla niego ludu Rzymskiego. Wspaniałość jego. XXVII. Srodki przedsiębrane do ujęcia sobie wszystkich. XXVIII. Zamyśły Marcella przeciw niemu. XXIX. Powiązanie się jego nieprzyjaciół. XXX. Przyczyny i pozory domowój wojny. XXXI. Usiłowanie w przecięciu Rubikonu. XXXII. Przechodzi z wojskiem Rubikon. XXXIII. Uymuje zupełnie wojsko dla siebie. XXXIV. Zwycięstwa i zdobycze jego. XXXV. Podbija Egipt. Znosi w bitwie Tarnaxa. XXXVI. Dwa razy mu tylko szczęście niedopisuje. XXXVII. Tryumfy jego. XXXVIII. Wojsko nagradza hojnie. XXXIX. Jakie widowiska

wiska sprawa w Rzymie. XL. Poprawia Kalendarz. XLI. Nowe ustawy. XLII. Odmiana prawodawstwa. XLIII. Surowość w jego sądach. XLIV. Zamysły jego względem ozdoby Rzymu. XLV. Obraz tego wielkiego człeka i obyczaje jego. XLVI. Przepych jego mieszkania. XLVII. Zbytek przywiązania do klejnotów. XLVIII. Zbytek w jego stołach. XLIX. Związki jego ohydne. L. Skłonność do lubieżności. LI. Zdanie w téj mierze o nim wojskowych. LII. Związki z Królowemi. LIII. Wstrzemięźliwość w pokarmach. LIV. Zdzierstwa jego. LV. Biegłość w naukach. LVI. Zdania o jego pamiętnikach wojennych, i o inszych pismach od niego wydanych. LVII. Siła Cezara. LVIII. Wytrwałość jego. LIX. Daleki od wierzzenia w zabobony. LX. Smiałość jego w bitwach. LXI. O koniu Cezara. LXII. Jego umysł nigdy nieustraszony. LXIII i LXIV. Dalsze o tém przykłady. LXV. Obchodzenie się z wojskiem. LXVI. Jak umiał żołnierzy zachęcać do odwagi. LXVII. Jak postępował w ukaraniu wojskowych. LXVIII. Gorliwość, wierność i odwaga żołnierzy dla niego. LXIX. Zachowanie się jego podczas rokoszu. LXX. Jak umiał buntownicze umysły uskramiać. LXXI. Żywo obstaje za swemi stronnikami. LXXII. Obchodzenie się jego z przyjaciółmi. LXXIII. Cezar niepamiętny uraz i niemściwy. LXXIV. Dalsze o tém przykłady. LXXV. Łaskawość jego i umiarkowanie. LXXVI. Duma jego nieograniczona i despotyzm. LXXVII. Mowy pełne pychy. LXXVIII. Co mu zrobiło powszechną nienawiść. LXXIX. Dumny postępek jego względem Senatu. LXXX. Spisek uknowany na niego. LXXXI. Znaki przepowiedające śmierć jego. LXXXII. Zamordowany w Senacie. LXXXIII. Testament jego. LXXXIV. Wspaniały obchód pogrzebowy. LXXXV. Oycem Oyezyzny od ludu nazwany. LXXXVI. Jakie miano o nim domysły. LXXXVII. Dalsze o tym mniemania. LXXXVIII. Uświęcenie pamięci Cezara. LXXXIX. Smutny koniec zabójców Cezara.

VITA

C. JULII CAESARIS.

I.

Julius Caesar, Divus, annum agens sextum decimum, patrem amisit: sequentibusque consulibus flamen Dialis destinatus, dimissa Cossutia, quae, familia equestri, sed admodum dives, praetextato desponsata fuerat, Corneliam, Cinnae, quater Consul, filiam, duxit uxorem: ex qua illi mox Julia nata est: neque, ut repudiaret, compelli a Dictatore Sulla ullo modo potuit. Quare et sacerdotio, et uxoris dote, et gentilitiis hereditatibus multatus, diversarum partium habebatur; ut etiam discedere e medio, et, quamquam morbo quartanae aggravante, prope per singulas noctes commutare latebras cogere, seque ab inquisitoribus pecunia redimeret: donec, per virgines Vestales, perque Mamercum Aemilium et Aurelium Cottam, propinquos et affines suos, veniam impetravit. Satis constat, Sullam, cum deprecantibus amicissimis et ornatissimis viris, aliquamdiu denegasset, atque illi pertinaciter contenderent, expugnatum tandem, proclamasse, sive divinitus, sive aliqua conjectura: *Vincerent, ac sibi haberent: dum modo scirent, eum quem incolumem tanto opere cuperent, quandoque optimatum partibus,*

ŻYCIE

JULIUSZA CEZARA.

I.

Juliusz Cezar między bogi niegdyś od Rzymian policzony miał lat szesnaście, kiedy oycę utracił: w rok potem mianowany Kapłanem Jowisza, porzuciwszy Kossucyą (która ze stanu rycerskiego, ale bardzo bogata zaręczoną była będącemu jeszcze w młodocianym wieku) pojął za żonę Kornelią córkę Cynny czterekroć Konsula, a ta mu wydała wkrótce na świat córkę Julią; i Sylla Dyktator żadnym sposobem nie mógł go do rozwodu z nią przymusić. Z téj przyczyny odsądzony od kapłaństwa, posagu żony, i spadków familiynych, poczytany był za stronnika niechętnych ku Dyktatorowi, tak dalece, iż nieważył się na jaw ukazywać, a chociaż przy ciężkich dolegliwościach z febry czwartaczki, musiał przepędzać każdą noc w innym co raz tajniku, i okupywać się śledzącym, aż póki za wstawieniem się Westalek, toż Mamerka Emiliusza i Aurelego Kotty krewnych i powinnowatych swoich przebaczenia niepozyskał. Wielu się na to zgadza, że Sylla naleganiom nayprzyjaźniejszy i nayzacniejszych mężów długo się opierając, gdy ci uparcie nalegali, zniewolony prośbami (czy to duchem wieszczym, czy też z domysłu) po-

wie-

tibus; quas secum simul defendissent, exitio futurum, nam Caesari multos Marios inesse.

II. Stipendia prima in Asia fecit, M. Thermi, Praetoris, contubernio: a quo ad arcessendam classem in Bithyniam missus, desedit apud Nicomedem, non sine rumore prostratae regi pudicitiae: quem rumorem auxit, intra paucos rursus dies repetita Bithynia, per causam exigendae pecuniae, quae deberetur cuidam libertino, clienti suo. Reliqua militia secundiore fama fuit, et a Thermo in expugnatione Mitylenarum corona civica donatus est.

III. Meruit et sub Servilio Isaurico, in Cilicia, sed brevi tempore. Nam Sullae morte comperta, simul spe novae dissensionis, quae per M. Lepidum movebatur, Romam propere rediit. Et Lepidi quidem societate, quamquam magnis conditionibus invitaretur, abstinuit: cum ingenio ejus diffisus, tum occasione, quam minorem opinione offenderat.

IV. Ceterum, composita seditione civili, Cornelium Dolabellam, consularem et triumphalem virum, repetundarum postulavit: absolutoque, Rhodum secedere statuit, et ad declinandam invidiam, et, ut per otium ac requiem Apollonia Moloni, clarissimo tunc dicendi magistro, operam daret. Huc dum hibernis jam mensibus trajicit, circa Pharmacusam insulam a praedonibus captus est: mansitque
apud

wiedział: *niech tak będzie, dokażcie swego na mnie, ale wiedźcie, iż ten, którego ocalenia domagacie się tak usilnie, przyprawi kiedyś o zgubę możniejszych, którycheśmy prawa spółnie bronili; bo w jednym Cezarze wielu jest Maryuszów.*

II. Zaczął służyć wojskowo w Azji przy boku Terma Pretora, od którego do Bitynii posłany na sprowadzenie flotty, osiadł u Nikomeda, nie bez pogłoski o poświęconą Królowi wstydlivość, którą to pogłoskę więcéy jeszcze pomnożył, przez powtórnie odbytą podróż swoją do Bitynii dla upominania się o dług tam należny, jednemu wyzwolencowi a jego klientowi. W dalszém służbie lepszą miał sławę i przy wzięciu Mitylenów wiencomi obywatelskim od Terma ozdobiony został.

III. Służył i pod Serwiliuszem Izaurykiem w Cylicyi, ale czas krótki; bo dowiedziawszy się o śmierci Sylli, a w nowych rozterkach od Lepida wszczętych nadzieję kładąc, pośpieszył do Rzymu; atoli niechciał wéść w związek z Lepidem, lubo wielkimi obietnicami zachęcany, bądź dla tego, że jego głowie nieufał, bądź że niewidział takiém zrzęcnosci dla siebie, jakiém się był spodziéwał.

IV. Po uśmierzonych nareszcie zamieszkach domowych, oskarżył Kornelego Dolabellę męża Konsulatem niegdys i tryumfem zaszczyconego, o zdrzistwa na jego urządzie; ten gdy z zarzutu uwolnionym został, Cezar postanowił udać się do Rodu, tak dla usunięcia się przed nienawiscią, jako i dla oddania się naukom pod Apolloniuszem Molonem najsławniejszym owoczesnym wymowy mistrzem. W

téy

apud eos, non sine summa indignatione, prope quadraginta dies, cum uno medico et cubiculariis duobus. Nam comites, servosque caeteros, initio statim, ad expediendas pecunias, quibus redimeretur, dimiserat. Numeratis deinde quinquaginta talentis, expositus in littore, non distulit, quin e vestigio, classe deducta, persequeretur abeuntes: ac redactos in potestatem, supplicio, quod illis saepe minatus inter jocum fuerat, afficeret. Vastante regiones proximas Mithridate, ne desidere in discrimine sociorum videretur, ab Rhodo, quo pertenderat, transit in Asiam: auxiliisque contractis et praefecto regis provincia expulso, nutantes et dubias civitates retinuit in fide.

V. Tribunatu militum, qui primus Romam reverso, per suffragia populi, honor obtigit, auctores restituendae tribunitiae potestatis, cujus vim Sulla deminuerat, enixissime juvit. L. etiam Cinnae, uxoris fratri, et qui cum eo civili discordia Lepidum secuti post necem consulis ad Sertorium confugerant, reditum in civitatem rogatione Plotia confecit, habuitque et ipse super ea re concionem.

VI. Quaestor Iuliam amitam uxoremque Corneliam defunctas laudavit e more pro Rostris. Et in amitae quidem laudatione de ejus ac patris sui utraque origine sic refert: *Amitae meae, Juliae, maternum genus ab regibus actum, paternum cum Diis immortalibus conjunctum est. Nam ab Anco*
Mar-

téy pod zimę podróży, złupany od rozbójników morskich, zostawać musiał w niewoli z naywiększą niecierpliwością blisko dni czterdziestu, z jednym tylko lekarzem i dwoma pokojowcami, gdyż inszych towarzyszy podróży i służących, zaraz na początku wzięcia swego, rozesał dla postarania się pieniędzy na okup. Po wyliczeniu nakoniec pięćdziesiąt talentów wysadzony na brzeg puścił się w te tropy z flotą za odpływającemi, a połapanych powieszać kazał, czym im będąc jeszcze w ich ręku, nieraz żartując groził. Gdy Mitrydates pobliskie prowincye pustoszył, Cezar na odgłos ten, od Rodu dokąd dążył, przeprowił się do Azji, aby sprzymierzeńcy Rzymscy bez pomocy nie zostali, i tam zebranemi posiłkami, hetmana Królewskiego wypędziwszy, chwiejące się i niepewne miasta w wierności utrzymał.

V. Za powrotem swoim do Rzymu począł od urzędu Trybuna wojskowego za wyborem ludu, i najmocniéy popierał obstających za przywróceniem władzy Trybunowskiéy przez Syllę ukróconéy. Lucyuszowi Cynnii szwagrowi swemu, tudzież innym stronnikom Lepida w domowéy niezgodzie, którzy po zabiciu tego Konsula do Sertoryusza uciekli, za wniesieniem Plocyusza powrót do Rzymu wyrobił, i sam miał głos w téy sprawie.

VI. Będąc Kwestorem na pogrzebie Julii ciotki i Kornelii żony swojéy miał wedle zwyczaju mowę publiczną na rynku: w pochwale ciotki tak o jéy i oycy swego rodzie powiada: *Ciotki mojej Julii rod macierzysty od Królów pochodzi, a od Bogów nieśmiertelnych oczysty; bo jéy matka od Anka Marcjusza*

Marcio sunt Marcii Reges, quo nomine fuit mater: a Venere Julii, cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere et sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent, et ceremonia Deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. In Corneliae autem locum Pompejam duxit, Q. Pompeji filiam, L. Sullae neptem: cum qua deinde divortium fecit, adulteratam opinatus a P. Clodio: quem, inter publicas caerimonias, penetrasse ad eam muliebri veste tam constans fama erat, ut Senatus quaestionem de pollutis sacris decreverit.

VII. Quaestori ulterior Hispania obvenit: ubi quum, mandatu praetoris, jure dicundo conventus circumiret, Gadesque venisset, animadversa apud Herculis templum Magni Alexandri imagine ingemuit: et, quasi pertaesus ignaviam suam, quod nihil dum a se memorabile actum esset, in aetate, quo jam Alexander orbem terrarum subegisset, missionem continuo efflagitavit, ad captandas quam primum majorum rerum occasiones in urbe. Etiam confusum cum somnio proximae noctis (nam visus erat per quietem matri stuprum intulisse) conjectores ad amplissimam spem incitaverunt, arbitrium orbis terrarum portendi, interpretantes: quando mater, quam subjectam sibi vidisset, non alia esset, quam terra, quae omnium parens haberetur.

VIII. Decedens ergo ante tempus, colonias Latinas, de petenda civitate agitantes, adiit: et ad auden-

cyusza Króla ród wiedzie, a od Wenery Juliuszowie, z których dom nasz pochodzi. Jest więc połączona w rodzie naszym, i święta Królów dostojność, którą nad ludzi górują, i cześć Bogów w których są mocy sami Królowie. Na miejsce zaś Kornelii pojął za żonę Pompeję córkę Pompejusza a wnuczkę Sylli, z którą się nakoniec rozwiódł z podstępstwa o cudzołóstwo z P. Klodyuszem, o którym tak powszechna wieść była, że w czasie publicznych obrzędów przebrany po niewieściu do niej się dostał, iż senat dochodzić świętokradztwa nakazał.

VII. Za Kwestury swojej naznaczony do Hiszpanii dalszój, (1.) gdzie gdy z rozkazu Pretora objeżdżając ją z władzą sądową, do Kadyxu przybył, a w kościele Herkulesa zobaczył wizerunek Alexandra wielkiego, westchnął, jakoby zbrzydziwszy sobie o pieszałość swoją dla której nic jeszcze pamiętnego niedokazał w tym wieku, w którym Alexander świat cały podbił, prosił natychmiast o odwołanie się, aby ze zdarzającą się w Rzymie do większych rzeczy zrzęczności, mógł jak najszybciej korzystać. Zmięszanego także snem poprzedzającą nocy (zdało mu się bowiem, że z matką spółkował) wykładacze największą podsycili nadzieją, tłumacząc, że mu się panowanie nad całym światem znaczy, gdyż matka, którą sobie uległą widział, nie insza jest, tylko ziemia, miana za powszechną wszystkich matkę.

VIII. Odjechawszy przed czasem, wstąpił do osad Łatyńskich, naradzających się o wyrobienie sobie

dendum aliquid concitasset, nisi Consules conscriptas in Ciliciam legiones paulisper, ob id ipsum, retinuissent: nec eo secius majora mox in urbe molitus est.

IX. Si quidem ante paucos dies, quam aedilitatem iniret, venit in suspicionem, conspirasse cum M. Crasso consulari, item P. Sulla et Antronio, post designationem consulatus ambitus condemnatis, ut principio anni Senatam adorirentur, et trucidatis, quos placitum esset, dictaturam Crassus invaderet, ipse ab eo magister equitum diceretur, constitutaque ad arbitrium republica, Sullae et Antronio consulatus restitueretur. Meminerunt hujus conjurationis Tannius Geminus in historia, M. Bibulus in edictis, C. Curio pater in orationibus. De hac significare videtur et Cicero, in quadam ad Axiu[m] epistola, referens, Caesarem in consulatu confirmasse regnum, de quo Aedilis cogitavit. Tannius adjicit, Crassum poenitentia, vel metu, diem caedi destinatum non obiisse, et idcirco ne Caesarem quidem signum, quod ab eo dari convenerat, dedisse. Convenisse autem Curio ait, ut togam de humero dejiceret. Idem Curio, sed et M. Actorius Naso, auctores sunt, conspirasse eum etiam cum Cn. Pisone, adolescente: cui, ob suspicionem urbanae conjurationis, provincia Hispania ultro, extra ordinem, data sit: pactumque, ut simul foris ille, ipse Romae, ad res novas consurgerent,

bie prawa obywatelstwa (2.) i byłby je do odważenia się na co nakłonił, gdyby, dla zapobieżenia temu, Konsulowie niebyli zatrzymali przez niejaki czas pułków do Cylicyi przeznaczonych: postaremu go to od zuchwalszych jeszcze kroków w krótcie, w Rzymie, nieodwiodło.

IX. Ponieważ mało co przed Edylostwem jego, padło nań podeyrzenie, o wéyście w spisek z przyszłym Konsulem Krassém, tudzież z P. Syllą, i Autronim, po wyznaczeniu ich na konsulat o przekupstwo kresek u ludu osądzonemi, ażeby na senat w początku roku uderzyć, senatorów niektórych do upodobania wymordować, Krassa dyktatorem obwołać, Cezarowi samemu komendę nad jazdą oddać, a po ustanowieniu dowolnym rządu rzeczpospolitéy, Syllę i Autroniusza na Konsulostwo przywrócić. Są wzmianki o tym spisku w dziejach Tanusiusza Gemina, w edyktach M. Bibula, i w mowach publicznych Kaja Kuriona oycy. O nim to i Cycero zdaje się namieniać w jednym liście do Axia, kiedy mówi: *że Cezar utwierdził panowanie swoje na konsulacie, o którym jeszcze za Edylostwa swego zamysłał.* Tanusius dodaje, iż Krassus żalem czy bojaźnią zdjęty, w dzień przeznaczony rzezi nie stanął, a przez to Cezar hasła umówionego niemógł od siebie wydać: zgodzono się zaś jak mówi Kurion, aby na znak hasła togę z ramienia zrzucił. Tenże Kurio i Aktorius Nazo twierdzą, iż także coś z młodym Knejem Pizonem knował, któremu dla podeyrzenia o spisek w mieście, prowincya Hiszpania umyślnie mimo zwykłego

gerent, per Lambranos et Transpadanos: destitutum utriusque consilium morte Pisonis.

X. Aedilis, praeter comitium ac forum basilicasque, etiam Capitolium ornavit, porticibus ad tempus exstructis: in quibus, abundante rerum copia, pars apparatus exponeretur. Venationes autem, ludosque, et cum collega et separatim, edidit: quo factum est, ut communium quoque impensarum solus gratiam caperet: nec dissimularet collega ejus M. Bibulus, evenisse sibi, quod Polluci. Ut enim geminis fratribus aedes in foro constituta, tantum Castoris vocaretur, ita suam Caesarisque munificentiam unius Caesaris dici. Adjecit insuper Caesar etiam gladiatorium munus, sed aliquanto paucioribus, quam destinaverat, paribus. Nam quum, multiplici undique familia comparata, inimicos exteruisset, cautum est de numero gladiatorum, quo ne majorem cuiquam habere Romae liceret.

XI. Conciliato populi favore, tentavit per partem tribunorum, ut sibi Aegyptus provincia plebiscito daretur, nactus extraordinarii imperii occasionem, quod Alexandrini regem suum, socium atque amicum a Senatu appellatum, expulerant, resque vulgo improbabatur. Nec obtinuit, adversante optimatum factione, quorum auctoritatem ut, quibus posset modis, invicem deminueret, tropaea C. Marii de Jugurtha deque Cimbris atque Teutonibus, olim
a Sulla

kłego porządku (3.) w rząd dana była: a miała być umowa aby Cezar w Rzymie, Pizo po stronach, nowe zamachy przez Lambranów i Zapadanów wszczęli; lecz obu zamysły przez śmierć Pizona spełzły.

X. Będąc Edylem nie tylko plac seymowy, rynek (4.) i gmachy sądowe, lecz i Kapitolium przyozdobił, przez wystawienie przysionków ku czasowéy potrzebie służących na skład mnóstwa sprzętów do widowisk. Polowania zaś, i igrzyska publiczne dał tak sam jako i wraz z kolegą M. Bibulem, a lubo spólnym kosztem, atoli dla siebie samego tylko wszystkę wdzięczność od ludu zρέcznie ściągnąć umiał: co Bibulus znając mawiał, że podobne ma z Polluxem szczęście; jak bowiem kościół w rynku na cześć obu braci wystawiony pod imieniem jednego Kastora uchodził, tak mimo spólnych ich kosztów jednemu Cezarowi hojność przypisywano. Przydał nadto jeszcze Cezar igrzyska z zapaśników, lecz tych nie tak w mnogiéy liczbie jak zamierzał; bo gdy wielością ich, nienawisnych sobie zatrwożył, obwarowano odtąd prawem liczbę zapaśników, aby więk-szey nikomu się trzymać w Rzymie niegodziło.

XI. Pozyskawszy łaskę u ludu kusił się przez Trybunów dostać w rządy Egipt przez gminną ustawę (5.) korzystając z wydarzenia do téy władzy nadzwyczajnéy, iż Alexandryczykowie, króla swego, sprzymierzeńcem i przyjacielem rzymskiéy rzeczypospolitéy od senatu nazwanego wypędzili, co powszechnie naganiono, ale tego nieotrzymał przez fakcyą (6.) możniéjszych, których powagę aby jakimkolwiek mógł sposoby nawzajem tłumić, znaki

a Sulla disjecta, restituit: atque, in exercenda de sicariis quaestione, eos quoque sicariorum numero habuit, qui, proscriptione, ob relata civium Romanorum capita, pecunias ex aerario acceperant, quamquam exceptus Corneliis legibus.

XII. Subornavit etiam, qui C. Rabirio perduellionis diem diceret: quo praecipuo adjutore, aliquid ante annos, L. Saturnini seditiosum tribunatum Senatus coercuerat: ac sorte iudex in reum ductus, tam cupide condemnavit, ut ad populum provocanti nihil aequae ac iudicis acerbitas profuerit.

XIII. Deposita provinciae spe, Pontificatum maximum petiit, non sine profusissima largitione. In qua, reputans magnitudinem aeris alieni, quum mane ad comitia descenderet, praedixisse matri osculanti fertur: domum se, nisi Pontificem, non reversurum. Atque ita potentissimos duos competitors, multumque et aetate et dignitate antecedentes superavit, ut plura ipse in eorum tribubus suffragia, quam uterque in omnibus, tulerit.

XIV. Praetor creatus, detecta conjuratione Catilinae, Senatuque universo in socios facinoris ultimam statuente poenam, solus municipatum dividendos custodiendosque, publicatis bonis, censuit. Quin et tantum metum iniecit asperiora suadentibus, idem ostentans, quanta eos in posterum a plebe Romana maneret invidia, ut D. Silanum,

zwycięzkie Maryusza na Jugurcie, na Cymbrach, i Teutonach zdobyte, niegdys od Sylli pozrucane przywrócił: a w poszukiwaniu sądowym zabóyców, zajął nawet i tych, którzy podczas wywołań za głowy obywatelskie ze skarbu publicznego płaceni byli, chociaż prawa tegoż Kornelego Sylli (7.) za sobą mieli.

XII. On nasadził Labiena, aby pozwał o zdradę oyczyny K. Rabiryusza, za którego pomocą senat przed kilką laty burzliwego Trybuna Lucyusza Saturnina poskromił: a gdy los wypadł, że na niegoż sędzią wyznaczonym został, tak go chciwie potępił, iż gdy się do ludu odwołał, nic bardziéy mu niepomogło, jak sama ta zawziętość sędziego.

XIII. Straciwszy nadzieję rządów Egiptu starał się o naywyższe Kapłanstwo a to z naywiększą rozrzutnością, jakoż ją rozważając sobie w jak wielkie go wprowadziła długi, gdy rano na seymiki wychodził, powiadają, że przepowiedział matce go ściskającéy, iż do domu wróci obrany naywyższym kapłanem; i tak dwóch potężnych spółubiegających się wielce wiekiem i godnością wyższych przemógł, iż więcéy miał kresek w ich własnych pokoleniach, niż tanci oba we wszystkich.

XIV. Zostawszy Pretorem, po odkryciu spisku Katyliny, gdy senat cały wszystkich spółników zbrodni na śmierć skazywał, on sam jeden tego był zdania, ażeby po skonfiskowaniu majątków, odesłano ich pod straż po miastach obywatelstwem udarowanych. Owszem nawet surowiéy postąpić radzących tak zastraszył przez wystawienie wielkiéy stąd nienawiści

consulem designatum, non piguerit, sententiam suam, quia mutare turpe erat, interpretatione lenire, velut gravius, atque ipse sensisset, exceptam: obtinuissetque adeo, transductis ad se jam pluribus, et in his Ciceronis consulis fratre, nisi labantem ordinem confirmasset M. Catonis oratio. Ac ne sic quidem impedire rem destitit, quoad usque manus equitum Romanorum, quae armata, praesidii causa, circumstabat, immoderatus perseveranti necem comminata est: etiam strictos gladios usque eo intendants, ut sedentem una proximi deseruerint, vix pauci complexu togaque objecta protexerint. Tunc plane deterritus, non modo cessit, sed etiam in reliquum anni tempus Curia abstinuit.

XV. Primo Praeturae die Q. Catulum de refectioe Capitolii ad disquisitionem populi vocavit, rogatione promulgata, qua curationem eam in alium transferebat. Verum impar optimatum conspirationi, quos, relicto statim novorum consulum officio, frequentes obstinatusque ad resistendum, concurrisse cernebat, hanc quidem actionem deposuit.

XVI. Ceterum Caecilio Metello, Tribuno plebis, turbulentissimas leges adversus collegarum intercessionem ferenti, auctorem propugnatoresque se pertinacissime praestitit, donec ambo administratione reipublicae, decreto patrum, submoverentur. Ac nihilo minus permanere in magistratu, et jus dicere ausus, ut comperit, paratos, qui vi ac per arma prohiberent, dimissis lictoribus, abjectaque praetexta,

na dal u ludu Rzymskiego, iż Decimus Silanus mianowany Konsul, pośpieszył się zdanie swoje, (jakoby ostrzėy niź on myślał wzięte,) tłumaczeniem ułagodzić, bo już było szpetno one odmienić: i ledwo co nieprzemógł Cezar, wielu za sobą pociągnawszy, gdzie był i brat Cyclerona Konsula, gdyby nie M. Katona mowa chwiejący się senat w zdaniu utwierdziła. Mimo tego póty nieprzestał rzeczy tėy tamować, póki aż rycerstwo rzymskie co zbrojnie obrady strzegło, zaciętemu nieumiarkowaniėy, niezagrożiło mordem; a nawet dobytym orężem tak blisko mu grożąc, że, gdy go obok siedzący odstąpili, ledwo go kilku, sobą i togami zasłoniwszy obronili. W tedy zupełnie zastraszone, nie tylko swego odstąpił; ale też do końca roku w senacie niepostał.

XV. Piérwszego dnia swojėy Pretury, Kwinta Katula o naprawę Kapitolium przed sąd ludu powołał, i ustawę ogłosił, innemu dopełnienie tego zdającą: ale kiedy postrzegł, że niewydoła zmowie moźniejszych, którzy zaniechawszy natychmiast zwyczajnego względem nowych Konsulów obowiązku, na zacięte oparcie się temu gromadnie się zbiegli, więc i tėy sprawy zaniechał.

XVI. Nareszcie Cecyla Metella Trybuna gminnego nayburzliwsze ustawy wbrew zdaniu kolegów wnoszącego, tak zacięcie jakby ich sam był sprawcą popierał; póki aż oba od urzędowania w rzeczypospolitéy wyrokiem senatu oddaleni niezostali. Lecz sam bynajmniėy urzędu nieskładając, śmiał jeszcze sądy sprawować, aż gdy porozumiał, iż gotowi byli gwałtem i orężem tego mu bronić; wtedy ceklarzów swych

ta, domum clam refugit, pro conditione temporum, quieturus. Multitudinem quoque, biduo post, sponte et ultro confluentem, operamque sibi in asserenda dignitate tumultuosius pollicentem, compescuit. Quod quum praeter opinionem evenisset, Senatus, ob eundem coetum festinato coactus, gratias ei per primores viros egit: accitumque in Curiam et amplissimis verbis collaudatum, in integrum restituit, inducto priore decreto.

XVII. Recidit rursus in discrimen aliud, inter socios Catilinae nominatus, et apud Novium Nigrum quaestorem, a L. Vettio indice, et in senatu a Q. Curio: cui, quod primus consilia conjuratorum detexerat, constituta erant publice praemia. Curius e Catilina se cognovisse, dicebat. Vettius etiam chirographum ejus, Catilinae datum, pollicebatur. Id vero Caesar nullo modo tolerandum existimans, quum, implorato Ciceronis testimonio, quaedam se de conjuratione ultro ad eum detulisse docuisset, ne Curio praemia darentur, effecit: Vettium, pignoribus captis, et direpta suppellectile, male multatum, ac pro Rostris, in concione, paene discerptum, coniecit in carcerem: eodem Novium, quaestorem, quod compellari apud se majorem potestatem passus esset.

XVIII. Ex praetura, ulteriorem sortitus Hispaniam, retinuentes creditores, interventu sponsorum,
remo-

swych odprawiwszy, szatę urzędową złożywszy, potajemnie się schronił do domu, aby w nim do zmiany okoliczności czasowych spokojnie dosiedział. Wtórego dnia potym lud tłumem przed dom jego zebrany z własnéj woli pomoc mu swoję do przywrócenia na urząd zuchwałéy obiecujący poskromił. Co gdy się stało nad spodziewanie, senat na ten rozruch śpiesznie zgromadzony przez pierwsze osoby dzięki mu złożył; a przyzwawszy na ratusz, w najwyższych wyrazach uwielbiwszy, i poprzedni wyrok zniósłszy, do urzędu zupełnie go przywrócił.

XVII. Wpadł na nowo w inne niebezpieczeństwo, ze sprzysiężonemi Katyliny o spółnictwo pomówiony, i przed Nowiusem Kwestorem przez L. Wecyusza powoda, i w senacie przez Kuriusza, któremu jako pierwszemu o spisku donosicielowi, już nagroda publicznie postanowiona była. Kuriusz mówił, że od Katyliny samego słyszał, Wecyusz pismo nawet własnoręczne Cezara Katylinie dane złożyć obiecywał. Tego już żadną miarą niemogąc znieść Cezar, odwoławszy się do Cyceronowego świadectwa, że mu on sam z siebie o niektórych okolicznościach spisku doniósł, dokazał, że Kuriusza pozbawił nagrody: a Wecyusza po wziętych zakładach, porwanych mu sprzętach, dobrze skarconego, i przy mownicy na rynku ledwo w sztuki nierozszarpanego, wtrącił do więzienia, równie jak i Kwestora Nowiusza, iż przed sąd swój wyższego urzędnika sprawę wytoczyć dopuścił.

XVIII. Po Preturze obrany przez losy na rządcę do Hiszpanii dalszégó udał się, i usunął złożoną poręką

removit: ac neque more, neque jure, antequam provinciae ornarentur, profectus est: incertum, metune iudicii, quod privato parabatur, an, quo maturius sociis implorantibus subveniret. Pacataque provincia, pari festinatione, non expectato successore, ad triumphum simul consulatumque decessit. Sed quum, edictis jam comitiis, ratio ejus haberi non posset, nisi privatus introisset urbem, et ambienti, ut legibus solveretur, multi contradicerent, coactus est triumphum, ne consulatu excluderetur, dimittere.

XIX. E duobus consulatus competitoribus, L. Lucejo, Marcoque Bibulo, Lucejum sibi adjunxit, pactus, ut is, quoniam inferior gratia esset, pecuniaque polleret, numos de suo, communi nomine, per centurias pronuntiaret. Qua cognita re, optimates, quos metus ceperat, nihil non ausurum eum in summo magistratu, concordi et consentiente collega, auctores Bibulo fuerunt, tantumdem pollicendi: ac plerique pecunias contulerunt, ne Catone quidem abnuente, eam largitionem e republica fieri. Igitur cum Bibulo Consul creatur. Eandem ob causam, opera optimatibus data est, ut provinciae futuris consulibus minimi negotii, id est, silvae callesque decernerentur. Qua maxime injuria instinctus, omnibus officiis Cn. Pompejum assectatus est, offensum patribus, quod, Mithridate rege victo, cunctantius confirmarentur acta sua: Pompejoque M. Cras-
sum

ręką przytrzymujących go wierzycieli: odjechał zaś nie czekając od senatu według zwyczaju i prawa, zwykłego prowincyi urzędzenia, niewiedząc czy to z bojaźni sądów, które jako już na prywatnego gotowano, czyto z kwapliwości na ratunek wzywającym sprzymierzeńcom. Tam wszystko uspokoiwszy, z równym pośpiechem nieczekając następcy, dla dostąpienia tryumfu oraz i konsulatu odjechał. Ale że po ogłoszonych już seymikach niemógł mieć na siebie względu, tylko wjechał jako prywatny do Rzymu, a starającemu się, aby dla niego przepisy prawa były zwolnione, wielu się przeciwiało, musiał tryumfu odstąpić, aby od konsulatu wyłączony nie został.

XIX. Ze dwóch ubiegających się do konsulatu, Luceja i Bibula, drugiego sobie przybrał, umówiwszy się, aby jako mniejszy u ludu wziętości ale bogatszy, pieniądze pod spólnym imieniem po centuryach rozdać się oświadczył. Co porozumiewawszy możniejsi, zdjęci trwogą, aby dostawszy się na najwyższy urząd, przy powolnym o ulegającym koledze na wszystko się nieodważył, namówili Bibula, by równych obietnic nieskąpił, i niektórzy pieniądze własne na to złożyli, Kato nawet téj hojności dla rzeczypospolitej przydatnej nieprzyganiał: a tak wraz z Bibulem konsulem został. Z téj samej przyczyny a staraniem możniejszych najmniey ważne wydziały, to jest zarządzenie lasami i drogami tylko, tym nowym Konsulom przeznaczono. Tą najmocniey oburzony krzywdą, wszelkiemi sposoby o przyjaźń Pompeja zabiegał, który właśnie miał urazę do senatu, iż po
zwy-

sum reconciliavit, veterem inimicum ex consulatu, quem summa discordia simul gesserant: ac societatem cum utroque inivit, ne quid ageretur in republica, quod displicuisset ulli e tribus.

XX. Inito honore, primus omnium instituit, ut tam Senatus, quam populi, diurna acta conficerent et publicarentur. Antiquum etiam retulit morem, ut, quo mense fasces non haberet, accensus ante eum iret, lictores pone sequerentur. Lege autem Agraria promulgata, obnuntiantem collegam armis foro expulit. Ac postero die in Senatu conquestum, nec quoquam reperto, qui, super tali consternatione, referre aut censere aliquid auderet, qualia multa saepe in levioribus turbis decreta erant, in eam coegit desperationem, ut, quoad potestate abiret, domo abditus, nihil aliud quam ad edicta obnuntiaret. Unus ex eo tempore omnia in republica, et ad arbitrium, administravit: ut nonnulli urbanorum, quum quid per jocum testandi gratia signarent, non Caesare et Bibulo, sed Julio et Caesare Consulibus, actum scriberent, bis eundem praepo- nentes nomine atque cognomine: utque vulgo mox ferrentur hi versus:

Non Bibulo quidquam nuper, sed Caesare factum est:

Nam Bibulo fieri Consule nil memini.

Campum Stellatam, majoribus consecratum, agrumque Campanum, ad subsidia reipublicae vectigalem

zwyciężonym królu Mitrydacie zwłóczono dzieła jego potwierdzić: Pompeja z M. Krassem dawnym nieprzyjacielem od konsulatu pogodził, który w naywyższyć niezgodzie razem piastowali, i ścisły związek z oboma zawarł, aby niedopuszczać nic takiego w rzeczypospolitéy, coby się któremu z nich trzech niepodobało.

XX. Wstąpiwszy na urząd, piérwszy postanowił, aby dzienniki obrad tak senatu jak ludu zapisywano i ogłaszano. Dawny także zwyczaj wskrzesił, aby kiedy którego miesiąca znaków konsularnych (8.) używać mu nieprzypadało, woźny przed nim a ceklarze za nim chodzili. Przy ogłoszeniu zaś prawa o podziale gruntów (9.) kolegę swego przeciwiającego się orężem z rynku wygnał: a żalącego się na ten gwałt nazajutrz w senacie (gdy się nikt nie znalazł, ktoby w tym zatrwożeniu śmiał względem tego co wniesć lub stanowić, chociaż w lżejszych zamieszkach zapadały wyroki,) do téy przywiódł rozpaczy, że aż do ustąpienia z urzędu w domu swoim zamknięty, nic innego nierobił, tylko się wszystkiemu, przez edykta ogłaszając złe wróżby, sprzeciwiał. Odtąd sam jeden dowolnie wszystkim w rzeczypospolitéy rządził, stąd niektórzy dwornieysi ludzie datowali żartem pisma swoje, nie za Cezara i Bibula, ale za Juliusza i Cezara Konsulów, podwóynie go kładąc z imienia i przezwiska: stąd powszechnie rozrzucano w Rzymie te wierszyki:

Wszystko się wtedy działo na Cezara imie

Bo konsulem Bibula nikt nie spomniał w Rzymie.

Pole Stellackie od przodków poświęcone, i role Kampanńskie, z których dochody na publiczne rzeczypospo-

spo-

relictum, divisit extra sortem ad viginti millibus civium, quibus terni pluresve liberi essent. Publicanos, remissionem petentes, tertia mercedum parte relevavit: ac ne in locatione novorum vectigalium immoderatus liceretur, propalam monuit. Caetera item, quae cuique libuissent, dilargitus est, contradicente nullo, ac, si conaretur quis, absterrito. M. Catonem interpellantem extrahi curia per lictorem, duci in carcerem, jussit. L. Lucullo liberius resistenti, tantum calumniarum metum injecit, ut ad genua ultro sibi accideret. Cicerone, in judicio quodam deplorante temporum statum, P. Clodium, inimicum ejus, frustra jam pridem a patribus ad plebem transire nitentem, eodem die horaque nona transduxit. Postremo in universos diversae factionis induxit Vettium praemiis, ut se de inferenda Pompejo nece sollicitatum a quibusdam profiteretur, productusque pro Rostris, auctores ex compacto nominaret: sed, uno atque altero frustra, nec sine suspicione fraudis nominatis, desperans tam praecipitis consilii eventum, interceptisse veneno indicem creditur.

XXI. Sub idem tempus Calpurniam, L. Pisonis filiam, successuri sibi in consulatu, duxit uxorem: suamque Juliam Cn. Pompejo collocavit, repudiato priore sponso, Servilio Caepione, cujus vel praecipua opera paulo ante Bibulum impugnaverat.

Ac

spolitéy potrzeby odłożono, rozdzielił bez losowania między dwadzieścia tysięcy obywatelów troje albo więcéy dzieci mających. Dzierzawcom ceł defalki dopraszającym się trzecią część rocznéy dzierzawy odstąpił; i wyraźnie napomniął, aby przy zadzierżawieniu nowych dochodów zbyt wysokiéy ceny nie licytowali. W reszcie co się komu podobało hojnie szafował, bez przeszkody od nikogo, bo ktoby mu się ważył przeciwić, pewnie był odstraszoney. Marka Katona zabierającego mu czas w senacie mowami swemi, z pośród rady ceklarzowi kazał porwać i do więzienia zaprowadzić. L. Lukulla nieco się przeciwiającego mnóstwem zarzutów w taką obawę wprowadził, iż mu sam do nóg upadł. Za to że Cycero w sądzie na opłakany stan czasu narzekał; P. Klodiusza nieprzyjaciela jego, który zdawna nadaremnie się starał u senatu o przeyscie do gminu tegoż dnia nad wieczorem przeniósł, do klasy gminnéy. Nakoniec przywiódł datkami Wecyusza, do obwinienia wszystkich przeciwnych sobie, jakoby go na zabóystwo Pompeja namawiali, a po wprowadzeniu go na mównicę publiczną, aby sprawców podług zmowy wymienił, kiedy i jednego i drugiego nie bez podóyżenia zdrady daremnie namienił, zwątpiwszy o skutku tak popędliwego zamysłu, donosiciela trucizną jak mniemają zgładził.

XXI. Pod tenże czas ożenił się Cezar z Kalpurnią córką L. Pizona następcy swego na konsulat; Julią zaś córkę swoję rozwiodłszy z Serwiliuszem Cepionem, (za którego staraniem niedawno wspólna Bibula nastawał,) za Kneja Pompeja wydał. A

Ac post novam affinitatem Pompejum primum rogare sententiam coepit, quum Crassum soleret, essetque consuetudo, ut, quem ordinem interrogandi sententias consul, Kalendis Januariis, instituisset, eum toto anno conservaret.

XXII. Socero igitur generoque suffragantibus, ex omni provinciarum copia Galliam potissimum elegit, cujus emolumento, et opportunitate, idonea sit materia triumphorum. Et initio quidem Galliam Cisalpinam, Illyrico adjecto, lege Vatinia accepit: mox, per Senatum, Comatam quoque: veritis patribus, ne, si ipsi negassent, populus et hanc daret. Quo gaudio elatus non temperavit, quin, paucos post dies, frequenti curia, jactaret, invitis et gementibus adversariis adeptum se, quae concupisset: proinde ex eo: *insultaturum omnium capitibus*: ac negante quodam, per contumeliam, *Facile hoc ulli foeminae fore*, respondit; quasi alludens, *In Assyria quoque regnasse Semiramis, magnamque Asiae partem Amazonas tenuisse quondam*.

XXIII. Functus consulatu, C. Memmio, Lucioque Domitio, praetoribus, de superioris anni actis referentibus, cognitionem Senatui detulit: nec illo suscipiente, triduoque per irritas altercationes absumpto, in provinciam abiit: et statim quaestor ejus, in praejudicium, aliquot criminibus arreptus est. Mox et ipse a L. Antistio, tribuno plebis, postulatus, appellato demum collegio, obtinuit, quum rei publicae causa abesset, reus ne fieret. Ad securita-

tem

po tym nowym spokrewnieniu, pierwszy głos zaczął mu dawać, dawany zwykle Krassowi, a był zwyczaj, iż jakim porządkiem pytano się o zdanie na początku roku, takie w całym ciągu zachowywano.

XXII. Mając tedy teścia i zięcia po sobie głosy, ze wszystkich tak licznych prowincyi, wybrał sobie Galię, której dostatki i położenie zdolnieysze mu pole obiecywały do tryumfów. Jakoż z początku przyjął Gallię przedalpéyską z dodatkiem Illiryku, prawem Watyniego: wnet także miał daną i zaalpéyską (10. a) od Senatu bojącego się aby mu i téy sam lud nienadał gdyby w senacie trudniono. Stąd wziesiony radością wkrótce w obliczu liczego senatu z tym się chepił, iż mimo zazdrosnych i wzdychających na to przeciwników swoich, wszystkiego czego żądał dostąpił; że przeto odtąd jeździć będzie po karkach wszystkich: a gdy mu ktoś z urąganiem rzekł iż *niełatwo będzie dokazać tego niewieście* (10. b) odpowiedział niby w tymże tonie: *i w Assyryi Semiramis rządziła, a większą część Azyi, Amazonki niegdyś posiadały.*

XXIII. Skończywszy Konsulat, zdanie sprawy przez Memiusa i Domiciusa Pretorów o dziełach z roku zeszłego za swego urzędowania oddał pod roztrząśnienie senatowi, ten gdy one nieprzyymował, i trzy dni na wszczętych stąd sporach spędził, do Gallii odjechał: aż zaraz po odjeździe, Kwesor jego umyślnie na przykład za jakies zbrodnie do sądu porwany został: wnet i sam Cezar od Antistiusa tribuna gwinnego zapozwany, dopiero za odwołaniem się

tem ergo posterius temporis, in magno negotio habuit, obligare semper annuos magistratus, et e petitoribus non alios adjuvare, aut ad honorem pati pervenire, quam, qui sibi recepissent, propugnatos absentiam suam: cujus pacti non dubitavit a quibusdam jusjurandum atque etiam syngrapham exigere.

XXIV. Sed quum L. Domitius, consulatus candidatus, palam minaretur, consulem se effecturum, quod praetor nequisset, adenturumque ei exercitus; Crassum Pompejumque, in urbem provinciae suae Lucam extractos, compulit, ut, detrudendi Domitii causa, consulatum alterum peterent: et, ut quinquennium sibi imperium prorogaretur: perfecitque utrumque. Qua fiducia ad legiones, quas a republica acceperat, alias privato sumptu addidit: unam etiam ex Transalpinis conscriptam, vocabulo quoque Gallico: (Alauda enim appellabatur:) quam disciplina cultuque Romano institutam et ornatam postea universam civitate donavit. Nec deinde ulla belli occasione, ne injusti quidem ac periculosi, abstinuit, tam foederatis, quam infestis ac feris gentibus ultro lacessitis; adeo, ut Senatus quondam legatos ad explorandum statum Galliarum mittendos decreverit, ac nonnulli dedendum eum hostibus censuerint. Sed prospere decedentibus rebus, et saepius, et plurimum, quam quisquam unquam, dierum supplicationes impetravit.

się do całego zgromadzenia Trybunów to otrzymał, aby go jako nieprzytomnego dla sprawy rzeczypospolitéy, nie obwiniano sądownie. Więc dla bezpieczeństwa swego na dal, na wielkiem miał baczeniu, uymować zawsze rocznych urzędników, a starającym się o mieysca, nie inszym dopomagać i do urzędów dopuszczać, tylko tych co go bronić przyrzekli pod jego niebytność, a w takowéy umowie nie wahał się od niektórych przysięgę, i nawet rewersa wymagać.

XXIV. Ale gdy L. Domicy starając się o konsulat, jawnie się odgrażał, iż czego niemógł za Pretury swojéy, to konsulem zostawszy dokaże, że mu komenda nad wojskiem odjęta będzie: tedy ściągawszy Krassa i Pompeja do Luki miasta prowincyi swojéy, wymógł na nich, aby dla odepchnięcia Domiciego, powtórnie się o konsulat postarali, a dla niego rząd prowincyi do lat pięciu przedłużyli: i obojga tego dokazał. Tém ośmielony powodzeniem, do dawnych pułków, które od rzeczypospolitéy wziął, nowe swoim kosztem przyłączył, jeden nawet z tych, z samych Galiów zaalpejskich zebrany, chodzący pod nazwiskiem także Galskim (Alauda (11.) się bowiem nazywał) na polor i tryb rzymski wyćwiczył i przystroił, a potym cały prawem obywatelstwa obdarował. Ani nareszcie żadnego zdarzenia do woyny niesprawiedliwéy nawet, i niebezpiecznéy nie opuścił, równie wierne w sojuszach, jak niespokoyne i dzikie narody napastując: tak dalece, że senat postanowił za czasem postów wysłać, na wybadanie się o stanie Galiów, a byli i tacy co go nieprzyjaciółom wydadź doradzali. Lecz że mu się wszystko tak pomyslnie wiodło; przeto nikt nigdy i częściéy, i na tak wiele dni, modłów publicznych u senatu nieuprosił.

XXV. Gessit autem novem annis, quibus in imperio fuit, haec fere. Omnem Galliam, quae, a saltu Pyrenaeo, Alpibusque et monte Gebenna, fluminibusque Rheno, et Rhodano, continetur, patetque circumitu ad bis et tricies centum millia passuum, praeter socias ac bene meritas civitates, in provinciae formam redegit, eique quadringentis in singulos annos stipendii nomine imposuit. Germanos, qui trans Rhenum incolunt, primus Romanorum, ponte fabricato, aggressus, maximis affecit cladibus. Aggressus est et Britannos ignotos antea, superatisque pecunias et obsides imperavit: per tot successus ter, nec amplius, adversum casum expertus: in Britannia, classe, vi tempestatis, prope absumpta, et in Gallia ad Gergoviam legione fusa, et in Germanorum sinibus, Titurio et Aurunculejo legatis per insidias caesis.

XXVI. Eodem temporis spatio matrem primo, deinde filiam, nec multo post neptem amisit. Inter quae, consternata P. Clodii caede republica, quam Senatus unum consulem nominatimque Cn. Pompejum fieri censuisset, egit cum tribunis plebis, collegam se Pompejo destinantibus, id potius ad populum ferrent, ut absentis sibi, quandoque imperii tempus expleri coepisset, petitio secundi consulatus daretur: ne ea causa maturius et imperfecto adhuc bello decederet. Quod ut adeptus est, altiora jam meditans et spei plenus nullum largitionis aut officiorum in quemquam genus publice privatimque
omi-

XXV. Przez dziewięć lat zaś rządów na prowincyi, oto tyle prawie dokazał. Wszystkę Gallię od Pirenów, Alpów, i Gebenny (12.) góry, rzekami Renu i Rodanu zawartą, a mającą okręgu około trzech milionów dwóch kroć sto tysięcy sążni (13.) oprócz miast sprzymierzonych i przyjaźnych w prowincyą rzymską obrócił, i na nią podatku czterdzieści milionów sestercyów (14.) corocznie dla skarbu publicznego nałożył. Na siedziby Germanów zareńskich, pierwszy z Rzymian zbudowawszy most, uderzył, i znaczną klęskę zadał. Brytannów także pierwszy nieznanych najechawszy, do okupu i dania zakładników zagnął. Wciągu tylu pomyślności, trzykroć tylko a niewięcý przeciwnéj fortuny doznał; to jest: gdy przy Brytanii burza flotę ledwo niecałą zniszczyła, kiedy w Gallii pod Gergowią (15.) pułk mu jeden zniesiono, a na granicach Germanów Titurius z Aurunkulem namięsnicy jego przez zasadzki zabici zostali.

XXVI. W tym przeciągu czasu naprzód matkę, potym córkę, a w krótce i wnuczkę swoją utracił. Pod tenże też czas w zamięszaniu rzeczypospolitéj przez zabóystwo Klodiusza, gdy senat jednego tylko Konsula, wyraźnie mianując Pompeja, zrobić postanowił, on sprawił przez Trybunów gminnych przeznaczających go za kolegę Pompejuszowi, iżby to raczej do ludu wniesli, aby mu nieprzytomnemu wolno było, kiedykolwiek jego rząd w prowincyi zbliżyłby się do końca, podać się do powtórnego konsulatu: iżby z tego powodu niemusiał zawcześniéj, i od niedokończonéj ieszcze wojny odjeżdżać. To gdy otrzy-

omisit. Forum de manubiis inchoavit: cujus area super sestertium millies constitit. Munus populo epulumque pronuntiavit in filiae memoriam, quod ante eum nemo. Quorum ut quam maxima expectatio esset, ea quae ad epulum pertinerent, quamvis macellariis oblocata, etiam domesticatim apparabat. Gladiatores notos, sicubi infestis spectatoribus dimicarent, vi rapiendos, reservandosque mandabat. Tirones neque in ludo neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos atque etiam per senatores armorum peritos erudiebat: precibus enitens, quod epistolis ejus ostenditur, ut disciplinam singulorum susciperent, ipsique dictata exercentibus darent. Legionibus stipendium in perpetuum duplicavit. Frumentum, quoties copia esset, etiam sine modo mensuraque praebuit: ac singula interdum mancipia et praedia viritim dedit.

XXVII. Ad retinendam autem Pompeji necessitudinem ac voluntatem, Octaviam, sororis suae nepotem, quae C. Marcello nupta erat, conditionem ei detulit, sibi quae filiam ejus in matrimonium petiit, Fausto Sullae destinatam. Omnibus vero circa eum, atque etiam parte magna Senatus, gratuito, aut levi foenore obstrictis, ex reliquo quoque ordinum genere vel invitatos vel sponte ad se commeantes uber-rimo

mał, pełen nadziei, i co raz wyższych już zamiarów, żadnego rodzaju hojności i przysług dla każdego publicznie i prywatnie nieopuścił. Rynek z łupów nieprzyjaciół zakładać zaczął, na którego sam grunt więcéy sto milionów sestercyów (16.) wyłożył. Na pamiątkę córki swojej publiczne ludowi widowisko i ucztę wyprawił, czego przed nim nikt niezrobił: na co aby oczekiwanie pożądańsze sprawić, te rzeczy co do ucztę należały, chociaż wiele od przekupniów dostarczano było, w domu także przyporządkować rozkazał. Sławniejszych z szermierzy jeźliby w czym nie z upodobaniem patrzących spotykali się, gwałtem z placu porywać i chować kazał. Młodych w tym ćwiczących się, nie na igrzyskach, ani u szermierskich mistrzów, ale po domach do szlachty rzymskiej, i senatorów biegłych w robieniu bronią rozdawał: prosząc usilnie, co z listów jego daje się widzieć, aby każdego w szczególności podjęli się uczyć, i sami ćwiczącym się przepisy dawali. Pułkom swoim żółd na zawsze podwoił; zboża kiedy go podostatek było, bez ładu i miary rozdawał żołnierzom, niektórzy z nich niekiedy po niewolniku i po folwarczku od niego dostawali.

XXVII. Dla utrzymania zaś związku i przychylności Pompeja, Oktawią wnuczkę siostry swojej za Marcellem będącą, w małżeństwo mu ofiarował, sam się zaś o córkę jego Faustowi Sylli przeznaczoną oświadczył. Wszystkich zaś koło niego, a nawet większą część senatu, to datkiem, to pożyczanemi na lekki procent pieniędzmi zobowiązawszy, osoby także z inszych stanów już zapraszane już z własnéy woli

rimo congiario prosequeretur: libertos insuper servulosque cujusque, prout domino patronove gratus quis esset. Tum reorum aut obaeratorum, aut prodigae juventutis subsidium unicum ac promptissimum erat: nisi quos gravior criminum vel inopiae luxuriaeve vis urgeret, quam ut subveniri posset a se. His plane palam, bello civili opus esse, dicebat.

XXVIII. Nec minore studio reges atque provincias, per terrarum orbem, alliciebat: aliis captivorum millia dono offerens: aliis, citra Senatus popularique auctoritatem, quo vellent, et quoties vellent, auxilia submittens: superque Italiae Galliarumque et Hispaniarum, Asiae quoque et Graeciae potentissimas urbes praecipuis operibus exornans: donec, attonitis jam omnibus, et, quorsum illa tenderent, reputantibus, M. Claudius Marcellus, consul, edicto praefatus, de summa se republica acturum, retulit ad Senatum, ut ei succederetur ante tempus: quoniam, bello confecto, pax esset, ac dimitti deberet victor exercitus; et ne absentis ratio comitiis haberetur, quando nec plebiscito Pompejus postea abrogasset. Acciderat autem, ut is legem de jure magistratuum ferens, eo capite, quo a petitione honorum absentes submovebat, ne Caesarem quidem exciperet, per oblivionem: ac mox, lege jam in aes incisa, et in aerarium condita, corrigeret errorem. Nec contentus Marcellus provincias Caesari et privilegium eripere, retulit etiam, ut colonis, quos rogatione Vatinia Novumcomum deduxisset, civitas ad-

woli do niego uczęszczające hojnie obdarzał; wyzwoleńców nawet i służących niemijając, w miarę jak który u Pana swego, lub protektora był w łasce. Dom jego był pomocą jedyną i nayprędszą odłużonym, prawem przyciśniętym, i marnotrawnéy młodzieży; chyba że których cięższa zbrodnia, rozpusta, lub niedostatek nękały, i niedopuszczały mu ratować, takim, że koniecznie trzeba wojny domowéy, głośno mawiał.

XXVIII. Z niemnieyszém usiłowaniem sąsiedzkie Króle i prowincye po całym świecie uymował, jednym tysiące niewolników, drugim bez umocowania na to od senatu i ludu, w czymby i ile razyby chcieli, posiłki obiecywał: i nadto miasta nayzamożniejsze we Włoszech, w Galliach, i Hiszpaniach, także w Azji i Grecyi wspaniałemi gmachami ozdobił: aż póki zdziwionym już wszystkim, i do czego to zmierzało dochodzącym, Klaudiusz Marcellus konsul edyktem o ważnéy rzeczypospolitéy potrzebie niezapowiedział, i niewniósł do senatu, aby mu następcę przed czasem naznaczono; bo po wojnie skończonéy i ustalonym pokoju, zwyciężkie woysko rozpuścić należało: i aby na niego nieprzytomnego na séymnikach obierczych względu niemiano, ile że ani ustawą gminną Pompejusz potym wyjątku dla niego nie zrobił. Trafiło się albowiem, iż ten tworząc ustawę o prawie do urzędów, przyymować nieprzytomnych na kandydatów zabronił, Cezara nawet od tego podobno przez zapomnienie niewyjawszy: acz w krótce błąd poprawił, lubo już prawo na miedzi wyrznięte, i do skarbu złożone było. Nieprzystając jeszcze

Mar-

adimeretur: quod per ambitionem et ultra praescriptum data esset.

XXIX. Commotus his Caesar ac judicans, quod saepe ex eo auditum ferunt, difficilius se, principem civitatis, a primo ordine in secundum, quam ex secundo in novissimum detrudi, summa ope restitit, partim per intercessores tribunos, partim per Servium Sulpicium, alterum consulem. Insequenti quoque anno, C. Marcello, qui fratri patrueli suo Marco in consulatu successerat, eadem tentante, collegam ejus Aemilium Paullum, Cajumque Curionem, violentissimum tribunorum, ingenti mercede defensores paravit. Sed quum obstinatius omnia agi videret, et designatos etiam consules e parte diversa, senatum litteris deprecatus est, ne sibi beneficium populi adimeretur: aut, ut caeteri quoque imperatores ab exercitibus discederent: confisus, ut putant, facilius se, simulatque libuisset, veteranos convocaturum, quam Pompejum novos milites. Cum adversariis autem pepigit, ut, demissis octo legionibus, Transalpinaque Gallia, duae sibi legiones, et Cisalpina provincia, vel etiam una legio cum Illyrico concederetur, quoad consul fieret.

XXX. Verum neque Senatu interveniente, et adversariis negantibus, ullam se de republica facturos pactionem, transiit in citeriorem Galliam: conven-

Marcelli na wydarciu Cezarowi prowincyi i przywileju, wniósł także, aby skassowano nadanie prawa miéyskiego (17.) osadom Nowo Komeńskim ustawą niegdyś Watyniego, z przyczyny iż to przez zabiegi i nad przepis prawa uzyskali byli.

XXIX. Tknięty tym Cezar, a mniemając, jak się często dał słyszyć, iż trudniéy go z piérwszego znaczenia stopnia na średni, niż z tego na ostatni strącić, opierał się z naywiększą usilnością, to przez wdanie trybunów gminnych, to przez Serwiliusza Sulpiciusza drugiego Konsula. Następującego też roku gdy K. Marcelli po bracie swym stryjecznym Marku został Konsulem, i do tegoż zmierzał celu, Cezar znów kolegę jego Pawła Emilego, i jednego z nayżwawszych Trybunów Kaja Kuriona, wielkim kosztem za obrońców sobie przygotował. Lecz gdy widział, że mu wszystko oporniéy idzie, że nawet Konsule wyznaczeni, byli z przeciwnéy mu strony, pisał do senatu prosząc, ażeby mu tego, co miał z łaski ludu nieodbierano, lub ażeby i inszym wozdom także komendy woyska odjęto, ufając jak mniemają, że mu łatwiéy będzie ile razy mu się spodoba weteranów zebrać, niż Pompejowi żołnierzom nowego zaciągu. Przeciwnikom zaś swoim oświadczył, iż ośm pułków odstąpiwszy, i zaalpeyską Gallię, pragnie aby go tylko przy dwóch i przed Alpeyskiéy, lub w reszcie przy jednym pułku z Illirykiem zostawiono, póki konsulem niezostanie.

XXX. Ale kiedy ani senat na to nieprzystał, ani przeciwnicy w żadną z nim umowę o publiczną rzeczypospolitéy sprawę wchodzić niechcieli, zajechał

do

ventibusque peractis Ravennae substitit, bello vindicaturus, si quid de tribunis plebis intercedentibus pro se gravius a Senatu constitutum esset. Et praetextum quidem illi civilium armorum hoc fuit: causas autem alias fuisse opinantur. Cn. Pompejus ita dictitabat, quod neque opera consummare, quae instituerat, neque populi expectationem, quam de adventu suo fecerat, privatis opibus explere posset, turbare omnia et permiscere voluisse. Alii timuisse dicunt, ne eorum, quae primo consulatu adversus auspicia legesque et intercessionem gessisset, rationem reddere cogeretur: quum M. Cato identidem, nec sine jurejurando, denuntiaret delaturum se nomen ejus, simulac primum exercitum demisisset: quumque vulgo fore praedicarent, ut, si privatus rediisset, Milonis exemplo circumpositis armatis, causam apud iudices diceret. Quod probabilius facit Asinius Pollio, Pharsalica acie caesos profligatosque adversarios prospicientem, haec eum ad verbum dixisse referens: *Hoc voluerunt: tantis rebus gestis C. Caesar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem.* Quidam putant, captum imperii consuetudine, pensitatisque suis et inimicorum viribus, usum occasione rapiendae dominationis, quam aetate prima concupisset. Quod existimasse videbatur et Cicero, scribens de officiis tertio libro, semper Caesarem in ore habuisse Euripidis versus, quos sic ipse convertit:

*Nam si violandum est jus, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.*

do bliższéj Galii: a odbywszy sądy, w Rawennie się zatrzymał, postanowiwszy mścić się orężem, jeżeliby od senatu przyczęzy co postanowione było o Trybunach gminnych za nim obstających. I ten to był zaiste pozór domowéj wojny, lubo inszych domyślają się przyczyn. Knejus Pompejus tak o nim mawiał, że niemogąc ani dzieł swoich pozaczynanych dokończyć, ani oczekiwania ludu, które o swym przybyciu robił spełnić prywatnemi swemi dostatkami; więc chciał wszystko zburzyć i zamięszać. Inni mówią, że się bał, aby niebył przymuszony zdać sprawę z tego, co się za pierwszego jego konsulatu wbrew wróżbom, prawom, i protestacyom działo. Jakoż Kato często obiecywał pod przysięgą, że go sędownie oskarży, skoro woyska rozpuści, i powszechnie przepowiedano, iż skoroby do Rzymu jako prywatny powrócił, z pod straży tak jak Milon odpowiadać w sądzie będzie musiał. Co udowodnia bardziéj Asinius Pollio twierdząc, iż po bitwie Farsalskiéj, z ust samego Cezara oglądającego na placu boju pobitych i porażonych przeciwników, te słowa słyssał: *sami tego chcieli: bo mimo moich tylu dzieł, byłbym sądzony, gdybym od woyska pomocy niewezwał.* Niektórzy rozumieją iż nawykły do rozkazywania, zważywszy swoje i nieprzyjaciół siły, chwycił się téj do wygórrowania pory, czego od pierwszey młodości pragnął. Podobnież zdawało się, że i Cycero mniemał, pisząc w księdze trzeciéj *O powinnościach* iż Cezar te zawsze miał w ustach z Eurypidesa wiersze, które tak przełożył:

Boć jeśli zgwałcić prawo, to chyba dla tronu:

Z inszych względów poczciwość szanuy aż do skonu.

XXXI. Cum ergo sublatam tribunorum intercessionem, ipsosque urbe cecidisse nuntiatum est, praemissis confestim clam cohortibus, ne qua suspicio moveretur, et spectaculo publico per dissimulationem interfuit, et formam, qua ludum gladiatorium erat aedificaturus, consideravit, et ex consuetudine convivio se frequenti dedit. Dein post solis occasum, mulis e proximo pistrino ad vehiculum junctis, occultissimum iter modico comitatu ingressus est: et quum luminibus extinctis decessisset via, diu errabundus, tandem ad lucem duce reperto per augustissimas tramites pedibus evasit: consecutusque cohortes, ad Rubiconem flumen, qui provinciae ejus finis erat, paulum constitit: ac reputans, quantum moliretur, conversus ad proximos, *Etiam nunc, inquit, regredi possumus: quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt.*

XXXII. Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine et forma, in proximo sedens, repente apparuit, arundine canens: ad quem audiendum quum praeter pastores plurimi etiam ex statione milites concurrissent, interque eos et aeneatores, rapta ab uno tuba, prosiluit ad flumen: et ingenti spiritu classicum exorsus, pertendit ad alteram ripam. Tunc Caesar, *Eatur, inquit, quo deorum ostenta et inimicorum iniquitas vocat: Jacta alea est.*

XXXIII. Atque ita trajecto exercitu, adhibitis tribunis plebis, qui pulsati supervenerant, pro concione, fidem militum flens ac veste a pectore discissa

in-

XXXI. Kiedy więc dowiedział się, że odsunięto sprzeciwianie się Trybunów, i im samym z Rzymu ustąpić nakazano; wysławszy naprzód śpiesznie a potajemnie rot kilka, aby jakiego podéyrzenia niewzbudzić, i na widowisku publicznym był umyślnie, i wzór nowego gmachu na igrzyska szermierskie, mającego się stawiać oglądał, i według zwyczaju ucztę wielką wyprawił. Potym po zachodzie słońca kazawszy muły z pobliskiego młynu do woza zaprządź, w niewielkim poczcie nayskrytszą drogą wyjechał: w tym gdy pogasły pochodnie, z drogi zjechał, długo błędząc, nareszcie nade dniem znalazłszy przewodnika, przez nacyśńiejsze ścieżki pieszo dążył; i dognał rot swoich nad Rubikonem rzeką odgraniczającą prowincye jego. Tam chwile stanąwszy i rozważając na ile się kusił, obróciwszy się do poblizszych, rzekł: *Jeszcze stąd cofnąć się mogę, lecz skoro ten mostek przejdziem, oręż wszystko stanowić będzie.*

XXXII. Gdy się ociągał, takie mu się przytrafiło zjawisko: człowiek nadzwyczajnego wzrostu i przedziwny urody w bliskości siedzący nagle się ukazał grając na piszczałce: do słuchania go, gdy oprócz pasterzów zbiegło się także wiele ze stanowisk żołnierzy, a między tymi trębacze, porwawszy z rąk jednego trąbę, wskoczył w rzekę, i dawszy sam silnym odgłosem znak do boju, puścił się do drugiego brzegu. Wtedy zawołał Cezar: *Idźmy gdzie nas wola Bógów i zawziętość nieprzyjaciół wzywa: już los wypadł.*

XXXIII. Tak przeprowadziwszy wojsko, i przyzwawszy trybunów gminnych, którzy wygnani nadjechali byli, miał mowę, wzywając wierności żołnierzy,

invocavit. Existimatur etiam equestres census pollicitus singulis: quod accidit opinione falsa. Nam quum in alloquendo exhortandoque saepius digitum laevae manus ostentans affirmaret, se ad satisfaciendum omnibus, per quos dignitatem suam defensurus esset, anulum quoque aequo animo detracturum sibi: extrema concio, cui facilius erat, videre concionantem quam audire, pro dicto accepit, quod visu suspicabatur: promissumque jus anulorum, cum millibus quadringenis fama distulit.

XXXIV. Ordo et summa rerum, quas deinceps gessit, sic se habent. Picenum, Umbriam, Etruriam occupavit, et L. Domitio, qui per tumultum successor ei nominatus Corfinium praesidio tenebat, in deditionem redacto atque demisso, secundum superum mare Brundisium tetendit, quo Consules Pompejusque confugerant, quam primum transfretaturi. Hos frustra per omnes moras exitu prohibere conatus, Romam iter convertit: appellatisque de republica patribus, validissimas Pompeji copias, quae sub tribus legatis M. Petrejo et L. Afranio et M. Varrone in Hispania erant, invasit: professus ante inter suos, ire se ad exercitum sine duce, et inde reversurum ad ducem sine exercitu. Et quamquam obsidione Massiliae, quae sibi in itinere portas clauserat, summaque frumentariae rei penuria retardante, brevi tamen omnia subegit.

XXXV. Hinc

nierzy, płacząc i suknię na piersiach rozdzierając. Rozumiano także, że każdemu w szczególności szlachectwo przyobiecał, co poszło z mylnego mniemania; bo gdy w mówieniu i zagrzewaniu, częściej palec lewój ręki okazując, twierdził, iż na zadosyć uczynienie wszystkim, którzy godności jego bronić będą, choćby i pierścień swój chętnym umysłem zdéymie z palca sobie: ostatnie szeregi, którym łatwiej widzieć niż dosłyszyć mówiącego było, z tego co widzieli, mylnie się słów domyślili: i wieść się rozeszła, iż obiecane jest prawo złotego pierścienia (18.) i po cztery kroć sto tysięcy sestercyów.

XXXIV. Otoż jakim porządkiem, i co wszystko potym daléj dokazał. Powiat Ankoński, Umbryą, Etruryą opanował. L. Domicyusza który w tym rozruchu następcą po nim w Galii był mianowany a w Korfinium (19.) załogą dowodził, przez poddanie się wziął w niewolę i wypuścił: potym brzegiem Adryatyckiego morza, ku Brunduzium podążył, dokąd Konsule i Pompejusz umknęli byli, aby jak najszybciej za morze się dostać. Tych przeprowie na próżno przez wszelkie sposoby starając się przeszkodzić, do Rzymu drogę obrócił: a zwoławszy senatorów na obrady rzeczypospolitej, sam najwaleczniejsze Pompeja woyska, które pod trzema namieśnikami Petrejem, Afranim i Warronem w Hiszpanii były, opanował; rozповідаjąc wprzód między swemi, że *idzie przeciw woysku bez wodza, a stamtąd powróci do wodza bez woyska*. A chociaż oblężenie Marsylii, która mu po drodze bramy swoje zamknęła, i największy niedostatek żywności opóźnił go, jednak wkrótce wszystko podbił. XXXV. Po-

XXXV. Hinc urbe repetita, in Macedoniam transgressus, Pompejum, per quatuor paene menses, maximis obsessum operibus, ad extremum Pharsalico proelio fudit; et fugientem Alexandriam persecutus ut occisum deprehendit. Cum Ptolemaeo rege, a quo sibi quoque insidias tendi videbat, bellum sane difficillimum gessit; neque loco, neque tempore aequo, sed hieme anni et intra moenia copiosissimi ac solertissimi hostis, inops ipse rerum omnium, atque imparatus. Regnum Aegypti victor Cleopatrae, fratrique ejus minori permisit: veritus provinciam facere, ne quandoque violentiorem praesidem nacta, novarum rerum materia esset. Ab Alexandria in Syriam, et inde Pontum transiit, urgentibus de Pharnace nuntiis: quem, Mithridatis Magni filium, ac tunc, occasione temporum, bellantem, jamque multiplici successu praeferozem, intra quintum, quam adfuerat, diem, quatuor, quibus in conspectum venit, horis, una profligavit acie: crebro commemorans Pompeji felicitatem, cui praecipua militiae laus de tam imbelli genere hostium contigisset. Dehinc Scipionem ac Jubam, reliquias partium in Africa refoventes, devicit: Pompeji liberos in Hispania.

XXXVI. Omnibus civilibus bellis nullam cladem, nisi per legatos suos, passus est: quorum C. Curio in Africa periit: C. Antonius in Illyrico in adversariorum devenit potestatem; P. Dolabella classem

XXXV. Powróciwszy do Rzymu udał się do Macedonii gdzie Pompeja po czteromiesięcznym ścisłym obleżeniu na bitwie Farsalskiéy zniósł do szczętu, a uciekającego gdy aż do Alexandryi ściga (20.) o zabójstwie jego dowiedział się. Wtedy przeciw Ptolemeuszowi królowi, od którego też zdrad doznawał, podniósł woynę, zaiste naytrudniejszą, bo ani miesce ani czas był po temu, lecz w porze zimowéy, do tego w siedlisku nayzamożniejszego i nayprzebieglejszego nieprzyjaciela, lubo sam w wszystko niedostatni i nieprzygotowany. Zwycięzcą zostawszy Egiptu, dozwolił go objąć Kleopatrze i bratu jéy młodszemu, bojąc się kray ten w prowincyą rzymską obrócić, aby kiedyś pod zuchwalszym rządcą do nowych rosterków powodem się nie stał. Z Alexandryi do Syrii a stamtąd do Pontu przeszedł, dla naglących wiadomości o Farnaxie synie Mitrydata wielkiego, korzystając na ten czas z pory, i już wielorakiim powodzeniem, zhardziałego, którego piątego dnia po przybyciu, w jednéy bitwie we cztery godziny od stanienia w obec nieprzyjaciela, do szczętu pokonał: często Pompeja szczęśliwym nazywając, iż mu nabycie znakomitéy sławy wojennéy przyszło łatwo z tak słabego rodzaju nieprzyjaciół. Potym Scypiona i Jubę szczątki przeciwnego woyska w Afryce odżywiających pobił, a podobnież w Hiszpanii synów Pompeja.

XXXVI. W wszystkich domowych woynach żadnéy klęski nieponiósł, tylko namiestnicy jego, to jest: Kurio zginął w Afryce, Antoni wpadł w ręce przeciwników w Illiryku, tamże Dolabella stracił

sem in eodem Illyrico; Cn. Domitius Calvinus in Ponto exercitum amiserunt. Ipse prosperrime semper, ac ne ancipiti quidem unquam fortuna: praeterquam bis dimicavit: semel ad Dyrrachium; ubi pulsus, non instante Pompejo, negavit, eum vincere scire: iterum in Hispania ultimo proelio, quum desperatis rebus etiam de consciscenda nece cogitavit.

XXXVII. Confectis bellis, quinques triumphavit, post devictum Scipionem quater eodem mense, sed interjectis diebus: et rursus semel, post superatos Pompeji liberos. Primum et excellentissimum triumphum egit Gallicum, sequentem Alexandrinum, deinde Ponticum, huic proximum Africanum, novissimum Hispaniensem, diverso quemque apparatu et instrumento. Gallici triumphi die, Velabrum praetervehens, paene curru excussus est, axe defracto: ascenditque Capitolium ad lumina quadringenta elephantis dextra atque sinistra lychnuchos gestantibus. Pontico triumpho inter pompae fercula trium verborum praetulit titulum, VENI. VIDI. VICI: non acta belli significantem, sicut caeteri, sed celeriter confecti notam.

XXXVIII. Veteranis legionibus, praedae nomine, in pedites singulos, super bina sestertia, quae initio civilis tumultus numeraverat, vicena quaterna millia numum dedit. Assignavit et agros, sed non continuos, ne quis possessorum expelleretur. Populo, praeter frumenti denos modios ac totidem olei libras, trecenos quoque numos, quos pollicitus olim erat,

flotę, a Domicy Kalwinus wojsko w Poncie. Sam zaś Cezar bił się naysomysłniéj zawsze, i nigdy nie z obojętnym skutkiem, oprócz dwóch razy; raz gdy pod Dyrachium porażony, a Pompejusz go nie ścigał, powiedział, że zwyciężać nieumie; drugi raz w Hiszpanii w ostatniéj bitwie, gdy straciwszy nadzieję o swoich zamysłach, życie sobie nawet odjąć zamysłał.

XXXVII. Zakończywszy wojny, pięć razy tryumfował, to jest; po zwyciężeniu Scypiona cztery razy w jednym miesiącu, ale z przerwami co dni kilka, i znowu raz piąty po zniesieniu synów Pompejusza. Pierwszy i nayokazalszy wjazd tryumfalny odprawił na obchod zwycięstw odniesionych w Galliach, drugi Alexandryyski, potym Pontski za nim Afrykański, a ostatni Hiszpański, każdy coraz z innym wytworem i przepychem. W dzień tryumfu Gallijskiego, mijając Welabrum (21.) oś pękła i ledwo z wozu niewypadł; potym wszedł do Kapitolu przy świetle od czterdziestu słoniów po prawym i lewym boku kagańce niosących. Na tryumfie Pontskim między ozdobami pompy te trzy słowa w napisie położył: *Przyszedłem, obaczyłem, zwyciężyłem*, nie tak dzieła wojenne wyliczające jak na innych, lecz prędkość zwycięstw oznaczające.

XXXVIII. Weteranom w pułkach pod imieniem zdobyczy na każdego pierwszego oprócz dwóch tysięcy które w początku rozruchu domowego wyliczył, po dwadzieścia, a na konnego po czterdzieści tysięcy nummów rozdał: ponaznaczał i pola, lecz nie ciągle następujące jedne przy drugich, aby kogo z dzierżących niewygnąć. Między lud, oprócz dzie-

erat, viritim divisit; et hoc amplius centenos pro mora. Annuam etiam habitationem Romae, usque ad bina millia nummum, in Italia, non ultra quingenos sestertios, remisit. Adjecit epulum ad viscerationem, et post Hispaniensem victoriam duo prandia. Nam quum prius parce neque pro liberatione sua praebitum judicaret, quinto post die aliud largissimum praebuit.

XXXIX. Edidit spectacula varii generis: munus gladiatorium: ludos etiam, regionatim, urbe tota, et quidem per omnium linguarum histriones: item circenses, athletas, naumachiam. Munere in foro depugnavit Furius Leptinus stirpe praetoria, et Q. Calpenus senator quondam actorque caussarum. Pyrrhicham saltaverunt Asiae Bithyniaeque principum liberi. Ludis Decimus Laberius, eques Romanus, minimum suum egit: donatusque quingentis sestertiis et anulo aureo, sessum in quatuordecim e scena per orchestram transiit. Circensibus, spatio circi ab utraque parte producto, et in gyrum eurypo addito, quadrigas bigasque et equos desultores agitaverunt nobilissimi juvenes. Trojam lusit turma duplex, majorum minorumque puerorum. Venationes editae per dies quinque; ac novissime pugna, divisa in duas acies: quingenis peditibus, elephantis vicenis, tricenis equitibus, hinc et inde commissis. Nam quo laxius dimicaretur, sublatae metae, inque earum
locum

sięciu miar zboża, i tyleż funtów oliwy na każdą głowę, po trzysta także nummów (22.) które był niegdyś obiecał, i nadto jeszcze po sto za zwłokę czasu, rozdzielić kazał. Od roczney także opłaty cudzoziemców za przemieszkwanie w Rzymie, do dwóch tysięcy, a we Włoszech do pięciuset niedaléy sestercyów wynoszącéy uwolnił. Przydał bankiet publiczny i rozdawanie mięsiwa (23.) a po zwycięstwie Hiszpańskim dwie uczty; lecz że z tych pierwszą przy oszczędną, i do jego wspaniałości za nie stosowną osądził, dał więc piątego dnia potym jak nayhojniejszą.

XXXIX. Wyprawił widowiska wszelkiego rodzaju: igrzyska zapaśnicze, komedye po rozmaitych częściach miasta a to we wszystkich językach, widowiska cyrkowe, szermierskie, i wodne. W liczbie zapaśników, potykał się na rynku Furius Leptinus z rodu Pretorskiego i K. Kalpenus senator niegdyś i rzecznik. Tańcem Pirryckim (24.) popisywali się dzieci xiążąt Azyatyckich i Bityńskich. Decimus Laberius z rycerskiego stanu grał komedya swojéy roboty, za co udarowany pięciąkróć sto tysięcy sestercyów i pierścieniem złotym, i zaraz ze sceny przez oskiestrę poszedł zasiąść miejsce między szlacheckimi ławy. Powiększono z obu stron i oblano w koło wodą, plac cyrkowy, gdzie się w gonitwach na wozach cztero i parokonnych i wierzchem przesadzała nayszlachetniejsza młodzież Rzymska. Dwa poczty ze starszych i pomniejszych pacholąt turnieje Trojańskie odprawiło. Polowania przez pięć dni trwały, a na ostatku walka na dwa szyki rozdzielona, z pięćset

locum bina castra ex adverso constituta erant. Athletae, stadio ad tempus extracto, in regione Martii campi certaverunt per triduum. Navali proelio, in minore Codeta defosso lacu, biremes ac triremes quadriremesque Tyriae et Aegyptiae classis; magno pugnantorum numero, conflixerunt. Ad quae omnia spectacula tantum undique confluit hominum, ut plerique advenae, aut inter vicos, aut inter vias, tabernaculis positae, manerent; ac saepe prae turba elisi examinatique sint plurimi, et in his duo senatores.

XL. Conversus hinc ad ordinandum reipublicae statum, fastos correxit, jam pridem vitio pontificum, per intercalandi licentiam, adeo turbatos, ut neque messium feriae aestate, neque vindemiarum autumno, competerent. Annumque ad cursum solis accommodavit, ut trecentorum sexaginta quinque dierum esset, et, intercalario mense sublato, unus dies, quarto quoque anno, intercalaretur. Quo autem magis in posterum, ex Kalendis Januariis, nobis temporum ratio congrueret, inter Novembrem ac Decembrem mensem interjecit duos alios: fuitque is annus, quo haec constituebantur, quindecim mensium, cum intercalario, qui, ex consuetudine, in eum annum inciderat.

set pieszych, dwudziestu słońów, i trzystu konnych, stąd i zowąd potykających się; a dla większój im przestrzeni wyjęto szranki, i na ich miejsce podwójne obozy przeciw siebie założone były. Szermierstwa przez trzy dni były niedaleko Marsowego pola, na co umyślnie tam miejsce zrobiono. Na udawanie bitw morskich wykopano jezioro w miejscu *mała Kodeta* zwanym, gdzie się dwórzędne, potroyne, i czwororzędne galery, jakoby Tyryyskie i Egipskie flotty licznym osadzone żołnierzem między sobą ścierały. Na podobne wszystkie widowiska, taka się zewsząd moc ludzi zebrała, iż mnóstwo przybylców po ulicach i drogach pod namiotami zostawało, a nieraz w tłoku wiele zagnieciono i zaduszono, co i senatorów dwóch spotkało.

XL. Zwrócił bacność swoję Cezar od zabaw do potrzebnych w rzeczypospolitéy urzędzeń, poprawił kalendarz, który już dawno z niedbalstwa kapłanów (25.) przez zbyteczne dni przybyszowych dodawanie, w taki nieład popadł, że ani żniwa w letnich, ani winobranie w jesiennych miesiącach nieprzypadały. Stosowniéy więc z biegiem słońca rok urządził, aby z trzystu sześćdziesiąt i pięciu dni składał się, a co czwarty rok jeden dzień przydawano zniósłszy miesiąc przybyszowy. Iżby zaś napotym od pierwszego stycznia roku następnego pory czasu z miesiącami schodziły się, dodał dwa insze miesiące między Listopadem i Grudniem, a tak ów rok, kiedy to ustanowiono, był o piętnastu miesiącach, licząc w to zwyczajny miesiąc przybyszowy, który także owego roku przypadł.

XLI. Senat

XLI. Senatum supplevit: patricios allegit: praetorum, aedilium, quaestorum, minorum etiam magistratum numerum ampliavit: nudatos opere censorio, aut sententia judicum de ambitu condemnatos, restituit. Comitibus cum populo partitus est: ut, exceptis consulatus petitoribus, de cetero numero candidatorum, pro parte dimidia, quos populus vellet, pronuntiarentur, pro parte altera, quos ipse edidisset. Et edebat per libellos, circum tribus missos, scriptura brevi: *Caesar, dictator, illi tribui: Commendo vobis illum et illum, ut vestro suffragio suam dignitatem teneant.* Admisit ad honores et proscriptorum liberos. Judicia ad duo genera iudicium redegit, equestris ordinis ac senatorii: tribunos aenarios, quod erat tertium, sustulit. Recensum populi, nec more, nec loco solito, sed vicatim, per dominos insularum egit: atque ex viginti trecentisque millibus accipientium frumentum e publico, ad centum quinquaginta retraxit. Ac ne qui novi coetus, recensionis causa, moveri quandoque possent, instituit, quotannis in demortuorum locum ex his, qui recensiti non essent, subsortitio a praetore fieret.

XLII. Octoginta autem civium millibus in transmarinas colonias distributis, ut exhaustae quoque urbi frequentia suppeteret, sanxit, ne, quis civis, maior annis viginti, minorve quadraginta, qui sacramento non teneretur, plus triennio continuo Italia abesset: neu quis senatoris filius, nisi contubernalis,

aut

XLI. Senat dopełnił, Patrycyuszów (26.) więcéy przybrał, Pretorów, Edylów, Kwestorów, i inszych pomniejszych urzędników liczbę pomnożył; wymazanych od Cenzorów, lub za kabały wyrokiem sądowym osądzonych poprzywraçał. (27.) Seymiki o-biercze tak między siebie i lud podzielił, iż wyjąwszy mianowanie na konsulów, na insze urzędy kandydatów połowę ludowi którychby zechciał, drugą połowę sobie zostawił: co wyrażał w krótkości na rozsyłanych po pokoleniach kartkach: *Cezar Dyktator do tego a tego pokolenia: zalecam wam tego i tego aby się waszemi głosami na swéy godności utrzymał.* Przypuścił do urzędów dzieci wywołańców. Sądownictwo dwojakiego tylko gatunku sędziom poruczył, to jest: ludziom z rycerskiego stanu i senatorskiego: trybunom zaś skarbowym (28.) którzy mieli trzecie, odjął. Popis nowy ludu sporządził, a to nie dawnym trybem (29.) ani w zwykłym miejscu, lecz ulicami podług właścicieliw possesyy: także liczbę trzysta dwadzieścia tysięcy biorących zboże z publicznego składu, do sta piędziesiąt tysięcy okrzesał: i ażeby nowego zgromadzania się z przyczyny spisu uniknąć na dał mogli, postanowił, aby corocznie na miejsce wymarłych, ci co niebyli do popisu wliczeni, zostawali od Pretora przybierani.

XLII. Ośmdziesiąt zaś tysięcy obywatelów do osad zamorskich (30.) rozdzieliwszy, na miejsce tego ubytku ludności z Rzymu, postanowił, aby żaden obywatel starszy nad lat dwadzieścia a młodszy od czterdziestu nieoddałał się z Włoch dłużej nad lat trzy ciągle, jeźliby przysięgą wojskową niebył obo-
wią-

aut comes magistratus, peregre proficisceretur: neve hi, qui pecuariam facerent, minus tertia parte puerum ingenuorum inter pastores haberent. Omnesque medicinam Romae professos, et liberalium artium doctores, quo libentius et ipsi urbem incoerent, et ceteri appeterent, civitate donavit. De pecuniis mutuis, disjecta novarum tabularum expectatione, quae crebro movebatur, decrevit tandem, ut debitores creditoribus satisfacerent, per aestimationem possessionum, quanti quasque ante civile bellum comparassent, deducto summae aeris alieni, si quid usurae nomine numeratum aut perscriptum fuisset: qua conditione quarta pars fere crediti deperibat. Cuncta collegia, praeter antiquitus constituta, distraxit. Poenas facinorum auxit: et quum locupletes eo facilius scelere se obligarent, quod, integris patrimoniis, exsulabant, parricidas, ut Cicero scribit, bonis omnibus, reliquos dimidia parte multavit.

XLIII. Jus laboriosissime ac severissime dixit. Repetundarum convictos etiam ordine senatorio movit. Diremit nuptias praetorii viri, qui digressam a marito post biduum statim duxerat, quamvis sine probri suspitione. Peregrinarum mercium portoria instituit. Leticarum usum, item conchyliatae vestis, et margaritarum, nisi certis personis et aetatibus perque certos dies, ademit. Legem praecipue sumptuariam exercuit: dispositis circa macellum cu-

wiązany: aby żaden syn senatorski za granicę nieodjeżdżał, chyba jako domownik albo towarzysz urzędnika: aby ci co gromady bydła hodowali, mniéj niż trzecią część wolnéj młodzieży między pasterzami nietrzymali. Nadto wszystkim w Rzymie lekarzom i sztuk wyzwolonych mistrzom, aby i im samym przyjemniéj zamieszkać w mieście było, i inszych przynęcić, prawo obywatelstwa nadał. Względem zaciągnionych długów, przeciąwszy wszelką zniesienia ich nadzieję, którą się często odnawiała, postanowił nakoniec aby się dłużnicy wierzycielom uścili odstępując im posiadłości swoich w takiéj cenie za jaką jéy przed wojną domową nabyli, odtrąciwszy z kapitału jeżeli co w procencie zaliczone już albo przekazane było: tym warunkiem wierzyciele czwartą część szkodowali. Wszystkie zgromadzenia (prócz z dawności ustanowione) poznosił. Kary za zbrodnie natężył; aże bogatsi tym łatwiéj się dopuszczali zbrodni, iż im wygnanie całości majątku nienaruszało, więc odtąd za zabicie wolnego obywatela (51.) utrata wszystkich dóbr, jak Cycero pisze, a za insze występki w połowie następowała.

XLIII. Sądy jak naypracowniéj i jak naysurowiéj odbywał. Przekonanych o zdzierstwa na urządach ze stanu senatorskiego wyrzucił. Rozerwał małżeństwo jednego Preturą zaszczyconego męża, że pojął w dwa dni po odeysciu od męża żonę, lubo niepodéyrzaną w wierności. Na obce towary cła nałożył. Używanie lektyk, sukien szkarłatnych i pereł zakazał, okrom niektórych osób pewnego wieku, i w dni niektóre. Zgoła prawa na zbytki osobliwiéj
prze-

stodibus, qui obsonia contra vetitum retinerent, deportarentque ad se, submissis nonnunquam lictoribus atque militibus, qui, si qua custodes fefellissent, jam apposita e triclinio auferrent.

XLIV. Nam de ornanda, instruendaque urbe, item de tuendo ampliandoque imperio, plura ac majora in dies destinabat, in primis Martis templum, quantum nusquam esset, exstruere, repleto et complanato lacu, in quo naumachiae spectaculum ediderat, theatrumque summae magnitudinis Tarpejo monti accubans: jus civile ad certum modum redigere, atque ex immensa diffusaque legum copia, optima quaeque et necessaria in paucissimos conferre libros: Bibliothecas Graecas et Latinas, quas maximas posset, publicare, data M. Varroni cura comparandarum ac dirigendarum: siccare Pomptinas paludes: emittere Fucinum lacum: viam munire, a mari supero, per Apennini dorsum, ad Tiberim usque: perfodere Isthmum: Dacos, qui se in Pontum per Thraciam effuderant, coërcere: mox Parthis inferre bellum, per Armeniam minorem, nec, nisi ante expertos, aggredi proelio. Talia agentem atque meditantem mors praevenit, de qua prius quam dicam, ea, quae ad formam, et habitum, et cultum, et mores, nec minus, quae ad civilia et bellica ejus studia pertineant, non alienum erit, summatim exponere.

przestrzegał postawiwszy strażników po targach, aby żywności zakazane zatrzymywali, i do niego znosili, i zlecając niekiedy ceklarzom i żołnierzom, aby jeśliby co strażnicy ominęli, oni sami już i ze stołów zabierali.

XLIV. Już o ozdobie i urządzeniu Rzymu, już także o bezpieczeństwie i powiększeniu państwa, liczne i wielkie dzieła codziennie przedsiębrał. A naprzód kościół Marsowi jaki nigdzie niebył, (zaspawwszy i zarównawszy jezioro, na którym bitw wodnych widowisko dawał,) wystawić zamysłał: toż teatr jak nayogromniejszy przy górze Tarpejskiéj zbudować: zbiór praw w pewny sposób ułożyć, izby z niezmiernego i rozrzuconego praw mnóstwa, najlepsze i naysposobniejsze w jak naymniejszém liczbie ksiąg zawarte były: biblioteki greckie, i łacińskie publiczne jako naywiększe założyć, zdawszy Warronowi staranie o skupieniu i ich urządzeniu: osuszyć bagna Pontyńskie; (32.) spuścić jezioro Fucyńskie: (33.) wyrobić drogę od morza Adriatyckiego wzdłuż wysokości gór Apenińskich aż do Tybru: przekopać między morze przy Koryncie (34.) poskromić Daków, którzy się do Pontu i Tracyi wdzierali: nareszcie Partom wojnę wydadź przez Armenią mniejszą, i nie staczać bitwy, aż dobrze ich wprzód poznawszy. Takie dokazującego i zamysłającego dzieła śmierć uprzędiła; o której wprzód niż powiem, nie od rzeczy będzie, to co się tyczy kształtu, osoby, ubioru, i obyczajów, niemniéj przymiotów jego obywatelskich i rycerskich w krótkości wystawić.

XLV. Fuisse traditur excelsa statura, colore candido, teretibus membris, ore paulo pleniore, nigris vegetisque oculis, valetudine prospera: nisi quod, tempore extremo, repente animo linqui, atque etiam per somnum exterreri solebat. Comitiali quoque morbo bis inter res agendas correptus est. Circa corporis curam morosior, ut non solum tonderetur diligenter, ac raderetur, sed velleretur etiam, ut quidam exprobraverunt, calvitii vero deformitatem iniquissime ferret, saepe obtreptatorum jocos obnoxiam expertus. Ideoque et deficientem capillum revocare a vertice assueverat, et ex omnibus decretis sibi a Senatu populoque honoribus non aliud aut recepit aut usurpavit libentius, quam jus laureae perpetuo gestandae. Etiam cultu notabilem ferunt. Usum enim lato clavo, ad manus fimbriato, nec, ut unquam aliter, quam super eum, cingeretur, et quidem fluxiore cinctura. Unde emanasse Sullae dictum optimates saepius admonentis, *ut male praecinctum puerum caverent.*

XLVI. Habitavit primo in Suburra, modicis aedibus: post autem pontificatum maximum in sacra via, domo publica. Munditiarum lautitiarumque studiosissimum multi prodiderunt: Villam in Nemo-rensi a fundamentis inchoatam, magnoque sumptu absolutam, quia non tota ad animum ei responderat, totam diruisse, quamquam tenuem adhuc et obaeratum; in expeditionibus tessellata et sectilia pavimenta circumtulisse.

XLVII. Bri-

XLV. Był Cezar jak powiadają, wysokiego wzrostu, cery białej, kształtnych członków, twarzy pełnej, czarnych a bystrych oczu, zdrowia czerstwego: w końcu tylko życia nagłe mdłości, i także weśnie lękania zwykł był miewać. Wielką chorobą (35.) dwakroć w pośród samych swoich zatrudnień był tknięty. W ochędostwie ciała był przywymyślny, tak iż nietylko się strzygł i golił, ale co nieuszło wprawdzie przygany, nawet włos sobie wyskubował: łysość zaś głowy tym mu była nieznosniejszą, że częstokroć szyderców stąd żarty znosić musiał: dla tego i włosy od tyłu głowy na przód miał zwyczaj zaczesywać, i żadnego ze wszystkich honorów od senatu i ludu sobie nadanych chętniej nieprzyjął i nieprzywłaszczył, jak prawo noszenia zawsze lauru na głowie. Był także mówią i wymyślny w ubiorze. Suknia jego senatorska była u rękawów haftowana, którą nigdy inaczej tylko po wierzchu; i nieco przy szerzey przepasywał. Stąd to poszły owe słowa Sylli częstokroć możniejszych Panów przestrzegające, *aby, źle opasanego młodzika się strzegli.*

XLVI. Zrazu na przedmieściu Suburra w szczupłym domku przemieszkiwał, potem zaś zostawszy Arcykapłanem przy ulicy Świętej w domu (56. a) publicznym; gdzie jak wielu podali, najstaranniejszym się o dostatki i przepych okazywał. Jakoż Pałac swój letni pod gajem Nemoreńskim od gruntu wystawiony, i z wielkim kosztem dokończony, że mu nie cały do zamysłu jego odpowiadał, rozrzucić kazał, lubo w ów czas jeszcze był niemający i zadłużony. Na wyprawach wojennych posadzki i obicia wytworne wozził z sobą.

XLVII. Mówi

XLVII. Britanniam petisse spe margaritarum, quarum amplitudinem conferentem interdum sua manu exegisse pondus: gemmas, toreumata, signa, tabulas operis antiqui, semper animosissime comparasse: servitia rectiora, politioraque, inimmenso pretio, et cujus ipsum etiam puderet, sic ut rationibus vetaret inferri.

XLVIII. Convivatum assidue, per provincias duobus tricliniis, uno, quo sagati, palliative, altero, quo togati cum illustrioribus provinciarum discumberent. Domesticam disciplinam in parvis ac majoribus rebus diligenter adeo severeque rexit, ut pistorem, alium quam sibi panem convivis subjicientem, compedibus vinxerit; libertum gratissimum, ob adulteratam equitis Romani uxorem, quamvis nullo querente, capitali poena affecerit.

XLIX. Pudicitiae ejus famam nihil quidem, praeter Nicomedis contubernium, laesit, gravi tamen et perenni opprobrio, et ad omnium convicia exposito. Omitto Calvi Licinii notissimos versus:

Bithynia quidquid,

Et praedicator Caesaris, umquam habuit.

Praetereo actiones Dolabellae, et Curionis, patris, in quibus eum Dolabella *pellicem reginae, spondam interiorem regiae lecticae*, ac Curio, *stabulum Nicomedis, et Bithynicum fornicem*, dicunt. Missa etiam facio edicta Bibuli, quibus proscripsit collegam suum, *Bithynicam reginam: eique Regem antea fuisse cordi, nunc esse regnum.* Quo tempore,
ut

XLVII. Mówią że się do Brytanii wyprawił dla nadziei dostania pereł, których wielkość porównując, niekiedy za wzięciem tylko w rękę wagę poznawał. Kamienie drogie, naczynia misternéy roboty, statuy i obrazy starożytney ręki zawsze naysilniéy skupował. Do usług ludzi młodych i wykrzesanych dobierał, z tak wielkim kosztem, iż go samego nawet wstyd było, tak że tego w poczet wydatków kłaść zakazał.

XLVIII. Na prowincyach dwa stoły zawsze miewał, u jednego wojskowych i dworskich niższych, u drugiego urzędników i znakomitszych krajowców (56. b) sadzał. Karności domowéy w małych i większych rzeczach pilnie i tak surowo przestrzegał, iż piekarza za to, że chleb inszy gościom jak jemu położył, w łańcuchy okuć kazał: wyzwolenca arcy sobie miłego, za cudzołoztwo z żoną szlachcica rzymskiego na gardle skarał, chociaż nikt oto nienastawał.

XLIX. Nic wprawdzie sławy jego obyczajów nie nadwerężyło prócz związków z Nikomedem; to go jednak ciężką i wieczną ohydą okryło, i na obelgi od wszystkich wystawiło. Omijam Kalwa Licyniego bardzo znajome wiérse tak się zaczynające:

Cokolwiek Bitynia, i lubownik Cezara miał kiedy.....
Opuszczam mowy Dolabelli i Kuriona Oyca, w których go pierwszy *nałożnicą Królowéy, materacem łoża królewskiego, drugi staynią Nikomeda, burde-Bityńskim*: nazywają. Odłożę także na stronę edykta Bibula, gdzie kolegę swego *Królową Bityńską* zowie: i przymawia mu że *wprzód w Królu, teraz się w królestwie rozkochał*. Tegoż samego czasu (jak

ut M. Brutus refert. Octavius etiam quidam, valetudine mentis liberius dicax, conventu maximo, quum Pompejum regem appellasset, ipsum reginam sulatavit. Sed C. Memmius etiam, ad cyathum et vinum Nicomedi stetisse objecit cum reliquis obsoletis, pleno convivio, accubantibus nonnullis urbis negotiatoribus, quorum refert nomina. Cicero vero, non contentus, in quibusdam epistolis scripsisse, a satellitibus eum in cubiculum regium educatum, in aureo lecto, veste purpurea, decubuisse, floremque aetatis a Venere orti, in Bithynia contaminatum, quondam etiam in Senatu, defendenti Nysae causam filiae Nicomedis beneficiaque regis in se commemoranti, *Remove, inquit, istaec, oro te; quando notum est, et quid ille tibi, et quid illi tu dederis.* Gallico denique triumpho milites ejus, inter caetera carmina, qualia currum prosequentes joculariter canunt, etiam vulgatissimum illud pronunciaverunt;

*Gallias Caesar subegit, Nicomedes Caesarem:
Ecce Caesar nunc triumphat, qui subegit Gallias:
Nicomedes non triumphat, qui subegit Caesarem.*

L. Pronum et sumptuosum in libidines fuisse, constans opinio est, plurimasque, et illustres foeminas corrupisse: in quibus Postuniam, Servii Sulpicii; Lolliam, Auli Gabinii; Tertullam, M. Crassi; etiam Cn. Pompeji Muciam. Nam certe Pompejo, et a Curionibus, patre et filio, et a multis exprobratum est, quod, cujus causa, post tres liberos,

exe-

Marek Brutus donosi) niejaki także Oktawiusz przez słabość na umyśle, wolniejszego języka, w największem zgromadzeniu gdy Pompeja królem nazwał, Cezara za królowę przywitał. K. Memius zarzuca mu także, iż do nalewania kielicha Nikomedowi z innymi młodzikami stawał pod czas bankietu, w przytomności niektórych rzymskich kupców, których nazwiska wymienia. Cycero nieprzystając na tym co w niektórych listach opisał, jak od służalców do komnaty królewskiej na bogate łoże w szkarłatnej szacie złożony, kwiat swego wieku od Wenery wywodzony sromocił w Bitynii; lecz niegdyś nawet w senacie, broniącemu sprawę Nizy córki Nikomeda, i dobrodziejstwa króla tego dla siebie wspominającemu, rzekł głośno; *Porzuć to proszę, bo dobrze jest wiadomo co on tobie, a ty jemu dawateś.* Nakoniec na tryumfie z Gallów żołnierze jego między różnemi piosnkami, jakie za wozem tryumfalnym idąc wesoło śpiewają, i tę tak powszechnie znajomą powtarzali:

*Galie podbiło Cezarowe mężtwo,
Otóż ma Cezar tryumf za zwycięstwo:
Czemuż Nikomed tryumfu takiego
Niema, co podbił Cezara samego?*

L. Powszechne jest mniemanie, iż był skłonny do lubieżności i w nich hojny, i że wiele żon najznakomitszych rzymian popsuł, między któremi Postumią Serwiusza Sulpicyusza, Lollią Aula Gabiniego, Tertullę Krassa, nawet Kneja Pompeja Mucyą. Gdyż pewna jest, że Kurionowie oyciec i syn, i wielu innych wyrzucali Pompejowi, iż, z którego

exegisset uxorem, et quem gemens Aegisthum appellare consuisset, ejus postea filiam, potentiae cupiditate, in matrimonium recepisset. Sed ante alias dilexit M. Bruti matrem, Serviliam: cui et proximo suo consulatu sexagies sestertio margaritam mercatus est: et bello civili, super alias donationes, amplissima praedia ex auctionibus hastae numo addidit: quum quidem, plerisque vilitatem mirantibus, facetissime Cicero, *Quo melius, inquit, emtum sciat, Tertia deducta est*: existimabatur enim Servilia etiam filiam suam, Tertiam, Caesari conciliare.

LI. Ne provincialibus quidem matrimoniis abstinuisse, vel hoc disticho apparet, jactato aequae militibus, per Gallicum triumphum:

Urbani, servate uxores, moechum calvum adducimus.

Aurum in Gallia effutuisti: hic sumpsisti mutuum.

LII. Dilexit et reginas; inter quas Eunoën, Mauram, Bogudis uxorem: cui, maritoque ejus, plurima et immensa tribuit, ut Naso scripsit: sed maxime Cleopatram, cum qua et convivia in primam lucem saepe protraxit, et eadem nave thalamo, paene Aethiopia tenus, Aegyptum penetravit, nisi exercitus sequi recusasset; quam denique, accitam in urbem, non nisi maximis honoribus praemiisque auctam remisit, filiumque natum appellare

przyczyny żony od trójga dzieci pozbyć się musiał, i którego zwykł był wzdychając Egistem (37.) nazywać; tego potem dla żądzy panowania córkę w małżeństwo pojął. Ale nad insze ukochał Serwilię matkę Brutusa dla której za drugiego swego konsulatu jedną perłę za sześć milionów sestercyów (38.) kupił: a w czasie wojny domowéy oprócz inszych darów, do nabycia jéy tanio obszernych dóbr na publiczném (39. a) skupi dopomógł. Stąd wielu dziwiącym się téy taniości, arcy żartobliwie Cycero odpowiedział: *abyście wiedzieli, że jeszcze taniéy kupione, powiem wam, że Trzecią część odstąpiono.* Rozumiano bowiem o Serwili, że nawet z córką swoją (imieniem) Tercyą (39. b) Cezara zaloty dzieliła.

LI. Snadz i na prowincyach nie folgowała małżeńskim stadłom niewstrzemięźliwość jego, gdy na tryumfie z podbicia Galiów brzmiał w ustach wojaków równie, ten wierszyk:

*Rzymianie kryycie małżonki,
Gacha tysego wieziemy,
Co złoto w Galiach przehulał,
Które tu zbierał z pożyczek;*

LII. Kochał się i w królowach, między któremi w Eunonie murzynce małżonce Boguda króla, której mężowi bardzo wiele świadczył, jak Nazo opisał; lecz naybardziéy w Kleopatrze, z którą często po całych biesiadował nocach, i z nią chciał w jednymże statku który talamegiem (40.) zowią przejechać cały Egipt aż do Etiopii, gdyby się było woy-sko udać za nim nieoparło; tę nakoniec do Rzymu ściągnąwszy, niewprzód aż naywiększemi honorami

i da-

nomine suo passus est. Quem quidem nonnulli Graecorum similem quoque Caesaris et forma et incessu tradiderunt. M. Antonius, agnitum etiam ab eo, Senatui affirmavit: quae scire C. Matium, et C. Oppium, reliquosque Caesaris amicos: quorum C. Oppius, quasi plane defensione ac patrocínio res egeret, librum edidit: Non esse Caesaris filium, quem Cleopatra dicat. Helvius Cinna Tribunus plebis plerisque confessus est, habuisse se scriptam paratamque legem, quam Caesar ferre jussisset, quum ipse abesset, uti uxores liberorum quaerendorum causa, quas et quot vellent, ducere liceret. Ac ne cui dubium omnino sit, et impudicitiae eum et adulteriorum flagrasse infamia, Curio pater quadam eum oratione, omnium mulierum virum, et omnium virorum mulierem, appellat.

LIII. Vini parcissimum, ne inimici quidem negaverunt. Verbum M. Catonis est: Unum ex omnibus Caesarem ad evertendam Rempublicam sobrium accessisse. Nam circa victum C. Oppius adeo indifferentem docet, ut quondam ab hospite conditum oleum pro viridi appositum, aspernantibus ceteris, solum etiam largius dicat appetisse, ne hospitem aut negligentiae, aut rusticitatis, videretur arguere.

LIV. Abstemiam neque in imperiis, neque in magistratibus praestitit. Ut enim quidam monumentis suis testati sunt, in Hispania proconsule, et a sociis pecunias accepit, emendicatas in auxilium
aeris

i darami obdarzoną odpuścił. Syna z niéy urodzonego swoim imieniem zwać dozwolił; którego zaiste niektórzy Grecy podobnym do Cezara z postaci i chodu byđz mienili, i że go nawet sam za syna swego uznał, Antoni to przed senatem twierdził, przytaczając wiadomych o tym Maciusza, Opiusza, i inszych Cezara przyjaciół: z tych Oppiusz, właśnie jakby rzecz ta koniecznie obrony potrzebowała, wydał książkę, dowodząc, iż nie jest synem Cezara ten, którego Kleopatra byđz mieni. Helwiusz Cynna trybun gminny, wyznał przed wielu, iż miał u siebie napisaną i przygotowaną ustawę, którą Cezar wnieść rozkazał w czasie swéy niebytności, aby mu było wolno poymować żony wieleby i jakieby chciał dla mienia dzieci. W reszcie iżby komu wątpliwości wcale niezostało, o jego bezwstydach i cudzołostwach, Kurio oyciec w jednéy mowie nazywa go, *wszystkich żon mężem, i wszystkich mężow żoną.*

LIII. Nieprzyjaciele nawet przyznają, iż wina bardzo mało pijał: stąd Kato powiedział o nim: iż jeden ze wszystkich Cezar do wywrócenia rzeczypospolitéy trzeźwy przystąpił. Co zaś do jadła, Opiusz tak go nam niewymyślnego przytacza, iż gdy raz kiedyś zaproszonemu ze starą oliwą zamiast świeżey jeść dano, lubo insi się brzydźili, on sam smaczno zajadał, aby się niezdawał gospodarzowi niedbalstwo, i niegrzeczność wyrzucać.

LIV. W czasie dowództwa swego woyskiem, i na urzędach chciwym się pokazywał, czego bowiem i ślady są: kiedy w Hiszpanii od Prokonsula i sprzymierzeńców brał pieniądze na opłatę swych długów

wy-

aeris alieni: et Lusitanorum quaedam oppida, quamquam nec imperata detractarent, et adveniēti portas patefacerent, diripuit hostiliter. In Gallia fana, templaque Deūm donis referta expilavit: urbes diruit, saepius ob praedam, quam ob delictum: unde factum, ut auro abundaret, ternisque millibus nummum in libras promercale, per Italiam provinciasque, divenderet. In primo consulatu tria millia pondo auri furatus e Capitolio, tantumdem inaurati aeris reposuit. Societates, ac regna pretio dedit: ut qui uni Ptolemaeo prope sex millia talentorum, suo Pompejique nomine, abstulerit. Postea vero evidentissimis rapinis, ac sacrilegiis, et onera bellorum civilium, et triumphorum ac munerum sustinuit impendia.

LV. Eloquentia militarique re aut aequavit praestantissimorum gloriam, aut excessit. Post accusationem Dolabellae haud dubie principibus patronis annumeratus est. Certe Cicero ad Brutum, oratores enumerans, negat, *se videre, cui Caesar debeat cedere*, aitque, *eum elegantem, splendidam quoque, atque etiam magnificam ac generosam quodammodo rationem dicendi tenere*: et ad Cornelium Nepotem, de eodem ita scripsit: *Quid? oratorum quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? Quis sententiis aut acutior, aut crebrior? Quis verbis aut ornatior, aut elegantior?* Genus eloquentiae, duntaxat adolescens adhuc, Strabonis Caesaris secutus videtur: cuius etiam ex oratione, quae

wyciągnięte; a w Luzytanii miasta, lubo rozkazom jego posłuszne, i nigdy przed nim bram niezamykające po nieprzyjacielsku połupił: w Galii mieysca poświęcone, i kościoły z bogatych darów obdzierał: miasta częścię dla zdobyczy niż dla przestępstw rozwalał: stąd taki miał dostatek złota, iż we Włoszech i na prowincyach funtami złoto, biorąc za jeden po trzy tysiące nummów w gotowych pieniądzach przedawał. Za pierwszego swego konsulatu trzytysiące funtów złota skradł z Kapitolu, a natomiast miedzią pozłacaną zastąpić go kazał. Przymierza, i królestwa za pieniądze dawał: tak że od jednego Ptolemeusza z tego względu blisko sześciu tysięcy talentów (41.) pod swym i Pompeja imieniem wyłudził. Potym zaś nayoczywistszemi zdzierstwami i świętokradztwami, ciężary wojen domowych, koszta tryumfów, i widowisk, opędzał.

LV. W wymowie i sztuce wojennę wyrównał sławie lub przewyższył naybiegłęjszych: rzecz miana w sądzie przy oskarżeniu Dolabelli bez wątpienia między naypięrszych go rzeczników umieściła. Zaiste Cycero w księdze do Bruta wyliczając mowców, pisze: *iz nikogo niewidzi komuby Cezar miał ustąpić i mówi, iz wymowa jego gładka, jasna, a nawet w niejakiem sposobie wspaniała jest i szlachetna.* A do Kornelego Neposa o nimże tak napisał: *Kogóż z mowców jedynie w tym się ćwiczących nad Cezara przełożysz? któryż w myślach dowcipniejszy i płodniejszy? kto w wyrazach ozdobniejszy i gładszy?* W młodości jeszcze wziął sobie za wzór gatunek wymowy Strabona Cezara, z którego nawet

mowy

quae inscribitur *Pro Sardinis*, ad verbum nonnulla transtulit in *Divinationem* suam. Pronuntiasset autem dicitur voce acuta, ardenti motu gestuque, non sine venustate. Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quaedam feruntur: ut *Pro Q. Metello*: quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam. Nam in quibusdam exemplaribus invenio, ne inscriptam quidem, *pro Metello*, sed, *quam scripsit Metello*, quum ex persona Caesaris sermo sit, Metellum seque adversus communium obtreptatorum criminationes purgantis. Apud milites quoque in Hispania idem Augustus orationem esse vix ipsius putat: quae tamen duplex fertur: una, quasi priore habita proelio; altera, posteriore: quo Asinius Pollio, ne tempus quidem concionandi habuisse eum, dicit, subita hostium incursione.

LVI. Reliquit et rerum suarum commentarios, Gallici civilisque belli Pompejani. Nam Alexandrini, Africique, et Hispaniensis incertus auctor est. Alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli novissimum imperfectumque librum suppleverit. De commentariis Caesaris Cicero in eodem libro sic refert: *Commentarios scripsit, valde quidem probandos: nudi sunt, recti, et venusti, omni ornatu orationis, tamquam veste detracta: sed, dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui illa volent calamistris inu-*
rere,

mowy za Sardani, niektóre rzeczy co do słowa do rozprawy swojej pobrał. Do tego zaś powiadają, że w mówieniu miał głos donośny, żywe jest, i poruszenie nie bez przyjemności. Zostawił kilka mów, między niemi niektóre niebacznie mu przypisują: jako to za K. Metellem, którą nie bez przyczyny mniema August, że bardziéy od pisarków źle słowa mówiącego chwytających musi być wydana, niż od samego Cezara. Albowiem w niektórych exemplarzach różnie ją zapisaną znaydują, nie już za Metellem, ale jako pisaną dla Metella, gdyż z toku jéy widać, że się Cezar wraz z Metellem broni spólnym obmówcom. Wątpi także August i o mowach jego *w Hiszpanii do żołnierzy* mianych, których jednak dwie być miało jak powiadają, o jednéy jakoby przed piérwszą potyczką mianéy, o drugiéy przed ostatnią, kiedy (jak Asyniusz Pollio twierdzi,) ani czasu mógł mieć do tego dla nagłego nieprzyjaciół napadu.

LVI. Zostawił także pamiętniki swoje woyny w Galiach i domowéy z Pompejem; albowiem Alexandryyskiéy, Afrykańskiéy i Hiszpańskiéy, są nie pewnéy ręki, jedni bowiem rozumieją, że je Oppiusz pisał, drudzy że Hircyusz, który także ostatnią niedokończoną książkę o woynie Galskiéy dopełnił. O tych pamiętnikach Cezara, Cycero w téyże księdze do Bruta tak mówi: *pamiętniki napisał bardzo zalety warte, są proste, przyjemne, ze wszelkiéy ozdoby wymowy jak z odzieży obrane, tak nagie; lecz kiedy chciał inszym gotowość zostawić skądby czerpali do pisania dziejów, i płaskim nmysłem niby*
pole

rere, sanos quidem homines a scribendo deterruit. De iisdem commentariis Hirtius ita praedicat: Adeo probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita, facultas scriptoribus videatur. Cujus tamen rei major nostra, quam reliquorum, est admiratio. Caeteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perscripserit, scimus. Pollio Asinius parum diligenter parumque integra veritate compositos putat: quum Caesar pleraque, et quae per alios erant gesta, temere crediderit, et, quae per se, vel consulto vel etiam memoria lapsus perperam ediderit; existimatque rescripturum, et correcturum fuisse. Reliquit et *De analogia* libros duos, et *Anticatones* totidem, ac praeterea poëma, quod inscribitur *Iter*. Quorum librorum primos, in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret; sequentes, sub tempus Mundensis proelii, fecit; novissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem quarto et vicesimo die pervenit. Epistolae quoque ejus ad Senatum exstant, quas primus videtur ad paginas et formam memorialis libelli convertisse, quum antea consules et duces nonnisi transversa charta scriptas mitterent. Exstant et ad Ciceronem, item ad familiares, domesticis de rebus: in quibus, si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset: quae si quis investigare et persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, *d* pro *a*, et perinde reliquas, commutet. Feruntur et a puero et ab

ado-

pole do wykształcenia ich zostawił, wtedy ludziom dobrze rzeczy ceniącym, pióro z rąk wytrącił. Hirycusz o tychże pamiętnikach tak ogłasza: *Tak dalece wszystkim się podobały, że zdaje się, iż dziejopisów ochoty do pisania po nim pozbawił, nieprzydał. Co do mnie atoli więcej mam prawa od inszych dziwić się nad niemi; insi bowiem, jak dobrze jak poprawnie pisane widzą, myśmy się zaś patrzyli, jak mu to nawet łatwo i szybko przychodziło.* Przeciwnie Asyniusz Pollio o nich sądzi, że niedbale i mało z prawdą zgodnie pisane, gdyż Cezar po większey części to co się przez drugich stało łatwowiernie, a to co przez niego samego bądź z umysłu, bądź przez zapomnienie, nawet fałszywie wystawił; i mniema żeby je był przerobił, i poprawił. Oprócz powyższego dzieła, zostawił ksiąg dwie *O analogii*, i tyleż ksiąg pod tytułem *Antikaton* i oprócz tego rymopismo pod tytułem *Podróż*: z tych pierwsze zrobił wczasie swéy drogi przez Alpy powracając po odbytych zgromadzeniach z Galii bliższey do woyska: drugie około czasu potyczki Mundenśkiéy (42.) ostatnie zaś napisał, w podróży swéy dwudziesto czterodniowéy z Rzymu do dalszey Hiszpanii. (43.) Są także listy jego do senatu, które on pierwszy w kształcie książeczek rejestrowych zaczął składać, zamiast co wprzody Konsule i Hetmani nieinaczey tylko na jednéy wciąż karcie w poprzecz pisane zasyłali. Znajdują się też do Cycerona, i do poufałych przyjaciół listy w domowych sprawach: w tych jeżeli miał co skrytszego umieścić pisał cyframi, to jest odmiennym szykiem alfabetu, tak iż żadnego

słowa

adolescentulo quaedam scripta: ut *laudes Herculis*, Tragoedia *Oedipus*; item *Dicta collectanea*: quos omnes libellos vetuit Augustus publicari, in epistola, quam brevem admodum ac simplicem ad Pompejum Macrum, cui ordinandas bibliothecas delegaverat, misit.

LVII. Armorum et equitandi peritissimus, laboris ultra fidem patiens erat: in agmine, nonnumquam equo, saepius pedibus, anteibat, capite detecto, seu sol, seu imber esset. Longissimas vias incredibili celeritate confecit, expeditus, meritoria rheda, centena passuum milia in singulos dies: si flumina morarentur, nando trajiciens, vel innixus inflatis utribus, ut persaepe nuntios de se praeveniret.

LVIII. In obeundis expeditionibus, dubium, cautior au audentior. Exercitum neque per insidiosa itinera duxit unquam, nisi perspeculatus locorum situs: neque in Britanniam transvexit, nisi ante per se portus et navigationem et accessum ad insulam explorasset. At idem, obsessione castrorum in Germania nuntiata, per stationes hostium Gallico habitu penetravit ad suos. A Brundisio Dyrrachium, inter oppositas classes, hieme transmisit. Cessantibusque copiis, quas subsequi jusserat, quum ad arcessendas frustra saepe misisset, novissime ipse, clam noctu, parvulum navigium solus ob-

słowa złożyć niemożna było: jeżeli zaś chciał kto przeczytać, musiał brać za napisaną literę, czwartą w porządku alfabetu to jest d. za a. e. za b. tak daley i insze. Przytaczają i niektóre insze pisma w piérwszý młodości od niego zrobione, jako to: *Pochwały Herkulesa* trajedyę *Edip* i *zebrania powiastek*, które wszystkie zakazał August na jaw okazywać w liście krótkim swoim do Pompeja Makra, mającego zlecenie urzędzeń bibliotek.

LVII. W robieniu bronią i jeźdźeniu na koniu bardzo sprawny, a w pracy, do nieuwierzenia był wytrzymały. Przy woysku niekiedy na koniu, częściéy pieszo szedł na przód, z głową odkrytą w deszcz lub upał słońca. Naydalsze drogi z prędkością nie do uwierzenia odbywał: bez wybierania się na najętym wozie po sto mil (włoskich) na dzień ujeżdżał: jeźli na rzekach przeprawy trudniły przebywał je wpław, lub na skurzanych nadętych worach, tak iż częstokroć posłańców o sobie uprzedzał.

LVIII. W wyprawach wojennych niewiedzić śmielszymli go czy przezorniejszym nazwać. Nigdy woyska niebezpiecznemi drogami niepowiodł, nieprzejrawszy wprzód położenia mieysc; jakoż i do Brytanii go nieprzewiół, aż wpiérw sam porty, morze, i przystępy do wyspy przewidział. Na wiadomość oblężonego swego woyska w Germanii, przebrany za Galla przez czaty nieprzyjacielskie dostał się do swoich. Z Brunduzium do Dyrachium w zimie, w pośród uszykowanych przeciw niemu flott, przepłynął: a do opóźniających się woysk, którym kazał za sobą postępować, i do których o pośpieszenie

obvoluto capite conscendit: neque aut quis esset, ante detexit, aut gubernatorem cedere adversae tempestati passus est, quam paene obrutus fluctibus.

LIX. Ne religione quidem ulla a quoquam incepto absterritus umquam vel retardatus est. Cum immolanti aufugisset hostia, protectionem adversus Scipionem et Jubam non distulit. Prolapsus etiam, in egressu navis, verso ad melius omine, *Teneo te*, inquit, *Africa*. Ad eludendas autem vaticinationes, quibus felix et invictum in ea provincia fataliter Scipionum nomen ferebatur, despectissimum quendam, e Corneliorum genere, cui ad opprobrium vitae Salutioni cognomen erat, in castris secum habuit.

LX. Proelia non tantum destinato, ad ex occasione, sumebat: ac saepe ab itinere statim, interdum spurcissimis tempestatibus, quum minime quis moturum putaret: nec, nisi tempore extremo, ad dimicandum cunctantior factus est: quo saepius vicisset, hoc minus experiendos casus, opinans: nihilque se tantum acquisiturum victoria, quantum auferre calamitas posset. Nullum umquam hostem fudit, quin castris quoque exueret: ita nullum spatium perterritis dabat. Ancipiti proelio equos dimittebat, et inprimis suum, quo major permanendi necessitas imponeretur, auxilio fugae erepto.

LXI. Ute-

nie próżno po kilka kroć posyłał, sam nareszcie cicho w nocy w lekkim statku w płaszcz obwiniony puścił się: ani się dał poznać kto był, ani sternikowi zawinąć nazad dla nawałności wielkiej nie dopuścił, aż kiedy ledwo w bałwanach morskich pograżony nie został.

LIX. Nigdy żadnym skrupulem od jakiego przedsięwzięcia odstraszyć lub wstrzymać się nie dał. Choć ohiarnikowi uciekło przywiedzione bydło, wyjazdu swego na wojnę przeciw Scypionowi i Jubie nie odłożył. Przytrafiło się wysiadającemu z okrętu na ziemię upaść, natychmiast *Trzymam cię Afryko!* krzyknął, obracając i ten przypadek na dobrą wróżbę. Aby zaś wyszydzić wieszczby o szczęśliwym koniecznie i niezwyciężonym imieniu Scypionów w téj prowincyi; wziął z sobą do obozu jednego z rodziny Korneliuszów naypodlejszego, którego dla sromotnego życia *Salucyonem* przewzano.

LX. Staczał Cezar bitwy nietylko z namysłu, ale przy każdéj zręczności; często zaraz po podróżnych trudach wojska, niekiedy w naybrzydsze słoty, gdy naymniey kto mógł o ruszeniu się spodziéwać; atoli w późniejszym swym wieku był w tym rozmyślniejszy: bo im więcéy zwyciężał, tym mniey na traf chciał się spuszczać; mniemając, że nie mógł tyle zyskać przez zwycięstwo, ile by mógł stracić przez klęskę. Uważano iż nigdy nieprzyjaciela niepobił, żeby go oraz i z obozu niewyparł, a tak raz zmieszszanemu nigdy się poprzec nie dał. W wątpliwéj walce konie rozpuszczał, zaczynając od siebie: tak odeymując sposobność ku ucieczce, dostoić placu z potrzeby przymuszał.

LXI. Utebatur autem equo insigni, pedibus prope humanis, et in modum digitorum unguis fissis, quem natum ad se, quum haruspices, imperium orbis terrae significare domino, pronuntiassent, magna cura aluit: nec patientem sessoris alterius primus ascendit: cujus etiam instar pro aede Veneris genitricis postea dedicavit.

LXII. Inclinatam aciem solus saepe restituit, obsistens fugientibus, retinensque singulos, et contortis faucibus convertens in hostem: et quidem adeo plerumque trepidos, ut aquilifer moranti se cuspide sit comminatus: alius in manu detinentis reliquerit signum.

LXIII. Non minora illa constantiae ejus immo majora etiam indicia fuerunt. Post aciem Pharsalicam, quum praemissis in Asiam copiis, per angustias Hellesponti vectoria navicula trajiceret, L. Cassium, partis adversae, cum decem rostratis navibus obvium sibi, neque refugit: et cominus tendens, ultro ad deditioem hortatus, supplicem ad se recepit.

LXIV. Alexandriae, circa oppugnationem pontis, eruptione hostium subita compulsus in scapham, pluribus eodem praecipitantibus, quum desilisset in mare, nando per ducentos passus, evasit ad proximam navem, elata laeva; ne libelli, quos tenebat, madefierent: paludamentum mordicus trahens, ne spolio potiretur hostis.

LXV. Mi-

LXI. Koń jego był osobliwszy, nóg podobnych ludzkim, z kopytami nakształt palców poprzedzielanemi: urodził on się u niego, i od wróżbitów był osądzony panu swemu za znamię panowania nad całym światem: stąd Cezar z wielką go starannością karmił, piérwszy go ujeździł, gdy się nikomu innemu nie dał dosięść, potym nawet wizerunek jego przed kościołem Wenery rodzicielki poświęcił.

LXII. Nie raz nachyloną ku przegranej bitwę sam pokrzepił, zabiegając uciekającym, wstrzymując każdego z osobna i wykrećiwszy mu twarz zwracał ku nieprzyjacielowi: a tak dalece niektórych spłoszonych, iż raz orłowy (45.) wstrzymany od niego włócznią mu pogroził, drugi zaś wyrrywając się, chorągiew mu w ręku zostawił.

LXIII. Większe jeszcze nawet stałości jego były ślady: po bitwie Farsalskiej wysławszy do Azji wojska, sam przez ciasninę Hellespontską w przewozowym statku popłynął, w tym L. Kassiusza z przeciwnéj strony w dziesięć wielkich okrętów napotkał, a bynajmniej o ucieczce nie myśląc w oczy mu zaszedł, co więcéy, do poddania się wezwał, i skłonnionego do siebie przyjął.

LXIV. Pod Alexandryą przy zdobywaniu mostu, nagłą wycieczką nieprzyjaciół wyparty do łodzi, gdy ta przez wielki natłok ciśnących się za nim grążyć w morzu zaczęła, rzucił się wpław przez dwieście kroków do bliskiego okrętu, podniosłszy w górę w lewéj ręce papiery aby niezamokły, a trzymając zębami płaszcz hetmański, by się łupem nieprzyjacielowi nie dostał.

LXV. Militem neque a moribus neque a fortuna probabat, sed tantum a viribus: tractabatque pari severitate atque indulgentia. Non enim ubique ac semper, sed quum hostis in proximo esset, coërcibat: tum maxime exactor gravissimus disciplinae, ut neque itineris, neque proelii tempus denuntiaret: sed paratum et intentum momentis omnibus, quo vellet, subito educeret. Quod etiam sine causa plerumque faciebat, praecipue pluviis, et festis diebus. Ac subinde observandum se admonens, repente interdiu vel nocte subtrahebat: augebatque iter, ut serius subsequentes defatigaret.

LXVI. Fama vero hostilium copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando ementiendoque, confirmabat. Itaque quum exspectatio adventus Jubae terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, *Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum decem legionibus, equitum triginta, levis armaturae centum milibus, elephantis trecentis. Proinde desinant quidam quaerere ultra aut opinari, mihi que, qui compertum habeo, credant; aut quidem vetustissima nave impositos quocumque vento, in quas-cumque terras, jubebo avehi.*

LXVII. Delicta neque observabat omnia, neque pro modo exsequabatur: sed desertorum ac seditiosorum et inquisitor et punitor acerrimus, connivebat in caeteris. Ac nonnumquam post magnam pugnam atque victoriam, remisso officiorum munere,
licen-

LXV. Żołnierza nie z obyczajow ani ze szczęścia, ale tylko z sił cenił, i obchodził się z nim z równą surowością jak i pobbżaniem. Nie wszędzie bowiem i zawsze, ale go tylko w bliskości nieprzyjaciela w grozie trzymał: w ów czas wszystko było w naywiększey karności: nikomu przed czasem ani o drodze ani o czasie bitwy nieogłosił; lecz gotowego i wyglądającego rozkazu wkażdę chwili gdzie chciał nagle wyprowadzał, co nawet bez przyczyny mianowicie w święta i słoty robił. Niekiedy z oka się spuszczać niekając, nagle w dzień lub w nocy uchodził, i pomnażał drogi, aby idących za sobą mocniéy utrudził.

LXVI. Postrzegłszy żołnierzy przestraszonych odgłosem o liczbie woysk nieprzyjacielskich, nieprzecząc temu lub zmniejszając, lecz licznieyszą wystawując i zmyslając do odwagi zagrzewał. I tak gdy oczekiwali żołnierze ze strachem na spotkanie się z Jubą, zwoławszy ich w około siebie tak mówił: *Wiedźcie że w kilku dniach Król przystąpi ku nam w dziesięć pułków, w trzydzieści tysięcy jazdy, w sto tysięcy lekkiego woyska, w trzysta sioni: Niech przestaną więc niektórzy szperać więcéy, lub domyslać się i wierzą mi jako lepiéy wiedzącemu, albo ich w zbutwiałe nawy powsadzać i na wiatr na wszystkie strony puścić rozkaże.*

LXVII. Przystępstwa ani wszystkie postrzegął, ani trybeni woyskowym karał; lecz na zbiegów i buntujących się naysurowszy badacz i sędzia, inszym pobbżający. Niekiedy po wielkiéy potyczce i zwycięztwie uwolniwszy od powinności służby, wszelkiéy

licentiam omnem passim lasciviendi permittebat: jactare solitus, milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse: nec milites eos pro concione, sed blandiori nomine commilitones appellabat: habebatque tam cultos, ut argento et auro politis armis ornaret: simul et ad speciem, et quo tenaciores eorum in proelio essent, metu damni. Diligebat quoque usque adeo, ut, audita clade Tituriana, barbam capillumque summiserit: nec ante dempserit, quam vindicasset. Quibus rebus et devotissimos sibi et fortissimos reddidit.

LXVIII. Ingresso civile bellum, centuriones cujusque legionis singulos equites e viatico suo obtulerunt: et universi milites gratuitam et sine frumento stipendioque operam, quum tenuiorum tutelam locupletiores in se contulissent. Neque in tam diuturno spatio quisquam omnino descivit: plerique capti concessam sibi sub conditione vitam, si militare adversus eum vellent, recusarunt. Famem, et caeteras necessitates, non quum obsiderentur modo, sed et si alios ipsi obsiderent, tantopere tolerabant, ut Dyrrachina munitione, Pompejus, viso genere panis ex herba quo sustinebantur, cum feris sibi rem esse, dixerit, amoverique ocus nec cuiquam ostendi jusserit, ne patientia et pertinacia hostis animi suorum frangerentur. Quanta fortitudine dimicarint, testimonio est, quod, adverso semel apud Dyrrachium proelio, poenam in se ultro deposcerunt; ut consolandos eos magis imperator quam punendos habuerit. Caeteris proeliis innumeras ad-
ver-

kię swobody i wszędy rozpustowania pozwalał: mawiając zwykle, że *żołnierze jego nawet pachnący mogą bić się dobrze*: w mowach swoich do nich nie żołnierzami ale pochlebniejszém imieniem *współwojakami* nazywał: a ubierał ich tak stróynie, iż oręż srebrem i złotem nabijany nosili, co sprawiało i okazałość i zaciętość większą w boju aby go nie utracili. Kochał ich tak dalece, iż po doniesioney Tituriana porażce, brodę i głowę zapuścił, i nie wprzód ostrzygł aż się zemścił: czym wszystkim i nayprzywiązańszemi do siebie i nymężniejszemi uczynił.

LXVIII. Gdy się wdał w domową wojnę, setnicy pułków po jednym jeźdźcu swoim kosztem zaciągnąć, a wszyscy żołnierze bez żołdu i zboża darmo pod nim służyć podjęli się, a majątnieysi żywienie uboższych na siebie wzięli. Ani w tak długim przeciągu czasu, żadnego niebyło zbiega: wielu w niewolę wziętych życiem wołało (46.) wzgardzić, niż na warunek walczenia przeciw niemu przystać. Głód i insze potrzeby życia czy to oblężeni, czy oblegający drugich z taką cierpliwością znosili, iż przy obronie Durachii kiedy chleb na pół z zielskiem którym żyli Pompejuszowi pokazano; *widzę*, rzekł, że z *dzikimi zwierzęty mam do czynienia*, i kazał go wziąć i niepokazywać nikomu, aby wytrwaniem i uporem nieprzyjaciela, niezrażały się umysły żołnierzy jego. Z jakim się potykali męztwem, to dowodzi, iż raz po niepomyślney potyczce pod Durachią, sami na siebie dobrowolnie kary się dopraszali, tak iż hetmanowi bardzięj cieszyć niż karać ich

wy-

versariorum copias, multis partibus ipsi pauciores, facile superarunt. Denique una sextae legionis cohors praeposita castello, quatuor Pompeji legiones, per aliquot horas sustinuit, paene omnis confixa multitudine hostilium sagittarum, quarum centum ac triginta millia intra vallum reperta sunt. Nec mirum, si quis singulorum facta respiciat, vel Cassii Scaevae, centurionis, vel C. Acilii, militis: ne de pluribus referam. Scaeva, excusso oculo, transfixus femore et humero, centum et viginti ictibus scuto perforato, custodiam portae commissi castelli retinuit. Acilius, navali ad Marsiliam proelio, injecta in puppeni hostium dextra, et abscissa, memorabile illud apud Graecos Cynaegiri exemplum imitatus, transiit in navem umbone obvios agens.

LXIX. Seditionem, per decem annos Gallicis bellis, nullam omnino moverunt, civilibus aliquas: sed ut celeriter ad officium redierint, nec tam indulgentia ducis quam auctoritate. Non enim cessit umquam tumultuantibus, atque etiam obviam semper iit. Et nonam quidem legionem, apud Placentiam, quamquam adhuc in armis Pompejus esset, totam cum ignominia missam fecit: aegreque, post multas et supplices preces, nec nisi exacta de sontibus poena, restituit.

LXX. Decumanos autem Romae cum ingentibus minis summoque etiam urbis periculo missionem

wypadało. W inszych bitwach, niezliczone nieprzyjacioł woyska po wielu stronach, w daleko mniejszćy sile łatwo przemagali. Nakoniec jedna rota z pułku szóstego, czterem pułkom Pompejańskim przez kilka godzin zamku jednego bronila, aż póki prawie cała gradem nieprzyjacielskich strzał nie była zasypana, których sto trzydzieści tysięcy między wałami znaleziono. Ani temu dziwno, kiedy się kto na każdego w szczególności czyny zapatrzy czy to Kassiusza Scewoli setnika, czy Acyliusza prostego żołnierza, że o inszych zamilczę. Scewa z wybitem okiem, przeszytym udem i ramieniem, z przebitą od stu dwudziestu strzał tarczą, od straży bramy poruczonćy zamkowćy na krok nieustąpił. Acyliusz w bitwie morskićy pod Marsilią, chwytając okrćt nieprzyjacielski gdy rćkć prawą stracił, przykładem pamiętnym u Greków Cynegira, wskoczył w okrćt puklerzem przeciwiających się odpychając.

LXIX. Żadnego rokосу w dziesięcioletnich w Galii woynach żołnierze pod nim niepodnieśli, oprócz nieco w domowych, lecz i to prćdko do powinności swych wracali, nie tak łagodnością wodza, jak powagą samą jego. Nigdy bowiem burzycielom nie uległ, ale owszem w brew im zawsze stanął. Tak zaiste dziewiąty pułk pod Placencyą chociaź jeszcze pod bronią stał Pompejusz, cały z hańbą rozpuścił; i aż z trudnością po wielu i pokornych prośbach, i po dokładnem winowayców ukaraniu do służby przywrócił.

LXX. Do nalegających zaś z dziesiątego pułku z wielkimi pogróźkami, i naywyższym nawet niebespie-

nem et praemia flagitantes, ardente tunc in Africa bello, neque adire cunctatus est, quamquam deterrentibus amicis, neque dimittere: sed una voce, qua *Quirites* eos pro *militibus* appellaret, tam facile circumegit et flexit, ut ei, milites esse, confestim responderint, et quamvis recusantem ultro in Africam sint secuti: ac sic quoque seditiosissimum quemque et praedae et agri destinati tertia parte multavit.

LXXI. Studium, et fides erga clientes ne juveni quidem defuerunt. Masintham nobilem juvenem quum adversus Hiempsalmem regem tam enixe defendisset, ut Jubae, regis filio, in altercatione barbaram invaserit; stipendiarium quoque pronuntiatum, et abstrahentibus statim eripuit, occultavitque apud se diu: et mox, ex praetura proficiscens in Hispaniam, inter officia prosequentium, fascesque lictorum, lectica sua avexit.

LXXII. Amicos tanta semper facilitate indulgentiaque tractavit, ut C. Oppio, comitanti se per silvestre iter, correptoque subita valetudine, et in deversorio, quod unum erat, loco cesserit, et ipse humi, ac sub divo cubuerit. Jam autem rerum potens, quosdam, etiam infimi generis, ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur, professus est palam, si grassatorum et sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum.

LXXIII. Si-

bespieczeństwem Rzymu, o uwolnieniego ze służby i nagrody, pod czas zapalczywéy wtedy w Afryce wojny, niewahał się mimo odwodzenia przyjaciół, sam przystąpić i rozpuścić; ale jednym głosem Obywatelami (47.) ich miasto żołnierzami nazywając tak łatwo ułagodził i zmiękczył; iż natychmiast odpowiedzieli mu, że są żołnierze, i chociaż ich niechciał, dobrowolnie sami do Afryki za nim poszli: przecięż i tak co burzliwszym ze zdobyczy i naznaczonej roli trzecią część za karę odjął.

LXXI. W młodości nawet niezbywało mu na wierności i gorliwości ku swoim poruczeńcom (klientom). Massyntę niepospolitego rodu młodziana, tak usilnie bronił przeciw Hiempsalowi królowi, że w sprzeczce porwał za brodę Jubę królowica, gdy jednak tegoż za hołdownika królewskiego uznano i poynać chciano, wydarł go i przez długi czas ukrył u siebie, a potem zaraz po Preturze swojej odjeżdżając do Hiszpanii między orszakiem domowników swoich, pod zastoną ceklarzów w powozie swoim wywiózł.

LXXII. Z przyjaciółmi z taką się zawsze u-przeomością i łagodnością obchodził, iż Oppiuszowi jadącemu z nim leśną drogą a nagłą chorobą zaskoczonemu, w domu zajezdnym, jedyne, które tam było miejsca ustąpił, a sam na ziemi pod niebem się położył. Gdy zaś przyszedł do potęgi, niektórych i z nayniższego stanu, do naywyższych zaszczytów wyniósł: a kiedy mu to przyganiano, głośno dał się z tym słyszeć, że *gdyby lotry i rozbójnicy pomocą swoją do obrony godności jego się przyłożyli; i takim równąby wdzięczność okazywał.* LXXIII. Ni-

LXXIII. Simultates contra nullas tam graves exceptit umquam, ut non, occasione oblata, libens deponeret. C. Memmii, cujus asperrimis orationibus, non minore acerbitate, rescripserat, etiam suffragator mox, in petitione consulatus, fuit. C. Calvo post famosa epigrammata de reconciliatione per amicos agenti ultro ac prior scripsit. Valerium Catullum, a quo sibi versiculis de Mamurra perpetua stigmata imposita non dissimulaverat, satisficientem, eadem die adhibuit coenae, hospitioque patris ejus, sicut consueverat, uti perseveravit.

LXXIV. Sed et in ulciscendo natura lenissimus. Piratas, a quibus captus est, quum in ditionem redigisset, quoniam suffixurum se cruci ante juraverat, jugulari prius jussit; deinde suffigi. Cornelio Phagitae, cujus quondam nocturnas insidias, aeger ac latens, ne perduceretur ad Sullam, vix praemio dato evaserat, numquam nocere sustinuit. Philemonem, a manu servum, qui necem suam per venenum inimicis promiserat, non gravius, quam simplici morte, punit. In P. Clodium, Pompejae uxoris suae adulterum, atque eadem de causa pollutarum cerimoniarum reum, testis citatus, negavit se quidquam comperisse: quamvis et mater Aurelia et soror Julia apud eosdem judices omnia ex fide retulissent: interrogatusque, cur igitur repudiasset uxorem, *Quoniam*, inquit, *meos tam suspicione quam crimine judico carere oportere.*

LXXIII. Nigdy w niesnaskach z nikim tak zacięty niebył, by ich przy podaném zdarzeniu chętnie nieporzucił. Lubo Memiuszowi na nayprzykrzeysze przeciw sobie mowy równie ostro odpisywał; atoli gdy o konsulat się starał, kreski mu swojéj nieodmówił. Do Kalwa co uszczypliwe wiérsze nań zrobił, skoro przez przyjaciół zgłosił się o zgodę, sam z siebie i pierwszy napisał. Walerego Katulla o którym nietaił, że wierszykami swemi o Mamurze wieczną go hańbą okrył, skoro w tym winę swoją uznał, tegoż dnia do stołu zaprosił, i chodzenia w gościnę do oycy tegoż, jak był zwykły, nieporzucił.

LXXIV. Wszakże i w zemście był z przyrodzenia bardzo łagodny: rozbóyników morskich od których był złupany, w moc swoję dostawszy, chociaż wprzód zaklął się ich żywcem ukrzyżować, kazał na przód podusić, potym do krzyża poprzybijać. Kornelemu Fagicie, od którego niegdysz zasadzek, chory i ukrywający się, aby Sylli w ręce nie wpadł, ledwo pieniędzmi się okupił, nigdy szkodzić niechciał. Filemona pisarka (48.) niewolnika swego, który go trucizną zgładzić podjął się nieprzyjaciółom, prostą tylko śmiercią ukarał. Wezwany na świadka przeciw Klodiuszowi obwinionemu o cudzołoztwa z Pompeją żoną jego, i o sprofanowanie obrządków z téyże przyczyny, zaprzeczył aby co miał wiedzieć, lubo i matka Aurelia i siostra Julia wszystko przed temiż sędziami ze skrupułu opowiedziały; a zapytany dla czego tedy rozwiódł się z żoną, odpowiedział: *ponieważ chcę, aby małżonki moje nietylko winie lecz i podeyrzeniu niepodpadały.*

LXXV. Umiar-

LXXV. Moderationem vero clementiamque, tum in administratione tum in victoria belli civilis, admirabilem exhibuit. Denuntiante Pompejo, pro hostibus se habiturum, qui rei publicae defuissent: ipse medios et neutrius partis suorum sibi numero futuros pronuntiavit. Quibus autem ex commendatione Pompeji ordines dederat, potestatem trans-eundi ad eum omnibus fecit. Motis apud Ilerdam deditionis conditionibus, quum, assiduo inter utrasque partes usu atque commercio, Afranius et Petrejus deprehensos intra castra Julianos subita poenitentia interfecissent, admissam in se perfidiam non sustinuit imitari. Acie Pharsalica proclamavit, ut civibus parceretur: deincepsque nemini non suorum, quem vellet, unum partis adversae servare concessit: nec ulli periisse, nisi in proelio, reperiuntur, exceptis dumtaxat Afranio et Fausto et L. Caesare juvene: ac ne hos quidem voluntate ipsius interemptos putant: quorum tamen et priores post impetratam veniam rebellaverant: et Caesar, libertis servisque ejus ferro et igni crudelem in modum enectis, bestias quoque ad munus populi comparatas construcidaverat. Denique, tempore extremo etiam, quibus nondum ignoverat, cunctis in Italiam redire permisit, magistratusque et imperia capere. Sed et statuas L. Sullae atque Pompeji a plebe disjectas reposuit. Ac, si qua posthac aut cogitarentur gravius adversus se aut dicerentur, inhibere maluit, quam vindicare. Itaque et detectas conjurationes conventusque nocturnos non ultra arguit, quam ut edicto ostenderet, esse sibi notas: et acerbe loquentibus

satis

LXXV. Umiarkowanie zaś i łaskawość swoją tak w prowadzeniu wojny domowej jako i przy zwycięstwie w niej dziwne pokazywał. Po ogłoszeniu od Pompeja za nieprzyjaciół tych co Rzeczypospolitą na obronę nie staną, oświadczył, iż on przeciwnie spokojnych i obojętnych za swoich przyjaciół liczyć będzie, którym zaś za zaleceniem Pompeja chętnie podawał, przejść do niego pozwolił. Kiedy pod Herdą (49.) układano poddania się warunki, (co ustawiczne przestawanie i spółkę między obiema stronami zrobiło,) Afraniusz i Petrejusz wszystkich zachwyconych w obozie Cezarowych żołnierzy z nagłego żalu wymordować kazali, Cezar wiarołomstwa takiego ku sobie, naśladować niechciał. Na Farsalskiej bitwie obwołał, by obywatelom przepuszczano: nareszcie pozwolił wszystkim swoim, aby każdy jednego z przeciwnej strony kogoby zechciał ocalić: ani inaczej nikt niezginął tylko w potyczce, wyjąwszy tylko Afraniusza, i Fausta, i młodego Luciusza Cezara: a i ci wprawdzie mimo woli jego samego, (jak rozumieją) z których pierwsi już po darowaniu raz winy, broń podniesli, a Luciusz Cezar wyzwolenców i sług jego w okrutnym sposobie wymordować, zwierzęta (50.) także na widowiska dla ludu pokupione powyrzynać kazał. Nareszcie w końcu życia swego Cezar tym wszystkim, co im był niegdys nieprzepuścić, do Włoch się wrócić, urzędy i dowództwa obeymować pozwolił. Do tego posągi Sylli i Pompeja przez lud obalone podniósł. Toż odtąd jeżeli co przeciw niemu ważniejszego zamysłano lub mówiono, wolał zabronić niż zemstą ścigać:

satis habuit pro concione denuntiare, ne perseverarent. Aulique Caecinae criminosisimo libro et Fitholai carminibus maledicentissimis, laceratam existimationem suam civili animo tulit.

LXXVI. Praegravant tamen caetera facta dictaque ejus, ut et abusus dominatione et jure caesus existimetur. Non enim honores modo nimios recepit, ut continuum consulatum, perpetuam dictaturam, praefecturamque morum, insuper praenomen imperatoris, cognomen patris patriae, statuum inter reges, suggestum in orchestra: sed et ampliora etiam humano fastigio decerni sibi passus est: sedem auream in curia et pro tribunali, thensam et ferculum Circensi pompa, templa, aras, simulacra juxta Deos, pulvinar, flaminem, Lupercos, appellationem mensis e suo nomine. Ac nullos non honores ad libidinem cepit et dedit. Tertium et quartum consulatum titulo tenus gessit, contentus Dictaturae potestate decretae cum consulatibus simul: atque utroque anno binos consules substituit sibi, in ternos novissimos menses: ita ut medio tempore comitia nulla habuerit, praeter tribunorum et aedilium plebis: praefectosque pro praetoribus constituerit, qui, praesente se, res urbanas administrarent. Pridie autem Kalendas Januarias, repentina consulis morte cessantem honorem, in paucas horas, petenti dedit. Eadem licentia, spreto patriae more, magistratus in plures annos ordinavit: decem
prae-

gać: więc i docieczone spiski, i nocne schadzki, nie inaczej powściągał tylko edyktem pokazując, że wie o nich, a ostro przeciw sobie gadających dosyć miał w mowie publicznej ostrzec, aby tego zaprzestali. Aula Cecyny najzjadliwsze pismo, i Pitoleja najzłośliwsze wiérze szarpiące sławę jego, łagodnym zniósł umysłem.

LXXVI. Przeważają jednak insze złe sprawy i mowy jego, tak dalece, że się zdaje, iż nadużył władzy i słusznie zgładzony został. Nie tylko bowiem zbytnie honory pobrał, jako to, ciągły konsulat, wieczną dyktaturę, najwyższe cenzorstwo, nadto tytuł imperatora, przezwisko oycy oyczyzny, posąg między królewskiem, pierwsze miejsce na teatrach; ale nawet wyższe nad stan ludzki honory przysądzać sobie dopuszczał: jako to, krzesło złote w radzie i na sądach, wóz z posągiem swoim pod czas uroczystości cyrceńskiej, kościoły, ołtarze, wizerunki swoje obok boskich, wezgłowie, kapłańskie urzędy, nazwanie miesiąca od jego imienia: (51.) zgoła żadnego niemasz zaszczytu, którego by podług upodobania nieprzybrał sobie, lub komu nienadał. Trzeciego i czwartego konsulatu, tytuł tylko tego urzędu nosił, przestając na władzy dyktatorskiej, którą mu z konsulatami razem dano: i w obu tych latach dwóch konsulów na ostatnie trzy miesiące po sobie dobrał; tak iż wśród tego czasu żadne seymy obiercze niebyły tylko na Trybunów i Edylów gminnych: a Prefektów na miejsce Pretorów ustanowił, którzy za niego sprawy mieyskie w Rzymie odbywali. Gdy dniem przed pierwszym stycznia konsul nagle umarł,

praetoriis viris consularia ornamenta tribuit: civitate donatos, et quosdam e semibarbaris Gallorum, recepit in curiam. Praeterea monetae publicisque vectigalibus peculiares servos praeposuit. Trium legionum, quas Alexandriae relinquebat, curam et imperium Rufioni liberti sui filio, exoleto suo, demandavit.

LXXVII. Nec minores impotentiae voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit: *Nihil esse rempublicam, appellationem modo, sine corpore ac specie. Sullam nescisse litteras, qui Dictaturam deposuerit: Debere homines consideratius jam loqui secum ac pro legibus habere, quae dicat.* Eoque arrogantiae progressus est, ut, haruspice tristia et sine corde exta sacro quodam nuntiante, futura diceret laetiora, quum vellet: nec pro ostento ducendum, si pecudi cor defuisset.

LXXVIII. Verum praecipuam, et inexpiabilem sibi invidiam hinc maxime movit. Adeuntes se cum plurimis honorificentissimisque decretis universos patres conscriptos sedens pro aede Veneris genitricis excepit. Quidam putant, retentum a Cornelio Balbo, quum conaretur assurgere: alii, ne conatum quidem omnino, sed etiam admonentem C. Trebatium, ut assurgeret, minus familiari vultu respexisse. Idque factum ejus tanto intolerabilius est visum, quod ipse triumphanti et subsellia tribunicia praec-

dał proszącemu ten urząd na kilka godzin: równie samowolnie z pogardą oyczystych zwyczajów urzędy na wiele lat rozrządzał. Dziesięciu bywszym Pretorum znaki konsularne (52.) nadał. Obywatelstwem udarowanych, i kilku wespół dzikich Gallów w Senacie umieścić. Oprócz tego przy mennicy i publicznych poborach własnych niewolników poosadzał. Rufinowi urodzonemu z jego wyzwolenca, swemu kochankowi, nad trzema pułkami zostawionemi w Alexandryi, zdał staranie, i dowództwo poruczył.

LXXVII. Z niemniejszą popędliwością w słowach dawał się słyszeć głośno, jak T. Ampiusz pisze: że *Rzeczpospolita jest czcze tylko bez istoty nazwisko: iż Sylla musiał być nieukiem, bo Dyktaturę złożył: (53.) że ludzie uważniey już z nim mówić powinni i słowa jego mieć za prawa.* Do téy zuchwałości postąpił, iż wroźbicie który nieznałazł serca w bydlęciu na ofiarę poświęconém, i stąd niepomysłności przepowiadał; *pomyślniey poydzie, rzekł, gdy zechcę, ani trzeba tego za cud przywoździć ze serca bydle niemiato. (54.)*

LXXVIII. Zaiste szczególniejszą i nieubłaganą nienawiść stąd na siebie naywięcący ściągnał, że przyymował siedzący przed kościołem Wenery rodzicielki cały senat przychodzący z wielu wyrokami, naywiększe mu zaszczyty przynoszącemi: tu niektórzy mniemają, że gdy chciał powstać, wstrzymany był od Kornelego Balby; drudzy, że się wprawdzie ani ruszył, ale owszem na Trebacego powstać mu radzącego, groźno spóyrzał: a ten postępek tym był nieznosienszy, iż sam na tryumfie swoim przejeżdżając

praetervehenti sibi, unum e collegio, Pontium Aquilam, non assurrexisse adeo indignatus sit, ut proclamaverit, *Repete ergo a me Aquila Rempublicam tribunus*; et nec destiterit per continuos dies quisquam cuiquam nisi sub exceptione polliceri, *si tamen per Pontium Aquilam licuerit*.

LXXIX. Adjecit ad tam insignem despecti Senatus contumeliam multo arrogantius factum. Nam quum sacrificia Latinarum, revertente eo, inter immodicas ac novas populi acclamationes quidam e turba statuæ ejus coronam lauream candida fascia praeligatam imposuisset, et tribuni plebis Epidius Marullus Caesetiusque Flavus coronæ fasciam detrahi hominemque duci in vincula jussissent, dolens seu parum prospere motam regni mentionem, sive, ut ferebat, ereptam sibi gloriam recusandi, tribunos graviter increpitos potestate privavit: neque ex eo infamiam affectati etiam regii nominis discutere valuit: quamquam et plebi, Regem se salutanti, Caesarem se, non regem esse, responderit: et Lupercalibus, pro Rostris, a consule Antonio admotum saepius capiti suo diadema repulerit, atque in Capitolium Jovi Optimo Maximo miserit. Quin etiam valida fama percrebuit, migraturum Alexandriam vel Ilium, translatis simul opibus imperii exhaustaque Italia delectibus et procuratione urbis amicis permissa: proximo autem Senatu, L. Cottam Quindecimvirum, sententiam dicturum: ut, quoniam libris fatalibus contineretur,

Par-

koło ław Trybunów, gdy jeden z tego zgromadzenia Poncyusz Akwila niepowstał, tak dalece się rozgniewał, iż krzyknął: *Upomnij się u mnie rzeczypospolitę trybunie Akwilo* i przez wiele dni ciągle potym, gdy co komu obiecował, to nie inaczej tylko pod tym wyjątkiem: *byleby jednak podobało się to Akwili*.

LXXIX. Do tak znaczny dla senatu pogardy, przydał jeszcze dumniejszy postępek: kiedy bowiem od ofiar w święta Łacinskie (55.) powracał, wśród niezmiernych i nowych okrzyków ludu, ktoś z tłumu włożył na głowę posągu jego wieniec laurowy z białą przepaską; Trybuni gminni Epidiusz Marullus, i Cezecyusz Flawus, kazali przepaskę od wienca odjąć, a owego do więzienia zaprowadzić; urażony tym Cezar, bądź że się ta probka koronacyi nieudała, bądź że mu wydarto jak mówił, chwałę odmówienia jej, groźnie wystrofowawszy trybunów z urzędu złożył: ani potrafił odtąd rozpędzić ściągnionęj niesławy na siebie, iż nawet do tytułu królewskiego wzdychał, chociaż i ludowi witającemu go za króla odpowiedział: *że jest Cezarem nie królem*: i pod czas świąt Luperkalskich (56.) diadem na głowę od Antoniego konsula z mownicy publiczny mu wkładany, dla Jowisza Kapitolskiego odesłał. Jakoż też biegały różne o nim wieści, to że się do Alexandryi lub Troi wyniesie, przeniosłszy razem skarby państwa, wyniszczywszy Włochy zaciągami wojskowemi, i rząd nad Rzymem przyjaciołom poruczywszy; to że za pierwszym zebraniem się senatu L.

Parthos nisi a rege non posse vinci, Caesar rex appellaretur.

LXXX. Quae caussa conjuratis maturandi fuit destinata negotia, ne assentiri necesse esset. Consilia igitur dispersim antea habita, et quae saepe bini ternive ceperant, in unum omnes contulerunt: ne populo quidem jam praesenti statu laeto, sed clam palamque detrectante dominationem, atque assertores flagitante. Peregrinis in Senatum allectis, libellus propositus est: *Bonum factum: ne quis senatori novo curiam monstrare velit*; et illa vulgo canebantur:

Gallos Caesar in triumphum ducit, idem in curiam,

Galli bracas deposuerunt, latum clavum sumpserunt.

Q. Maximo suffecto, trimestrique consule theatrum introeunte, quum lictor animadverti ex more jussisset, ab universis conclamatum est: *Non esse consulem eum*. Post remotos Caesetium et Marullum tribunos, reperta sunt proximis comitiis complura suffragia consules eos declarantium. Subscripsere quidam L. Bruti statuae: *Utinam viveres!* Item ipsius Caesaris statuae:

Brutus, quia reges ejecit, consul primus factus est:

Hic, quia consules ejecit, rex postremo factus est.

Conspiratum est in eum a sexaginta amplius, C. Cassio Marcoque et D. Bruto principibus conspirationis. Qui primum cunctati, utrumne illum in campo,
per

Kotta jeden z pietnastu mężów, miał otworzyć zdanie, aby, ponieważ zawiera się w księgach Sybilskich, że Partów tylko król pokonać może, Cezara nazwać królem.

LXXX. Te zamysły były przyczyną spiskowym do przyśpieszenia ułożonych zamiarów, aby później wszystkiemu uleż niemusiano. Więc naradzania wprzód tu i owdzie we dwóch lub trzech miewane, w jedną radę wszyscy pospołu znieśli: ani nawet lud się z obecnego stanu rzeczy, niecieszył, ale skrycie i głośno sarkał na samowładztwo, i wybawiciłów wzywał. Gdy cudzoziemców do senatu przybrano, podrzucono uszczypliwy napis: *Dobrze się stanie, kiedy nikt nowemu senatorowi drogi do senatu pokazać niezechce.* Wyspiewywano i to powszechnie. *Cezar co wiódł w tryumfie, tych do rady wybrał, Gallom gaydy pozdeymał, a w purpurę przybrał.* K. Maxymowi konsulowi zastępcy (57.) na trzy miesiące, wchodzącemu na teatr, gdy ceklarz według zwyczaju mieć baczność rozkazał, od wszystkich okrzykniono; że *nie on jest konsulem.* Po zrzuceniu Cezecyusza i Marulla trybunów, znalazło się na następującym seymie wiele kresek na konsulów ich przeznaczających. Podpisał ktoś pod posągiem L. Brutusa: *Obys żył jeszcze;* a zaś pod Cezarowym, *Brutus że królów wygnał, pierwszym był konsulem; ten, że konsulów, królem jest w ostatku.* Do spisku na niego więcéy niż sześćdziesiąt wchodziło. K. Kassiusz, Marek i Decimus Brutusy byli na czele. Namysłali się zrazu, czy go na polu Marsowém pod czas seymu zbierającego pokoleniami głośy,

per comitia tribus ad suffragia vocantem, partibus divisis e ponte dejicerent, atque exceptum trucidarent; an in sacra via vel in aditu theatri adorirentur, postquam Senatus Idibus Martiis in Pompeji curiam editus est, facile tempus et locum praetulerunt.

LXXXI. Sed Caesari futura caedes evidentibus prodigiis denuntiata est. Paucos ante menses, quum in colonia Capua deducti lege Julia coloni ad extruendas villas sepulcra vetustissima disjicerent, idque eo studiosius facerent, quod aliquantum vasculorum operis antiqui scrutantes reperiebant: tabula aenea in monumento, in quo dicebatur Capys conditor Capuae sepultus, inventa est, conscripta litteris verbisque Graecis, hac sententia: *Quandoque ossa Capyis detecta essent, fore, ut Julo prognatus manu consanguineorum necaretur, magnisque mox Italiae cladibus vindicaretur.* Cujus rei, ne quis fabulosam aut commentitiam putet, auctor est Cornelius Balbus, familiarissimus Caesaris. Proximis diebus equorum greges, quos in trajiciendo Rubicone flumine consecravit, ac vagos et sine custode dimiserat, comperit, pertinacissime pabulo abstinere ubertimque flere. Et immolantem haruspex Spurinna monuit, caveret periculum, quod non ultra Martias Idus proferretur. Pridie autem easdem Idus, avem regaliolum cum laureo ramulo Pompejanae curiae se inferentem, volucres varii generis ex proximo nemore persecutae ibidem discerpserunt. Ea vero nocte, cui illuxit dies caedis, et ipse sibi visus est per quietem interdum supra nubes volitare, alias
cum

głosy, rozdzieliwszy się na części, z mostu zrzucić, i złapanego zamordować; czy raczćy na ulicy świętćy, lub na wchodzącego do teatru uderzyć: ale skoro radę senatu na dzień piętnasty Marca do teatru Pompeja naznaczono, łatwo wszyscy na czas i miejsce przypadli.

LXXXI. Tym czasem śmierć przyszła gwałtowna oczywistemi cudami Cezarowi zapowiedziana była. Na kilka wprzód miesięcy, gdy osadnicy zaprowadzeni ustawą Juliusza do kraju Kapuańskiego, na wystawiania domów naystarożytniejsze grobowce rozrzucali; a co tym usilnie robili, iż niekiedy w ziemi naczynia dawnćy roboty wydobywali, znaleziona była tablica miedziana w grobowcu, w którym powiadano, że Kapys założyciel Kapuy był pogrzebiony, zapisana literami i słowami greckiemii w tćy myśli: *Kiedy kości Kapysa odkryte zostaną, potomek Juliusza z rąk pokrewnych zginie, a wnet Włochy wielkimi klęskami zemsty przyplacą.* Czego żeby kto za bajeczne lub wymyślone niemiał, twierdzi to Korneli Balbus jeden z naypoufalszych Cezara. Przed schyłkiem życia swego dowiedział się, że konie, które przebywając rzekę Rubikon bożkom poświęcił, i odtąd wolne i bez straży rozpuścić kazał, strawy zupełnie brać niechciały i łyzy ronily. Toż Spurinna wieszczek przy ofierze go przestrzegał, aby się chronił nieszczęścia, co niedalćy jak koło śródka Marca przepowiadał. Dniem zaś przed piętnastym Marca ptaszka strzyżyka (58.) gałązkę laurowę na teatr Pompeja niosącego, różne drapieżne ptastwo z pobliskiego gaju doścignawszy, tamże rozszarpało.

Także

cum Jove dextram jungere. Et Calpurnia uxor imaginata est, collabi fastigium domus, inariturumque in gremio suo confodi; ac subito cubiculi fores sponte patuerunt. Ob haec simul et ob infirmam valetudinem diu cunctatus, an se contineret, et, quae apud Senatum proposuerat agere, differret: tandem, D. Bruto adhortante, ne frequentes ac jamdudum operientes destitueret, quinta fere hora progressus est: libellumque insidiarum indicem ab obvio quodam porrectum, libellis caeteris, quos sinistra manu tenebat, quasi mox lecturus commiscuit. Dein, pluribus hostiis caesis, cum litare non posset, introiit curiam, spreta religione, Spurrinnamque irridens, et ut falsum arguens, quod, sine ulla noxa, Idus Martiae adessent: quamquam is, venisse quidem eas diceret, sed non praeterisse.

LXXXII. Assidentem conspirati specie officii circumsteterunt: illicoque Cimber Tullius, qui primas partes susceperat, quasi aliquid rogaturus propius accessit: renuentique et gestu in aliud tempus differenti, ab utroque humero togam apprehendit: deinde clamantem, *Ista quidem vis est*, alter e Cassiis adversum vulnerat paulum infra jugulum. Caesar Cassii brachium arreptum graphio trajecit: conatusque prosilire, alio vulnere tardatus est. Utque animadvertit, undique se strictis pugionibus peti, toga caput obvolvitur: simul sinistra manu sinum ad
ima

Także nocy poprzedzającéy zabicie jego, zdawało mu się we śnie, to jakoby nad obłokami ulatywał: to jakoby się Jowisza za prawą rękę ujął: a Kalpurnii żonie przysniło się, że szczyt u domu zapadł, że męża na łonie jéy zabito a w tym drzwi się same nagle u jéy pokoju otworzyły. To wszystko razem, jako i słabość zdrowia dało mu do rozmyślenia, czy miał u siebie pozostać, i czy to co miał w senacie przełożyć, na dal odwlec: lecz za poradą Decima Brutusa by licznie rad zebranych i już dawno czekających na siebie senatorów niezawiódł, poszedł o jedenastéy (59.) prawie godzinie. W tym ktoś idącemu pismo cały spisek odkrywające podał, które on między insze w lewéy ręce trzymane włożył, jakoby mając je wnet przeczytać. Nareszcie po mnogich zabitych ofiarach, pomyślności niewrózających, udał się do senatu, z pogardą religii, wyśmiewając Spurię i fałsz wyrzucając, że środek Marca nadszedł bez żadnego nieszczęścia, chociaż ów odpowiedział mu wprawdzie, że, *przyszedł ale nieprzeszedł.*

LXXXII. Skoro zasiadł, spiskowi wrzekomo z uszanowania około niego stanęli: i zaraz Tuliusz Cymber co się był pierwszego kroku podjął, jakby z prośbą jakąś bliżéy do niego przystąpił, temu Cezar odmawiając, gdy na inny czas kiwnieniem prośbę odkładał, porwał go Cymber od obu ramion za suknię, ów, że, *to jest gwałt* krzyknął, a w tym drugi go ze spiskowych Kassiusz trochę poniżéy gardła zranił; Cezar Kassiusza porwawszy za rękę (60.) piórem żelazném skaleczył, i gdy chciał uskoczyć, drugą raną zatrzymany, a kiedy spostrzegł dobyte zewsząd

ima crura deduxit, quo honestius caderet, etiam inferiore corporis parte velata. Atque ita tribus et viginti plagis confossus est, uno modo ad primum ictum gemitu sine voce edito. Etsi tradiderunt quidam, M. Bruto irruenti dixisse, *Καὶ σὺ εἴ ἐκείνων, καὶ σὺ τέκνον?* Exanimis, diffugientibus cunctis, aliquamdiu jacuit, donec lecticae impositum, dependente brachio, tres servuli domum retulerunt. Nec in tot vulneribus, ut Antistius medicus existimabat, letale ullum repertum est, nisi quod secundo loco in pectore acceperat. Fuerat animus conjuratis, corpus occisi in Tiberim trahere, bona publicare, acta rescindere: sed metu M. Antonii consulis, et magistri equitum Lepidi, destiterunt.

LXXXIII. Postulante ergo L. Pisone socero, testamentum ejus aperitur: recitaturque in Antonii domo, quod Idibus Septembribus proximis in Lavicano suo fecerat demandaveratque virgini Vestali maximae. Q. Tubero tradit, heredem ab eo scribi solitum, ex consulatu ipsius primo usque ad initium civilis belli Cn. Pompejum: idque militibus pro concione recitatum. Sed novissimo testamento tres instituit heredes, sororum nepotes, C. Octavium, ex dodrante, et L. Pinarium et Q. Pedium ex quadrante reliquo: in ima cera C. Octavium etiam in familiam nomenque adoptavit: pluresque percussorum in tutoribus filii, si quis sibi nasceretur, nominavit: D. Brutum etiam in secundis heredibus.

na siebie puinały, suknią głowę obwinął, i razem lewą ręką ściągnął ją, aż niżej goleni, aby przystoyniéy upadł, nawet niższą część ciała zakrywszy. A tak dwudziestu trzema razy pchnięty, po piérszym tylko jęknąwszy, głosu niewydał. Acz niektórzy powiadali, że miał wyrzec do Brutusa uderzającego: *Czy i ty na mnie synu?* Za rozbiegnięciem się wszystkich, martwy poleżał nieco, póki trzój służący włożywszy go w lektykę z ręką zwieszoną do domu niezanieśli. Ze wszystkich ran żadna niebyła śmiertelna, jak lekarz Antistiusz mniemał, oprócz powtornéy co w piersi odebrał. Zamysłem było spiskowych, ciało zabitego do Tybru zaciągnąć, dobra na skarb zabrać, ustawy jego poznosić, lecz bojąc się Antoniego konsula, i Lepida wodza jazdy, tego zaniechali.

LXXXIII. Na żądanie więc L. Pizona świekra otworzono jego testament, i przeczytano go w domu Antoniego, który był napisał ostatnich dni miesiąca Września w pałacu swym wiejskim na *Lawikanie* (61.) i złożył go u najstarszój Westalki. Tubero twierdził, iż od najpiérszego swego konsulatu do wszczęcia wojny domowój zwykł był pisać dziedzicem Pompeja, co było i przed wojskiem publicznie czytano: lecz w ostatnim testamencie postanowił dziedzicami trzech wnuków siostr swoich: to jest Oktawiusza trzech części, Pinariusza i Pediusza czwartój części pozostałego majątku, (62.) ku końcowi testamentu (63.) Oktawiusza nawet do familii i imienia swego przysposobił; i wiele ze swoich zabóyców opie-

Populo hortos circa Tiberim publice et viritum trecentos sestertios legavit.

LXXXIV. Funere indicto, rogos exstructus est in Martio campo juxta Juliae tumulum: et pro Rostris aurata aedes ad simulacrum templi Veneris Genitricis collocata: intraque lectus eburneus auro ac purpura stratus, et ad caput tropaeum cum veste, in qua fuerat occisus. Praeferentibus munera, quia suffecturus dies non videbatur, praeceptum est, ut, omisso ordine, quibus quisque vellet itineribus urbis portaret in campum. Inter ludos cantata sunt quaedam, ad miserationem, et invidiam caedis ejus, accommodata, ex Pacuvii Armorum judicio: — — *Men' servasse, ut essent, qui me perderent?* et ex Electra Attii alia, ad similem sententiam. Laudationis loco consul Antonius per praeconem pronuntiavit Senatus consultum, quo omnia ei divina simul atque humana decreverat: item jusjurandum, quo se cuncti pro salute unius adstrinxerant: quibus perpauca a se verba addidit. Lectum pro Rostris in Forum magistratus et honoribus functi detulerunt. Quem quum pars in Capitolini Jovis cella cremare, pars in curia Pompeji destinaret, repente duo quidam gladiis succincti ac bina jacula gestantes ardentibus cereis succenderunt: confestimque circumstantium turba virgulta arida et cum subselliis tribunalia, quidquid praeterea ad manum aderat, congescit: deinde tubicines, et scenici artifices

opiekunami mianował syna, jeźliby mu się jaki urodził. Decima Brutusa także między drugiego rządu dziedzicami umieścić. Ludowi ogrody swoje nad Tybrem na publiczną wygodę i po trzysta sestercyów na głowę każdą (64.) zapisał.

LXXXIV. Na naznaczony dzień pogrzebu, wyznaczono zgliszcze (65.) na polu marsowém wedle grobu Juliuszów, a przed mownicą publiczną, położony gmach na podobieństwo świątyni Wenery rodzicielki, i w głębi tego łożę z kości słoniowéy złotem i szkarłatem zasłane, a w głowach znaki zwycięzkie z suknią w któręj był zabity. Znoszącym podarki przykazano, aby ominąwszy zwykły porządek (66.) (bo dzień zdawał się niewystarczyć) jakimikolwiek by chcieli drogami przynosili na pole marsowe. Na igrzyskach pogrzebowych dały się słyszeć śpiewy stosowne do wzbudzenia żalu, i nienawiści ku zabójcom jego, wybrane (67.) z *Sądu o Zbroje* przez Pakuwiusza: *Na to żem ich zachował aby mnie zgubili?* i z *Elektry* Acyusza w podobnéj myśli. Zamiast czytania pochwały, Antoni konsul ogłosić kazał woźnemu uchwałę senatu, wszystkie mu czci boskie i ludzkie nadającą, także przysięgę którą się wszyscy bronić go zobowiązali, do czego sam w krótkich słowach się przymówił. Zeszli, lub będący na urzędach zanieśli łożę od mownicy publicznéj na rynek, które gdy jedni spalić na Kapitolu w świątynicy Jowisza, drudzy w teatrze Pompeja zamysłali; z nagła dwóch jakichś przy pałaszach i po dwa pociski niosących wachlami one podpaliłi: natychmiast tłum około stojących gałęzie suche,

vestem, quam ex instrumento triumphorum ad praesentem usum induerant, detractam sibi, atque discissam, injecere flammae, et veteranorum militum legionarii arma sua, quibus exculti funus celebrabant: matronae etiam pleraeque ornamenta sua, quae gerebant, et liberorum bullas atque praetextas. In summo publico luctu, exterarum gentium multitudo, circulatim, suo quaeque more lamentata est, praecipueque Judaei, qui etiam noctibus continuis bustum frequentarunt.

LXXXV. Plebs statim a funere ad domum Bruti et Cassii cum facibus tetendit: atque aegre repulsa, obvium sibi Helvium Cinnam per errorem nominis quasi Cornelius is esset, quem graviter pridie concionatum de Caesare requirebat, occidit: caputque ejus, praefixum hastae, circumtulit: postea solidam columnam prope viginti pedum lapidis Numidici, in foro statuit, scripsitque: *Parenti patriae*. Apud eandem longo tempore sacrificare, vota suscipere, controversias quasdam, interposito per Caesarem jurejurando, distrahere perseveravit.

LXXXVI. Suspicionem Caesar quibusdam suorum reliquit, neque voluisse se diutius vivere, neque curasse, quod valetudine minus prospera uteretur: ideoque, et quae religiones monerent, et quae renuntiarent amici, neglexisse. Sunt, qui patent, confisum eum novissimo illo Senatus consulto ac jurejurando, etiam custodias Hispanorum cum gladiis sectantium se, removisse. Alii e diverso opinantur, insidias undique imminentes subire semel

che, ławki, krzesła urzędnicze, i oprócz tego co tylko na podarunek przybyło zniósł na kupę: nareszcie trębacze, i komedyanci suknie swoje paradne na ten obchód włożone zdjąwszy i podarłszy w ogień pociskali, weterani półkowi zbroje swoje w które się na ten pogrzeb przybrali, niewiasty także wiele ozdób z siebie i z dzieciąt swoich (68.) jako i ich sukienki. Zgoła w naywyższym publicznym żalu mnóstwo cudzoziemców każdy według obyczaju narodu swego żałobę okazywał, a osobliwie żydzi, którzy nawet nocami ciągle do zgłiszcza uczęszczali.

LXXXV. Natychmiast po pogrzebie lud z pochodniami do domów Brutusa i Kassiusza dążył, ale groźno odparty spotkawszy na drodze Helwiusza Cynnę wzięwszy go omyłką za Kornelego dniem wprzód ostro na Cezara powstającego zamordował, i głowę na włóczni zatkniętą obnosił. Potym kolumnę całkowitą blisko od dwudziestu stop z kamienia Numidyjskiego na rynku wystawił z napisem *Oycu Ojczyzny*, u której długo lud miał w zwyczaju ofiary składać, śluby czynić, spory niektóre przez przysięgę na imię Cezarowe zakończyć.

LXXXVI. W niektórych przyjaciółach swoich zostawił ten domysł Cezar, że ani chciał żyć dłużej, ani dbał o to, ponieważ co raz bardziéj na zdrowiu słabiał, przeto i to co wróżby obwieszczały i to co przyjaciele oznaymowali lekce ważył: drudzy rozumieją, że tak zaufał ostatniéj uchwale senatu i przysiędze, iż nawet gwardye Hiszpanów z mieczami będące przy jego boku oddalił: insi przeciwnie mniemają, iż sam wyznał, że wolał zasadzki zewsząd gro-

confessum satius esse, quam cavere semper. Alii ferunt, dicere solitum, non tam sua quam Reipublicae interesse, uti salvus esset: se jam pridem potentiae gloriaeque abunde adeptum: Rempublicam, si quid sibi eveniret, neque quietam fore, et aliquanto deteriore conditione civilia bella subituram.

LXXXVII. Illud plane inter omnes fere constitit, talem ei mortem paene ex sententia obtigisse. Nam et quondam, quum apud Xenophontem legisset, Cyrum ultima valetudine mandasse quaedam de funere suo, aspernatus tam lentum mortis genus subitam sibi celeremque optaverat. Et pridie, quam occideretur, in sermone nato super coenam apud M. Lepidum, quisnam esset finis vitae commodissimus, repentinum inopinatumque praetulerat.

LXXXVIII. Periiit sexto et quinquagesimo aetatis anno: atque in deorum numerum relatus est, non ore modo decernentium, sed et persuasione vulgi. Siquidem ludis, quos primos consecrato ei heres Augustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit exoriens circa undecimam horam: creditumque est, animam esse Caesaris in coelum recepti: et hac de causa simulacro ejus in vertice additur stella. Curiam, in qua occisus est, obstrui placuit, Idusque Martias *parricidium* nominari: ac, ne umquam eo die Senatus ageretur.

LXXXIX. Percussorum autem fere neque triennio quisquam amplius supervixit, neque sua morte defunctus est. Damnati omnes, alius alio casu periit: pars naufragio, pars proelio: nonnulli semet, eodem illo pugione, quo Caesarem violaverant, interemerunt.

żące raz przebydź, niżeli się strzedz ich zawsze. Insi też roznoszą, iż zwykł był mawiać, że więcéy zależy Rzeczypospolitéy na nim, niż jemu samemu: że już dawno potęgi i chwały obficie dostąpił, że Rzeczpospolita jeżeliby mu się co przytrafiło, spokojną niebędzie, i w gorszy stan przez wojny domowe popadnie.

LXXXVII. Na to się wszyscy zupełnie zgadzają, iż sam sobie takiéy śmierci życzył. Albowiem czytając kiedyś (69.) w Xenofonie, jak Cyrus w ostatniéy swojéy chorobie obrządek sobie pogrzebowy przepisywał, brzydził się tak wolnéy śmierci gatunkiem, a sobie nagłéy i prędkiéy życzył. I dniem wprzód niż był zabity, w rozmowie toczącéy się przy wieczerzy u M. Lepida, jaki by był koniec życia nayedogodniejszy, nagły i niespodziany przełożył.

LXXXVIII. Zginął Cezar w pięćdziesiątym szóstym roku wieku swego: i w liczbę bogów policzony nie tylko z wyroku, o tym stanowiących, ale i z przekonania gminu. Ponieważ na nayıpiérwszych igrzyskach poświęconych mu od dziedzica jego Augusta, świeciła przez siedm dni ciągle kometa z ogonem (70.) wschodząc około piątéy godziny, i wierzono, że to była dusza Cezara do nęba przyjętego, i z téy to przyczyny dodają na wierzchu u obrazu jego gwiazdę. Izbę radną gdzie był zabity zamurowano, dzień piętnasty Marca *oycobóyczym* nazwany: i aby w nim nigdy rady senatu nieskładać, postanowiono.

LXXXIX. Z zabóyców zaś prawie żaden więcéy trzech lat go nieprzeżył, i swoją śmiercią niezashedł. Wszyscy poosądzani z różnych wyginęli przypadków, część na morżu, część w bitwie, niektórzy tym samym puinałem co Cezara zamordowali, sami się pozabijali.

N O T Y

do księgi piérwszey Swetoniusza
o życiu Juliusza Cezara.

- (1.) Hiszpania dalsza, inaczej nazywała się u dawnych *Boetica* od rzeki *Boetis* dziś Guadalquivir prowincję tę na pół przerynąjącej, jest kraj w południowey Hiszpanii dziś prowincją Andaluzją nazywany.
- (2.) *De petenda civitate: civitas, seu jus civium romanorum* prawo obywatelstwa rzymskiego, czyli unarodowienia rzymskiego, było znakomitym zaszczytem u Rzymian, za ważne zasługi nadawane, z wielką ostrożnością, i roztrząśnieniem powodów do udzielenia tego przywileju tak poważanego, że się o niego Królowie obcy częstokroć starali: niesło albowiem wiele za sobą prerogatyw; jako to prawo zapisywania się w pokolenia rzymskie *in tribus*, a stąd dawania głosów na sejmikach, zaciągania się w pułki rzymskie, a stąd należenia do nagród rozdawanych żołnierzom beneficjaryuszom, wyjęcia od kary chłosty różgami niewolnikom tylko właściwéy, od kary wygnania i śmierci, chyba za sądem ludu rzymskiego; nadawało wszelką zupełną władzę nad dziećmi swojemi, wolność przysposabiania synów, robienia testamentów, i nabywania sukcesyów przez testamenta, pisania się za świadków przy testamentach, noszenia togi obywatelskiéy rzymskiéy i insze tym podobne korzyści.
- (3.) Musiał bydź posłany Cezar piérwszym razem do kraju tego z udzielnego wyroku senatu, a nie przez losowanie *sortitione* tak jak do inszych prowincyów na rządców wysyłano. do tego poszedł tam prosto z Kwestury, co było nie według ustaw, i z kwestorskiego stopnia jeszcze mu nieprzypadało.

(4.) Wziniau-

- (4.) Wzmianka tu o rynku pryncypalnym w Rzymie zwanym *forum romanum*: był to plac jeden z nayokazalszych w Rzymie między górą kapitolińską i palatyńską, gdzie dziś jest *Campo vaccino* otoczony wspaniałemi przysionkami, pięknemi kościołami, szerokimi kolumnady, i inszemi publicznemi gmachami: był to jeden z naydawniejszych placów w Rzymie na którym odprawowano obrady, obierano urzędników przez cechy i kurye, pretorowie sądy swoje odprawiali: tam starający się o urzędy chodzili sobie łaskę u ludu zjednywać, tam na galeriach i pod kolumnami były kramy, i stoły odmieniaczów monet, bankierów, kupców; tam stoły urzędników skarbowych do odbierania dochodów publicznych, stąd miejsce to było zawsze pełne ludzi, i nazywało się *forum* (a *ferendo*) że się z tego i do tego miejsca różne sprawy i potrzeby nosiły. Pożniéy z rozszerzeniem się Rzymu przybyło więcéy podobnych placów publicznych czyli rynków, *fora* zakładanych od Cesarzów, jako to, od Cezara *Forum Julii* od Augusta *Forum Augusti*, i od innych imion swoich zakładaczów; i w takim to tu znaczeniu wzmianka jest o *forum*; albowiem były insze znowu w Rzymie *Fora* rynki przeznaczone na składy i sprzedaż żywności, jako to: *Forum suarium* gdzie świnie, *boarium*, gdzie woły, *piscarium* gdzie ryby, *clitorium* gdzie jarzyny, *vinarium* gdzie wino przedawano. Oprócz tego znaczenia, *forum* brało się jeszcze za miejsce sądu, i za miasto rzymskie w prowincyach mające jurysdykcyę sądową, jako to *n. p. Forum Julii* dziś Frejus, *Forum Livii* dziś Forli, *Forum Cornelia* teraz Inola nazywające się, i od tego to znaczenia wzięte są używane jeszcze dotąd u nas wyrazy o sądach stosownych do rodzajów spraw lub nie stosownych *de foro competenti*.
- (5.) *Aegyptus plebiscito daretur*. *Plebiscitum* była ustawa jaka przez sam gmin pokoleniami zebrany zrobiona. *Scita plebis appellantur ea* mowi Festus, *quae plebs suo suffragio sine Patribus jussit, plebejo Magistratu rogante*: różniły się takowe ustawy od inszych, które cały lud rzymski, *populus romanus*, który zajmował wszystkie stany państwa *omnes civi-*

civitatis ordines stanowił, a Konsul lub który z wyższych urzędników jako projekt do prawa podawał: tamte zaś *plebiscita* uchwalał sam gmin, *plebs*, *in qua gentes civium Patriciae non insunt* jak mowi Aulus Gellus.

- (6.) Tu wyraz ten *fakcya*, bierze się w pospolitym znaczeniu za przewagę strony możniejszych; albowiem miał znowu inne znaczenie u Rzymian na igrzyskach Cyrcęskich, jako będzie w dalszym ciągu od naszego autora używany, gdzie słowo to *fakcye* wyrażało podział gonitwy wozowe odprawujących, w których jedni od drugich kolorem szat się różnili, jako to: *factiones alba, russata, veneta, prasina*, to jest biegający w zawody pod barwą białą, czerwoną, błękitną, lub zieloną.
- (7.) Rozumie tu Lucyusza Korneliusza Syllę Dyktatora, między którego ustawami było, aby nieuważać za zabójców tych, co w czasach proskrypcyów za niego, głowy wywołańców dostawili.
- (8.) Znaki Konsularne były to pęki różg z toporami osadzonemi związane, *fascēs* nazwane, które ceklarze *lictōres* przed Konsulami rzymskimi nosili, gdy się publicznie pokazywali, oznaczające wysoką władzę ich Urzędu: zwyczaj jeszcze od Romy do Rzymu wprowadzony dla wrażenia bojazni i uszanowania u ludu ku urzędnikom, a przejęty od Królów dawnych Etruryi. Takich liktorów z pękami, Konsul miał na posługę naznaczonych z prawa dwunastu, Pretor każdy sześciu, a Dyktator dwudziestu i czterech.
- (9.) Prawo rolne, *lex agraria* było nazwane od słowa *ager* pole, rola, ponieważ miało za cel podział gruntów na lud rzymski z ziemi zdobytéj na nieprzyjaciółach: podane było nappierwéj od Kassiusza roku 268 od założenia Rzymu, i było późniéj przyczyną wielu zamieszkań w rzeczypospolitéj, gdyż Trybunowie gminni używali go za podniętę niezgod i rozterków, jako i wielu inszych możniejszych obywateli, których widoki ambicyi potrzebowwały gmin ująć, poburzyć go, lub przeciw komuś zniechęcić: dosyć było wznović to prawo, i o skutek jego pod pozorem dobra ludu domagać się.

- (10. a) Galia zaalpeyska *Galia transalpina* dzieliła się jeszcze na dwie części: na Galię Narboneńską, i Galię włosistą *Galia Comata* tak nazwaną od noszenia długich włosów przez krajowców, o którzy tu właśnie mowa, że Cezarowi pod rząd przyłączona; jest to część dzisiejszýj południowey Francyi. Nazywali jeszcze Rzymianie Galię przedalpeyską *Galia Cisalpina* czyli *Galia Citerior* kraj niedawno Lombardyą nazywany, i tę Galię dzielili na dwie także części: na Galię z téy strony Padu rzeki (względem Rzymu) i Galię z tamtéy strony Padu *Galia Cispadana et Galia Transpadana*. Które także obie, że w nich przez bliższy przykład z Rzymian noszono długie szaty nakształt togi rzymskiéy, nazywali *Galia Togata*, tak jak podobnie znowu od stroju, krainę ku Hiszpanii leżącą, gdzie krajowcy długie szarawary nosili, nazywali *Galia Braccata* albo *Galia Narbonensis*.
- (10. b) W nazwaniu tém Cezara niewiastą, chciano mu wyrzucić, wszeteczne jego niegdys z królem Nikomedem spółki.
- (11.) Pułk ten nazwał Alauda, co w języku dawnych Gallów słowika znaczyło, teraz *alouette*, bądź to może podług jednych komentatorów, że na szyszakach tego pułku wyobrażenie słowika było, bądź też podług drugich, że szyszaki w piórka tego ptaka przystrojone były.
- (12.) *Gebenna mons*, teraz taż sama podług Beroalda, co *montaigne de Genevre* we Francyi.
- (13.) Obszerność ta zajmowała część wielką dzisiejszýj Francyi od pobrzeża morza śródziemnego do Rodanu, i od Renu wyższego aż do ciąsnyń Kaletańskich, zajmując w sobie i dawniejszy Niderland: ani wyrazu w texcie *passus* niemożna tłumaczyć tu za krok lub stopę, ale za większą miarę podług lepszych glossatorów.
- (14.) Lipsiusz w komentarzu swoim nad Swetoniuszem kładzie tu uwagę, iż *summa* ta na tak znaczną część Galii bardzo za małą by była, iż musiał tu być *text* oryginalny Swetoniusza od dawnych przepisywaczów odmieniony, i domyśla się, że musiało tam być czterysta milionów sestercyjów położone.

(15.) *Ger*

(15.) *Gergovia Arvernorum*, było miasto w dzisiejszemy prowincyi francuskiej Alwernii *en Auvergne* położone na górze, i mocno obrotne, podług Diona X. 40. K. 157. niedaleko miasta terażniejszego we Francyi *Clermont*.

(16.) Co uczyni na naszą monetę więcemy trocemy dwudziestu pięciu milionów złotych polskich. *Sestertius* pieniążek drobny srebrny rzymski był czwartą częścią dziesiątka, albo srebrnego pieniądza zwanego u Rzymian *denarius* który miał w sobie wartości w początkach dziesięć assów: a zatym *sestertius* jako czwarta część denara miał w sobie pół trzecia assa, i dla tego to nazwany *semitertius* lub *sesquiertius nummus*, a przez skrócenie w używaniu *sestertius* zwany. Że zaś ów denar srebrny u Rzymian ważył ósmą część uncyi, których dwanaście szło na wagę rzymską *libra*, można go tedy liczyć najmniemy na złoty Polski (lubo go inisi do 40 groszy polskich wynoszą) a *sestertius* jako czwarta część jego na groszy 7 do 8 czyli dla łatwości więkshemy rachunku, i jak X. Naruszewicz przy tłumaczeniu swoim Tacyta liczył, na nasz grosz srebrny, jakoż i my zawsze w dalszym ciągu dzieła tak tę monetę liczyć będziemy. Francuzi jeden *sestertius* najmniemy na cztery soldy *sous* liczą, a niektórzy i więcemy. Rzymianie dla prędkości mówienia i liczenia summ wielkich na *sestercye*, trojaką różnicę czynili; naprzód kiedy się kładł *sestertius* w rodzaju męzkim mówiąc po grammatycznemu z przydaną liczbą, znaczył pojedyncze owe pieniążki n. p. *decem sestertii* znaczyło dziesięć sztuk *sestercyów* czyli pół trzecia złotego; powtóre, kiedy kładli w rodzaju niejakiem, *in genere neutro sestertium* lub w liczbie mnogim *sestertia* z przydaną liczbą n. p. *decem sestertium*, *triginta sestertium*, znaczyło w tedy już nie pojedyncze takie pieniądże, ale tysiące ich, to jest: dziesięć tysięcy *sestercyów*, trzydzieści tysięcy *sestercyów*: potrzecie, kiedy dla krótszości wyrażenia kładli przy tym wyrazie *sestertium* jeszcze adverbium liczbę znaczące, i mówili n. p. *decies*, *centies*, *sestertium* w ten czas znaczyło sta tysięcy, to jest jakoby mówili dziesięć razy sto tysięcy, czyli milion *sestercyów*, sto razy sto tysięcy to jest dziesięć milionów *sestercyów*. Podo-

buież

buież i w pisaniu znak HS. to jest dwa assy i pół, wartość sestercyusza pokazujący lub z kreską poprzeczną HS. oznaczał słowo sestertius, a do tego znaku dodawali tylko liczbę *decem, centum*, lub *decies, vicies, centies*.

(17.) Jest to toż samo prawo obywatelstwa rzymskiego, o którego ważności mówiło się wyżej pod notą (2.) nadane owym osądom za staraniem Watyniego Trybuna gminnego pod czas Konsulostwa Juliusza Cezara i Bibula.

(18.) Między inszemi prerogatywami stanu rycerskiego *ordinis equestri* w Rzymie, pośredniego między gminem, i stanem senatorskim, była noszenie na palcu pierścienia złotego, stąd bydyż do tego stanu przypuszczonym wyrażało się temi słowy, *aureo annulo donari*: jako także oznaczony był prawem pewny dochód, który powinien być mieć do tego stanu wcho-dzący, w czasach zaś bogactw Rzeczypospolitej na 400,000 se-stercyów miał wynosić, to jest około sto tysięcy złotych. Jak zaś ten stan rycerski w Rzymie z czasami wbił się w potęgę, jak się pomnożył, jak osobliwie od rewolucyi dwóch braci Gracchów wzniósł się w Rzymie, i jak od pierwiastkowego swego przeznaczenia służenia wojskowo w pułkach konnych oddalił się, czytać o tym dzieje rewolucyów Rzeczypospolitej rzymskiej przez Vertota.

(19.) *Corfinium Pelignorum* dziś miasto w Królestwie Neapolitańskim w Abruzzie bliższy nazwane San-Pelino.

(20.) Alexandria, miasto stołeczne dawnego Egiptu od imienia Alexandra wielkiego założyciela jego, słynące w starożytności z wielkich bogactw, obszernego handlu który prowadziło, i z nauk i kunsztów w nim kwitnących, do tego zalecone było u starożytnych powietrzem zdrowém; dziś pod panowaniem Turreckim mało co śladów dawniej wielkości zachowuje.

(21.) *Velabrum*: miejsce w Rzymie, gdzie przekupnie pod namiotami *sub velis tensis* ogrodowiny i inne rzeczy do jadła sprzedawali.

(22.) *Nummus* słowo pochodzące z greckiego, był pieniądz rzymski mający z jednéj strony wyobrażenie głowy w szyszaku oznaczające miasto Rzym, lub wyobrażenie wozu z dwoma lub

czterema końmi a z drugiey strony figury Kastora i Polluxa, i takowych pieniędzy był trojaki rodzaj: nummus miedziany był toż samo co *As* wazący w początkach Rzymu funt rzymski miedzi *libra* dzielący się na 12 uncyi: nummus srebrny, był toż samo co *denarius*, i miał wartości dziesięć miedzianych: nummus złoty inaczey zwany *solidus* miał wartości dziesięć srebrnych a zatym sto miedzianych nummów. Mieli jeszcze różnicę te pieniądze u Rzymian w nazwiskach z różnicy stępla, jako to *nummi serrati* z wrębem czyli obrączką, *nummi bigati seu quadrigati* to jest z wyobrażeniem pary, lub czterech koni. Tu policzywszy summy od Swetoniusza przytoczone, które Cezar wydał choćby na nummy miedziane, a taki każdy po 5 grosze polskie tylko rachując, a licząc 10 pułków tylko wojska, po sześć tysięcy pieszych i sześćset konnych żołnierzy trzymający, wypadają z łatwego tego rachunku wielkie miliony pieniędzy, a zwłaszcza dodać należy uwagę, że oprócz żołnierzy prostych, musiał hojniey jeszcze starszuznę wojskową Cezar nagradzać, i dodać jeszcze trzeba te summy co na lud rozdał: to kilkaset milionów złotych naszych czyni, i taki ogrom summ pieniężnych wynosi, iż nie bez przyczyny krytycy niektórzy podają w wątpliwość ten text Swetoniusza, mniemając że przez omyłki przepisników summy te tak są powiększone; lub też jeżeli to istotna była, dziwić się trzeba nad niezmiernym splywem bogactw do Rzymu złanych, i w ręku Cezara zebranych.

(23.) Między inszemi żywnościami, które między gmin rozdawano, był zwyczaj w Rzymie, że i mięsiwa surowe dawano, które nazywano *visceratio* gdyż przez *viscera* nierozumiano same trzewia, ale wszystko co skora na bydłciu pokrywa. Udzielali podobnież surowego mięsa, z bydlat na ofiary rzniętych, poufałym swoim przyjaciółom Rzymianie, oprócz zwyczajney części, która się dla ich ofiarników należała.

(24.) Taniec pirryczny *Pyrrhicha*, wymyślony od Pirrusa, był to gatunek tańcu żołnierskiego z orężem w ręku, którym zręcznie po tarczach takt wybijano, i niby potyczki rozmaite naśladowano. Rzymianie od Greków go przejęli, późniey często

był

był wystawiany, mianowicie pod Adryanem Cesarzem, kiedy często publicznie w cyrku i kobiety do niego wchodziły.

- (25.) Było bowiem obowiązkiem Kapłanów Rzymskich utrzymywać kalendarz, w nim dni niektóre nazywali *fastes*, i stąd to poszły *dies fasti et nefasti*. W początkach Rzymu za Romulusa na rok trzysta cztery dni liczono: Nurna pięćdziesiąt jeszcze dni przydał, lecz i tak z czasem pokazało się, że rachuba dni i lat z porami czasu niezgadzała się, stąd musiano wiele dni do roku przykładać, które zwali *dies intercalares* dni przybyszowe, a późniéj i cały miesiąc co lat kilka musiano dokładać, zwany *mensis intercalaris*, i takowéj rachuby czasu powinni byli pilnować kapłani, i ludowi publicznie ogłaszali. Znacznie tedy musieli pochybiać w rachunku takowych dni przykładowych czyli przybyszowych, kiedy Cezar aż dwa miesiące dodał razem; dla zrównania rachuby dni i miesięcy, z odmianami zwyczajnemi pór roku, i odtąd do każdego roku jeszcze dni piętnaście dodał.

- (26.) *Patritii seu Patres sive familiae majorum gentium*, byli to obywatele pochodzący z najdawniejszych familii Rzymskich, od owych stu czy dwieście obywatelów, których Romulus na Senatorów wybrał, a dla zasług, wieku i uszanowania *Patres* nazwał, jakoby oycami ludu z urzędów swoich bydź mającemi, i dobrał ludzi żonatych, mających dzieci, i dojrzałego wieku; jak mowi o nich Dyonizy z Halikarnassu, *sive quod aetate anteirent alios, sive quod haberent liberos, sive propter claritatem generis, sive propter haec omnia, patres appellati*. Z takich tedy domów potomkowie, jeżeli byli Senatorami zwali się *Patritii senatores*; jeżeli nie był senatorem, ani na żadnym krześlowym urzędzie, ale był w stanie rycerskim, zwał się *Patritius eques*, jeżeli nie był ani senatorem ani między rycerstwem policzonym, wtedy *Patritius de populo, sive Patritius privatus*: a to dla różnicy od plebejuszów, którzy nie pochodząc z dawnych owych familii, doszli jednak wysokich w rzeczypospolitéj urzędów, weszli w senat, i zwali się *Senatores plebeji*, lub gdy był który z takich w rycerskim stanie *plebejus eques*, albo gdy w żadnym z nich *plebejus privatus*.

Ci niemieli po sobie prawa obrazów *jus imaginum*, które u Rzymian za nasze dzisiejsze herby zastępowało: tamci zaś Patrycyusze mieli ten przywilej, że wolno im było, obrazy z wosku wyrobione lub malowane przodków, nosić na publicznych pogrzebach, lub w przysionkach domu swego wystawić. Tu wiedzieć jeszcze trzeba, że w jedynéże czasem familii byli jedni Patrycyuszami, drudzy Plebejami: działo się to, kiedy który z Patrycyuszów przeniósł się do Plebejów dla dostąpienia urzędu Trybuna jak *n. p. Clodius*, lub kiedy kto z wyzwoleńców prawo mieyskie otrzymał, chociaż imię brał tego Patrycyusza, za którego sprawą między obywatelami rzymskimi był policzony.

(27.) Kabały czyli zabiegi o urzędy, *crimen ambitus*, były występkiem u Rzymian, i surowo zakazane prawami, gdy kto dla dostąpienia urzędu, używał przekupstwa, hojnych nadzwyczajnie podarunków między lud, pochlebstw, lub pogroźków. Były zaś zabiegi godziwe, i prawem dozwolone, kiedy kto prosto ofiarował usługi ludowi, i żądanie swoje o urząd jaki publicznie podał; a w takim sposobie oświadczających się, można było widzieć najznakomitszych mężów w Rzymie.

(28.) Trybuni skarbowi *Tribuni aerarii* byli to urzędnicy przy skarbie nakształt kassyerów terażniejszych, wybierani z pomiędzy najbogatszych z plebejuszów; powinnością ich było liczyć pieniądze wojennym podskarbin *quaestoribus*: jak mowi Asconius *Attributa pecunia, quae in stipendium militum de aerario a Tribunis aerariis Quaestori adnumerari solent*: urząd ten był dawny w rzeczypospolitéy, i mieli nawet pewny rodzaj władzy sądowniczej: a lubo ich Cezar skasował, lecz August następca jego wskrzesił, i znacznie ich ho do dwóchset pomnożył.

(29.) Bo według dawnego trybu Cenzorowie odbywali popis ludu: Cezar zaś w ten czas niebył Cenzorem: mieysce zaś zwyyczajne do popisu ludu było pole marsowe w Rzymie: *Campus Martius*.

(30.) Rozumie tu mianowicie z osad zamorskich rzymskich Kartagię i Korynt.

(31.) W

- (31.) W tekście jest wyraz *parricida*, przez który Rzymianie rozumieli tych wszystkich co zabijali ludzi wiedząc ich wolnymi; według wyraźnego brzmienia prawa Numy Pompiliusza. *Si quis liberum hominem sciens morti luit, parricida esto.*
- (32.) Pompyńskie bagna *Palus Pomptina* tak nazwane od bliskiego miasta dawnego Wolsków *Suessa Pomertia*. Kraj rozległy na południe Rzymu od Circeów do Terracyny rozciągający się, niegdyś jak świadczy Pliniusz bardzo zamieszkały, otoczony górami a z jednéj strony do morza śródziemnego dotykający: że zaś kraj ten jest niski wszędzie równy, i spadku morzu niemający, stąd wody z gór pobliskich otaczających spadające, zastanawiają się, do morza nie ściekają, i robią z tego kraju ciągłe błota i trzęsawiska. Blisko to kraju tego, omijając błota, szła sławna droga Appiusza Cenzora z Rzymu do Kapui. Cezar projektował był tylko osuszyć te bagna, lecz dopiero za czasów Trajana Cesarza zaprzątniono się z wszelką usilnością koło téj roboty, czego wspaniałe pamiątki w przeszłym wieku odkryto; późniéj znowu Teodoryk król Gotów we Włoszech panujący, roboty za Trajana zaczęte kończyć kazał, i oczyszczaniem dawnych rowów, kopaniem nowych długich aż do Terracyny i do morza, chciał z tego kraju korzystać; nareszcie już za naszéj pamięci z rozkazu Piusa VI. Papeża roboty około tych błot znowu rozpoczęto, na które wyłożono wielkie summy, przecięż praca ta zaledwo w małej tylko części skutkiem pożądanym uwieńczoną została; gdyż jak w pierwszych za Cesarzów przedsięwzięciach, tak i w ostatnim, wojny i rewolucye krajowe ciąg robot przerwały; nakoniec natura sama rzeczy, grunt grzązki, woda z gór ustawnie rowy psująca i zamulająca, przedsięwzięcie to arcykosztowném i trudném do zupełnego wykonania czynią.
- (33.) Jezioro to *Lacus Fucinus* dziś *Lago Fucino* albo powszechniéj *Lago di Cesano* było w kraju dawnym Marsów.
- (34.) Język ten wazki ziemi łączący półwyspę Peloponezu dzisiejszą Moreę z lądem Europy, był między morzem Jońskim i Egejskim; lecz że brzegi od morza bardzo wysokie, i górami ma zatoczone, stąd projektowany za Cezara przekop, a i późniéj

- nię za Cesarzów Kaliguli i Nerona rozpoczynany, nigdy do skutku pożądanego nieprzyszedł.
- (35.) Chorobę tę nazywali Rzymianie *morbis comitialis* iż gdy kogo napadła pod czas seymików i obrad, natychmiast je zrywali i rozchodzili się, złę wróżbę z tego wnosząc. Wstręt ten i zastraszenie z téy choroby u nas kadukiem zwanéy *epilepsia* trwa i teraz u wielu narodów.
- (36. a) Gdyż ze skarbu publicznego był mu dany do mieszkania, co i Dion w księdze 45. podobnież wspomina.
- (36. b) Tu w łacińskim położone wyrazy *palliatu et togati* dają także rozumieć jakby Greków i Rzymian ciciał Swetoniusz położyć, bo często nazywano *gens paliata* Greków a *gens togata* Rzymian.
- (37.) Alluzya do Egista który pod czas bytności na wojnie Agamemnona, żonę jego Klitemnestrę do niewierności przywiódł, tak Cezar Pompejuszowi na wojnie przeciw Mitrydatesowi będącemu żonę Mucyę zbałamucił.
- (38.) Sexagies HS. co wynosi na półtora miliona złotych naszych.
- (39. a) *Ex auctionibus hastae*: wyraz ten *hasta* włócznia, lanca, Samuel Pitiscus szacowny badacz starożytności, obszernie i wielorako tłumaczy: tu naprzód taka *hasta* o której tu nasz autor wzmienia, zwała się *hasta Praetoria seu venditionis* przy której zatknięciu znak dawano, że rzeczy jakie za dekretem Pretorskim na publiczną sprzedaż wystawiane będą: insze zaś były znakiem czego inszego jako to, *hasta Censoria*, zatknięta włócznia na placu publicznym znak dawała, że dochód jaki publiczny w arędę puszczoney będzie: *hasta centumviralis*, znak jurysdykcyi sądowniczey centumwirów: *hasta fiscalis*, kiedy miano przedawać publicznie rzeczy do skarbu publicznego należące: *hasta cruentu* włócznia czerwona na znak kiedy miasto zdobyte nieprzyjacielskie na łup miano wydać: *hasta fecialis* była maczana we krwi i rzucana na znak wypowiedzenia wojny od Rzymian jakiemu narodowi: *hasta frumentaria*, kiedy w czasach wielkiéy drożyzny zboże z magazynów publicznych na sprzedaż wydawać miano: *hasta celibaris*, włócznia, którą włosy rozdzielano nowo zamężnéy, jakoby

koby na znak, że miała rodzić ludzi silnych i odważnych, lub też na pamiątkę porwania Sabineek przez Rzymian.

(39. b) W przytoczonym tu żarcie Cyclerona wyraz w texcie położony *Tertia deducta est*: tym jest żartobliwszy, że ma dwójznaczność tak w słowie *Tertia* nietylko liczbę ale i imię córki Serwiliu znaczącym, jako i w słowie *deducere* nietylko znaczącym odtrącenie czego z ceny, ale czasem znaczącym doprowadzenie kogo, zaprowadzenie do domu, to jest: *comitari, et domum perducere, ut Lenones puellas, et in stuprum impellare*.

(40.) *Thalamega* wyraz ten od greckiego słowa *Thalamos* łóże, pochodzi: był to wielki statek z wygodnemi pokojami nakształt okręcika, o którego ogromności można brać miarę z opisu Ateneusza o podobnym należącym do Króla Ptolomeusza Filopatora, kiedy pisze że trzydzieści łokci miał szerokości a pół staja długości.

(41.) Talent, była to waga na którą liczono pieniądze u Greków był zaś wielki i mały, srebrny, i złoty, dzielił się u nich na miny których szło 80 lub 60 na jeden talent: mina zaś dzieliła się na drachmy i miała ich sto. Wartość talentu srebrnego różnie różni autorowie kładą, jedni do 6000 Złotyeh drudzzy do 9000 wynoszą i więcéy, zwłaszcza, że i u Greków rozmaite były, jako to Euboickie, Attyckie, i na te ostatnie Rzymianie liczyli. W Egipcie podobież talentów używano, na wagę Attycką, a czasem we dwoje tyle ją liczono.

(42.) *Munda* było miasto stołeczne Betyki, podług Straboua, gdzie zaszła bitwa, w której synowie Pompejusza znaczną klęskę od Cezara ponieśli.

(43.) Hiszpania dalsza była toż samo co Betyka, część dzisiejszedy południowey Hiszpanii, Andaluzyą nazwaney, patrz notę sub Nro. 1.

(44.) Jest w texcie *centena passuum millia* co wynosi około sto mil włoskich, których cztery kładzie się na milę niemiecką.

(45.) Orłowy *Aquilifer* zwał się ten w pułku rzymskim co orła wyzłoczonego na długiey tyce nosił; który znak nakształt dzisiejszych przy reymentach sztandarów, był w wielkiem poważeniu

- zeniu u Rzymian: dać sobie ten znak wydrzeć nieprzyjacielowi, było to całemu pułkowi hańbą się okryć; możnaby takiego orłowego, nakształt dzisiejszego chorążego uważać.
- (46.) Jako to jeden setnik z 14. pólku wzięty od Warrona w niewolę i stawiony przed Scipionem, i niejaki Granius Petroniusz wzięty przy Afryce na morzu, odpowiedział Scypionowi pardon mu obiecującemu, że *żołnierze Cezara pardon dawają zwykli a nieprzyjmować*. Obacz o tym Plutarcha.
- (47.) *Quirites*, znaczyło toż samo co obywatele rzymscy, Rzymianie, mieszkańcy cywilni, mieszczanie, ziomkowie, biorąc w ogóle i stan szlachecki, i plebejuszów: Cezar' tu umyślnie uszczypliwie wyrazu tego użył, a nie nazwał ich *militēs* żołnierzami, coby było z większą czcią dla nich, i stosowniej; ale *Quirites*, co było u nich pogardliwszym wyrazem.
- (48.) Filemon miał funkcję u niego co my dziś jeszcze z łacińskiego manualistą zowiemy; a Rzymianie zwali *amanuensis* albo *a manu*, przyimek bowiem *a* kładli zwykle i do innych funkcji, co było gładkim sposobem u nich mówienia; tak na dworach Cesarzów i panów wielkich nazywali, *a secretis*, tych co do tajemnic osobistych pańskich wchodzili, *a libellis* tych co byli używani do czytania ksiąg i pism w rozmaitych językach: *a studiis* co byli trzymani przy dworze jako biegli w téj nauce, którą Pan lubił lub w którą się chciał ćwiczyć: *ab epistolis*, ci co listy pisali i do podpisu podawali: *a rationibus* co rejestra różne utrzymywali *a voluptatibus*, co różne zabawy i roskosze dla Pana swego przemysłali.
- (49.) *Ilerda* albo *Ilergetum* i dziś z małą odmianą Lerida zowie się miasto znaczne i obronne w Hiszpanii w prowincyi Katalonii nad rzeką Segrą leżące.
- (50.) Snadź miały być sprawione igrzyska publiczne dla ludu z łowów zwierząt, czyli onych szczwania, które Rzymianie *venationes* nazywali, jedne z najdawniejszych w używaniu, a które na cześć Saturna poświęcone były.
- (51.) Miesiąc albowiem dawniej u Rzymian *Quintilis* zwany, jako piąty w rzędzie od Marca licząc najpierwszego wtedy miesiąca w roku, nazwany został *Julius*, że się w nim Juliusz Cezar

nrodził: jak twierdzi Makrobiusz: *In honorem Julii Caesaris Dictatoris, legem ferente Marco Antonio, nomen sortitus est, quod hoc mense, ad 4 Idus: Julius fuerit procreatus.*

- (52.) To jest krzesło z kości słoniowej, topory liktorskie, i toga czyli suknia długa urzędowa.
- (53.) *Syllam nescisse literas, quia Dictaturam deposuerat:* Cesarz tu żart zrobił z dwoistego znaczenia tego słowa *dictatura* przyrównując Syllę do nauczycieli grammatyki, co dyktowali lekye swym uczniom: jest to prawie na jedno, jak gdyby był powiedział; Sylla nie w swoją rzecz się wdał nie w swoje rzemiosło, kiedy go porzucił; bo co ja, to nie złożę dyktatury.
- (54.) Niepodobna jest żeby bydle żyjące mogło być bez serca, trzeba się tu domyślać, albo oszuststwa i udawania fałszu przez interesowanych ofiarników, albo że serce znaleziono jakie wyschłe, małe, z przyczyny naturalnego defektu bydłęcia.
- (55.) Święta Łacińskie *Latinae Ferae* były postanowione od Króla Tarkwiniusza pysznego, obchodzono je corocznie przez dni cztery na górze Albańskiej, gdzie stał kościół poświęcony *Jovi Latiali* jakoby Jowiszowi opiekunowi łacińskich ludów wszystkich, na którego cześć liczne ofiary w owe święta czyniono i tam znoszono.
- (56.) *Lupercalia*, święta dawne u Rzymian na cześć bożka *Lupercy*, albo *Pana*, postanowione od Romulusa i Rema przy początkach założenia Rzymu: obchodzono je dnia piątego Lutego, i byli osobna kapłani do tych świąt *Luperci* zwani, którzy zabijali na ofiary wtedy kozy białe, a w ich skóry okryci w pół nędzy biegali po Rzymie, chwoszcząc kogo spotkali, a mianowicie kobiety, które im się nastroczyły, w mniemaniu od owych oszustów wpojoném, iż przez te uderzenia płodnemi się stawać będą.
- (57.) Taki Konsul nazywał się *Consul suffectus*, jakoby przydatkowy, zastępca na czas, za późniejszych Cesarzów rzymskich wiele takowych Konsulów przydano, a lubo ich nazwiska w dziejach Konsulowskich zapisywano, lata atoli od zwyczajnych tylko dwóch konsulów liczono.

- (58.) O takich podobnych znakach przepowiednich, i różnych złych wróżbach, naczytać się pełno można w dawnych autorach, skoro mowa o śmierci znakomitej jakiej osoby. Rzymianie wiele mieli zabobonności, którzy tym mniej dziwić się wypada, kiedy i w dzisiejszych czasach nie mało ję śladów u różnych ludów trwa jeszcze.
- (59.) Piąta godzina przypada na naszą jedenastą, gdyż Rzymianie mieli zwyczaj liczyć godziny od rana zaczynając, to jest od godziny naszej szóstej do zachodu słońca.
- (60.) Pióro takowe żelazne nazywało się *Graphium*: było to cienkie żelazko, z jednego końca ostro zakończone dla pisania na tabliczkach robionych z liści drzewa *Papyrus* zowiącego się, wysuszonych, klejonych, i nawoskowanych; z drugiego zaś końca było to żelazko spłaszczone, dla zagładzenia liter na wosku według potrzeby, i znowu na tym miejscu pisania. Rzymianie nosili zazwyczaj przy sobie takowe pióro i tabliczki, nakształt naszych puillaresów, i zwało się to oboje u nich *Graphiarium*: a że w pokoju nienosili przy sobie ani pałaszów ani puinałów, częstokroć więc owe *graphium* w pierwszym zapędzie gniewu służyło im za oręż do atakowania, lub do obrony w potrzebie.
- (61.) Brama Lawikańska w Rzymie, i pole za nią Lawikańskie było tak nazwane, od miasteczka Albańczyków *Lavicum* albo *Laticum* do którego tą bramą, i przez to pole szła droga, a w téj to stronie miał dom swój wiejski Cezar, który autor nasz, wspominając gdzie zrobił testament, *in Lavicano suo* nazywa.
- (62.) Jak Rzymianie dzielili swój *As* na dwanaście części czyli uncyi, tak i fortuny swoje podobnie dla successorów, i tak wyraz w tekście *Octavium ex dodrante* zajmuje dziewięć części z dwunastu, czyli trzy części majątku, tak jak *Pinarium et Pedium ex quadrante*, znaczy, że dla tych czwartą część zapisał.
- (63.) *In ima cera*: wyraz ten u starożytnych od używanego w pisaniu wosku pochodzący, znaczył zapisanie czego w testamencie poniżej, to jest na drugiej karcie, czyli tabliczce, *in secunda*

cunda cera seu in infima cera: zaś na pierwszemy *in prima cera* wymieniali sukcesorów mających dziedziczyć masę majątku, i głównejsze zapisy swoje.

- (64.) Trzysta sestercyów na głowę, wynosi podług naszey tu raz przyjętey ewaluacyi na siedmdziesiąt i pięć złotych.
- (65.) *Rogus* zgliszcze, to jest ułożony w czworobok stos drew na którym ciało zmarłego kładziono, i palono, a popioły z ciała pozostałe, zbierano w urny, i składano je w grobowcach familiom właściwych, lub w domach własnych niekiedy przechowywano. Obszerne opisanie obrządków pogrzebowych i całej pompy wyczytasz w dziele Pana Guichard pod tytułem: *Funerailles et manieres d'ensevelir des Romains, des Grecs etc.*
- (66.) Podług zwykłego porządku pogrzebowego u Rzymian, na-przód szli trębacze, surmiści, *tibicines*, ceklarze z pękami różg *lictors*, dalej niosący znaki urzędowe zmarłego, obrazy przodków jego, przyjaciele, krewni, i dzieci jego w żałobie, za nimi najęte płaczki *praeficae*, niewolnicy, studzy, i wyzwolenicy zmarłego, kuglarze *histriones*, czyli podrzeźniacze chodu i jestów zmarłego, różni posługacze pogrzebowi, jako to, *polinctores* namaściciele, *vespillones* grobarze, *ustores* podpalacze stosów, Kapłani, ofiarnicy, urzędnicy publiczni niżsi i wyżsi, żołnierze jeżeli zmarły był wojskowy: o czym znajdziesz dokładniejsze opisanie w dziele, *Joannis Kirchmani de funeribus Romanorum.*
- (67.) Treść téy trajedyi jest spór o zbroję Achillesa między Ulisesem i Ajaxem, który zabijając się takowy wyrzut robi Grekom, a którego zastosowanie dobrze tu posłużyło przeciw stronnikom Pompejuszowskiem ocalonym od Cezara a sprzysięgłym się na zgubę jego.
- (68.) Jest w texcie łacińskim *praetextas atque bullas*, to jest suknie dziecinne, i gałeczki, które bywały złote, na szyi zawieszzone u dzieci wysokiego urodzenia, przypisywano bowiem onym jakowas moc wychowywania się dzieci w zdrowiu, w czerstwości, i zabezpieczenia ich od nienawistnych ludzi, i złych przypadków.

- (69.) Xenofon to opisuje w swojej Cyropedyi w księdze 8: jakoż był zwyczaj u starożytnych narodów przepisywania w testamentach sukcesorom swoim, jakie mieli pogrzeby sprawić, gdzie częstokroć koszt, pompę, i wszystkie ceremonie jak naydokładniéj wymieniano.
- (70.) Kometa z ogonem *Stella crinita* o której i Plutarch pisząc, dodaje, że za pokazaniem się jéj, słońce przyćmioném znacznie się zdawało, i przez cały rok blade było mało co ogrzewając, dla czego owoce roku tego przepadły, niemogąc zupełnie doyrzeć.

Uwagi nad życiem Juliusza Cezara.

Obraz życia Cezara odmalowany przez Swetoniusza; wystawia nam jeden z przykładów naydziwiałszych w dziejach: co bowiem za połączenie naywiększych przyniotów w naybrzydszem wadami, i co za sprzeczność ich między sobą w jednym człeku! Zda się że go przyrodzenie hoynie we wszystko złe i dobre z bogaciło; widzimy w nim geniusz gorący zdolny do wszystkiego, niczym niewzruszoną odwagę, czynność nieustanną, śmiałość popędliwą lecz niemniący rostopnością niarkowaną, układność uymującą, a oraz nieskrowitą wyniosłość, dziwną trzeźwość i razem miłość rokoszy aż do naychydliwszego zbytku, rozrzutność a obok tego chciwość połączoną z dumą bez miary i granic; toż niewyczerpana obfitość w środki, i sposoby do dopięcia zamiarów, przynioty obywatelskie i wojskowe z przyrodzenia dane i nabyte, a to tak rozmaite jak równie doskonałe: przydadymyż do tego wzrost wysoki, postać przyjemną i zastanawiającą, zdrowie czerstwe wytrzymałe na wszelkie trudy, a będziemy mieli, słaby jeszcze rys obrazu Cezara, i sposobów, których użyła jego dumą; ponieważ widoczna jest, że ta namiętność niepohamowana, była od naypierwszój młodości główną i prawie jedyną sprężyną wszystkich jego

jego postępków. — Z tych pierwszych, które go dają zaraz poznać, jest małżeństwo z Kornelią, i oparcie się Sylli chcącemu one rozzerwać, tym okazał jak śmiało brał się do wywyższenia się nad innych, i to cechuje wyniosłość jego. We wszystkich godnościach, które przechodzi stopniami aż do konsulatu, pokazuje się stale przeciwnikiem strasznym szlachcie, a gorliwym obrońcą ludu, przez co staje się jego duszą i bożyszczem; do tego we wszystkich zamiarach burzliwych, i we wszystkich spiskach albo jest spółnikiem albo głośnym obrońcą. — Aby przemógł opór przeciw sobie od senatu, potrzebował mieć podporę z Pompejusza, więc mu nadskakiwał, uwiódł jego żonę, i dał mu w małżeństwo córkę swoją; uwiódł równie i żonę Krassa, którego pogodził z Pompejuszem, aby zawarł z niemi tryumwirat, z którego sam tylko miał korzystać. Siedząc na konsulacie, zabiera potajemnie skarby z Kapitolu, roztrwania skarb rzeczypospolitej na porobienie sobie stronników i przyjaciół, używa gwałtu i postrachu, aby wszystko uległo pod jego prawem. Przywodząc wojskiem w Galiach, nigdy go zwycięstwo nieopuszcza, wojuje dla łupów, obraca zdobycze na ujęcie wojska i pomnożenie liczby zwolenników swoich w Rzymie i w całym Państwie. Nakoniec toczy wojnę z oycyzną swoją, i okazuje się wspaniałym w przebaczeniu względem zwyciężonych współobywateli swoich. Temi to stopniami, to jest przez łotrstwa, łupieństwo, i wojnę domową przyszedł do tronu. Jakże się na nim sprawia? marnotrawi pieniądze i zdarte po świecie łupy, na widowiska i podarunki: depce prawa krajowe, i nieprzystając na przyswojeniu sobie wszelkiej czci boskiej i ludzkiej, pokazuje otwarcie pogardę dla senatu i wszystkich Rzymian. Mało mu na tym, że całą władzę złali na jego głowę, chce gwałtem ich zmusić aby mu nadali tytuł króla, i pada ofiarą tego nierozsądnego żądania, i nieograniczonej swęj pychy.

Prawa przepisane w ciągu krótkim jego panowania były po większej części potrzebne i mądre, lecz do wykonania niektórych natężył zbytnią surowość, co go znieawidziło u ludu już tyle zepsutego od niego samego.

Owe różne zamysły, które mu przyznają, noszą wszystkie cechę wielkości, a niektóre z nich były prawdziwie piękne, jako to
o księ-

o księdze praw obywatelskich, i o publicznych bibliotekach, ale też inne miały więcej pozornego blasku, niż użyteczności, które w ciągu wykonania mało pokazały pożytku, jako to zamysł przekopania międzymorza pod Koryntem, po kilku nadaremnych probach zaniechany.

Juliusz Cezar łączył w sobie przymioty fizyczne z przymiotami moralnymi, co dawało tym większą dzielność działaniom jego, że zdawało się przyrodzenie samo przeznaczać go do rozkazywania ludziom, i stosowną mu postać ciała do tego nadało.

Umiał nabyć téj wymowy słodkiéj i uymującéj, która uwodzi wszystko co tylko jest gminem, a zdziwia jeszcze i to co wyszło z jego rządu. Nawet jego pepedliwe skłonności ku rozkoszom, robiły zaletę u płci pięknyéj: a kobiety które u republikanów nawet, pociągają niekiedy za sobą głosy mężczyzn, rade były, że był dyktatorem taki człowiek, z którego pozyskania serca, wszystkie chlubę zakładały.

Nadaremnie duch Katona czuwał przez czas niejaki nad obrońną wolności; prędzéj lub późniéj musiał stać się jéj panem geniusz Cezara. Co po wymowie, filozofii, i cuocie republikanina, przed człowiekiem, co popsuł wszystkie żony, aby się panem stał mężów; przed zagorzałym chciwcem chwaly, co płakał w trzydziestym roku, że nienależował Alexandra, przed zuchwałym samowładcą co głośno się odzywał, że wolał być pierwszym na wsi, niż drugim w stolicy świata?

Szczęściem dla Cezara było, że się urodził w owych czasach zamięszków domowych, gdzie są umysły wszystkich w zaburzeniu, gdzie się wielkie głowy odkrywają, gdzie geniusz jest wszystkim, a ludzie którzy tylko cnotliwi, są niczym. Gdyby żył stem lat piérwéj, żyłby może zbrodniarzem mało wiadomym, nietylko dalekim od władania światem, lecz ani najmniejszego wzruszenia w nim sprawić niemogącym. Jeżeli następcy po nim na tron przybrali imię jego, nietrzeba stąd wnosić, że się na niego jak na bohatera zapatrywali, ale tylko jako na założyciela samowładztwa. Imię to niebyło oznaką wielkości duszy, ale było znakiem obszerności władzy; panowie Rzymu niechcieli brać tytułu króla, który u ludu nadto znaczył; więc brali tytuł Cezara, który

który z siebie nic nie znaczył, ale przez niego stali się więdzy niż królami.

Cesarowi nakoniec mimo wszystkich jego wielkich przymiotów, zbywało na najistotniejszym do rządzenia, i do uszczęśliwienia ludów, to jest, na umiarkowaniu, bez którego przymiotu najszcześniejsze zdatości wyradzają się w występki: jakoż niezbywało na nich Cesarowi, jak to czytamy w życiu jego; atoli nazywany jest pospolicie od pisarzy wielkim człekiem; co stąd pochodzi, że filozof tylko umie położyć oddział między sławą, a prawdziwą wielkością, że przymioty tego szczególniejszego człeka posłużyły mu za zasłonę na zbrodnie, i że statecznie szczęście mu sprzyjało, aż do chwili jego zamordowania.

Treść życia Oktawiana Augusta.

I i II. O przodkach Augusta i bajecznych wieściach względem jego piérwiastków. III i IV. O oycu Augusta i jego zasługach. V. O urodzeniu tego Cezara. VI. O poszanowaniu mieysca jego urodzenia. VII. Różne jego przezwiska. VIII. Piérwsze wyprawy jego na wojnę. IX. Zbiór krótki życia jego. X. Gwałtowność jego i piérwsze zatargi z Markiem Antonim. XI. Porozumienie na niego o zamordowanie dwóch Konsulów. XII. Nienawiść Augusta przeciw republikanom. XIII. Prześladowuje morderców Cezara i dzieli się państwem z Antonim. XIV. Życie jego w niebezpieczeństwie. XV. Pokazuje wielką surowość. XVI. Wojuje z Pompejuszem; w nowo podpada niebezpieczeństwa i prześladowuje Lepida. XVII. Poróżnia się z Antonim, wydaje mu bitwę pod Akcyum, po której śmierć Antoniego i Kleopatry nastąpiła. Mściwość jego. XVIII. Piękna jego odpowiedź. XIX. Spiski na niego. XX. Sam rzadko woysku przywodzi. XXI. Zdobycze jego; przelożenia do pokoju i sława jego u obcych. XXII. Zamyka kościół Janusa. XXIII. Klęski za jego panowania. XXIV. Karność woyska. XXV. Szanuje woysko ale mu niepobłaża i hojny w nagrodach dla niego. XXVI. Duma jego nim został Cezarem i Konsulaty jego. XXVII. Surowość jego i przykłady okrucieństwa Augusta. XXVIII. Udaje że chce złożyć rządy. Co go w tym wymawia. Stara się o ozdobienie Rzymu. XXIX. Jak się przyłożył do upięknienia Rzymu. XXX. Ustawy porządkowe. XXXI. Ustawy religijne i szacunek ku wielkim ludziom. XXXII. Poprawia nadużycia i urządza sądownictwo. XXXIII. Jak postępował w sądzeniu. XXXIV. Nowe ustanawia prawa. XXXV. Reformuje senat. XXXVI. Inne przez niego do prawa wprowadzone odmiany. XXXVII. Tworzy nowe urzędy. XXXVIII. Zachęca męztwo żołnierskie. XXXIX. Otrzymuje z senatu pomocników. XL. Cenzura na stan szlachecki. Popis ludu; przepisy względem wyzwoleńców i względem ubioru. XLI. Hojność Augusta. XLII. Stałość jego umysłu i przedsięwzięcia w rządzie. XLIII. O widowiskach wyprawianych. XLIV. Przepisy

pisy względem widowisk. XLV. Lubi widowiska; obchodzenie się jego z aktorami. XLVI. Starania jego w kraju. XLVII. Rząd w prowincjach. XLVIII. Postępowanie z obcemi Królami. XLIX. Rozrzędzenia w woysku. Prędkie odbieranie wiadomości. L. Używanie pieczęci. LI. Łaskawość Augusta. LII. Skromność jego. LIII. Niechce aby go nazywano Panem, i poważanie jego dla senatu. LIV. Wolność zdań senatorskich. LV. Ustawy na szarpiące sławę pisma. LVI. Zachowanie się jego w tęg mierze, i obeyście się z przyjaciółmi. LVII. Życzliwość Rzymian pozyskuje. LVIII. Nadają mu tytuł oycy oyczyzny. LIX. Wdzięczność względem lekarza. LX. Stawią mu Kościoły. LXI. Postępki Augusta w życiu prywatném. LXII. Matzeństwo jego. LXIII. Potomstwo jego. LXIV. Sam Wnuków swych wychowuje. LXV. Zasmucony od krewnych przez ich rozwiozłość, i złe obyczaje. LXVI. Zachowanie się Augusta względem przyjaciół. LXVII. Obchodzenie się jego z wyzwoleńcami. LXVIII. Rozwiozłość jego w młodości. LXIX. Lubieźność jego. LXX. Sławna biesiada i nieukontentowanie ztąd ludu. LXXI. Usprawiedliwienie Augusta. Skłonność do gry. LXXII. Nie lubi przepychu w mieszkaniach. LXXIII. Oszczędność jego. LXXIV. Uczty. LXXV. Wspaniały lecz nierozrztuny. LXXVI. Wstrzeźmięźliwy w pokarmach. LXXVII. Umiarkowany w napoju. LXXVIII. Mało sypia. LXXIX. Opisanie osoby Augusta. LXXX. Dolegliwości jego. LXXXI. Choroby jego. LXXXII. Staranność o zdrowie. LXXXIII. Zabawy jego. LXXXIV. Krasomowstwo. LXXXV. Pisma tego Cesarza. LXXXVI. Styl jego. LXXXVII. Inne szczególne wystowienia. LXXXVIII. Pisownia jego. LXXXIX. Bieglłość w greckim języku. XC. O zabobonności jego. XCI. Wierzenia w sny. XCII. Zaufanie jego w wieszczbach. XCIII. Jak mniema o religii obcych narodów. XCIV i XCV. Przepowiedzenia o wielkości Augusta. XCVI. Przeczucia jego. XCVII. Znaki bliskiég śmierci jego. XCVIII. Niektóre szczegóły życia jego. XCIX. Ostatnia choroba. C. Śmierć i pogrzeb jego. CI. Testament i rozporządzenia ostatnie.

VITA
OCTAVIANI AUGUSTI.

I.

Gentem Octaviam Velitris praecipuam olim fuisse, multa declarant. Nam et vicus, celeberrima parte oppidi, jam pridem Octavius vocabatur: et ostendebatur ara Octavio consecrata: qui bello dux finitimo, quum forte Marti rem divinam faceret, nuntiata repente hostis incursione, semicruda exta rapta foco prosecuit: atque ita proelium ingressus, victor rediit. Decretum etiam publicum exstabat, quo cavebatur, ut in posterum quoque simili modo exta Marti redderentur, reliquiaeque ad Octavios referrentur.

II. Ea gens a Tarquinio Prisco rege inter Romanos gentes allecta, in Senatum mox a Ser. Tulio in patricias transducta, procedente tempore ad plebem se contulit, ac rursus magno intervallo per D. Julium in patriciatum rediit. Primus ex hac magistratum populi suffragio cepit C. Rufus. Is quaestorius Cn. et C. procreavit: a quibus duplex Octaviorum familia defluxit conditione diversa. Siquidem Cneus, et deinceps ab eo reliqui, omnes functi

---

ŻYCIE

OKTAWIANA AUGUSTA.

I.

Wiele rzeczy okazuje, że ród Oktawiuszów, był niegdyś jeden z pierwszych w Welitrach, bo i ulicę w celniejszój części tego miasta już zdawna Oktawiańską nazywano: i ukazywano ołtarz Oktawiuszowi poświęcony, który będąc dowódcą w pogranicznej wojnie, dowiedziawszy się o nagłym od nieprzyjaciela najezdzie podczas ofiary czynionój podobno Marsowi, wyrwawszy w pół surowe trzewia z ognia posiekał, i tak na bitwę wyszedłszy, zwyciężąc wrócił. Był nawet wyrok publiczny, którym warowano, aby na potym także podobnym trybem trzewia Marsowi składano, a reszty Oktawiuszom odnoszono.

II. Król Tarkwiniusz stary między rzymskie domy do senatu, a Serwiusz Tuliusz wkrótce między Patrycjusze policzywszy (1.) ród ten Oktawiuszów wprowadzili, w dalszym czasie z pospolitym się stanem zmieszał, acz znowu po długim przeciągu czasu przez Juliusza Cezara do stanu Patrycjuszów zwrócony został. Pierwszy z tego domu K. Rufus głosami ludu urzędu dostąpił, i będąc kwestorem dwóch spłodził synów Kneja i Kaja, od których

functi sunt honoribus summis. At Cajus ejusque posterum, seu fortuna seu voluntate, in equestri ordine constitere usque ad Augusti patrem. Proavus Augusti secundo punico bello stipendia in Sicilia tribunus militum fecit, Aemilio Pappo imperatore. Avus, municipalibus magisteriis contentus, abundante patrimonio, tranquillissime senuit. Sed haec alii. Ipse Augustus, nihil amplius, quam equestri familia ortum se, scribit, vetere ac locuplete, et in qua primus senator pater suus fuerit. M. Antonius libertinum ei proavum exprobrat restionem e pago Thurino, avum argentarium. Nec quidquam ultra de paternis Augusti majoribus reperi.

III. C. Octavius pater, a principio aetatis et re et existimatione magna fuit: ut equidem mirer, hunc quoque a nonnullis argentarium, atque etiam inter divisores operasque campestris proditum. Amplius enim innutritus opibus, honores et adeptus est facile et egregie administravit. Ex praetura Macedoniam sortitus, fugitivos, residuam Spartaci et Catilinae manum, Thurinum agrum tenentes in itinere delevit, negotio sibi in Senatu extra ordinem dato. Provinciae praefuit, non minore justitia, quam fortitudine. Namque Bessis ac Thracibus magno proelio fuis, ita socios tractavit, ut epistolae M. Tullii Ciceronis exstant, quibus Quintum fratrem, eodem tempore parum secunda fama pro-

rych dwie dzielnic domu Oktawiuszów wypłynęło niejednakowego stanu; gdyż od Kneja pochodzący wszyscy najwyższymi zaszczytami są ozdobieni, od Kaja zaś idące potomki, czy dla mierności majątku, czy z własnej woli w rycerskim zostawali stanie, aż do oycy Augusta. Pradziad Augusta w czasie drugiego Kartagińskiego wojny służył wojskowo za pułkownika w Sycylii, pod Emiliuszem Pappo hetmanem. Dziad przestając na urzędach miejskich przy dostatnim oyczystym majątku, nayspokóyniey się zestarzał. Tak jedni twierdzą: sam August napisał tylko o sobie, że z dawnego i zamożnego rycerskiego domu pochodził, w którym pierwszy oyciec jego był senatorem. M. Antoni wyrzuca mu, że pradziad jego był wyzwoleniec, i powroźnikiem ze wsi Turinu a dziad wexlarzem. Ani więcéy nic nad to o przodkach oyczystych Augusta niedoszedłem.

III. K. Oktawiusz oyciec jego od młodego wieku, wielkiego był majątku i wziętości, tak, iż dziwno mi wprawdzie, że od niektórych za bankiera był udawanym, i że nawet używanym bydź miał do płacy zakupionych głosów seymikowych; gdyż przy wielkich dostatkach, łatwo godności dostąpił, i wybornie je sprawiał. Po preturze wybrany przez losy na rządęcę w Macedonii, za danym od senatu nadzwyczajnym zleceniem, zniósł po drodze reszty zbiegłe wojska związkowego Katyliny, i Spartaka, rozłożone na polu Turińskim. Rządził tą prowincją z niemnieyszą sprawiedliwością jak mężstwem: albowiem Bessów (2.) i Traków w bitwie wielkiej zniósłszy, tak z sojusznikami rzymskiemi postępował, iż

proconsulatum Asiae administrantem, hortatur et monet, imitetur in promerendis sociis vicinum suum Octavium.

IV. Decedens Macedonia, prius quam profiteri se candidatum consulatus posset, mortem objit repentinam, superstitibus liberis, Octavia majore, quam ex Ancharia, et Octavia minore, item Augusto, quos ex Atia tulerat. Atia M. Atio Balbo et Julia, sorore C. Caesaris, genita est. Balbus, paterna stirpe Aricinus, multis in familia senatoriis imaginibus, a matre, Magnum Pompejum arctissimo contingebat gradu: functusque honore praeturae, inter viginti viros, agrum Campanum plebi Julia lege divisit. Verum idem Antonius, despiciens etiam maternam Augusti originem, proavum ejus Afri generis fuisse, et modo unguentariam tabernam, modo pistrinum Ariciae exercuisse objicit. Cassius quidem Parmensis quadam epistola non tantum ut pistoris, sed etiam ut numularii nepotem sic taxat Augustum: *Materna tibi farina ex crudissimo Ariciae pistrino; hanc finxit manibus collybo decoloratis, Nerulonensis mensarius.*

V. Natus est Augustus, M. Tullio Cicerone et Antonio consulibus, IX. Kalendas Octobres, paulo ante solis exortum, regione Palatii, ad capita bubula: ubi nunc sacrarium habet aliquanto post, quam excessit, constitutum. Nam ut Senatus actis continetur, quum C. Laetorius, adolescens patricii gene-

są listy M. Tulusza Cyclerona, w których Kwinta brata swego, (pod tenże czas Prokonsulat w Azji sprawującego z niewielką sławą) napomina i zagrzewa, aby w obéyściu się z sojusznikami naśladował sąsiada swego Oktawiusza.

IV. Powracając z Macedonii, nie miał czasu podać się do konsulatu, tak nagłą zszedł śmiercią, zostawiwszy potomstwo Oktawią starszą z Ancharii, i Oktawią młodszą tudzież Augusta, których z Acyi spłodził. Acya z M. Acyusza Balba i Julii siostry Cezara zrodzona była. Balbus po oycu z Aricum pochodził i wielu z familii swojej senatorami liczył, a po matce z wielkim Pompejem blisko bardzo był spokrewniony: i po urzędzie Pretorskim, zasiadał między dwudziestu mężami wybranemi do podziału dla ludu pól Kampańskich (3.) przez ustawę Juliusza. Wprawdzie M. Antoni gardząc nawet i macierzystym Augusta rodem zarzuca mu, że pradziad jego z Afrykanów pochodził, i że to wonie przedawał, to młynarzem był w Arycyi. Zaś Kassiusz z Parmy w jednym liście, nietylko młynarskim, ale jakoby wexlarza wnukiem mieni, i tak wytyka Augusta. *Matczyna w tobie mąka; bo tą z naypospolitszego w Arycyi mlyna wziętą ulepił cię rękami śniedzią pienięzną zabrukanemi Neruloński wexlarz.* (4.)

V. Urodził się August za konsulatu Cyclerona i Antoniego dnia dwudziestego drugiego Września przed samym wschodem słońca, w dzielnicy miasta Palatyńskiéy, blisko miejsca *lby wołowe* zwanego (5. a) gdzie teraz świątelnica dla niego stoi, wkrótce po śmierci mu wystawiona. Bo jak się w aktach senatu

generis, in deprecanda graviore adulterii poena, praeter aetatem atque natales, hoc quoque patribus conscriptis allegaret, se esse possessorem ac velut aedituum soli, quod primum D. Augustus nascens attigisset, peteretque donari quasi proprio suo ac peculiari Deo: decretum est, ut ea pars domus consecraretur.

VI. Nutrimentorum ejus ostenditur adhuc locus, in avito suburbano, juxta Velitras, permodicus, et cellae penuariae instar: tenetque vicinitatem opinio, tamquam et natus ibi sit. Huc introire, nisi necessario et caste, religio est: concepta opinione veteri, quasi temere adeuntibus horror quidam et metus objiciatur: sed et mox confirmata est. Nam quum possessor villae novus, seu forte seu tentandi caussa, cubitum se eo contulisset: evenit, ut post paucissimas noctis horas exturbatus inde subita vi et incerta, paene semianimis cum strato simul ante fores inveniretur.

VII. Infanti cognomen Thurino inditum est, in memoriam majorum originis: vel, quod in regione Thurina, recens eo nato, pater Octavius adversus fugitivos rem prospere gesserat. Thurinum cognominatum satis certa probatione tradiderim, nactus puerilem imagunculam ejus aeream veterem, ferreis ac paene jam exolescentibus litteris hoc nomine inscriptam: quae dono a me Principi data inter cubiculares colitur. Sed et a M. Antonio in epistolis per contumeliam saepe Thurinus appellatur: et ipse nihil amplius, quam mirari se rescribit,

znajduje, gdy Lektoriusz młodzieniec z patrycyuszowskiego stanu, chcąc się od przyciężkiéy za cudzołozstwo kary wywinąć, oprócz młodości i urodzenia swego, to także przed senatorami przytaczał, że on jest posiadaczem, i stróżem tego mieysca, gdzie się August urodził, i gdy prosił aby darowano winę przez wzgląd tego mu szczególnego i opiekuńczego bóstwa; zapadł wyrok, ażeby tę część domu poświęcić.

VI. Ukazują jeszcze mieysce wykarmienia jego w oyczystym folwarku blisko Welitru, bardzo szczupłe nakształt spiżarni, i mniemanie trwa w okolicy, jakoby się tamże urodził. Tam wchodzić bez potrzeby i oczyszczenia się skrupulem jest, z powziętego dawnego zamniemania, jakoby płocho przycho-dzących strach jakiś i bojaźń napadała: a co się wnet ztwierdziło. Bo gdy nowy posiadacz wioski, czy bez myśli, czy dla proby wnieść sobie łóżko tam kazał, trafiło się, że w kilka godzin w nocy gwałtowną i niewidomą siłą znękanego, i prawie wpółumarłego z łóżkiem razem przed drzwiami znaleziono.

VII. Przewisko mu Turyna w dzieciństwie jeszcze nadano na pamiątkę rodu przodków, lub że w okolicy Turyńskiéy (5. b) w krótce po jego urodzeniu oyciec Oktawiusz zbiegłych szczęśliwie pobił. Ze to przewisko Turyna wymieniłem, to na dosyć dostatecznym dowodzie, bo znalazłem wizerunek dawny w młodocianym jego wieku zrobiony na miedzi z podpisem literami żelaznemi już ledwo nie zatar-temi wymienionego przezwiska, który darowany o-demnie monarsze (6. a) w wielkim jest szacunku między pokojowemi jego obrazami. Marek Antoni

bit, pro opprobrio nomen prius sibi objici. Postea *Caesaris*, et deinde *Augusti* cognomen assumpsit: alterum, testamento majoris avunculi; alterum, Munatii Planci sententia: cum, quibusdam censentibus, Romulum appellari oportere, quasi et ipsum conditorem urbis, praevaluisset, ut Augustus potius vocaretur, non tantum novo sed etiam ampliore cognomine: quod loca quoque religiosa, et in quibus augurato quid consecratur, *augusta* dicantur, ab *auctu*, vel ab *avium gestu gustuve*, sicut etiam Ennius docet, scribens:

Augusto augurio postquam inclyta condita Roma est.

VIII. Quadrimus patrem amisit: duodecimuni annum agens aviam Juliam defunctam pro concione laudavit. Quadriennio post, virili toga sumpta, militaribus donis triumpho Caesaris Africano donatus est, quamquam expers belli propter aetatem. Profectum mox avunculum in Hispanias adversus Cn. Pompeji liberos, vix tum firmus a gravi valetudine, per infestas hostibus vias, paucissimis comitibus, naufragio etiam facto, subsecutus, magnopere demeruit, approbata cito etiam morum indole super itineris industriam. Caesare post receptas Hispanias expeditionem in Dacos et inde in Parthos destinante, praemissus Apolloniam, studiis vacavit. Utque primum occisum eum, heredemque se comperit, diu cunc-

także w listach często go przez wzgardę *Turynem* nazywa, na co mu sam nic więcéy nieodpisał, tylko że się dziwi, iż pierwiastkowe imię jego za obelgę mu wyrzuca. Potym, Kaja Cezara, a nakoniec Augusta przezwisko przybrał; pierwsze z testamentu dziada swego wujecznego, drugie ze zdania w senacie Munacego Planka, gdy niektórzy doradzali aby go Romulem nazywać, jakoby drugim założycielem Rzymu, ów przemógł, aby raczéy nazwać *Augustem*, jako nietylko nowym ale wspanialszym przezwiskiem: gdyż mieysca przez religią czczone, i te które przez wieszczby zostały uświęcone, podobnie nazywają Augusta, bądź od ich wyniesienia na godność, bądź od obrotu lub jadła ptaków, jako także i Enniusz nas naucza, pisząc w tym wiérsku:

Gdy Rzym sławny już stanął za wieszczbą poważną.

VIII. Czteroletnim oycą, a dwunastoletnim będąc babkę Julię utracił, i na jéy pogrzebie miał mowę. W cztery lata potym wzięwszy szatę mężką (6. b) udarowany został znakami woyskowemi podczas tryumfu Cezara z woyny Afrykańskiéy, lubo przez sam wiek jeszcze woyny nie świadom. Gdy wkrótce dziad Cezar do Hiszpanii na wyprawę przeciw Pompeja synom odjechał, on za nim ledwo co z ciężkiéy choroby powstawszy, w małym bardzo poczcie, przez drogi od nieprzyjaciół osaczone, i rozbita nawet na morzu doznawszy, udał się, czym wielce się zasłużył przez okazaną prędko przymiotów zdatność, i nadto przemysłność w téy podróży. Cezar po poddaniu się Hiszpanów, zamysłając o wyprawie na Da-

cunctatus, an proximas legiones imploraret, id quidem consilium ut praeceps immaturumque omisit: caeterum, urbe repetita, hereditatem adiit, dubitante matre, vitrico vero Marcio Philippo consulari multum dissuadente. Atque ab eo tempore, exercitiis comparatis, primum cum M. Antonio, Marcoque Lepido, dein tantum cum Antonio per duodecim fere annos, novissime per quatuor et quadraginta solus rempublicam tenuit.

IX. Proposita vitae ejus velut summa, partes sigillatim, neque per tempora, sed per species, exquirat: quo distinctius demonstrari cognoscique possint. Bella civilia quinque gessit: Mutinense, Philippense, Perusinum, Siculum, Actiacum. Ex quibus primum, ac novissimum adversus M. Antonium: secundum adversus Brutum et Cassium: tertium adversus L. Antonium Triumviri fratrem: quartum adversus Sex. Pompejum, Cn. filium.

X. Omnium bellorum initium et causam hinc sumpsit. Nihil convenientius ducens, quam necem avunculi vindicare tuerique acta, confestim, ut Apollonia rediit, Brutum Cassiumque, et vi, nec opinantes, et, quia provisum periculum subterfugerant, legibus aggredi reosque caedis absentes deferre statuit. Ludos autem victoriae Caesaris, non audentibus facere quibus obtigerat id munus, ipse edidit. Et, quo constantius caetera quoque exsequeretur,

ków, a stamtąd na Partów, posłał go do Apollonii na nauki. Tam skoro się dowiedział o zabiciu Cezara, i o wyznaczeniu siebie dziedzicem, długo rozmyślał, czy wezwać w pomoc pobliskie pułki, narzeczcie myśl tę nagłą i niewczesną odrzuciwszy do Rzymu pośpieszył, i do dziedzictwa się podał, czego matka zrobić nie śmiała, a zaś oyczym Marcjus Filip, mąż konsularny wielce odradzał. Od tego tedy czasu stanąwszy na czele woysk, naprzód z Antonim i Lepidem, potym z samym Antonim przez dwanaście lat prawie, nakoniec sam przez czterdzieści i cztery lat rządu rzeczypospolitéy sprawiał.

IX. Wystawiwszy życia jego jakoby zbior krótki, każdą w szczególności część niepodług porządku czasu, ale podług gatunku opiszę, aby się tym wyraźniéj okazać i poznać mogły. Pięć wojen domowych odbył August: Macedońską, Filipińską, Peruzyjską, Sycylijską, i Akcyacką, z których pierwszą i ostatnią przeciw Markowi Antoniemu, drugą przeciw Brutusowi i Kassiuszowi, trzecią przeciw Luciuszowi Antoniemu bratu tryumwira, czwartą przeciw Sextowi Pompejuszowi synowi wielkiego Pompeja.

X. Wszystkich tych wojen źródło i przyczynę stąd brał, iż nic przyzwoitszego nierozumiał jak zabicia dziada swego pomścić się, i bronić ważności aktów jego. Zaraz po powrocie z Apollonii chciał gwałtem i niespodzianie Brutusa i Kassiusza schwycić, a że ci przewidziawszy niebezpieczeństwo umknęli, prawem ścigać, i jako obwinionych o zabójstwo skarżyć nieprzytomnych postanowił. Igrzyska zaś na pamiątkę zwycięztwa Cezara sam wyprawił,

tur, in locum tribuni plebis forte demortui, candidatum petito rem se ostendit: quamquam patricius nec dum senator. Sed, adversante conatibus suis M. Antonio consule, quem, vel praecipuum adiutorem speraverat, ac ne publicum quidem et translaticium jus, ulla in re sibi sine pactione gravissimae mercedis impertiente, ad optimates se contulit: quibus eum invisum sentiebat, maxime, quod D. Bruti obsessum Mutinae provincia a Caesare data et per Senatum confirmata, expellere armis niteretur. Hortantibus itaque nonnullis, percussores ei subornavit. Hac fraude deprehensa, periculum invicem metuens, veteranos simul in suum ac reipublicae auxilium, quanta potuit largitione contraxit. Jussusque comparato exercitui pro praetore praeesse, et cum Hirtio ac Pansa, qui consulatum acceperant, D. Bruto opem ferre, demandatum bellum tertio mense confecit, duobus proeliis. Priore eum Antonius fugisse scribit, ac sine paludamento equoque post biduum demum apparuisse. Sequenti satis constat non modo ducis sed etiam militis functum munere: atque in media dimicatione, aquilifero legionis suae graviter saucio, aquilam humeris subiisse diuque portasse.

XI. Hoc bello, cum Hirtius in acie, Pansa paulo post ex vulnere, perissent, rumor increbuit, ambos opera ejus occisos: ut, Antonio fugato, Re-

pu-

widząc tych do których należało, zrobić nieśmiejących: i aby stałéy inszych także zamiarów dopiąć, na miejsce świeżo zmarłego, na trybunstwo gminne się podał, chociaż był patrycyuszem i jeszcze nie senatorem. (7.) Lecz widząc Marka Antoniego Konsula, po którym naywiększe wsparcie tuszył, zamiarom swoim przeciwiającego się, i ani publiczney już, lub nayzwyczajniejszhey pomocy bez zbyteczney sobie nagrody nieudzielającego; udał się do możniejszych, a to tych których miarkował mu nienawistnych, naybardzihey za oblężenie Brutusa w Modenie, i za usiłowanie wypędzić go orężem z prowincyi od Cezara daney, i od senatu potwierdzoney. Co więcéy, za poradą niektórych, zbóyców nań nasadził. Te zdradę gdy odkryto, bojąc się o siebie nawzajem, pułki stare ku rzeczypospolitey pomocy a razem i swojey z wielkim kosztem pościągali. Nad tak zebrany wojskiem uzyskał rozkaz objąć dowództwo w tytule Propretora, i z Hircyuszem i Pansą nowemi konsulami dadź pomoc Decymowi Brutusowi, a tę zleconą sobie woynę w trzecim miesiącu za dwoma potyczkami ukończył. W piérwszy pisze Antoni, że z placu uciekł, we dwa dni potym bez konia i płaszcza hetmańskiego powróciwszy: w następnéy potyczce, dosyć jest wiadomo, jak nietylko wodza, ale i żołnierza powinności dopełniał, jak w pośród bitwy od orłowego śmiertelnie rannego wziął orła, i długo sam nosił.

XI. W téy woynie gdy Hircyusz na placu, Pansa z ran wkrótce poległ, biegała wieść, że August obudwóch śmierci był sprawcą, aby pobiwszy Antoniego,

publica consulibus orbata, solus victores exercitus occuparet. Pansae quidem adeo suspecta mors fuit, ut Glyco medicus custoditus sit, quasi venenum vulneri indidisset. Adjicit his Aquilius Niger, alterum e consulibus, Hirtium, in pugnae tumultu ab ipso interemptum.

XII. Sed ut cognovit, Antonium post fugam a M. Lepido receptum, caeterosque duces et exercitus consentire pro partibus, causam optimatum sine cunctatione deseruit, ad praetextum mutatae voluntatis, dicta factaque quorundam calumniatus: quasi alii se puerum, alii ornandum tollendumque jactassent: ne aut sibi, aut veteranis par gratia referretur. Et, quo magis poenitentiam prioris sectae approbaret, Nursinos grandi pecunia et quam pendere nequirent, multatos, extorres egit oppido: quod Mutinensi acie, interemptorum civium tumulo publice exstructo adscriperant, *Pro libertate eos occubuisse.*

XIII. Inita cum Antonio et Lepido societate, Philippense quoque bellum, quamquam invalidus atque aeger, duplici proelio transegit: quorum prior castris exutus, vix ad Antonii cornu fuga evaserat. Nec successum victoriae moderatus est: sed capite Bruti Romam misso, ut statuae Caesaris subjiceretur, in splendidissimum quemque captivum, non sine verborum contumelia, saevit: ut quidem uni suppliciter sepulturam precanti respondisse dicatur: *Jam istam volucrum fore potestatem: alios,*

niego, pozbawiwszy rzeczpospolitę z konsulów, sam tylko zwyciężkie woyska ogarnął. Pansy zaiste śmierć tak podeyrzana była, iż Glyko lekarz pod straż był wzięty, jakoby ranę zatrął. Dodaje do tego Akwilius Niger, iż drugi konsul Hirycusz w tłumie od samego Augusta sprzątniony.

XII. Skoro się dowiedział, że Antoni po porażce, od Lepida był przyjęty, i że insi wodzowie i woyska za senatem trzymają, stronę możniejszych bez namyslenia opuścił, dając za pozorną przyczynę téj odmiennosci swojéj, uwłaczające przeciw sobie niektórych mowy i postęпки jakoby jedni *młodzikiem* go zwali, drudzy *wynieść* go i *zgladzić* zapowiadali: aby lub sobie, lub zasłużonym żołnierzom nagrody się niedopominał. Jakoż aby bardziéj dowiódł, ile trzymania się strony pierwszéj żałował, Nursionów tak wielką karą pieniężną obłożył, że niemogąc jéj uiścić z miasteczka swego wypędzeni byli; a to za to, iż na grobowcu publicznie wystawionym dla obywatelów w bitwie Modenskiéj zabitych napisali: *za wolność poległym*.

XIII. Zawarłszy z Antonim i Lepidem związek, woynę także Filippińską lubo na siłach osłabiony i chory dwoma bitwami odbył: z których w pierwszéj z obozu swego wyparty ledwo na skrzydło Antoniego uciekł. W pomyślności zwycięztwa umiarkowanym bydz nieumiał; lecz głowę Brutusa do Rzymu zaszawszy pod statuą Cezara złożyć kazał, i bądź naysnakomitszych brańców zelżywemi słowy łajał: a jednemu z takich pogrzebu pokornie dopraszającemu się, mówią że odpowiedział, *już to od sępów zależy*

patrem et filium, pro vita rogantes, sortiri vel micare jussisse, ut alterutri concederetur: ac spectasse utrumque morientem, cum patre, qui se obtulerat, occiso, filius quoque voluntariam occubisset necem. Quare caeteri, et in his M. Favonius, ille Catonis aemulus, cum catenati producerentur, imperatore Antonio honorifice salutato, hunc foedissimo convivio coram prosciderunt. Partitis post victoriam officii, quum Antonius Orientem ordinandum, ipse veteranos in Italiam reducendos et municipalibus agris cullocandos recepisset: neque veteranorum, neque possessorum gratiam tenuit: alteris, pelli se, alteris, non pro se meritorum tractari, querentibus.

XIV. Quo tempore L. Antonium, fiducia consulatus, quem gerebat, ac fraternae potentiae res novas molientem, confugere Perusiam coegit, et ad deditionem fame compulit: non tamen sine magnis suis et ante bellum et in bello discriminibus. Nam quum spectaculo ludorum gregarium militem in quatuordecim ordinibus sedentem excitari per apparitorem jussisset, rumore ab obtreptatoribus dilato, quasi eundem mox et discruciatum necasset: minimum afuit, quin periret, concursu et indignatione turbae militaris. Saluti fuit, quod, qui desiderabatur, repente comparuit incolumis ac sine injuria. Circa Perusinum autem murum sacrificans, paene interceptus est a manu gladiatorum, quae oppido eruperat.

XV. Pe-

żyć będzie: w inszym razie, oycu i synowi o darowanie życia za sobą proszącym, kazał losy ciągnąć, lub się wybić aby jeden drugiemu ustąpił, i patrzył na śmierć obu, kiedy po zabiciu oycy za syna się poświęcającego, syn także dobrowolnie życie sobie odjął. Stąd insi a między niemi Fawoni ów Katona naśladowca gdy w więzach stawieni byli, Antoniego za hetmana z uczczeniem przywitali, jego w oczy nayhaniebniéj lżyli. Po zwycięztwie Filippińskiem podzieliwszy między siebie rządy, Antoni wchodnie prowincye urządzać, on pułki do Włoch odprowadzić, i na wolnych rolach przy miastach poosadzać podjął się: acz przez to niepozyskał przychylności ani tych co osadzał, ani dawniejszych posiadaczów, ci że się wyrugowanemi widzieli, tamci że w miarę zasług nagrodzonymi niebyli.

XIV. Pod tenże czas Lucyusza Antoniego w Konsulat i przemożność braterską dufającego a nowe wzniecającego rozterki do Peruzii (8.) zapędził, i głodem do poddania się przymusił: nie bez wielkich jednak dla siebie niebezpieczeństw, tak przed wojną jako i w ciągu téj wojny. Gdy albowiem podczas widowisk prostego żołnierza z ław szlacheckich rugować woźnemu kazał, rozgłosiwszy natychmiast nieprzyjaźni jakoby go zaraz zamordować rozkazał, to tak poruszyło i rozgniewało zgromadzonych wojskowych, iż mało co brakło, że nie zginął: na szczęście było, że ten którego pożądanu wnet ukazał się zdrowy i bez krzywdy. Pod murami zaś Peruzyi ofiary czyniąc, ledwo co niebył schwytany od kupy szermierzów z miasta wypadłéy.

XV. Po

XV. Perusia capta, in plurimos animadvertit, orare veniam vel excusare se conantibus, una voce occurrens, *Moriendum esse*. Scribunt quidam, trecentos, ex dedititiis electos, utriusque ordinis, ad aram divo Julio exstructam Idibus Martiis hostiarum more mactatos. Exstiterunt, qui traderent, consulto eum ad arma isse, ut occulti adversarii, et quos metus magis, quam voluntas, contineret, facultate L. Antonii ducis praebita, detegerentur: devictisque his et confiscatis, promissa veteranis praemia persolverentur.

XVI. Bellum Siculum inchoavit in primis, sed diu traxit, intermissum saepius: modo, reparandarum classium caussa, quas tempestatibus duplici naufragio et quidem per aestatem amiserat: modo, pace facta, flagitante populo, ob interclusos commeatus famemque ingravescentem: donec, navibus ex integro fabricatis ac viginti servorum millibus manumissis et ad remum datis, portum Julium apud Bajas, immisso in Lucrinum et Avernum lacum mari, effecit. In quo quum hieme tota copias exercuisset, Pompejum inter Mylas et Naulochium superavit: sub horam pugnae tam arcto repente somno devinctus, ut ad dandum signum ab amicis excitaretur. Unde praebitam Antonio materiam putem exprobrandi, *Ne rectis quidem oculis eum adspicere potuisse instructam aciem: verum supinum coelum intuentem, stupidum cubuisse, nec prius surrexisse ac militibus in conspectum fuisse, quam*
a M.

XV. Po wzięciu Peruzyi bardzo wielu śmiercią ukarał, chcących prosić o darowanie życia, lub uniewiniać się, jedném słowem uprzedzając: *umrzeć potrzeba*. Piszą niektórzy, iż wybrawszy trzysta z brańców wszelkiego stanu, na ołtarzu Iuliuszowi wystawionym, pomordować jako ofiary w dniu piętnastym marca rozkazał. Byli tacy co twierdzili, iż umyślnie się wziął do oręża, aby ukrytych przeciwników sobie, i których bardziej bojaźń, niż skłonność ku niemu wstrzymywała podkrywać, przy fałchości od L. Antoniego wodza dozwołoney, a tych zgębiwszy i pokonfiskowawszy majątki, aby niemi przyrzczone nagrody weteranom uiścić.

XVI. Dłużey wojnę Sycylijską, lubo najpierwéy zaczęta prowadzić musiał, bo częścicéy przerywaną; to dla naprawy flotty zruynowaney dwukrotną burzą wśród lata: to dla zaniechywania jéy przez naleganie ludu od zamkniętego dowozu z morza głodem zagrożonego; aż póki niewystawiwszy z gruntu flotty, i dwudziestu tysięcy niewolników wyzwolonych do wiosel niewprawiwszy, niezrobił nowego portu pod Bajami, Juliuszowym nazwanego, za wpuszczeniem morza do dwóch Lukrynu i Awernu (9.) jezior. Wyćwiczywszy w tym porcie przez całą zimę wojska, pobił Pompejusza między Mylas i Naulochem: (10.) w godzinę téy bitwy, tak nagle twarzym snem był zmorzony, iż go przyjaciele zbudzić musieli dla wydania wojsku znaku do bitwy. Stąd to mniemam Antoniemu przyczyną było do wyrzucania, że August *niemiał śmiałych oczu patrzeć na uszykowane do boju wojska, lecz jak gnuśnik i ospalec*

a M. Agrippa fugatae sint hostium naves. Alii dictum factumque ejus criminantur, quasi, classibus tempestate perditis, exclamaverit, *etiam invito Neptuno victoriam se adepturum*, ac die Circensium proximo sollemni pompae simulacrum Dei detraxerit. Nec temere plura ac majora pericula ullo alio bello adiit. Trajecto in Siciliam exercitu, quum partem reliquam copiarum continenti repeteret, oppressus ex improvise a Demochare, et Apollophane, praefectis Pompeji, uno demum navigio aegerrime effugit. Iterum, quum praeter Locros Rhegium pedibus iret, et prospectis biremibus Pompejanis terram legentibus, suas ratus, descendisset ad littus, paene exceptus est. Tunc etiam, per devios tramites refugientem, servus Aemilii Pauli comitis ejus, dolens proscriptum olim ab eo patrem Paulum, et quasi occasione ultionis oblata, interficere conatus est. Post Pompeji fugam collegarum alterum, M. Lepidum, quem ex Africa in auxilium evocarat, superbientem viginti legionum fiducia summisque sibi partes terrore ac minis vindicantem, spoliavit exercitu: supplicemque, concessa vita, Circejos in perpetuum relegavit.

XVII. M. Antonii societatem semper dubiam et incertam reconciliationibusque variis male focillatam abruptit tandem. Et quo magis degenerasse eum a civili

lec z wrytemi w niebo oczyma leżał, ani się podniósł i woysku pokazał, aż kiedy już M. Agryppa nieprzyjacielskie nawy rozproszył. Insi obwiniają go o gorszącą mowę i postępki; jakoby po utraconych przez nawałność flottach miał mówić iż *na złość Neptunowi* zwycięstwo otrzyma, i jakoby przed dniem uroczystym cyrkowéy pompy wizerunek tego bożka sprzątnąć kazał. Jakoż w żadnéj inszéy wojnie jak w téj, tyle niebacznie nienarazał się na licznieysze i więkzsze niebezpieczeństwa. Przeprowadzając do Sycylii woyska, gdy po resztę na ląd powracał, oskoczony niespodzianie od Demochara i Apollofana podkomendnych Pompeja, jednym nareszcie okrętem z trudnością uszedł. Także, gdy mimo Lokrów do Regium (11.) szedł pieszo, i postrzegłszy przybijające do lądu dwurzędne Pompejańskie nawy, mniemając za swoje, zeszedł na brzeg, zaledwo schwytanym nie został. W ów czas też uciekając ubocznemi ścieżkami, słuźalec towarzyszącego mu Emiliusza Pawła, zażalony że go oycą w proskrypcyach pozbawił, chwytając jakoby zręczną porę zemszczenia się, chciał go zamordować. Po ucieczce Pompeja, przyzwał na pomoc z Afryki M. Lepida drugiego współtowarzysza swego, którego, że ufał dumnie w dwadzieścia swoich pułków, i chciał postrachem i przegrozkami w rządzie przewodzić, komendy pozbawił, i ledwo proszącego życiem darowawszy, na zawsze w Cyrceyskie okolice (12.) zasał.

XVII. Nakoniec zerwał z Markiem Antonim ligę, która zawsze chwiejąca się i niepewna rozmaitemi jednaniemmi słabo klejona była. I aby bardziéy pokazał,

civili more approbaret, testamentum, quod is Romae, etiam de Cleopatrae liberis inter heredes nuncupatis, reliquerat, aperiendum recitandumque pro concione curavit. Remisit tamen hosti iudicato necessitudines amicosque omnes, atque inter alios C. Sositium et Cn. Domitium, tunc adhuc Consules. Bononiensibus quoque publice, quod in Antoniorum clientela antiquitus erant, gratiam fecit conjurandi cum tota Italia pro partibus suis. Nec multo post navali proelio apud Actium vicit, in serum dimicatione protracta, ut in nave victor pernoctaverit. Ab Actio quum Samum in hiberna se recepisset, turbatus nuntiis de seditione militum, praemia et missionem poscentium, quos ex omni numero, confecta victoria, Brundisiunr praemisera, repetit Italianam, tempestate in trajectu bis conflictatus: primo inter promontoria Peloponnesi atque Aetoliae, rursus circa montes Ceraunios, utrobique parte Liburnicarum demersa, simulque ejus, in qua vehebatur, fusit armamentis, et gubernaculo diffracto. Nec amplius, quam septem et viginti dies, donec desideria militum ordinarentur, Brundisii commoratus, Asiae Syriaeque circuitu, Aegyptum petit: obsessaque Alexandria, quo Antonius cum Cleopatra confugerat, brevi potitus est. Et Antonium quidem seras conditiones pacis tentantem, ad mortem adegit, viditque mortuum. Cleopatrae, quam servatam triumpho magnopere cupiebat, etiam psyillos admovit, qui venenum ac virus exsugerent: quod perisse morsu aspidis putabatur. Ambobus communem sepulturae honorem tribuit, ac tumulum ab ipsis inchoatum per-

kazał, ile Antoni odrodził się od obyczajów rzymskich, wystarał się aby otworzono i czytano publicznie jego testament, który on w Rzymie zostawił, nawet dzieci z Kleopatry spółdzone między dziedzicami mianujący. Odesłał jednak (lubo za nieprzyjaciela publicznego ogłoszonemu) powinnowatych i przyjaciół wszystkich a między temi K. Sozyusza i Domicego jeszcze w tedy konsulów: Bonończyków też którzy zdawna w opiece (15.) familii Antonich byli, uwolnił od łączenia się z całemi Włochami za swoją stroną. Nie długo potym w bitwie morskiej odniósł zwycięztwo pod Akcyum (14.) gdzie potyczka tak się późno przeciągnęła, iż zwycięzca na okręcie noc przepędził. Gdy z pod Akcyum do wyspy Samos (15.) ścigał na zimowe stanowisko, ztrwożony wiadomościami o buncie żołnierzy nagród i rozpuszczenia proszących, (a to tych, których po zwycięztwie swoim przesłał do Brunduzyum wybrawszy z całego woyska) pośpieszył do Włoch; i w téj podróży dwa kroć od burzy morskiej był napadnięty: naprzód między przyładkami Peloponezu i Etolii, powtórnie przy Ceraunickich (16.) górach, gdzie w obu razach część lekszych okrętów zatoneła, a ten na którym był, żagle i rudel stracił. W Brunduzyum dwadzieścia siedm tylko dni na ugodzeniu żądań żołnierskich strawiwszy, w około przez Azyę mniejszą i Syryę do Egiptu pokwapił: tam obległszy Alexandryą, do której Antoni z Kleopatą uszli, niebawem do poddania się przymusił, i Antoniego późno zaiste ofiarującego do pokoju warunki, o śmierć przywiódł i umarłego widział. Kleopatę pragnął koniecznie żywą na tryumf

perfici jussit. Antonium juvenem, majorem de duobus Fulvia genitis, simulacro D. Julii, ad quod, post multos et irritas preces, confugerat, abreptum, interemit. Item Caesarionem, quem ex Caesare Cleopatra concepissee praedicabat, retractum e fuga, supplicio affecit. Reliquos Antonii reginaeque communes liberos, non secus, ac necessitudine junctus sibi et conservavit, et mox pro conditione cujusque, sustinuit ac fovit.

XVIII. Per idem tempus, conditorium et corpus Magni Alexandri, quum, prolatum e penetrali, subjecisset oculis, corona aurea imposita, ac floribus aspersum, veneratus est: consultusque, num et Ptolomaeum inspicere vellet, *Regem se voluisse, ait, videre, non mortuos.* Aegyptum, in provinciae formam redactam, ut feraciorem habilioremque annonae urbanae redderet, fossas omnes, in quas Nilus exaestuatur, oblimatas longa vetustate, militari opere detersit. Quoque Actiacae victoriae memoria celebratior et in posterum esset, urbem Nicopolim apud Actium condidit: ludosque illic quinquennales constituit, et ampliato vetere Apollinis templo, locum castrorum, quibus fuerat usus, exornatum navalibus spoliis, Neptuno ac Marti consecravit.

XIX. Tumultus post haec, et rerum novarum initia conjurationesque complures, prius quam in-

zachować, kazał nawet Psyllów (17. a) do wyssania rany zatrutę użyć, bo mniemano, że od ukąszenia przysadzonéj żmii zginęła. Obojgu pogrzeb wspólny z uczciwością sprawił i grobowiec od nich zaczęty dokończyć rozkazał. Antoniego młodego, syna starszego od dwóch urodzonych z Fulwii, po wielu nadaremnych prośbach, z pod posągu Juliusza Cezara do którego się uciekł, wziąć i zamordować; także Cezariona, którego Kleopatra z Cezara spółzonego za syna przyznawała, dogonić i śmiercią ukarać kazał. Resztę zaś z Antoniego i królowéj spólnego potomstwa, nieinaczej tylko jak powinnowatych swoich i wychowywał, i stosownie do ich urodzenia, obchodził się i opatrzył.

XVIII. Pod tenże czas bawiąc w Egipcie trumnę i zwłoki Alexandra Wielkiego z grobu dobył i odkryć sobie kazał, koronę złotą na głowę mu włożył, i kwiatami posypał: a spytany czyby i Ptolomeuszów nierad widział: *Króla chciałem rzekł: widzieć, nie umarłych.* Obróciwszy Egipt w prowincję rzymską, by ją żyzniejszą i użyteczniejszą dla stolicy zrobić, kanały Nilowe od dawna zamulone pracą żołnierzy wyczyścił. Aby pamiątka zwycięstwa Akcyackiego sławniejszą w potomności była, założył blisko tego miejsca miasto Nikopol (17. b) i tamże igrzyska co lat pięć postanowił, dawny kościół Apollina rozszerzył, i na obozowisku niegdyś swoim, pomnik z morskich łupów ozdobny Neptunowi i Marsowi poświęciwszy wystawił.

XIX. Po tym wszystkim, rozruchy, także nowe rozterki, i wielorakie w różnych czasach od roz-

valescerent, indicio detectas, compressit, alias alio tempore: Lepidi juvenis, deinde Varronis Murenae, et Fannii Caepionis, mox M. Egnatii, exin Plautii Rufi, Luciique Paulli, progeneri sui, ac praeter has, L. Audasii, falsarum tabularum rei, ac neque aetate, neque corpore, integri: item Asinii Epicadi, ex gente Parthina, hybridae, ad extremum Telephi, mulieris servi nomenclatoris. Nam ne ultimae quidem sortis hominum conspiratione et periculo caruit. Audasius atque Epicadus Juliam filiam et Agrippum nepotem ex insulis, quibus continebantur, rapere ad exercitus, Telephus, quasi debita sibi fato dominatione, et ipsum et Senatum aggredi destinaverant. Quin etiam quondam, juxta cubiculum ejus, lixa quidam, ex Illyrico exercitu, janitoribus deceptis, noctu deprehensus est cultro venatorio cinctus: impostae mentis, an simulata dementia, incertum. Nihil enim exprimi quaestione potuit.

XX. Externa bella duo omnino per se gessit, Dalmaticum, adolescens adhuc: et, Antonio devicto, Cantabricum. Dalmatico etiam vulnera excepit, una acie dextrum genu lapide ictus; altera autem et crus, et utrumque brachium, ruina pontis, consauciatus. Reliqua per legatos administravit, ut tamen quibusdam, Pannonicis atque Germanicis, aut interveniret, aut non longe abesset, Ravennam vel Mediolanum vel Aquilejam usque ab urbe progrediens.

maitych knowane spiski, w samych zaraz początkach odkrywając, potłumił: jako to młodego Lepida, potomym Warrona z Mureny z Fanniuszem Cepionem, wkrótce Egnacyusza, nareszcie spisek Plauciusza Rufa i Lucyusza Pawła męża wnuczki swojej: a prócz tych L. Audaziusza z fałszerstwa zapisów znanego schorzałego starca, Azyniusza Epikadego z rodu Partów mięszańca, (18.) nakoniec Telefa służącego u jednéy Pani za mianowniczego: (19.) gdyż i z ostatniego wprawdzie motłochu ludzie spiskiem i niebezpieczeństwem mu grozili. Audaziusz i Epikad Julię córkę i Agryppę wnuka na wyspach więzionych porwać i do woyska zanieść, Telef jakby do władania Państwem przeznaczony, na niego samego i na senat napaść, umyślili. Co większa kiedyś pacholik jeden od woyska Illiryckiego zakradłszy się mimo odzwiernych blisko jego pokoju sypialnego, złapany w nocy z kordelasem przy boku; niewiedzieć czy pomięszanych zmysłów, czy udający, ponieważ nic i na mękach niewyznał.

XX. Na dwóch tylko woynach zagranicznych August osobiście dowodził: na Dalmackiém młodzińcem jeszcze, i przeciw Kantabrom po zbitiu Antoniego: na Dalmackiém nawet rannym został, w jednéy potyczce kamieniem z procy w prawe kolano ugodzony, w drugiém most załamując się, goleń i obie ręce mu zranił. (20.) Insze woyny przez namięśników prowadził: jednak na niektórych jako na Pannońskiém, i w Germanii sam przytomny, lub był niedaleko, z Rzymu aż do Rawenny, Mediolanu, lub Akwilei (21.) wyjeżdżając.

XXI. Pod-

XXI. Domuit autem partim ductu partim auspiciis suis Cantabriam, Aquitaniam, Pannoniam, Dalmatiam, cum Illyrico omni: item Rhaetiam, et Vindelicos, ac Salassos, gentes Inalpinas. Coercuit et Dacorum incursiones, tribus eorum ducibus cum magna copia caesis, Germanosque ultra Al-
bim fluvium summovit: ex quibus Ubios, et Siccambros, dedentes se, traduxit in Galliam, atque in proximis Rheno agris collocavit. Alias item nationes male quietas ad obsequium redegit. Nec ulli genti sine justis et necessariis causis bellum intulit. Tantumque a fuit a cupiditate quoquo modo imperium vel bellicam gloriam augendi, ut quorundam barbarorum principes in aede Martis Ultoris jurare coegerit, mansuros se in fide ac pace, quam peterent: a quibusdam vero novum genus obsidum, foeminas, exigere tentaverit: quod negligere marium pignora sentiebat: et tamen potestatem semper omnibus fecit, quoties vellent, obsides recipiendi. Neque aut crebrius aut perfidiosius rebellantes graviore unquam ultus est poena, quam ut captivos sub lege venundaret, ne in vicina regione servirent, neve intra tricesimum annum liberarentur. Qua virtutis moderationisque fama Indos etiam ac Scythas auditu modo cognitos pellexit, ad amicitiam suam populique Romani ultro per legatos petendam. Parthi quoque et Armeniam vindicanti facile cesserunt, et signa militaria, quae M. Crasso et M. Antonio ademerant, reposcenti reddiderunt, obsidesque insuper obtulerunt; denique, pluribus quondam de regno con-

cer-

XXI. Podbił zaś, częścią sam dowodząc, częścią przez podkomendnych Kantabryę, Akwitanię, Pannonię, Dalmacyę z całym Illirykiem, także Reckie, Windelickie, i Salasów po Alpach zagnieźdzone narody. Powściągnął napady Daków, trzech ich wodzów, i mnóstwo żołnierza trupem położywszy: a Germanów narody za Elbę rzekę wyparł, z których Swewów i Sykambrów (22.) poddających się do Galii przeprowadził i na polach bliskich Renu poosadzał. Insze także narody niespokoyne do posłuszeństwa przywiódł, ani żadnemu bez słusznych i koniecznych przyczyn wojny niewydał. I tyle niebył chciwy rozszerzać jakimkolwiek sposobem państwo swoje i sławę oręża, iż niektórych obcych książąt do przysięgi w kościele Marsa mściciela (23.) znaglił, że w wierności i w żądanym pokoju statecznie trwać będą: od niektórych zaś nowy rodzaj zakładników chciał wymódtz, to jest niewiast, gdyż o męzczyzny co w zakład byli dawani mniéy dbających widział; ale jednak zostawiał zawsze wszystkim moc ile razyby chcieli odebrania zakładników. Ani nigdy surowiéy niekarał buntujących się częściéy i chytrzéy, jak zapredaniem pobranych w niewolę z warunkiem aby nieśłużyli w sąsiedzkim im kraju, i nie byli wyzwoleni przed trzydziestym rokiem. Sława tego umiarkowania i cnoty, ściągnęła aż od Indów i Scytów z imienia tylko znanych, posłów, o przyjaźń jego i ludu Rzymskiego proszących. Partowie też Armenii upominającemu się łatwo odstąpili: i znaki wojskowe Krassowi i Antoniemu pobrane na żądanie jego oddali: nadto zakładników ofiarowali, nakoniec między

wielu

certantibus, non nisi ab ipso electum comprobaverunt.

XXII. Ianum Quirinum semel atque iterum a condita urbe memoriam ante suam clausum in multo breviori temporis spatio, terra marique pace parta, ter clusit. Bis ovans ingressus est urbem, post Philippense, et rursus post Siculum bellum. Curules triumphos tres egit, Dalmaticum, Actiacum, Alexandrinum, continuo triduo omnes.

XXIII. Graves ignominias cladesque, duas omnino, nec alibi, quam in Germania, accepit, Lollianam et Varianam; sed Lollianam majoris infamiae, quam detrimenti: Varianam paene exitiabilem, tribus legionibus cum duce legatisque et auxiliis omnibus caesis. Hac nuntiata excubias per urbem indixit, ne quis tumultus existeret: et Praesidibus provinciarum prorogavit imperium, ut et a peritis et assuetis socii continerentur. Vovit et magnos ludos Jovi Optimo Maximo: *Si Respublica in meliorem statum vertisset*: quod factum Cimbrico Marsicoque bello erat. Adeo denique consternatum fuerunt, ut, per continuos menses, barba capilloque summisso, caput interdum foribus illideret, vociferans: *Quinctili Vare, legiones redde*: diemque cladis quotannis moestum habuerit et lugubrem.

XXIV. In re militari et commutavit multa et instituit; atque etiam ad antiquum morem nonnulla revo-

wielu o królowanie przedtym dobijającemi się, wybranego tylko od niego samego utwierdzili.

XXII. Tak ustaliwszy na lądzie i morzu pokój, kościół Janusa (24.) Kwiryńskiego dwakroć od założenia Rzymu zamknięty przed nim, w daleko krótszym przeciągu czasu po trzy razy zamknął. Po wojnie Filippińskiej, i znowu po Sycylijskiej dwa pomniejsze tryumfy (25.) przy wejściu do Rzymu, a później trzy wielkie wjazdy tryumfalne odprawił, wszystkie przez trzy dni ciągle, to jest: ze zwycięstw w Dalmacyi, pod Akcyum, i pod Alexandryą odniesionych.

XXIII. Dwie tylko ciężkie i haniebne klęski odniósł a zawsze w Germanii, pod Lollim i Warem: z pierwszój większa niesława niż szkoda: lecz Warońska z zupełną była stratą, bo trzy pułki, hetman, namieśniki i wszystkie posiłkowe woyska trupem legli. Po doszłej o tym wieści, warty w Rzymie zabiegając rozruchom rozstawić kazał: i na prowincjach komendantów nieodmienił, by jako doświadczeni i oznajomieni sprzymierzeńców w pokoju utrzymali. Poślubił wielkie igrzyska na cześć naywyższego Jowisza, *aby Rzeczpospolitę do szczęśliwszój doli zwrócił*: co się podobnie za wojny Cymbrów i Marsów robiło. Tak albowiem tym był jak mówią strapiiony, że brodę i włosy przez wiele miesięcy ciągle zapuścił, głowę czasem o drzwi rozbijał wołając: *Kwintili Warze odday mi pułki*: i dzień ten klęski corocznie z żalobą i smutkiem obchodził.

XXIV. W woyskowości wiele August poodmie-
niał i postanowił: a nawet w niektórych rzeczach

revocavit. Disciplinam severissime rexit, ne legatorum quidem cuiquam, nisi gravate hibernisque demum mensibus, permisit, uxorem intervisere. Equitem Romanum, quod duobus filiis adolescentibus, causa detrectandi sacramenti, pollices amputasset, ipsum bonaque subjecit hastae: quem tamen, quod imminero emptioni publicanos videbat, liberto suo addixit, ut relegatum in agros pro libero esse sineret. Decimam legionem, contumacius parentem, cum ignominia totam dimisit, item alias, immodeste missionem postulantes, citra commoda emeritorum praemiorum, exauctoravit. Cohortes, si quae cessissent loco, decimatas hordeo pavit. Centuriones, statione deserta, itidem ut manipulares, capitali animadversione punit: pro caetero delictorum genere, variis ignominiiis affecit: ut stare per totum diem juberet ante Praetorium: interdum tunicatos discinctosque, nonnumquam cum decempedis, vel etiam cespitem portantes.

XXV. Neque post bella civilia, aut in concione, aut per edictum, ullos militum *commilitones* appellabat, sed *militēs*: ac ne a filiis quidem, aut privignis suis imperio praeditis aliter appellari passus est: ambitiosius id existimans, quam aut ratio militaris aut temporum quies aut sua domusque suae majestas postularet. Libertino milite, praeterquam Romae, incendiorum causa, et si tumultus in graviore annona metueretur bis usus est: semel ad praesidium coloniarum Illyricum contingentium: iterum ad

dawny tryb wznowił: karność naysurowiej przestrzegał, ledwo któremu z namieśników swoich z zimowych tylko miesiącach, i to niechętnie dozwolił żonę odwiedzić. Szlachcica Rzymskiego iż dwom synom dorastającym dla uchronienia od służby wojskowej po palcu uciął, jego samego i majątek na skupę publiczną poddał: że jednak widział poborców skarbowych godzących na kupno, jego wyzwolencowi majątek ten nadał, aby zaślawszy go na wieś, wolnym bydź mu dopuścił. Pułk dziesiąty że się krnąbrniey stawiał cały z hańbą rozpuścił: insze też przyzuchwałéy o rozpuszczenie proszące, bez rozdania wysłużonych nagród pozwijał: rotę niedotrzymującą placu, dziesiątkować i jęczmiennym sucharem karmić kazał. Setników opuszczających placówki swoje, tak jak prostych żołdaków (26.) śmiercią karał: za inszego zaś rodzaju przestępstwa, różne hańbiące naznaczał kary: jako to, stać przez cały dzień przed Hetmańskim namiotem, czasem ubrany w spodniey szacie tylko, lub bez pasa, niekiedy długą i ciężką tykę, lub wielkie sztuki (27.) darniny nosić.

XXV. Nigdy po woynach domowych, lub w mowach publicznych lub obwołaniach nienazywał wojskowych *towarzyszami*, lecz *żołnierzami*; ani też synom swoim i pasierbom komendę mającym inaczeý zwać niedopuszczał: mniemając to za przesadzzone, i ze względu karność wojskowej, i z ustalonego już pokoju, i ze względu powagi swéy i domu swego. Z żołnierzy wyzwolenców, oprócz używania ich do gaszenia pożarów w Rzymie, lub uśmierzania rozruchów w drożynie wszczynanych,

ad tutelam ripae Rheni fluminis. Eosque servos adhuc, viris foeminisque pecuniosioribus indictos ac sine mora manumissos, sub priore vexillo habuit, neque aut commistos cum ingenuis, aut eodem modo armatos. Dona militaria, aliquanto facilius phaleras et torques, et quidquid auro argentoque constaret, quam vallares ac murales coronas, quae honore praeexcellerent, dabat: has quam parcissime, et sine ambitione, ac saepe etiam caligatis tribuit. M. Agrippam in Sicilia post navalem victoriam caeruleo vexillo donavit. Solos triumphales, quamquam et socios expeditionum et participes victoriarum suarum, numquam donis impertiendos putavit: quod ipsi quoque jus habuissent tribuendi ea, quibus vellent. Nihil autem minus in perfecto duce, quam festinationem temeritatemque convenire arbitrabatur. Crebro itaque illa jactabat:

Σπεῦδε βραδέως. Et

Ἄσφαλὴς γὰρ ἐστ' ἀμείνων, ἢ θρασὺς στρατηλάτης. Et, *Sat celeriter fieri, quidquid fiat satis bene.* Proelium quidem aut bellum suscipiendum omnino negabat, nisi, quum major emolumentum spes quam damni metus ostenderetur. Nam, *minima commoda non minimo sectantes discrimine, similes aiebat esse aureo hamo piscantibus; cujus abrupti damnum nulla captura pensari posset.*

XXVI. Magistratus atque honores, et ante tempus, et quosdam novi generis perpetuosque cepit.

Con-

dwa razy tylko do boju użył, raz na załogi pobliskie osad Illiryyskich, drugi raz ku straży nad Reńskich brzegów. I takich żołnierzy wybranych z niewolników od panów i pań bogatszych, a bez odwołki wyzwolonych, pod pierwszą chorągiew stawiał, niemieszając z wolnego urodzenia żołnierzami i inszym sposobem uzbrajając. Łatwiej u niego było w nagrodach wojskowych o łańcuchy, rzędy, i insze od złota i srebra rzeczy, niż o wałowe lub murowe korony (28.) które za wyższy zaszczyt, nader oszczędnie, i krom wszelkich względów, a częstokroć prostym piechurom nadawał. Agryppie w Sycylii po wygranej na morzu, chorągiew niebieską postawił. Lecz mężów zaszczyconych tryumfami, chociaż i towarzyszów wypraw i uczestników zwycięstw swoich darami takimi obdarzać nigdy niesądził za rzecz przyzwoitą, ponieważ oni same podobneby mieli prawo do rozdawania ich tym którym by chcieli. Sądził że nic mniżej nieprzystało na dobrego wodza jak pośpiech i nierozmyślność; często więc to powtarzał:

Pośpieszaj zwolna: lub

Ustąpi śmiały przed rozsądnym wodzem.

I, dość prędko zrobił kto dobrze zrobił. Bitwy zaiste wydać, lub wojny podnieść wcale unikał, chyba że się okazywała większa nadzieja korzyści, niżeli bojaźń straty. Bo mawiał: że, *poddający się w nie-małe niebezpieczeństwo dla małych pożytków są podobni do łowiącego rybki szczerozłotą wędą, którey stratę nienagrodzi połów.*

XXVI. Do urzędów i godności przed czasem przyszedł, a niektórych wcale nowych, i dożywotnich.

Kon-

Consulatum vicesimo aetatis anno invasit, admotis hostiliter ad urbem legionibus, missisque, qui sibi nomine exercitus deposcerent. Quum quidem, cunctante Senatu, Cornelius centurio, princeps legationis, rejecto sagulo, ostendens gladii capulum, non dubitasset in curia dicere: *Hic faciet, si vos non feceritis.* Secundum consulatum post novem annos, tertium, anno interjecto, gessit: sequentes, usque ad undecimum, continuavit: multisque mox, quum deferrentur, recusatis, duodecimum magno, id est, septemdecim annorum intervallo, et rursus tertium decimum, biennio post, ultro petiit, ut Cajum et Lucium filios, amplissimo praeditus magistratu, suo quemque tirocinio deduceret in forum. Quinque medios consulatus, a sexto ad undecimum, annuos gessit: caeteros, aut novem, aut sex, aut quatuor, aut tribus mensibus: secundum vero paucissimis horis. Nam die Kalendarum Januarii, quum mane pro aede Capitolini Jovis, paullulum curuli sella praesedisset, honore abiit, suffecto alio in locum suum. Nec omnes Romae, sed quartum consulatum in Asia, quintum in insula Samo, octavum et nonum Tarracone, iniit.

XXVII. Triumviratum Reipublicae constituendae per decem annos administravit: in quo restitit quidem aliquamdiu collegis, ne qua fieret proscrip-tio, sed inceptam utroque acerbius exercuit. Namque illis in multorum saepe personam per gratiam

et

Konsulatu w dwudziestym roku dopiął, zagroziwszy Rzymowi po nieprzyjacielsku pułkami swemi, i wysławszy aby imieniem wojska proszono o to dla niego, nad czym gdy się namyślał wprawdzie senat, Korneli Rotmistrz naczelnik poselstwa odwinąwszy kurtki skazując na rękojeść pałasza, nie wahał się rzec w radzie: *Ten zrobi jeżeli wy niezrobicie*. W dziewięć lat po pierwszym, drugi Konsulat, a w rok potym trzeci, następujące zaś aż do jedenastego ciągiem po sobie sprawował: na reszcie wiele razy ofiarowanych sobie, przyjąć niechciał, dopiero po siedemnaście lat przeciągu dwunastym razem został konsulem, i znowu w parę lat sam z własnéj woli trzynastego się postarał, aby okryty naywyższym urzędem Kaja i Luciusza Synów swoich młodych, pod swoim przewodnictwem na rynek wprowadził. Pięć pośrednich konsulatów swoich, to jest: od szóstego do jedynastego po roku odbywał: insze zaś niesprawił jak po dziewięć, sześć, cztery lub trzy miesiące: a szczególniéj drugi przez kilka godzin tylko: bo zasiadłszy rano pierwszego Stycznia na Kapitolium przez trochę czasu urzędowe krzesło, wkrótce odszedł, zastępcę na swe miejsce wyznaczwszy: ani wszystkich ich w Rzymie dostąpił, ale czwarty Konsulat w Azyi, piąty będąc na wyspie Samos: a ósmy i dziewiąty w Tarragonie (29.) bawiąc.

XXVII. Dziesięć lat dla urzędzenia rzeczypospolitéj sprawował tryumwirat, na którym opierał się długo zaiste kolegom, aby nierobiono proskrypcyi, ale gdy się zaczęła, obu w surowości przeszedł. Tamci bowiem często dla wielu osób dali się przez przy-

et preces exorabilibus, solus magnopere contendit, ne cui parceretur: proscripsitque etiam C. Toranium tutorem suum, eundemque collegam patris sui Octavii in aedilitate. Junius Saturninus hoc amplius tradit. Quum, peracta proscriptione, M. Lepidus in Senatu excusasset praeterita, et spem clementiae in posterum fecisset, quoniam satis poenarum exactum esset: hunc e diverso professum, ita modum se proscribendi statuisset, ut omnia sibi reliquerit libera: in cujus tamen pertinaciae poenitentiam, postea T. Junium Philopoemenem, quod patronum suum proscriptum celasse olim diceretur, equestri dignitate honoravit. In eadem hac potestate multiplici flagavit invidia. Nam et Pinarium equitem Romanum, quum, concionante se, admissa turba paganorum apud milites subscribere quaedam animadvertisset, curiosum ac speculatorem ratus, coram confodi imperavit: et Tedium Afrum, consulem designatum, quia factum quoddam suum maligno sermone carpsisset, tantis conterruit minis, ut is se praecipitaverit. Et Q. Gallium, praetorem, in officio salutationis, tabellas duplices veste tectas tenentem, suspicatus gladium oculere, nec quidquam statim, ne aliud inveniretur, ausus inquirere, paulo post per centuriones et milites raptum e tribunali, servilem in modum torsit: ac fatentem nihil, jussit occidi, prius oculis ejus sua manu effossis: quem tamen scribit, colloquio petito, insidiatum sibi, conjectumque a se in custodiam, deinde, urbe interdicta, dimissum, naufragio vel latronum insidiis periisse. Tribunitiam potestatem perpetuam recepit: in qua
semel

przyjacielstwo i prośby ubłagać, ten sam usilnie nastawał aby nikomu nieprzepuszczono: jakoż nawet Toraniego opiekuna swego, i towarzysza w edylostwie z Oktawiuszem oycem swoim za wywołańca ogłosił. To jeszcze więcéy Junius Saturninus o nim podaje: iż gdy Lepid w senacie wymówkami przeszłe rzeczy łagodził, i nadzieję łaskawości na dal tuszył, ponieważ dosyć się już nakarano; ten przeciwnie dał się słyszeć, iż żadnemi opisami wiązać się niemyśli, zupełną wolność ścigania nieprzyjaźnych sobie zachowując: musiał się jednak w téy zaciętości potym postrzedz, gdy Juniusza Filopemena, iż patrona swego za wywołańca wpisanego niegdys przechował, szlachectwem zaszczycił. Przy tey tedy tryumwiroskiéy władzy wieloraką ściągnął na siebie nienawiść. Mówiąc raz publicznie do woyska, przy tłumie przypuszczonym wieśniaków; gdy postrzegł iż Pinaryusz szlachcic Rzymski coś sobie pisał, wzięwszy go za postrzegacza i śpiega w oczach swoich zabić kazał. Tediusa Afra wyznaczonego na konsula, iż jakowys postępek jego złośliwym językiem szarpnął, takimi przegrozkami' zastraszył, iż sam sobie śmierć zadał. A Kwintus Gallus Pretor przyszedłszy z powitaniem (30.) iż papiery za suknią schowane trzymał, popadł w podeyrzenie jakoby puinał ukrywał, więc nieśmiejąc trząść go zaraz, aby się co inszego nieznalazło, wkrótce setników z żołnierzami nastawszy porwać go z krzesła sądowego, na mękach jak niewolnika dręczyć, a do niczego się nieprzyznającego zabić kazał, wprzód własną ręką oczy mu wyłupiwszy. Wszakże sam o nim napisał jednak, że go-

semel atque iterum per singula lustra collegam sibi cooptavit. Recepit et morum legumque regimen aequè perpetuum, quo jure, quamquam sine censurae honore, censum tamen populi ter egit: primum ac tertium cum collega, medium solus.

XXVIII. De reddenda Republica bis cogitavit: primo post oppressum statim Antonium, memor, objectum ab eo sibi saepius, quasi per ipsum staret, ne redderetur; ac rursus, taedio diuturnae valetudinis; quum etiam magistratibus ac Senatu domum accitis rationarium imperii tradidit. Sed reputans, et se privatum non sine periculo fore, et illam plurimum arbitrio temere committi, in retinenda perseveravit: dubium, eventu meliore, an voluntate. Quam voluntatem quum prae se identidem ferret, quodam etiam edicto his verbis testatus est: *Ita mihi salvam ac sospitem rempublicam sistere in sua sede liceat, atque ejus rei fructum percipere, quem peto, ut optimi status auctor dicar: et moriens ut feram mecum spem, mansura in vestigio suo fundamenta Reipublicae, quae jecero.* Fecitque ipse se competentem voti, nisus omni modo, ne quem novi status poeniteret. Urbem neque pro majestate imperii ornatam et inundationibus incendiisque obnoxiam, excoluit adeo, ut jure sit gloriatus, marmoream se relinquere, quam latericiam accepisset. Tu-
tam

dząc na życie jego rozmówienia się żądał, zaczynam pod straż oddany nareszcie z Rzymu wypędzony, czy na morzu w burzy, czy niby z łotrowskiéj ręki, zginął. Trybunowską władzę na zawsze sobie przybrał, dwa razy tylko kolegę co lat pięć dobrawszy: również wieczyście urząd czuwania nad obyczajami i prawami piastował, lubo bez tytułu cenzorskiego; jednak popis ludu trzy razy odbył, piérwszy i trzeci z kolegą, drugi raz, sam tylko.

XXVIII. Po dwakroć rząd republikański przywrócić zamysłał, naprzód zaraz po zgnębieniu Antoniego, pamiętając, iż mu często wyrzucał, że od niego samego zależało, aby był powrócony: powtórnie gdy długą znękany chorobą przyzwawszy nawet urzędników i senat do siebie, opis stanu rzymskiego państwa podawał. Ale rozważywszy, że i sam prywatnym zostawszy nie będzie bezpiecznym, i rzeczpospolita zostanie niebacznie w wielu poruczona rękach; zatrzymał przy sobie władzę: tu wątpliwa, czy z lepszym to byłoby skutkiem, czy też piérwsza chęć jego lepsza była. Jakoż tę dobrą chęć swoją często-kroć wyrażał, a kiedyś nawet i w edykcie w tych słowach oświadczył. *Obym tak mógł rzeczpospolitę bezpieczną i szczęśliwą ugruntować, i owocu prac moich używać, jak pragnę, twórcą naylepszej jéj doli bydz̄ zwany, i umierając ponieść z sobą tę nadzieję, iż zostawać będzie oparta na niewzruszonych zasadach, które założyę.* I doszedł celu życzeń, usiłując wszelkim sposobem, aby nikt na nowy stan rzeczy niesarkał. Rzym dotąd w miarę wielkości państwa mniéj ozdobny, na zalewy i pożary wysta-

tam vero, quantum provideri humana ratione potuit, etiam in posterum praestitit.

XXIX. Publica opera plurima extruxit; in quibus vel praecipua, Forum cum aede Martis Ultoris, templum Apollinis in Palatio, aedem Tonantis Jovis in Capitolio. Fori extruendi causa fuit hominum et judiciorum multitudo, quae videbatur, non sufficientibus duobus, etiam tertio indigere. Itaque festinantius, necdum perfecta Martis aede, publicatum est cautumque, ut separatim in eo publica judicia, et sortitiones judicum fierent. Aedem Marti, bello Philippensi, pro ultione paterna, suscepto, voverat. Sanxit ergo, ut de bellis triumphisque hic consuleretur Senatus; provincias cum imperio petituri hinc deducerentur, quique victores redissent, huc insignia triumphorum inferrent. Templum Apollinis in ea parte Palatinae domus excitavit, quam, fulmine ictam, desiderari a Deo haruspices pronuntiabant. Addidit porticus cum bibliotheca Latina Graecaque; quo loco jam senior saepe etiam Senatum habuit, decuriasque judicum recognovit. Tonanti Jovi aedem consecravit, liberatus periculo, quum expeditione Cantabrica per nocturnum iter lecticam ejus fulgur praestrinxisset, servumque praelucentem exanimasset. Quaedam etiam opera, sub nomine alieno, nepotum scilicet et uxoris sororisque fecit: ut porticum basilicamque Caji et Lucii: item porticus Liviae et Octaviae, theatrumque Marcelli. Sed et caeteros principes viros saepe hortatus est, ut, pro
facul-

wiony; tak przyozdobił, iż słuszne miał chęć się prawo, że zastawszy go z gliny, marmurowym zostawił: ubespeczył go zaś tyle i na dal, ile tylko rozum ludzki mógł zdołać.

XXIX. Wiele gmachów publicznych wystawił, z których te znaczniejsze: Rynek ze świątynią Marsa mściciela, kościół Appollina na Palatynie, świątynię Jowisza piorunującego na Kapitolu. Przyczyną było do zrobienia nowego rynku, mnóstwo ludzi i sądów, iż się zdawało, że dwa nawet dawniejsze niewystarczają aż trzeciego potrzeba: a tak prędko był otworzony niż świątynię Marsa dokończono, i obwarowano aby na nim oddzielnie sądy publiczne, i wybory sędziów przez losy odbywane były. Świątynię Marsowi ślubował wystawić pod czas Filippińskiéj wojny podjętéj na pomśczenie się za oycę: uchwalił więc aby w niéj senat o woynach i tryumfach radził: także aby na prowincye z władzą hetmańską wybierający się z niéj wyjeżdżali, i tamże znaki tryumfalne składali. Kościół Apollinowi w tém miejscu Palatyńskiéj góry zbudował, gdzie był piorun uderzył, a wróżbici stąd żądanie o to Bożka wytłumaczyli. Dodał przy nim wspaniałą galeryę na łacińską i grecką bibliotekę, gdzie już w podeszłym wieku częstokroć senat zwoływał, i trybunały sądownicze przeglądał. Do wystawienia świątyni Jowiszowi piorunującemu było mu powodem szczęśliwe uycie niebespieczeństwa, kiedy na wyprawie przeciw Kantabrom w nocnéj podróży piorun lektkę mu rozłupał i przewodnika z pochodnią ubił. Niektóre też gmachy pod cudzym imieniem, to jest

żony,

facultate quisque, monumentis, vel novis, vel re-
fectis et excultis, urbem adornarent. Multaque a
multis exstructa sunt: sicut a Marcio Philippo aedes
Herculis Musarum: a L. Cornificio aedes Dianae: ab
Asinio Pollione atrium Libertatis: a Munatio Planco
aedes Saturni: a Cornelio Balbo theatrum: a Statilio
Tauro amphitheatrum: a M. vero Agrippa complura
et egregia.

XXX. Spatium urbis in regiones vicosque divi-
sit: instituitque, ut illas annui magistratus sortito
tuerentur, hos magistri e plebe cujusque viciniae
electi. Adversus incendia excubias nocturnas vigiles-
que commentus est. Ad coercendas inundationes,
alveum Tiberis laxavit ac repurgavit, completum
olim ruderibus et aedificiorum prolapsionibus coar-
tatum. Quo autem facilius undique urbs adiretur,
desumpta sibi Flaminia via, Arimino tenus munien-
da, reliquas triumphalibus viris ex manubiali pecu-
nia sternendas, distribuit. Aedes sacras, vetustate
collapsas, aut incendio absumptas, refecit: easque et
caeteras opulentissimis donis adoravit: utpote qui in
cellam Capitolini Jovis sedecim millia pondo auri,
gemmasque ac margaritas, quingenties H. S. una
donatione contulerit.

żony, siostry i wnuków, powystawiał: jako to pałac i galerye Lucyusza i Kaja, Kruźganki Liwii i Oktawii, teatr Marcella. Lecz nietylko sam, ale i innych pierwszych panów często zachęcał, aby każdy według możliwości swéy nowemi pomnikami, lub dawnemi odnowionemi Rzym przyozdabiali: i wiele od wielu jest wystawionych; jako to, od Marcjusza Filipa świątynia Herkulesa Muzów, od Kornifika świątynia Dyany, od Aziniusza Polliona przysiołek wolności, od Munucyusza Planka świątynia Saturna, teatr od Kornelego Balba, amfiteatr od Statyliusza Taura, a od Agryppy (31.) wiele i przepysznych gmachów.

XXX. Rozległość całą Rzymu podzielił na dzielnice i pierzeje (32.) i ustanowił aby mieli nad temi dozór urzędnicy corocznie losowani, nad temi zaś dozorczy z gminu każdego okręgu wybrani: ku zabezpieczeniu pożarom postanowił warty i straże nocne, dla zabezpieczenia od wylewów wyczyścił koryto Tybru zdawna gruzami i zwaliskami domów zamulone. Aby zaś łatwiej zewsząd przystęp był do Rzymu, drogę Flamińską aż do Aryminu (33.) naprawił, a insze drogi rozdał wodzom odprawującym triumfy do wybrukowania za pieniądze z łupów wojennych uzyskane. Dźwignął także wiele starością podupadłych lub pożarem zniszczonych kościołów, a te i insze hojnemi ubogacił dary: jak na przykład do samej świątynicy Jowisza Kapitołskiego nadał sześćnaście tysięcy funtów złota, (34.) a na pięćdziesiąt milionów sestercyów (35.) w perłach i kamieniach drogich.

XXXI. Postquam vero pontificatum maximum, quem nunquam vivo Lepido auferre sustinuerat, mortuo demum suscepit, quidquid fatidicorum librorum, Graeci Latiniq̄ generis, nullis vel parum idoneis auctoribus, vulgo ferebatur, supra duo milia, contracta undique, cremavit; ac solos retinuit Sibyllinos: hos quoque, delectu habito: condiditque duobus forulis auratis, sub Palatini Apollinis basi. Annum a D. Julio ordinatum, sed postea negligentia conturbatum atque confusum, rursus ad pristinam rationem redegit; in cujus ordinatione Sextilem mensem e suo cognomine nuncupavit, magis, quam Septembrem, quo erat natus: quia hoc sibi et primus consulatus, et insignes victoriae obtigissent. Sacerdotum et numerum et dignitatem, sed et commoda, auxit: praecipue Vestalium Virginum. Quumque in demortuae locum aliam capi oporteret, ambirentque multi, ne filias in sortem darent; adjuravit, si cujusquam neptium suarum competeret aetas, oblaturum se fuisse eam. Nonnulla etiam ex antiquis caerimoniis, paullatim abolita, restituit: ut Salutis augurium, Diale flaminium, sacrum Lupercale, ludos seculares, et compitalicios. Lupercalibus vetuit currere imberbes: item secularibus ludis juvenes utriusque sexus prohibuit ullum nocturnum spectaculum frequentare, nisi cum aliquo majore natu propinquorum. Compitales Lares ornari bis anno instituit, vernis floribus et aestivis. Proximum a Diis immortalibus honorem memoriae ducum praestitit, qui imperium populi Romani ex minimo maximum reddidissent. Itaque et opera cujusque manen-

XXXI. Skoro zaś po śmierci Lepida przybrał sobie Arcykapłaństwo, które nigdy żyjącemu odebrać niechciał, kazał spalić co tylko było ksiąg prorockich w greckim i łacińskim języku autorów niewiadomych, lub mało wartych, zebrawszy ich zewsząd więcej niż dwa tysiące: same tylko zachował księgi Sybillińskie, i to co wyborniejsze, które w dwóch wyłożonych skrzyniach pod podstawą posągu Apollina na Palatynie złożyć kazał. Kalendarz od Juliusza Cezara urządzony, lecz potem przez niedbałość pomieszany i mylny, do pierwszego znowu porządku zwrócił; przy tém urządzeniu miesiąc szósty (56.) imieniem swoim przezwał, przełożywszy nad wrzesień w którym się urodził, bo w tamtym go i najpierwszy konsulat i najznaczniejsze zwycięstwa spotkały. Stan duchowny w liczbie, godnościach i dochodach pomnożył, osobliwie dziewice Westalskie: i gdy na miejsce umarłej trzeba było inną wybrać, a zabiegało wielu by na ich córki los niepadł, zaklinał się August, że sam z wnuczek swoich, gdyby w stosownym wieku (57. a.) która była, chętnieby ją poświęcił. Niektóre także dawne obrządki powoli zarzucone przywrócił, jako to wieszczby ocalenia, (57. b.) kapłaństwo Jowisza, ofiarę Luperkalską, igrzyska stoletnie, i na cześć domowych bożków. (58.) Zabronił biegania niedorośłym młodzikom na Luperkalskich świętach: toż na igrzyskach stoletnich, zakazał młodzieży płci obojey uczęszczać na widowiska nocne bez kogo starszego z krewnych: a domowe bożki dwa razy na rok kazał wieńczyć kwiatami wiosennemi i letniemi. Po czci Bogom nie-

śmier-

manentibus titulis, restituit: et statuas omnium, triumphali effigie, in utraque Fori sui porticu, dedicavit, professus edicto, *commentum id se, ut, illorum velut ad exemplar, et ipse, dum viveret, et insequentium aetatum principes exigerentur a civibus.* Pompeji quoque statuam, contra theatri ejus regiam, marmoreo Jano superposuit, translata e curia, in qua C. Caesar fuerat occisus.

XXXII. Pleraque pessimi exempli correxit, quae, in perniciem publicam, aut ex consuetudine licentiaeque bellorum civilium duraverant, aut per pacem etiam exstiterant. Nam et grassatorum plurimi palam se ferebant, succincti ferro, quasi tuendi sui causa; et capti per agros viatores sine discrimine, liberi, servique, ergastulis possessorum suppressantur: et plurimae factiones, titulo collegii novi, ad nullius non facinoris societatem coibant. Igitur grassatores, dispositis per opportuna loca stationibus, inhibuit: ergastula recognovit; collegia, praeter antiqua et legitima, dissolvit; tabulas veterum aerarii debitorum, vel praecipuam calumniandi materiam, excussit. Loca in urbe publica, juris ambigui, possessoribus adjudicavit. Diuturnorum reorum, et ex quorum sordibus nihil aliud quam voluptas inimicis quaereretur, nomina abolevit: conditione proposita, ut, si quem quis repetere vellet, par periculum

śmiertelnym okazywał cześć dla wodzów, co państwo rzymskie od najniższego do najwyższego podnieśli stopnia: a tak i pomniki któregokolwiek, zostawiwszy napisy poodnawiał, i posągi wszystkich w triumfalnéj postaci na obu krążgankach rynku swego uroczyście poustawiał; ogłaszając edyktem iż, *celem przedsięwzięcia tego było, aby wystawić wzory na przykład, czego obywatele wyciągać mają i po nim pókiży żył, i po monarchach w następnych czasach.* Posąg także Pompeja, z mieysca obrad gdzie był Cezar zabity przenieść, i przeciw pałacu przy teatrze jego na bramie marmurowéj ustawić kazał.

XXXII. Wiele złego, co się na nieszczęście publiczne, albo przez nałóg, lub wyuzdaną swawolę za wojen domowych wkradło i w czasie pokoju nawet trwało, wykorzenił August. Ponieważ i kupy opryszczków uwijały się jawnie uzbrojone orężem, pod pozorem własnéj obrony; i po prywatnych wiejskich turmach jęczeli bez różnicy stanu porywani po drogach podróźni, i namnożyły się pod tytułem nowych zgromadzeń liczne łotrowskie towarzystwa na wszelkie rozpasane niecnoty. Więc rozstawionemi po niebezpieczniejszych przesmykach strażami robóyników powściągnął, przetrząsł prywatne więzienia, (39.) wszelkie nowe zgromadzenia oprócz starych a użytecznych porozpuszczał: dawne pretensye skarbu do różnych dłużników, jako źródło wielu prześladowań, popalił. Possesye w Rzymie do których skarb publiczny wątpliwe miał prawo, posiadaczom przysądził. Z oskarżonych od dawna za długi,

riculum poenae subiret. Ne quod autem maleficium negotiumve impunitate vel mora elaberetur, triginta amplius dies, qui honorariis ludis occupabantur, actui rerum accomodavit. Ad tres judicum decurias quartam addidit, ex inferiore censu, quae ducenariorum vocaretur judicaretque de levioribus summis. Judices a vicesimo aetatis anno allegit, id est, quinquennio maturius, quam solebant. Ac plerisque judicandi munus detrectantibus, vix concessit, ut singulis decuriis, per vices, annua vacatio esset; et ut solitae agi Novembri ac Decembri mense res omitterentur.

XXXIII. Ipse jus dixit adsidue, et in noctem nonnunquam: si parum corpore valeret, lectica pro tribunali collocata, vel etiam domi, cubans. Dixit autem jus, non diligentia modo summa, sed et lenitate; siquidem manifesti parricidii reum, ne culeo insueretur, quod non nisi confessi afficiuntur hac poena, ita fertur interrogasse: *Certe patrem tuum non occidisti?* Et quum de falso testamento ageretur, omnesque signatores lege Cornelia tenerentur, non tantum duas tabellas, damnatoriam et absolutoriam, simul cognoscentibus dedit, sed tertiam quoque, qua ignosceretur iis, quos fraude ad signandum vel errore inductos, constitisset. Appellatio-

długi, z których uwięzienia długiego uciecha tylko nieprzyjaciołom wynikała, poznosił długi takie, z dołożonym warunkiem, iż jeżeli na kogo kto ponowić zechce skargę, karze odwetu podlegnie. Izby zaś ani występki płazem, ani sprawa jaka w odwołkę nieposzła; więcéy niż trzydzieści dni sądownictwu przydał, trawionych przedtym przez sądy, na pauzach, na igrzyskach dla zaszczytu przez prywatne osoby dawanych. Dodał jeszcze do trzech dziesiątków, sędziów, czwarty z pośledniejszego popisu, tych sędziów, dwusetnemi zwano, że sądzili sprawy o pomniejsze summy. Na sędziów w trzydziestym roku wieku wybierać dopuścił, to jest; pięć lat przedzém niż zwyczajno było. A gdy wielu wzbraniało się od obowiązku sędziowskiego, więc ledwo pozwolił każdemu dziesiątkowi kolejną roczną limitę, tudzież żeby sprawy w miesiącach Listopadzie i Grudniu zawieszane były.

XXXIII. Sam na sądach pilnie, niekiedy i ku nocy dosiadywał, w słabości w lektyce na sądach postawioném, lub w domu leżąc sądy odbywał: a to zaś nie tylko z największą pilnością, ale i łagodnością: ponieważ jawnego oycobóycę, aby w worze nie był zaszyty (40.) (którą karę po dobrowolném tylko wyznaniu można było naznaczyć,) tak mówią zapytywał się: *Wszakże oycy twego niezabiłeś?* Toż gdy raz szło o sfalszowanie testamentu, a wszyscy podpisani na nim surowym prawem Kornelego zagrożeni byli; August do dwóch tabliczek, karzącém i uwalniającém (41.) trzecią zasiadającym sędziom przyłączył *rozeznawającą*, iżali przez błąd lub pod-

stęp

nes quotannis, urbanorum quidem litigatorum, praefecto delegavit urbis, at provincialium, consularibus viris, quos singulos cujusque provinciae negotiis praeposuisset.

XXXIV. Leges retractavit, et quasdam ex integro sanxit: ut sumptuariam, et de adulteriis, et de pudicitia, de ambitu, de maritandis ordinibus. Hanc quum aliquanto severius quam caeteras, emendasset, prae tumultu recusantium perferre non potuit: nisi adempta demum lenitave parte poenarum, et vacatione triennii data auctisque praemiis. Sic quoque abolitionem ejus, publico spectaculo pertinaciter postulante equite, accitos Germanici liberos, receptosque partim ad se, partim in patris gremium, ostentavit; manu vultuque significans, ne gravarentur imitari juvenis exemplum. Quumque etiam, immaturitate sponsarum, et matrimoniorum crebra mutatione, vim legis eludi sentiret, tempus sponsas habendi coarcavit, divortiis modum imposuit.

XXXV. Senatorum affluentem numerum, deformi et incondita turba, (erant enim super mille, et quidam indignissimi, et post necem Caesaris per gratiam et praemium allecti, quos *Orcinos* vulgus vocabat) ad modum pristinum, et splendorem redegit, duabus lectionibus; prima, ipsorum arbitratu, qua vir virum legit: secunda, suo et Agrippae. Quo tempore existimatur lorica sub veste munitus ferroque cinctus praesedissee, decem valentissimis senatorii

step jaki do podpisu wciągnięci niebyli. We wszystkich sporach w Rzymie naznaczył apellacye do Pretora rzymskiego; a na prowincyach do konsularnych mężów (42. a.) na mieycu zarządzających.

XXXIV. Prawa niektóre August poprawił, niektóre nowe zatwierdził: jako to na zbytki, na cudzołóstwa, bezwstydy, zabiegi o urzędy, i na bezżeństwo w różnych stanach. W tym ostatnim surowiey niż w inszych nastawał; lecz dla wielości opie-rających się niemógł nic dokazać, aż nareszcie za złagodzeniem w części kar, daniem do trzech lat frysztu, i pomnożeniem nagród, więcéy dokazał. Mimo to o zniesienie prawa tego uporczywie na publicznym widowisku dopraszało się rycerstwo; August przyzwawszy do siebie dzieci Germanika, i pobrawszy na łono swoje i ich oyca, okazywał one, ręką i twarzą oznajmując, aby za uciążliwość niemiano iść za przykładem młodego Germanika. (42. b.) A kiedy postrzegł, iż poymowaniem zbyt młodych małżonek, i często zmianą małżeństw cel prawa zawodzono, lata ślubu dla oblubienic przepisał, (45.) i tryb rozwodów obostrzył (44.)

XXXV. Senatorów liczbę zbyteczną, przez szpe-tny bez braku natłok (było bowiem więcéy tysięcy, niektórzy nayniegodnieysi, a po zabiciu Cezara, przez łaskę lub zapłatę wciśnięci, od gminu pogroboweni zwani) do dawnego świetności stanu przywrócił, dwojakim wyborem; naprzód przez samychże senatorów jeden drugiego mianując, powtóre przez siebie i Agryppę: i w tym to czasie domysł iest, że pancierz nosił pod suknią, przy pałaszu na radę zasiadał,

rii ordinis amicis sellam suam circumstantibus. Cordus Cremutius scribit, ne admissum quidem tunc quemquam senatorum, nisi solum, et praetentato sinu. Quosdam ad excusandi se verecundiam compulit: servavitque etiam excusantibus insigne vestis et spectandi in orchestra epulandique publice jus. Quo autem lecti probatique, et religiosius, et minore molestia, senatoria munera fungerentur, sanxit, ut prius, quam consideret quisque, thure ac mero supplicaret, apud aram ejus dei, in cujus templo coiretur; et ne plus, quam bis in mense, legitimus Senatus ageretur, Kalendis et Idibus: neve Septembri Octobrive mense ullos adesse alios necesse esset, quam sorte ductos, per quorum numerum decreta confici possent: sibi que instituit consilia sortiri semestria, cum quibus de negotiis ad frequentem Senatum referendis ante tractaret. Sententias de majore negotio, non more, atque ordine, sed, prout libuisset, perrogabat: ut perinde quisque animum intenderet, ac si censendum magis quam assentiendum esset.

XXXVI. Auctor et aliarum rerum fuit, in quibus, ne acta Senatus publicarentur: ne magistratus, deposito honore, statim in provincias mitterentur: ut proconsulibus, ad mulos et tabernacula, quae publice locari solebant, certa pecunia constitueretur: ut cura
aerarii

siadał, i dziesięcią najwaleczniejszymi senatorami z przyjaciół swoich, krzesło swoje obtaczał. A Kordus Kremucyusz pisze, że w tenczas do niego pojedynczo tylko przypuszczano senatorów, i to wprzód zrewidowanych. Niektórych z takich senatorów przynaglił, że się sami wymowili z urzędu senatorskiego, i tak wymawiającym się zostawił przy nich znaki nawet senatorskie, dozwolił starszego miejsca (45.) na widowiskach, i na bankietach publicznych. Aby zaś tak przebrany i potwierdzonym, szanowniejszy oraz lżeyszy urząd senatorski zrobić; postanowił, iżby każdy przed zasiadaniem błagalną czynił ofiarę z kadzidła i wina przed ołtarzem tego bożka, w któregoby się kościele senat zbierał; tudzież żeby niewiecy jak dwa razy w miesiąc na początku i w środku zwyczajne obrady senatu odbywały się: w Wrześniu zaś i Październiku, (46.) żeby niebyli potrzebni insi do zasiadania, tylko losem wyciągnięci, w liczbie potrzebny do podpisywania dekretów; a dla siebie porobił rady nadworne co pół roku przez losy się odmieniające, z którymi sprawy do całego senatu iść mające wprzód roztrząsał. W sprawie ważniejszej, zbierał głosy nie podług zwyczaju i porządku, ale jak mu się podobało, ażeby każdy tak natężył umysł, jak gdyby miał piętwszy zdanie swoje otwierać, a nie na cudze zezwalać.

XXXVI. Był jeszcze i inszych odmian sprawcą: jako to, aby się akta senatu nieogłaszały, aby urzędnicy skończywszy obowiązek, (47) zaraz na prowincye wysyłani niebyli, aby prokonsulom zamiast mułów i namiotów, których przez licytacją

aerarii a quaestoribus urbanis ad praetorios praetoresve transiret: ut contumviralem hastam, quam quaestura functi consueverant cogere, decemviri cogere.

XXXVII. Quoque plures partem administrandae Reipublicae caperent, nova officia excogitavit: curam operum publicorum, viarum, aquarum, alvei Tiberis, frumenti populo dividundi, praefecturam urbis, Triumviratum legendi Senatus, et alterum recognoscendi turmas equitum, quotiescumque opus esset. Censores, creari desitos, longo intervallo creavit: numerum praetorum auxit. Exegit etiam, ut quoties sibi consulatus daretur, binos, pro singulis, collegas haberet: nec obtinuit, reclamantibus cunctis, satis majestatem ejus imminui, quod honorem eum non solus, sed cum altero, gereret.

XXXVIII. Nec parcior in bellica virtute honoranda, super triginta ducibus justos triumphos, et aliquanto pluribus triumphalia ornamenta decernenda curavit. Liberis senatorum, quo celerius Reipublicae adsuescerent, protinus virilem togam, latum clavum inducere, et curiae interesse, permisit: militiamque auspiciantibus non tribunatum modo legionum, sed et praefecturas alarum dedit: ac, ne quis expertus castrorum esset, binos plerumque lati-clavios praeposuit singulis alis. Equitum turmas frequenter recognovit, post longam intercapedinem
redu-

publiczną dostarczano, pewną ilość pieniędzy postanowiono, ażeby dozór skarbu od kwestorów rzymskich, do pretorów i expretorów był przeniesiony, aby zwoływanie stumężowskich sądów, nie zaszczyconym kwesturą służyło odtąd, ale dziesięciu mężom. (48.)

XXXVII. Aby zaś więcéy osób do udziału rządu publicznego należało, nowe urzędy powymyślał: jako to, dozór nad robotami publicznemi, drogami, wodami, nad korytem Tybru, dozór nad rozdzielaniem między lud zboża, gubernatorstwo stolicy, tryumwiraty jeden dla obierania senatu, drugi na przeglądanie rot jezdnych ileby razy potrzeba było. Cenзорów przez długi ciąg czasu nieobieranych potworzył, liczbę pretorów pomnożył. Wymagał też aby, ile razy konsulat będzie mu dany, zamiast jednego, dwóch miał kolegów, czego nieotrzymał, bo wszyscy okrzykneli, iż dosyć majestatowi jego pańskiemu nymy, że urząd ten i tak nie sam, lecz z drugim sprawował.

XXXVIII. Równie hojny w nadaniu zaszczytu mężstwu wojennemu, sprawił że więcéy trzydziestu wodzom, zupełne tryumfy, a jeszcze większey liczbie tryumfalne ozdoby przysądzono. Dzieciom senatorskim, aby prędzey do spraw rzeczypospolitey przywykali, zaraz z suknią mężką szatę ze znakami senatorskiemi dozwolił przybierać, i w senacie przebywać: a takimże w stanie wojskowym szukającym szczęścia, nietylko oficerstwa w półkach, ale i dowództwa nad półkami jazdy dawał, a czasem po dwóch ich na ten jeden urząd naznaczał, aby który bez

reducto more transvectionis. Sed neque detrahi quemquam, in transvehendo, ab accusatore passus est, quod fieri solebat; et senio, vel aliqua corporis labe, insignibus permisit, praemisso in ordine equo, ad respondendum, quoties citarentur, pedibus venire: mox reddendi equi gratiam fecit eis, qui majores annorum quinque et triginta retinere eum nollent.

XXXIX. Impetratisque a Senatu decem adjutoribus unumquemque equitum rationem vitae reddere coëgit: atque ex improbatis alios poena, alios ignominia notavit: plures admonitione, sed varia. Lenissimum genus admonitionis fuit traditio coram pugillarium, quos taciti et ibidem statim legerent. Notavitque aliquos, quod pecunias levioribus usuris mutuati graviore foenore collocassent.

XL. Comitiiis tribunitiis, si deessent candidati senatores, ex equitibus Romanis creavit: ita, ut, potestate transacta, in utro vellent ordine, manerent. Quum autem plerique equitum, attrito bellis civilibus patrimonio, spectare ludos e quatuordecim non auderent, metu poenae theatralis; pronuntiavit, non teneri ea, quibus ipsis, parentibusve, equester census unquam fuisset. Populi recensum vicatim egit: ac, ne plebs frumentationum caussa frequentius a negotiis avocaretur, ter in annum, quaternum mensium tesserarum dare destinavit: sed desi-

de-

wprawy w obrotach wojskowych niezostał. Często roty u jazdy przeglądał, przywróciwszy zwyczaj długo zaniechany: przeciągania ich publicznie, lecz pod ten czas niedopuszczał żadnego zatrzymania od jakiegokolwiek oskarżyciela, jak się to dziać zwykło było: a niesposobnym przez starość lub jaką ciała ułomność, pozwolił, aby, (posławszy w szeregi konia swego) sami do odpowiedzi ile razy by wezwani byli pieszo się stawili: także łaskawie dozwolił oddać konia tym, którzy starsi niż trzydzieści pięć lat, niechcieli go utrzymywać na służbie.

XXXIX. Otrzymawszy z senatu dziesięciu pomocników, każdego jeźdca do zdania sprawy z życia przynaglił: a nagannyh, innych karą, inszych hańbą karał, wielu napomnieniem lecz w rozmaitym sposobie. Naylepszy był rodzaj napomnienia, podanie im w obec, artykułów wojskowych, aby je w milczeniu i tamże zaraz przeczytali: a nayohydliwszy na niektórych tych, co pieniądze z większą lichwą rozpożyczali, niż sami zaciągneli.

XL. Jeżeli na seymie trybuńskim niebyło kandydatów, senatorów ze szlachty rzymskiéy robił: a to tak, iż po skończonéy funkcyi, w którymkolwiek chcieli stanie zostawali. Gdy zaś wielu, że szlachty wyzuci za woyny domowéy z majątku, patrzeć na igrzyskach z miéysc (49.) szlachcie wyznaczonych nieśmieli, dla bojaźni kary o teatrach przepisanéy; tedy ogłosił, iż ona bynaymniéy niestosuje się do tych, którzy sami lub przez rodziców swoich w poczet szlachty dostatniéy zapisani kiedy byli. Zliczenie ludu rzymskiego ulicami zrobił: i by gmin z
przy-

deranti consuetudinem veterem concessit rursus, ut sui cujusque mensis acciperet. Comitiorum quoque pristinum jus reduxit; ac, multiplici poena coërcito ambitu, Fabianis et Scaptiensibus, tribulibus suis, die comitiorum, ne quid a quoquam candidato desiderarent, singula millia numum a se dividebat. Magni praeterea existimans, sincerum atque ab omni colluvione peregrini ac servilis sanguinis incorruptum servare populum: et civitatem Romanam parçissime dedit, et manumittendi modum terminavit. Tiberio, pro cliente Graeco petenti, rescripsit, *Non aliter se daturum, quam si praesens sibi persuasisset, quam justas petendi causas haberet.* Et Liviae, pro quodam tributario Gallo roganti, civitatem negavit, immunitatem obtulit: affirmans, *Se facilius passurum, fisco detrahi aliquid, quam civitatis Romanae vulgari honorem.* Servos, non contentus, multis difficultatibus a libertate et multo pluribus a libertate justa removisse: quum et de numero et de conditione ac differentia eorum, qui manumitterentur, curiose cavisset: hoc quoque adjecit, ne vinctus unquam tortusve quis ullo libertatis genere civitatem adipisceretur. Etiam habitum, vestitumque pristinum reducere studuit. Ac visa quondam pro concione pullatorum turba, indignabundus, et clamitans, *En, ait,*

Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.

Negotium aedilibus dedit, ne quem posthac paterentur in Foro Circove, nisi positis lacernis, togatum consistere.

przyczyny rozdawania zboża za często od zatrudnień się nieodrywał, przeznaczył aby trzy razy na rok co cztery miesiące assygnacye (do spichrzów publicznych) dawać; atoli kto był za dawnym zwyczajem, pozwolił znowu aby swoje co miesiąc odbierał. Prawo dawne seymowania przywrócił, i kary pomnożył na zakupowanie kresek, a w dwóch pokoleniach swoich Fabiańskim i Skapcyeńskim w dniu seymu, ażeby nikt nic od którego kandydata nie żądał, po tysiącu (50.) nummów na głowę rozdziałał. Oprócz tego mając August za wielką rzecz zachowywać plemię ludu rzymskiego czyste, i nieskażone, od wszelkiego pomieszania krwi obcych przybylców i niewolniczey; obywatelstwo rzymskie bardzo rzadko dawał, i tryb wyzwalania niewolników ograniczył. Tyberiuszowi proszącemu o to za jednym Grekiem odpisał; *iz inaczey nie da, az go sam osobiście o słusznych do tego powodach przekona.* I Liwii za jakimś lennikiem Gallem proszącę, obywatelstwa odmówił, a wolność od podatku nadał: mówiąc, że *woli aby co skarbowi ubyło, niż zaszczyt obywatelstwa rzymskiego spospolitować.* Nieprzystając na porobieniu wielu trudności do prostego wyzwolenia, a jeszcze więcéy do nadania zupełną prawną wolnością (51.) pilnie opisując liczbę, stan, i różnice, zyskujących wolność; to także dodał, iż ktoby kiedykolwiek więziony lub na tortury był brany, taki obywatelstwa żadnym gatunkiem wyzwolenia niedostąpi. Chciał także ubior i strój staroświecki przywrócić: a zobaczywszy raz na publiczney mowie gromadę w starych opończach Rzymian rozgniewany zawołał: Otóż mi to;

Rzymianie pany świata; naród togą znaczny!

Po czym zlecił Edyloom aby na sądach i w cyrku nie ścierpieli nikogo w opończy tylko w todze siedzącego.

XLI. Liberalitatem omnibus ordinibus, per occasiones, frequenter exhibuit. Nam et, invecta urbi Alexandrino triumpho regia gaza, tantam copiam numariae rei effecit, ut, foenore diminuto, plurimum agrorum pretiis accesserit, et postea, quoties ex damnatorum bonis pecunia superflueret, usum ejus gratuitum iis, qui cavere in duplum possent, ad certum tempus indulisit. Senatorum censum ampliavit: ac, pro octingentorum millium summa, duodecies sestertio taxavit, supplevitque non habentibus. Congiaria populo frequenter dedit, sed diversae fere summae: modo quadringenos, modo trecenos; nonnunquam ducenos quinquagenosque numos. Ac ne minores quidem pueros praeteriit, quamvis non nisi ab undecimo aetatis anno accipere consuessent. Frumentum quoque, in annonae difficultatibus, saepe levissimo, interdum nullo pretio, viritim admensus est, tesserisque numarias duplicavit.

XLII. Sed, ut salubrem magis quam ambitionum principem scires, querentem de inopia et caritate vini populum severissima coërcuit voce: *Satis provisum a genero suo Agrippa, perductis pluribus aquis, ne homines sitirent.* Eidem populo, promissum quidem congiarium reposcenti, *Bonae se fidei esse,* respondit: non promissum autem flagitanti, turpitudinem et impudentiam edicto exprobravit: affirmavitque, *non daturum se, quamvis dare destinarat.* Nec minore gravitate atque constantia, quum, proposito congiario, multos manumissos insertosque civium numero,

XLI. W różnych zdarzeniach dla wszystkich stanów częstokroć hojność okazywał. Albowiem, i za zwiezieniem do Rzymu przy tryumfie Alexandryiskim skarbcu po królach Egipskich taką gotowizny obfitość zrobił, iż procenta spadły, a cena dóbr znacznie się podniosła; i potem ile razy z konfiskat po osądzonych pieniędzy zbywało, rozpożyczał je na niejaki czas bez prowizyi upatrując tylko funduszu w dwójnasób wynoszącego. Przepisany dochód na senatorów powiększył z ósmkroć stotysięcy sestercyów, na milion dwakroć sto tysięcy, (52.) a niemającym tyle, ze swego dodawał. Zapomogi ludowi często pieniądze dawał, lecz w rozmaitey ilości, czasem po czterysta, czasem po trzysta, niekiedy po dwieście, i po pięć set nummów; (55. a) niewyłączając też i pacholąt, lubo ci dawniэй dopiero od jedenastego roku brać je zwykli byli. Zboże także w czasach trudniejszych o żywność, za małą ceną, niekiedy darmo rozdawać kazał: i assygnacye na pieniądze do skarbu podwoił.

XLII. Ale żeby się przekonać iż monarcha ten bardziэй patrzył pożytku ludu niż wystawności, trzeba tu przytoczyć, że skarżący się na niedostatek i drogość wina lud, naysurowiэй zgromił: mówiąc. *Dosyć opatrzył Rzym zięć mój Agryppa sprowadzonymi licznymi wodami, aby ludzie pragnienia nie cierpieli.* Temuż ludowi przypominającemu się o przyrzeczoną zapomogę, odpowiedział; że, *godzień jest wiary:* kiedy zaś lud o nieprzyrzeczoną nalegał, edyktem wyrzucał w tym bezwstydnosć i szpetnosć, przydając, że nie da, lubo dadź zamyślał. Z niemniejszą

mero, comperisset: negavit, accepturos, quibus promissum non esset: caeterisque minus, quam promiserat, dedit; ut destinata summa sufficeret. Magna vero quondam sterilitate ac difficili remedio, quum venalicias et lanistarum familias, peregrinosque omnes, exceptis medicis et praeceptoribus, partemque servitorum, urbe expulisset: ut tandem annonae convaluit, *impetum se cepisse, scribit, frumentationes publicas in perpetuum abolendi, quod earum fiducia, cultura agrorum cessaret: neque tamen perseverasse, quia certum haberet, post se per ambitionem quandoque restitui.* Atque ita posthac rem temperavit, ut non minorem aratorum ac negotiantium, quam populi, rationem duceret.

XLIII. Spectaculorum et assiduitate et varietate atque magnificentia omnes antecessit. Fecisse ludos se, ait, suo nomine quater: pro aliis magistratibus qui aut abessent, aut non sufficerent, ter et vicies: fecitque nonnunquam vicatim, ac pluribus scenis, per omnium linguarum histriones. Munera non in foro modo nec in Amphitheatro, sed in Circo et in Septis, et aliquando nihil praeter venationem edidit: Athletas, exstructis in campo Martio sedilibus ligneis: item, navale proelium, circa Tiberim cavato solo, in quo nunc Caesarum nemus est. Quibus diebus custodes in urbe disposuit, ne, raritate

rema-

mnieyszą powagą i stałością zaprzeczył udziału téy hojności dla tych, którym to niebyło przyrzeczone, dowiedziawszy się, iż wielu szło do tego z wyzwolenców, i w poczet obywatelów włożonych: toż innym, dał mniéy niż obiecał, aby przeznaczona summa wystarczyła. W czasie zaś wielkiego nieurodzaju i trudnym stąd zaradzeniu, nakazał ustąpić z Rzymu niewolnikom na sprzedaż będącym, szermierskim familiom, i wszystkim cudzoziemcom, wyjąwszy lekarzy, nauczycielów, i nieco z czeladzi domowéy: kiedy nakoniec żywność się pomnożyła, *wzięła go chęć jak pisze, znieść na zawsze rozdawanie publiczne zboża, gdyż spuszczaając się na to, rolnictwo upadało; lecz jednak przy tym nieobstawał, mając za rzecz pewną, iż kiedykolwiek przez chęć górowania czyjś zwróciłby się ten zwyczaj.* A tak już potym rzeczy umiarkował, iż żadnéy różnicy w tym, między ludem, rolnikami, i z przemysłu żyjącymi niekładał.

XLIII. W widowiskach August ilością, rozmaitością, i wspaniałością wszystkich przeszedł. Sprawił igrzyska mówi sam, cztery razy za siebie samego, a za inszych urzędników, których lub niebyło, lub na nic niestało, dwadzieścia trzy razy. Czasem po ulicach wiele teatrów robić kazał dla komedyantów we wszystkich językach: nietylko na rynku, i amfiteatrze, ale w cyrku i w zagrodach seymowych: (55. b) a czasem prócz polowania dawał widowiska szermierskie, kazawszy narobić na polu marsowym ław drewnianych; toż wodne bitwy blisko Tybru w wykopanym umyślnie mieyscu, gdzie teraz jest gay cesarski. W cyrku

remanentium, grassatoribus obnoxia esset. In Circo aurigas, cursoresque, et confectores ferarum, et nonnunquam ex nobilissima juventute, produxit. Sed et Trojae ludum edidit frequentissime majorum minorumque puerorum delectu: prisci decorique moris existimans, clarae stirpis indolem sic notescere. In hoc ludicro C. Nonium Asprenatem, lapsu debilitatum, aureo torque donavit: passusque est, ipsum posterosque Torquati ferre cognomen. Mox finem fecit talia edendi, Asinio Pollione oratore graviter invidioseque in curia questo Aesernini nepotis sui casum, qui et ipse crus fregerat. Ad scenicas quoque, et gladiatorias operas, etiam equitibus Romanis aliquando usus est: verum prius quam Senatusconsulto interdiceretur. Postea nihil sane, praeterquam adolescentulum Lucium, honeste natum, exhibuit: tantum, ut ostenderet, quod erat bipedali minor, librarum septemdecim, ac vocis immensae. Quodam autem muneris die, Parthorum obsides, tunc primum missos, per mediam arenam ad spectaculum induxit, superque se, subsellio secundo, collocavit. Solebat etiam, citra spectaculorum dies, si quando quid inusitatum dignumque cognitu adventum esset, id extra ordinem quolibet loco publicare: ut rhinocerotem apud Septa: tigrim in scena: anguem quinquaginta cubitorum pro Comitio. Accidit votivis Circensibus, ut, correptus valetudine, lectica cubans, thensas deduceret: rursus, commissione ludorum, quibus theatrum Marcelli dedicabat, evenit, ut, laxatis sellae curulis compagibus, caderet supinus. Nepotum quoque suorum munere,

quum

cyrku gonitwy piesze i wozowe, utarczki z dzikimi zwierzętami wystawiał, a to niekiedy przez młodź nayszlachetniejszą: w takich dniach warty w mieście gęsto rozstawiał, ażeby przy małej liczbie osób pozostałych w domach niebyło szkody od opryszczków. Lecz najczęściej wyprawiał Trojańskie igrzyska przez wybraną większą i mniejszą młodzież; rozumiejąc iż to dawnym a przystoynym było obyczajem, zdątność zacnego rodu takim sposobem dawać poznać. Na téy to zabawie K. Nonius Asprenat mocno szwan-kowawszy, złotym od Augusta obdarzony łańcuchem przydomek *Torkwata* dla siebie i potomstwa uzyskał. W krótcie zrobił koniec temu rodzajowi zabaw, z powodu Azyniusza Polliona mowcy, mocno i usilnie żalącego się w senacie na przypadek wnuka swego Ezernina, który nogę złamał. Do teatru też i wysiekackich potyczek nawet szlachtę rzymską używał; lecz to wprzód niż uchwałą senatu zakazane zostało: odtąd nic ich niestawiał, oprócz Luciusza uczciwego urodzenia młodzieńca, aby pokazał go, iż był pare stop tylko wzrostu, ważył siedmnaście funtów, a głosu ogromnego. Raz zaś w dzień widowisk, zakładników od Partów piérwszy raz w tenczas przysłanych, przez środek placu widowiskowego wprowadził, i nad sobą w drugiey ławce umieścić. Zwykł był także oprócz dni igrzysk, jeżeli kiedy co nadzwyczajnego i wartego poznania przywieziono, na jakimkolwiek miejscu osobno na publiczny wystawiać widok: jako to, rynecerosa w zagrodach na polu Marsowym, tygrysa na teatrze, węża piędziesiąt stop długiego na seymowym placu. Gdy się trafiło, że

quum consternatum ruinae metu populum retinere et confirmare nullo modo posset, transiit e loco suo atque in ea parte consedit, quae suspecta maxime erat.

XLIV. Spectandi confusissimum ac solutissimum morem correxit, ordinavitque; motus injuria senatoris, quem, Puteolis, per celeberrimos ludos, consessu frequenti, nemo receperat. Facto igitur decreto patrum, ut, quoties quid spectaculi usquam publice ederetur, primus subselliorum ordo vacaret senatoribus: Romae legatos liberarum sociarumque gentium vetuit in orchestra considerare: quum, quosdam etiam libertini generis mitti, deprehendisset. Militem secrevit a populo. Maritis e plebe proprios ordines assignavit: praetextatis cuneum suum, et proximum paedagogis: sanxitque, ne quis pullatorum media cavea sederet. Foeminis ne gladiatores quidem, quos promiscue spectari solenne olim erat, nisi ex superiore loco, spectare concessit, solis. Virginibus Vestalibus locum in theatro separatim et contra praetoris tribunal dedit. Athletarum vero spectaculo muliebre secus omnes adeo submovit, ut, Pontificalibus ludis, pugilum par postulatam distulerit in insequentis diei matutinum tempus, edixeritque;

mulie-

na Cyrceńskie igrzyska Jowiszowi poświęcone zachorował, w lektyce leżący za obrzędowym orszakiem nieść się kazał. Znowu na igrzyskach przy poświęceniu teatru Marcella dawanych zdarzyło mu się, że za pęknięciem spojeń krzesła urzędowego w znak upadł: na wyprawianym też od wnuków swoich widowisku, kiedy lud zawaleniem się bliskim teatru zastraszone, nie mógł żadnym sposobem wstrzymać i zaspokoić, przeszedł z miejsca swego, i w téj stronie, którą za nayniebezpieczniejszą miano zasiadł.

XLIV. Nacisk i nieład zwykły na widowiskach, poprawił i urządził: pobudzony do tego poniżeniem jednego senatora, któremu na sławnych Puteolskich igrzyskach nikt z licznie zgromadzonych miejsca nieustąpił. Stanął więc wyrok senatu, iż ile razy gdziekolwiek widowisko publiczne wydawane będzie, aby pierwszy siedeń szereg dla senatorów był zostawiony. Posłom w Rzymie narodów wolnych i sprzymierzonych zabronił zasiadać przy orkestrze, gdyż niektórych nawet z wyzwolénczego rodu między niemi odkrył. Woyskowych od ludu oddzielił: zonanym z gminu osobne szeregi naznaczył: dla młodzieży niedorosłéy osobne miejsce, a przy nim pobliskie dla nauczycieli: i zakazał aby nikt niedbale ubrany w środkowych miejscach nie zasiadał. Niewia-
stom które dawniéj razem siadały, dozwolił tylko z wyższego miejsca na wysiekaczów patrzeć: samym dziewczicom Westalskim miejsce w teatrze oddzielne na-
przeciw Pretorskich krzesel nadał. Od widowiska zaś szermierzów (54.) całą żeńską pleć tak oddalił, iż na
igry-

mulieres ante horam quintam venire in theatrum non placere.

XLV. Ipse Circenses, ex amicorum fere libertorumque coenaculis spectabat, interdum e pulvini, et quidem cum conjuge ac liberis, sedens. Spectaculo plurimas horas, aliquando totos dies aberat: petita venia, commendatisque, qui suam vicem praesidendo fungerentur. Verum quoties adesset, nihil praeterea agebat: seu vitandi rumoris causa, quo patrem Caesarem vulgo reprehensum commemorabat, quod inter spectandum epistolis libellisque legendis aut rescribendis vacaret: seu studio spectandi ac voluptate, qua teneri se neque dissimulavit unquam et saepe ingenue professus est. Itaque corollaria et praemia, in alienis quoque muneribus ac ludis, et crebra et grandia, de suo offerebat: nullique Graeco certamini interfuit, quo non, pro merito certantium, quemque honoravit. Spectavit autem studiosissime pugiles, et maxime Latinos; non legitimos atque ordinarios modo, quos etiam committere cum Graecis solebat, sed et catervarios oppidanos, inter angustias vicorum pugnantes, temere ac sine arte. Universum denique genus, operas aliquas publico spectaculo praebentium, etiam cura sua dignatus est. Athletis et conservavit privilegia et ampliavit. Gladiatores sine missione edi prohibuit. Coërcitionem in histriones magistratibus in omni tempore et loco lege vetere permissam ademit, praeterquam ludis et scena. Nec tamen eo minus aut

xysti-

igrzyskach które jako Arcykapłan sprawiał, gdy się o pięściowe walki dopraszano, do następującego je poranku odłożył, ogłosiwszy tym czasem, *aby: niewiasty przed piątą godziną na teatr nieprzchodziły.*

XLV. Sam na Cyrceńskie widowiska z najwyższych mieszkań przyjaciół lub wyzwoleńców swoich patrzył: czasem z miejsca na którym posągi Bożków stawiano, z żoną, z dziećmi siedząc. A jeżeli przez kilka godzin, a czasem przez cały dzień byż nie miał, przeproszał publiczność, zaleciwszy tych którzy na jego miejscu pierwszeństwo zasiąść mieli. I zaiste ile kroć był na nich, pilnie się przypatrywał, czy to z rzeczywistego upodobania, z czym się nigdy nie taił, owszem sam często chętnie się przyznawał, czy też unikając zarzutów, które że Cezarowi pospolicie czyniono pamiętał, iż na widowiskach pisma i listy czytał, i na nie odpisywał. Przetoż podarunki i nagrody na widowiskach choć od innych osób wyprawianych, i częste i znaczne ze swego skarbu rozdawał: a na greckich żadnych inaczey niebył, żeby którego z popisujących się podług wartości nieuczcił. Naypilnięz zaś przypatrywał się szermierzom na pięści się bijącym a zwłaszcza Łacińskim; nie tylko zwycaynym przyzwocie szermującym, których nawet z Greckimi zwykł był stawiać, lecz i miejskim kupom po ciasnych ulicach porywczy i bez umiejętności się bijącym. Zgoła wszelki rodzaj zabaw jakich, publicznemu widowisku przydatny, pieczy jego także doznawał. Szermierzy przywileje zachował i pomnożył. Wysiekaczom bić się niekazał, skoroby uwolnienia w nagrodę niemieli. Moc ka-

xysticorum certationes aut gladiatorum pugnas severissime semper exegit. Nam histrionum licentiam adeo compescuit, ut Stephanionem togatarium, cui in puerilem habitum circumtonsam matronam ministrasse compererat, per trina theatra virgis caesum, relegaverit; Hylam pantomimum, querente praetore, in atrio domus suae, nemine excluso, flagellis verberarit; et Pyladem urbe atque Italia submoverit, quod spectatorem, a quo exhibebatur, demonstrasset digito conspicuumque facisset.

XLVI. Ad hunc modum urbe urbanisque rebus administratis, Italiam duodetriginta coloniarum numero, dactarum ab se, frequentavit, operibusque ac vectigalibus publicis plurifariam instruxit: etiam jure ac dignatione urbi, quodam modo pro parte aliqua, adaequavit: excogitato genere suffragiorum, quae, de magistratibus urbicis, decuriones colonici, in sua quisque colonia, ferrent, et, sub diem comitiorum, obsignata Romam mitterent. Ac necubi aut honestorum deficeret copia aut multitudinis soboles, equestrem militiam petentes, etiam ex commendatione publica cujusque oppidi, ordinabat: at iis, qui e plebe, regiones sibi revisenti, filios, filiasve approbarent, singula numerorum millia pro singulis dividebat.

XLVII. Provincias validiores, et quas annuis magistratuum imperiis regi nec facile nec tutum erat,

rania komedyantów przez urzędników wszędzie i w każdym czasie z dawnych praw służącą odjął, pozwalając jéy tylko w czasie igrzysk i w okręgu teatru. Niemniéy atoli surowo wymagał zachowania karności tak między ćwiczącemi się, jak na widowiskach popisującemi się szermierzami. Albowiem rozwiążłość komedyatów tak dalece uskromił, iż Stefaniona aktora (55.) że niewiasty po mężku przebranéy i ostrzyżonéy do usługi używał, na trzech teatrach ćwiczyć i wygnać kazał. Hylas mimik na oskarżenie pretora, w sieni domu swego otwartéy był osmagany: a Py-ladesa z Rzymu i Włoch wypędził, że się ważył tego co go wygwizdał palcem wytykać.

XLVI. Tym sposobem Rzym i wewnętrzne w nim sprawy urządziwszy, Włochy dwudziesto ośmią osadami nowemi od siebie zaprowadzonymi zaludnił, budowlami i licznemi dochodami publicznemi opatrzył, nawet co do prawa i swobód z Rzymem w niejakiéy części porównał, wymyśliwszy dla nich nowy rodzaj głosowania, przez który dekuriony (56.) osad, na wybor urzędników rzymskich każdy ze swojej osady w dzień séymików kreski zapieczętowane do Rzymu przesyłali. I żeby niezbywało wszędzie na uczciwych ludziach, i na licznych między gminem potomstwach, umieszczać w jazdzie nawet z załeczenia publicznego jakiego miasteczka rozkazał: a przy rewizjach swoich tym z gminu, którzy synów i córki mu własne przedstawiali byli, po tysiącu nummów na każdego wydzielał.

XLVII. Prowincye ważniéysze, któremi przez corocznych rządców władać ani łatwo ani bezpiecznie

erat, ipse suscepit: caeteras proconsulibus sortito permisit, et tamen nonnullas commutavit interdum: atque ex utroque genere plerasque saepius adiit. Urbium quasdam foederatas, sed ad exitium licentia praecipites, libertate privavit, alias, aut aere alieno laborantes levavit, aut terrae motu subversas denuo condidit, aut merita erga populum Romanum allegantes, Latinitate vel Civitate donavit. Nec est, ut opinor, provincia, excepta duntaxat Africa et Sardinia, quam non adierit. In has, fugato Sexto Pompejo, trajicere ex Sicilia apparantem continuae et immodicae tempestates inhibuerunt, nec mox occasio, aut caussa trajiciendi fuit.

XLVIII. Regna, quibus belli jure potitus est, praeter pauca, aut iisdem, quibus ademerat, reddidit, aut alienigenis contribuit. Reges socios etiam inter semetipsos necessitudinibus mutuis junxit, promptissimus affinitatis cujusque atque amicitiae conciliator, et fautor: nec aliter universos, quam membra, partesque imperii, curae habuit: rectorem quoque solitus apponere aetate parvis ac mente lapsis, donec adoluerent aut resipiscerent; ac plurimorum liberos et educavit simul cum suis et instituit.

XLIX. Ex militaribus copiis legiones, et auxilia provinciatis distribuit: classem Miseni, et alteram Ravennae, ad tutelam superi et inferi maris collocavit. Certum numerum partim in urbis, partim in sui custodiam allegit: dimissa Calagurritano-

by było sam pobrał: insze Prokonsulom przez losy wybieranym powierzył (57.) jednak czasem niektóre zamieniał, a do wielu i z tych i z owych bardzo często sam zjeżdżał. Miastom niektórym sprzymierzonym, do upadku przez niekarność nachylonym wolność odjął: insze długami obciążone dźwigał, albo przytaczające zasługi swoje względem ludu rzymskiego Łacińskim (58.) lub Rzymskim prawem nadawał. Niemasz jak mnieman prowincyi którejby sam niezwiędził wyjąwszy tylko Afrykę i Sardynię, do których po zбициu Sexta Pompejusza zajechać z Sy-cylii wybierającego się, ustawiczne a wielkie burze morskie niedopuszcily, a już późnię i okazji i potrzeby tego nie było.

XLVIII. Królestwa wszystkie które prawem woyny zdobył, mało co wyjąwszy, albo tymże, którym je pobrał, albo cudzoziemcom pooddawał. Królów sojuszników rzymskich między niemi samemi wzajemnymi powinnowactwy łączył, jak naychętnię wszelkie kojarząc i pielęgnując związki krwi i przyjaźni; zgoła wszystkich jako członki i części jednego państwa w równy miał pieczy. Zwykły był też przy-dawać rządę niedoroślým lub na zmysłach słabym, aż poki do lat nieprzyszli, lub rozumu nieodzyskali: wiele dzieci tychże królów i wychowywać razem ze swemi, i uczyć kazał.

XLIX. Co do siły woyskowej, półki i posiłkowe woyska prowincyami rozdzielił: flotę w Mize-nach (59.) a drugą w Rawennie na obronę wyższego i niższego morza umieścić. Wybrał pewną liczbę woyska na straż osoby swojej i stolicy, rozpuściwszy

rum manu, quam usque ad devictum Antonium, item Germanorum, quam usque ad cladem Varianam, inter armigeros circa se habuerat. Neque tamen unquam plures, quam tres cohortes, in urbe esse passus est, easque sine castris: reliquas in hiberna et aestiva, circa finitima oppida, limittere assuerat. Quidquid autem ubique militum esset, ad certam stipendiorum praemiorumque formulam adstrinxit: definitis pro gradu cujusque et temporibus militiae et commodis missionum: ne aut aetate aut inopia post missionem sollicitari ad res novas possent. Utque perpetuo ac sine difficultate sumptus ad tuendos eos prosequendosque suppeteret, aerarium militare cum vectigalibus novis instituit. Et quo celerius ac sub manum annunciari cognoscique posset, quid in provincia quaque gereretur, juvenes primo modicis intervallis per militares vias, dehinc vehicula, disposuit. Commodius id visum est, ut, qui a loco perferrent litteras, iidem interrogari quoque, si quid res exigeret, possent.

L. In diplomatibus libellisque et epistolis signandis, initio Sphinge usus est; mox imagine Magni Alexandri: novissime sua, Dioscoridis manu sculpta, qua signare insecuti quoque principes perseverarunt. Ad epistolas omnes horarum quoque momenta, nec diei modo sed et noctis, quibus datae significarentur, addebat.

LI. Clementiae civilitatisque ejus multa et magna documenta sunt. Ne enumerem, quot et quos

roty Kalgurryanów (60.) po zwyciężeniu Antoniego, toż i Germańskie, które aż do kłęski Warrońskiéy między gwardyami około siebie trzymał. Nigdy zaś więcéy nad trzy roty woyska w Rzymie nietrzymał, i te bez obozowania: insze zaś na zimowe i letnie leże po miasteczkach pobliskich rozkładać miał zwyczaj. Co tylko zaś gdzie było woyska w regularny żołd opatrzył; opisawszy nagrody w miarę każdego stopnia, długości służby w woysku, i do godności w odprawie, żeby lub przez wiek, lub przez niedostatek po odprawie, do nowych zamieszek pochopu mieć niemogli. I aby na zawsze i bez trudności koszt na utrzymanie ich wystarczał, kasę woyskową z nowych poborów odtąd ustanowił. (61.) Ażeby prędzéy, i w razie mógł wiadomości odbierać coby się w którój Prowincyi działo, naprzód młodziez w niewielkiéy odległości po woyskowych traktach rozstawił, potym powozy: mając to za dogodnieyszą, odbierać listy z rąk osób z tegoż samego mieysca wysyłanych, których się też zaraz wypytywać mógł jeźli tego rzecz wyciągała.

L. W sprawach publicznych, rozkazach, i listach, Sínxa za pieczęć z początku używał, potym twarzy Alexandra wielkiego, w końcu swojéy, ręką Dyoskorida wrytém którój i następni po nim monarchowie do pieczętowania używali. We wszystkich listach nie tylko datę dnia, ale każdą chwilę czasu, każdą godzinę dnia lub nocy wyrażał.

LI. Wielkie są i liczne dowody łaskawości i łagodności Augusta. Niewyliczając jak wiele i którym

quos diversarum partium venia et incolumitate donatos, principem etiam in civitate locum tenere, passus sit: Junium Novatum et Cassium Patavinum, e plebe homines, alterum pecunia, alterum levi exilio punire, satis habuit: quum ille, Agrippae juvenis nomine, asperrimam de se epistolam in vulgus edidisset: hic, convivio pleno, proclamasset, *neque votum sibi neque animum deesse, confodiendi eum.* Quadam vero cognitione, quum Aemilio Aeliano, Cordubensi, inter caetera crimina vel maxime objiceretur, quod male opinari de Caesare soleret, conversus ad accusatorem, commotoque similis: *Velim, inquit, hoc mihi probes: faciam, sciat Aelianus, et me linguam habere: plura enim de eo loquar.* Nec quidquam ultra, aut statim, aut postea inquisivit. Tiberio quoque, de eadem re, sed violentius, apud se per epistolam conquerenti, ita rescripsit: *Aetati tuae, mi Tiberi, noli in hac re indulgere, et nimium indignari, quemquam esse, qui de me male loquatur. Satis est enim, si hoc habemus, ne quis nobis male facere possit.*

LII. Tempia, quamvis sciret, etiam proconsulibus decerni solere, in nulla tamen provincia, nisi communi, suo Romaeque nomine, recepit. Nam in urbe quidem pertinacissime abstinuit hoc honore. Atque etiam argenteas statuas, olim sibi positas, conflavit omnes, exque iis aureas cortinas Apollini Pallatino dedicavit. Dictaturam magna vi offerente

popu-

rym z przeciwnych sobie stron będącym darował urazę i przepuścił, nawet pierwsze urzędy w Rzymie piastować dozwolił, dość wspomnieć Juniusza Nowata, i Kassiusza Padewczyka, ludzi z gminu, z których jednego tylko karą pieniężną, drugiego lekkim wygnaniem skarał, gdy ów pod imieniem młodego Agrippy naydotkliwszy list o nim rozrzucił, ten zaś wśród bankietu dał się słyszyć *że mu ani na ochocie ani na odwadze do zabicia go nie zbywa*. W pewney zaś sprawie gdy Emilemu Elianowi Kordubeńczykowi między inszemi zbrodniami, tę naybardziéj zarzucano że źle o Cesarzu zwykł był gadać; August obróciwszy się do oskarżyciela z obruszeniem niby mówił; *Chciałbym żebyś mi tego dowiódł, bo i ja pokażę Elianowi, że mam język, i że więcéy o nim mówić potrafię*. Jakoż nieczynił ani zaraz ani potem żadnych w téj mierze badań. Tyberyszowi także żywiéy z tegoż powodu utyskującemu w liście swoim, tak na to odpisał. *Niechciéy iść za popędem młodości twojéy mój Tyberiuszu i zbyt się niegnieway na mówiących źle o mnie. Dość nam bowiem na tym, kiedy to mamy, że nam nikt źle uczynić niemoże*.

LII. Chociaż wiedział że nawet Prokonsulom wystawiano kościoły na prowincyach, w żadney jednak sam tego zaszczytu nieprzyjął, gdzieby i Rzymu z jego niezłączono imieniem: a w stolicy zaś nayuporczywiéy wystrzegął się tego honoru. Kazał nawet stopić wszystkie statuy srebne dla niego niegdys powystawiane, i z nich złote tróynogi do kościoła

populo, genu nixus, dejecta ab humeris toga, nudo pectore deprecatus est.

LIII. Domini appellationem, ut maledictum et opprobrium, semper exhorruit. Quum spectante eo ludos, pronuntiatum esset in mimo: *O dominum aequum et bonum!* et universi, quasi de ipso dictum exsultantes comprobassent: et statim manu vultuque indecoras adulationes repressit, et insequenti die gravissimo corripuit edicto, dominumque se posthac appellari ne a liberis quidem aut nepotibus suis, vel serio vel joco, passus est: atque hujusmodi blanditias etiam inter ipsos prohibuit. Non temere urbe oppideve ullo egressus, aut ququam ingressus est, nisi vespera, aut noctu: ne quem officii causa inquietaret. In consulatu, pedibus fere, extra consulatum, saepe ad aperta sella, per publicum incessit. Promiscuis salutationibus admittebat et plebem; tanta comitate adeuntium desideria excipiens, ut quendam joco corripuerit, quod *sic sibi libellum porrigere dubitaret, quasi elephantio stipem.* Die Senatus nunquam patres, nisi in curia, salutavit, et quidem sedentes, ac nominatim singulos, nullo submonente: etiam discedens eodem modo, sedentibus singulis, valere dicebat. Officia cum multis mutuo exercuit: nec prius dies cujusque solennes frequentare desiit, quam grandior jam natu, et in turba quondam, sponsaliorum die, vexatus. Gallum Terrinium, senatorem, minus sibi familiarem, sed captum repente oculis,

ścioła Apollina na Pallatynie poświęcił. Od Dyktatury gwałtem mu od ludu ofiarowaney, zrzuciwszy togę z ramienia, i piersi odkrywszy, na klęczkach się wypraszał.

LIII. Nazywanie Panem siebie, za złorzeczenie i obelgę miał sobie i zawsze w obrzydzeniu. Jakoż kiedy raz na teatrze słowa grającego, *O dobry i sprawiedliwy Panie!* wszyscy jakoby do niego stosowne z powszechnym oklaskiem przyjęli, natychmiast ręką i twarzą nieprzystoynność pochlebstwa naganili, a nazajutrz groźnym upomniał edyktem: i panem się potym ani nazywać ani zaiste od dzieci, ani od wnuków swoich choćby i żartem niecierpiał, i tego rodzaju pochlebstw nawet między niemi samemi zabronił. Co większa z Rzymu lub jakiegokolwiek miasteczka niewyjeżdżał lub niewyjeżdżał inaczej, tylko wieczorem lub w nocy, aby kogo z powodu urzędu nieturbował. Konsulem będąc, prawie zawsze pieszo, po urzędowaniu zaś często w otwartey lektyce się pokazywał. W natłoku do powitania siebie, i gmin przypuszczał, z taką łagodnością żądania od przychodzących odbierając, iż raz jakiegoś żartem wystrofował, że z *takim strachem prośbę mu podawał, jakby szeląg słoniowi*. W dni radne nigdy inaczej senatorów tylko w senacie (62.) sam witał, a to siedzących, każdego po nazwisku wymieniając (63.) sam z pamięci, i podobnie przy odeysciu siedzących każdego żegnał. Na ucztach u wielu wzajemnie bywał, i w dniach ich uroczystych, niepiérwéy uczęszczać przestał, aż w podeszłéyszym już wieku, i gdy raz na weselnych godach w ciżbie był naciśnięty.

oculis, et ob id inedia mori destinantem, praesens consolando revocavit ad vitam.

LIV. In Senatu verba facienti dictum est, *Non intellexi: et ab alio, contradicerem tibi, si locum haberem.* Interdum, ob immodicas altercationes disceptantium, e curia per iram se proripienti, quidam ingesserunt, *Licere oportere senatoribus de Republica loqui.* Antistius Labeo, Senatus lectione, cum vir virum legeret, M. Lepidum, hostem olim ejus, et tunc exulantem, legit: interrogatusque ab eo: *an essent alii digniores: Suum quemque judicium habere,* respondit. Nec ideo libertas aut contumacia fraudi cuiquam fuit.

LV. Etiam sparsos de se in curia famosos libellos nec expavit, nec magna cura redarguit: ac, ne requisitis quidem auctoribus, id modo censuit, cognoscendum posthac de iis, qui libellos aut carmina ad infamiam cujuspian sub alieno nomine edant.

LVI. Jocis quoque quorundam invidiosis aut petulantibus lacesitus, contradixit edicto. Et tamen, de inhibenda testamentorum licentia, ne Senatus quidquam constitueret, intercessit. Quoties magistratum comitiis interesset, tribus cum candidatis suis circuibat, supplicabatque more solenni. Ferebat et ipse suffragium in tribubus, ut unus e populo. Testem se in judiciis et interrogari et refelli, acquissimo animo patiebatur. Forum angustius

Terriniusza senatora mniéy sobie poufałego, a przypadkiem nagle wzroku pozbawionego, i z téy przyczyny (64.) głodem się umorzyć chcącego odwiedził, i ciesząc do życia go przywrócił.

LIV. W senacie do mówiącego ktoś powiedział: *Niezrozumiałem: a drugi znowu Sprzeciwiłbym ci się gdybym miał mieysce.* Niekiedy dla nieumiarkowanych sprzeczek, z senatu z gniewem wychodzącemu przytykali w prawdzie mówiąc: *Powinno być wolno senatorom o rzeczypospolitey mówić.* Podczas obierania samych przez siebie senatorów (65) Anti-etiusz Labeo wybrał M. Lepida nieprzyjaciela jego niegdyś, pod ten czas wygnańca: i spytany od Augusta, *czy nie było inszych godnieyszych nad tego?* *Każdy ma swoje zdanie:* odpowiedział. Nieprzeto wolność ta i podobna śmiałość komu na złe wyszła.

LV. Rozrzuconych nawet w senacie paszkwilów ani się zląkł, ani usilnie zbijał. I nie badając zaiste autorów to tylko osądził, iż odtąd tych należy się dochodzić, którzy pisma lub wiersze na kogo obelżywe pod cudzém imieniem wydają.

LVI. Żartami też raz złośliwemi i zuchwałemi wyzwany, edyktem na to groźno odpowiedział: a jednak sam się przyczynił aby senat nic niepostanowił na zabronienie wolności zbyt niéy w testamentach. Ilekroć na obierczych séymikach urzędników był obecnym, obchodził pokolenia, (66.) z kandydatami swemi i upraszał za niemi zwykłym obyczajem: i sam dawał kreskę w pokoleniu, tak jakby jeden z ludu. Za świadka się w sądach powoływać, wypytywać, i
zbijać

stius fecit, non ausus extorquere possessoribus proximas domos. Numquam filios suos populo commendavit, ut non adjiceret: *Si merebuntur*. Eisdem, praetextatis adhuc, assurrectum ab universis in theatro et a stantibus plausum, gravissime questus est. Amicos ita magnos et potentes in civitate esse voluit, ut tamen pari jure essent, quo caeteri, legibusque judiciariis aequae tenerentur. Cum Asprenas Nonius, artius ei junctus, causam veneficii, accusante Cassio Severo, diceret: consuluit Senatum, quid officii sui putaret: *Cunctari enim se, ne, si superesset, eriperet legibus reum; sin deesset, destituere ac praedamnare amicum existimaretur*. Et consentientibus universis, sedit in subselliis per aliquot horas: verum tacitus, ac ne laudatione quidem judiciali data. Affuit et clientibus: sicut Scutario cuidam, evocato quondam suo, qui postulabatur injuriarum. Unum omnino e reorum numero, ac ne eum quidem, nisi precibus, eripuit, exorato coram iudicibus accusatore, Castricium, per quem de conjuratione Murenae cognoverat.

LVII. Pro quibus meritis quantopere dilectus sit, facile est existimare. Omitto senatusconsulta, quae possunt videri vel necessitate expressa vel verecun-

zbijać dowody z naywiększą cierpliwością dopuszczają. Wolał rynek przyciasny zrobić, niż się odważyć od właścicieli pobliskie domy wymusić. Nigdy inaczey synów swoich ludowi nie polecał, tylko przydając: *Jeżeli warci będą*; i bardzo się na to żalił, kiedy przed niemi w dziecinnych sukniach jeszcze będącymi powstali wszyscy na teatrze i z oklaskiem przyjęli. Chociaż chciał mieć wielkich i przemożnych przyjaciół swoich w rzeczypospolitéy, jednak chciał oraz aby byli posłuszni prawu jak insi, i przepisy sądowe równie zachowywali. Gdy Asprenas Nonius ściśléy z nim złączony, o zadanie trucizny, od Kassiuma Sewera oskarżony sprawę swoją wytoczył; radził się senatu August coby należało mu z urzędu swego robić: *Namysłał się bowiem, aby, jeżeli by był obecny sprawie, nie zdawał się, że winnego przed prawami zastania, a jeźliby niebył, że przyjaciela opuszcza i wczesnie potępia.* Za zdaniem jednak wszystkich siedział sam na sprawie przez kilka godzin; lecz w milczeniu, niedawszy nawet winowaycy zwyczajnéy w sądach pochwały. Nieodstępował i klientów swoich, jako to jednego Skutariusza wojaka wysłużonego niegdys swego, prawem za krzywdy przyciśnionego. Jednego szczególniéy z liczby obwinionych uratował, i to zaiste prośbami tylko swemi do oskarżyciela w obliczu sędziów, to jest Kastryciusza, przez którego o spisku Mureny się dowiedział.

LVII. Łatwo się tedy domyślić ile sobie takimi postępkami miłości zjednał. Mijam tu uchwały senatu, które się mogą zdawać z przymusu lub ze
wzglę-

recundia. Equites Romani natalem ejus sponte atque consensu biduo semper celebrarunt. Omnes ordines in lacum Curtii quotannis, ex voto, pro salute ejus stipem jaciebant; item Kalendis Januariis strenam in Capitolio, etiam absentis: ex qua summa pretiosissima deorum simulacra mercatus, vicatim dedicabat, ut Apollinem Sandaliarium et Jovem Tragoedum, aliaque. In restitutionem Palatinae domus, incendio absumptae, veterani, decuriae, tribus, atque etiam sigillatim e caetero genere hominum, libentes ac pro facultate quisque, pecunias contulerunt: delibante tantummodo eo summarum acervos, neque ex quoquam plus denario auferente. Revertentem ex provincia non solum faustis omnibus, sed et modulatis carminibus prosequerantur. Observatum etiam est, ne, quoties introiret urbem, supplicium de quoquam sumeretur.

LVIII. Patris patriae cognomen universi repentino maximoque consensu detulerunt ei. Prima, plebs legatione Antium missa; dein, quia non recipiebat, ineunti Romae spectacula, frequens et laureata: mox in curia Senatus; neque decreto, neque acclamatione, sed per Valerium Messalam, is mandantibus cunctis: *Quod bonum, inquit, faustumque sit tibi domuique tuae, Caesar Auguste: sic enim nos perpetuam felicitatem Reipublicae et laeta huic precari existimamus; Senatus Te, consentiens cum populo Romano, consalutat PATRIAE PATREM.* Cui lacrymans respondit Augustus, his verbis: (ipsa enim,

względów pochodzące. Rycerstwo rzymskie samo z siebie, i jednomyślnie urodziny jego zawsze przez dwa dni obchodziło. Wszystkie stany corocznie za zdrowie jego pożądane, rzuciły jałmużnę do Kurcyuszowskiego jeziora: (67.) także na początku nowego roku kolędy na Kapitol znoszono, nawet i dla nieprzytomnego, za te August najkosztowniejsze posągi bożków kupił, i po różnych częściach miasta pofundował, jako to Apollina, (68.) Jowisza, i insze. Na odbudowanie zgorzałego na Palatynie pałacu urzędnicy; weterani, pokolenia, i nawet każdy w szczególności z inszego gatunku ludzi według możliwości chętnie pieniądze znosili; lecz August z tylu nazgromadzonych summ pieniężnych niewięcý jak tylko po denarze z każdéy przyjął. Kiedy do Rzymu z prowincyi powracał, nietylko z oznakami radości, ale i wesołemi pieśniami go witano: przestrzegano nawet aby w dzień przyjazdu jego do Rzymu, kary na nikim niewymierzano.

LVIII. Oyca oyczyzny przezwisko wszyscy jednostayną zgodą mu nadali: naprzód gmin przez poselstwo wysłane do niego do Ancyum (69.) potym ponieważ go nieprzyymował, licznie zebrany i uwięczony wchodzącego na widowiska w Rzymie okrzyknął: toż wkrótce senat w radzie, nie wyrokiem, ani obwołaniem, lecz przez Walerego Messalę ze zlecenia wszystkich *Niech to będzie, rzekł: z dobrem i szczęściem twoim i domu twego Cezarze Augustie: (bo tak rozumiemy, że to na zawsze ze szczęśliwością i pomyślnością rzeczypospolitéy jest nierozdzielne) oto senat cię zgodnie z ludem rzymskim*

enim, sicut Messalae, posui) *Compos factus votorum meorum, Patres Conscripti, quid habeo aliud Deos immortales precari, quam, ut hunc consensum vestrum ad ultimum vitae finem mihi perferre liceat.*

LIX. Medico, Antonio Musae, cujus opera ex aucipiti morbo convaluerat, statuam, aere collato, juxta signum Aesculapii statuerunt. Nonnulli patrum familiarum testamento caverunt, ut ab heredibus suis praelato victimae titulo in Capitolium ducerentur, votumque pro se solveretur, *quod superstitem Augustum reliquissent.* Quaedam Italiae civitates diem, quo primum ad se venisset, initium anni fecerunt. Provinciarum pleraeque super templa et aras, ludos quoque quinquennales paene oppidatim constituerunt.

LX. Reges amici atque socii, et singuli in suo quisque regno, Caesareas urbes condiderunt, et cuncti simul aedem Jovis Olympii Athenis antiquitus inchoatam perficere communi sumptu destinaverunt, Genioque ejus dedicare; ac saepe, regnis relictis, non Romae modo, sed provincias peragranti, quotidiana officia togati ac sine regio insigni, more clientium, praestiterunt.

LXI. Quoniam qualis in imperiis ac magistratibus, regendaque per terrarum orbem pace belloque republica fuerit, exposui; referam nunc interiorem

wita Oycem Ojczyzny. Na co ze łzami odpowiedział August w tych słowach: (własne bowiem jego i Messali położyłem) *Doszedłszy kresu życzeń moich Oycowie zgromadzeni! o coż mam inszego bogów nieśmiertelnych prosić, jak tylko aby mi téy zgody jednomyślnéy waszéy do ostatniego życia końca używać się godziło?*

LIX. Lekarzowi Antoniemu Muzie za wyleczenie go z niebezpiecznéy choroby statuę z miedzi ulaną wedle Eskulapiuszowéy wystawiono. Niektórzy oycowie dzieciom swoim w testamencie zastrzegli, aby ofiary do Kapitolu powiedli, i ślub za nich dopełnili z tym napisem; że Augusta żywego zostawili po sobie. Niektóre włoskie miasta od dnia przybycia jego do nich, początek roku liczyć zaczęły. Wiele prowincyów oprócz kościołów i ołtarzy, igrzyska też pięcioletnie prawie co miasteczko pozakładały.

LX. Królowie, przyjaciele i sojusznicy, każdy w swoim królestwie miasta od jego imienia nazwane powystawiali, a wszyscy razem umyślili świątynię Jowisza Olimpijskiego dawno w Atenach zaczęłą wspólnym kosztem dokończyć, i duchowi jego opiekunczemu poświęcić: a częstokroć zostawiwszy królestwa swoje, nietylko w Rzymie, lecz prowincye objeżdżającemu, ubrani po rzymsku bez żadnych ozdób królewskich, codzienne posługi swoje obyczajem klientów wyrządzali.

LXI. Ponieważ wystawiłem jaki był August na urzędach, na dowództwie nad woyskiem, jak rządził rzeczpospolitą po całym świecie w pokoju i woj-

ac familiarem ejus vitam, quibusque moribus atque fortuna domi et inter suos egerit, a juvena usque ad supremum vitae diem. Matrem amisit in primo consulatu; sororem Octaviam, quinquagesimum et quartum annum agens aetatis. Utrique, quum praecipua officia vivae praestitisset, etiam defunctae honores maximos tribuit.

LXII. Sponsam habuerat adolescens P. Servilii Isaurici filiam; sed reconciliatus post primam discordiam Antonio, ex postulantibus utriusque militibus, ut et necessitudine aliqua jungerentur, privignam ejus Claudiam, Fulviae ex P. Clodio filiam duxit uxorem, vixdum nubilem: ac, simultate cum Fulvia socru exorta, dimisit intactam adhuc et virginem. Mox Scriboniam in matrimonium accepit, nuptam ante duobus consularibus, et ex altero etiam matrem. Cum hac etiam divortium fecit, pertaesus, ut scribit, morum perversitatem ejus; ac statim Liviam Drusillam matrimonio Tiberii Neronis, et quidem praegnantem abduxit, dilexitque et probavit unice ac perseveranter.

LXIII. Ex Scribonia Juliam, ex Livia nihil liberorum tulit, quum maxime cuperet. Infans, qui conceptus erat, immaturus est editus. Juliam primum Marcello, Octaviae sororis suae filio, tantum quod pueritiam egresso, deinde, ut is obiit, M. Agrippae nuptum dedit; exorata sorore, ut sibi genero cederet. Nam tunc Agrippa alteram Marcellarum habebat, et ex ea liberos. Hoc quoque de
functo,

nie, opiszę teraz domowe wśród familii życie jego, tudzież jakie jego były obyczaje i szczęście w domu i między swemi. Matkę za pierwszego swego konsulatu utracił; siostrę zaś Oktawię gdy rok pięćdziesiąt czwarty życia dopędzał. Obudwom jak za życia niepospolitego przywiązania dowody okazywał, tak i zmarłym naywyższyć czci oznaków nieubliżył.

LYII. W młodocianym wieku zaręczony był z córką Serwiliusza Izaurika, ale po pierwszych zatar-gach z Antonim, zrobiwszy zgodę, gdy z obu stron nalegało nań woysko o ściślejsze jęj przez jakie po-winnowactwo skojarzenie, więc pasierbice jego Klau-dią, z Fulwii i P. Klodiusza urodzoną pojął za żonę, ledwo że dorosłą wtedy; lecz przez niesnaski z tąż Fulwią świekrą zasze, odesłał ją nienaruszoną panną. Niebawem znowu wziął w małżeństwo Skrybonię, będącą wprzód za dwoma konsularnymi panami, a z jednym potomstwo mającą: z tą także się roz-wiodł, odstępczony jak sam piszę przewrotnością jęj obyczajów: i zaraz odebrawszy Tyberiuszowi Nero-nowi żonę Liwię Druzyllę wprawdzie brzemienną pojął, ukochał ją, i do nięj jedynie trwale był przy-wiązany.

LXIII. Ze Skrybonii miał córkę Julię, z Liwii żadnego potomstwa, lubo go bardzo pragnął: zasze była raz z nim w ciąży, lecz niewczesny płód miała. Wydał był naprzód Julię za Marcella Oktawii siostry swojey syna, skoro tylko z dzieciństwa wyszedł: po-tym gdy ten zeszedł, wydał ją za M. Agrippę, upro-siwszy siostry aby mu go za zięcia ustąpiła; bo w ów czas Agrippa miał za sobą jedną z córek Oktawii

functo, multis ac diu etiam ex equestri ordine circumspectis conditionibus, Tiberium privignum suum legit, coëgitque praegnantem uxorem, et ex qua jam pater erat, dimittere. M. Antonius scribit: *Primum eum Antonio, filio suo, despondisse Juliam; dein Cotisoni, Getarum regi: quo tempore sibi quoque invicem filiam regis in matrimonium petisset.*

LXIV. Nepotes ex Agrippa et Julia tres habuit, Cajum, Lucium et Agrippam: neptes duas, Juliam et Agrippinam. Juliam L. Paulo, Censoris filio, Agrippinam Germanico, sororis suae nepoti, collocavit. Cajum et Lucium adoptavit domi, per assem et libram emptos a patre Agrippa, tenerosque adhuc ad curam Reipublicae admovit, et consules designatos circum provincias exercitusque dimisit. Filiam et neptes ita instituit, ut etiam lanificio assuefaceret, vetaretque loqui aut agere quidquam, nisi propalam, et quod in diurnos commentarios referetur. Extraneorum quidem coetu adeo prohibuit, ut L. Vinicio, claro decoroque juveni, scripserit quondam, *parum modeste fecisse eum, quod filiam suam Bajas salutatum venisset.* Nepotes et litteras, et notare, aliaque rudimenta per se plerumque docuit, ac nihil aequè laboravit, quam ut imitarentur chirographum suum. Neque coenavit una, nisi ut in imo lecto assiderent, neque iter fecit, nisi ut vehiculo anteirent, aut circa adequitarent.

i z niéy dzieci. Gdy i ten zięć umarł, długo August między wielu nawet z rycerskiego stanu na męża dla swéy upatrował córki, i wybrał Tyberiusza pasierba swego, przymusiwszy go do opuszczenia brzemienney żony, i z którą miał już potomstwo. Z pism Marka Antoniego widzieć się daje iż naprzód synowi jego także Antoniemu Julię w małżeństwo przyrzekł, a potem Kotyzonowi królowi Gotów, którego pod tenże czas nawzajem też dla siebie o córkę w małżeństwo prosił.

LXIV. Miał z Julii i Agrippy trzech wnuków Kaja, Luciusza, i Agrippę; i dwie wnuczki Julię i Agrippinę. Julię L. Pawłowi synowi Cenzora, Agrippinę Germanikowi wnukowi z siostry swojej poślubił. Kaja i Luciusza przysposobił za dzieci swoje nabywszy prawnym kupnem (70.) od oycy ich Agrippy: i bardzo młodych jeszcze do spraw rzeczypospolitéy wkładał: a naznaczonych na dal konsulami, po prowincyach i na komendy woysk rozesłał. Córkę i wnuczki tak wychowywał, że nawet do przedzenia wzwyczajał, i zabraniał mówić i czynić co inaczey, tylko jawnie, i co w domowych dziennikach umieszczonym bydź mogło. Przystawania zaiste z obcemi tak zabronił, iż do L. Winiciego młodziana zancnego i przystoynego napisał kiedys, iż *nieprzystoynie uczynił, że córkę jego w Bajach odwiedzić przyjeżdżał*. Wnuków sam uczył czytać, pływać, (71. a) i wiele inszych początków nauk, a naywięcéy przykładał starania, żeby pismo ręki jego naśladowali. U stołu na ostatnim miejscu sadzać ich kazał: w drodze zawsze albo przodem w powozie, albo konno mu towarzyszyli.

LXV. Lecz

LXV. Sed laetum eum atque fidentem et sobole et disciplina domus, fortuna destituit. Julias filiam et neptem, omnibus probris contaminatas relegavit. Cajum et Lucium in duodeviginti mensium spatio amisit ambos, Cajo in Lycia, Lucio Massiliae defunctis. Tertium nepotem Agrippam, simulque privignum Tiberium adoptavit in foro, lege Curiata. Ex quibus Agrippam brevi ob ingenium sordidum ac ferox abdicavit, seposuitque Surrentum. Aliquanto autem patientius mortem quam dedecora suorum tulit. Nam Caji Lucique casu non adeo fractus, de filia absens, ac libello per quaestorem recitato notum Senatui fecit, abstinuitque congressu hominum diu, prae pudore; etiam de necanda deliberavit. Certe, quum, sub idem tempus, una ex consciis liberta, Phoebe nomine, suspendio vitam finisset: *Maluisse se, ait, Phoebes patrem fuisse.* Relegatae usum vini, omnemque delicatorem cultum, ademit: neque adiri a quopiam, libero servove, nisi se consulto, permisit: et ita, ut certior fieret, qua is aetate, qua statura, quo colore esset, etiam quibus corporis notis, vel cicatricibus. Post quinquennium demum ex insula in continentem, lenioribusque paullo conditionibus, transtulit eam. Nam, ut omnino revocaret, exorari nullo modo potuit; deprecanti saepe populo Romano et pertinacius instanti, *tales filias, talesque conjuges* pro concione imprecatus. Ex nepte Julia, post damnationem, editum infantem agnosci alique vetuit. Agrippam nihilo tractabilorem, immo in dies amentio rem, in insulam transportavit, sepsitque

LXV. Lecz tak cieszącego się i pełnego nadziei o potomstwie i wychowaniu domowym fortuna zawiodła. Obie Julii córkę i wnuczkę wszelką ohydą zeszepeczone na wygnanie zasłał: Kaja i Luciusza w przeciągu ośmnastu miesięcy obudwóch postradał; pierwszego w Lycyi drugiego w Marsyllii śmierć zaszła. Trzeciego więc wnuka Agrippę, a oraz Tyberiusza pasierba przysposobił za synów publicznie na rynku za uchwałą zwołanego przez kurye ludu: (71. b) z nich wkrótce Agrippę dla dzikiego i podłego umysłu wydziedziczył i w Surrencie (72.) osadził. Nieco zaś cierpliwiéy śmierć zeszyłch niż ohydę pozostałych swoich znosił. Bo stratą Kaja i Luciusza nietyle znękany; o córce zaś uwiadomił senat na piśmie przez Kwestora czytany sam będąc nieprzytomny: i długo się potym niepokazywał przed ludźmi dla wstydu: nawet o zabiciu jéy rozmyślał. To pewna, że gdy pod ten czas jedna z jéy zauszniczek wyzwolenka imieniem Feba powiesiła się, rzekł że *wolałby być oycem Feby*. Oddalonéy na wygnaniu wina i wykwinnych strojów zabronił, ani bywać u niéy nikomu wolnemu lub niewolnemu bez swego pozwolenia niedopuscił, i tak aby był w tym pewnieyszy, ten kto dozwole nie uzyskał, musiał być opisany, jakiego był wieku, wzrostu, i postaci, jakie miał znaki na ciele lub blizny. Po pięciu latach nareszcie, obchodzenie się z nią trochę złagodziwszy, przeniósł z wyspy na ląd: bo na zupełne przywołanie ubłagać się żadnym sposobem nie dał, a dopraszającemu się o to ludowi rzymskiemu i usilniéy nalegającemu, (*obyście podobne córki i żony mieli*)

psitque insuper custodia militum. Cavit etiam senatusconsulto, ut eodem loci in perpetuum contineretur; atque ad omnem et ejus et Juliarum mentionem ingemiscens, proclamare etiam solebat:

Αἰδ' ὄφελον ἀγαμός τ' ἔμεναι, ἀγρός τ' ἀπολέσθαι!
nec aliter eos appellare, quam tres vomicas aut tria carcinomata sua.

LXVI. Amicitias neque facile admisit, et constantissime retinuit: non tantum virtutes ac merita cujusque digne prosecutus, sed vitia quoque et delicta, duntaxat modica, perpessus. Neque enim temere ex omni numero in amicitia ejus afflicti reperientur, praeter Salvidienum Rufum, quem ad consulatum usque, et Cornelium Gallum, quem ad praefecturam Aegypti, ex infima utrumque fortuna, provexerat. Quorum alterum, res novas molientem, damnandum Senatui tradidit; alteri, ob ingratum et malevolum animum, domo et provinciis suis interdixit. Sed Gallo quoque, et accusatorum denuntiationibus, et senatusconsultis, ad necem compulso, laudavit quidem pietatem tantopere pro se indignantium; caeterum et illacrymavit et vicem suam conquestus est, *quod sibi soli non liceret, amicis, quatenus vellet, irasci*. Reliqui potentia atque opibus ad finem vitae, sui cujusque ordinis principes, floruerunt: quamquam et offensis intervenientibus. Desideravit enim nonnunquam, ne de pluri-

mieli) tak publicznie złorzeczył. Z wnuczki Julii urodzone dziecko po osądzeniu jéy, uznawać i żywić zakazał. Agryppę, gdy się nic przystępniejszym, owszem co dzień zapalczywszym stawał, na wyspę przewieźć, i strażą żołnierską obsadzić kazał. Zawarował nawet przez uchwałę senatu, aby w tém miejscu na zawsze był trzymany: a na każde wspomnienie o nim i o Juliach wzdychając, zwykł był mawiać: *Obym raczéy nie był nigdy mężem ani oycem!* i inaczéy ich nienazywał tylko *trzema wrzodami, albo trzema brodawkami swemi.*

LXVI. Nie łatwy był do zabierania przyjaźni, ale ją naystateczniéy dochowywał: nietylko cnoty i przymioty czyje godnie nagradzając, ale też wady, i przestępstwa zwłaszcza pomniejsze przepuszczając. Jakoż trudno z całego grona przyjaciół jego znaleźć popadłych w nieszczęścia, okrom Salwidiena Rufa, którego aż do konsulatu, i Kornelego Galla, którego aż na rządę w Egipcie, obu z bardzo niskiego stanu wyniósł: z tych pierwszego, że wicherzeć zaczął pod sądy senatu oddał, drugiemu, że niewdzięczny i złośliwy pokazał umysł, do dworu i prowincyów swoich wstępu zakazał. Gallus widząc, jak oskarżyciele w ściąganiu go, i senat w wyrokach swoich na niego się zawzięli, życie sobie odebrać musiał: a August uwielbiał taką gorliwość oburzonych za niego: nareszcie płakał, i uskarżał się na los swój, że jemu samemu nie wolno było tyle ileby chciał na przyjaciół się gniewać. Insi z przyjaciół jego każdy w stanie swoim, potęgą i bogactwami pierwszeństwo trzymali, chociaż urazić go nie raz im się trafiało. Słusznie albowiem nie-

kiedy

pluribus referam, et M. Agrippae patientiam, et Maecenatis taciturnitatem, quum ille, ex levi frigoris suspicione, et quod Marcellus sibi anteferetur, Mitylenas se, relictis omnibus, contulisset; hic secretum, de comperta Murenæ conjuratione, uxori Terentiae prodidisset. Ex egit et ipse invicem ab amicis benevolentiam mutuam; tam a defunctis, quam a vivis. Nam, quamvis minime appeteret hereditates, ut qui numquam ex ignoti testamento capere quidquam sustinuerit, amicorum tamen suprema judicia morosissime pensitavit: neque dolore dissimulato, si parcius, aut citra honorem verborum, neque gaudio, si grate pieque quis se prosecutus fuisset. Legata vel partes hereditatum, a quibuscumque parentibus relicta sibi, aut statim liberis eorum concedere, aut, si pupillari aetate essent, die virilis togae vel nuptiarum, cum incremento restituere consueverat.

LXVII. Patronus dominusque non minus severus, quam facilis, et clemens, multos libertorum in honore et usu maximo habuit: ut Licinium, Encladum, aliosque. Cosnum, servum, gravissime de se opinantem, non ultra, quam compedibus, coercuit. Diomedem, dispensatorem, a quo simul ambulante incurrenti repente fero apro per metum obiectus est, maluit timiditatis arguere, quam noxae, remque non minimi periculi, quia tamen fraus aberat, in jocum vertit. Idem Proculum, ex acceptissimis libertis, mori coëgit, compertum adulterare matronas: Thallo, a manu, quod pro epistola prodita

kiedy żądał (że wielu inszych pomine) i po M. Agryppie więcéy cierpliwości i po Mecenasiu więcéy do trzymania tajemnic, kiedy tamten z błahego podéyżenia gniewu, i że go Marcelli podsiadł w łasce cesarskiéy, na wyspę Mitylenę (75.) wszystko porzucawszy odjechał; ten powierzoną tajemnicę, o odkrytym Mureny spisku żonie swéy Terencyi objawił. Wymagał i sam nawzajem uczynności od przyjaciół tak od zmarłych jak od żywych: bo chociaż naymniéy pragnął dziedzictw po drugich, tak iż nigdy od nieznanomych przez testament brać co niecierpiał, atoli od przyjaciół ostatniéy ich pamięci dowody pilnie ważył: ani żalu nie tając jeźli go miały zapis lub zimna spotkała w testamencie wzmianka, ani radości niekryjąc gdy od którego hoynie i wdzięcznie był obdarzony. Wszakże zapisy lub części spadków zostawione mu od mających potomstwo, albo zaraz dzieciom ich odstępował, albo jeźli byli pod opieką, za dojsciem do lat dorosłych, z przynnożeniem je zwykł był wracać.

LXVII. Pan w domu równie surowy, jak przystępny i łaskawy, wielu wyzwoleńców miał w naywiększéy czci i poważeniu, jako to Licyniego, Ence-lada i inszych. Kozma niewolnika swego zbyt zuchwale o nim mówiącego, kaydanami tylko ukarał: Diomed kassyer razem idąc z Augustem z przestachu od nagle wypadłego dzika nim się zastawił, atoli to wolał bojaźliwości przypisać jak złéy woli; a lubo rzecz była wielkiego niebezpieczeństwa, że jednak zdrady w tym niebyło, w żart to obrócił. Toż Prokula jednego z naywziętszych wyzwoleńców, za odkryciem cudzołóztw jego z mężatkami śmiercią uka-

dita denarios quingentos accepisset, crura fregit. Paedagogum, ministrosque Caji, filii, per occasionem valetudinis, mortisque ejus superbe avareque in provincia grassatos, oneratis gravi pondere cervicibus, praecipitavit in flumen.

LXVIII. Prima juvena variorum dedecorum infamiam subiit. Sex. Pompejus, ut effoeminatum, insectatus est: M. Antonius, adoptionem avunculi stupro meritum. Item, Lucius, Marci frater, quasi pudicitiam, delibatam a Caesare, A. etiam Hirtio in Hispania CCC millibus numum substraverit; solitusque sit crura suburere nuce ardenti, quo mollior pilus surgeret. Sed et populus quondam universus ludorum die et accepit in contumeliam ejus et assensu maximo comprobavit versum, in scena pronunciatum, de Gallo matris Deum tympanizante, *Viden', ut cinaedus orbem digito temperat?*

LXIX. Adulteria quidem exercuisse, ne amici quidem negant, excusantes sane, non libidine, sed ratione commissa: quo facilius consilia adversariorum per cujusque mulieres exquireret. M. Antonius, super festinatas Liviae nuptias, objecit, et foeminam consularem e triclinio viro coram in cubiculum abductam, rursus in convivium, rubentibus auriculis, incomtiore capillo, reductam: et dimissam Scriboniam, quia liberius doluisset nimiam potentiam pellicis: et conditiones quaesitas per amicos,
qui

ukarał. Tallusa pisarza swego iż za pięćset denarów (74.) list wydał, na pogruchotanie nóg skazał. (75.) Dowiedziawszy się iż przy zdarzoney chorobie i śmierci Kaja syna, nauczyciel i dworzanie jego wiele się zdzierstw i gwałtów dopuścili, kamienie im u szyi powiązać i potopić kazał.

LXVIII. Pierwszą młodość rozmaitych nieprzy-
stojności zakałą splamił. Sextus Pompejus jako
zniewieściałego prześladował. Marek Antoni wyrzu-
ca mu przysposobienie od dziada, (76.) jako nagrodę
za wstyd mu poświęcony, a brat jego Luciusz do-
daje, jakoby naruszoną wstydlivości cnotę od Cezara
dokonał, przez zaprzędanie się nawet Hircyuszowi
w Hiszpanii za trzykroć sto tysięcy nummów: i
że miał zwyczaj włos na nogach gorącemi orzechami
podpalać, aby mu mięk szy porastał. Ale i lud
wszystek kiedyś podczas igrzysk na wyszydzenie jego,
z największym oklaskiem przyjął ów wiersz na tea-
trze wyrzeczony o kapłanie Cybeli (77.) na bębenku
grającym:

Widzisz że? jak niewieściuch świat palcem kieruje?

LXIX. Ani jego zaiste przyjaciele niezaprzeczają
popelnionych przez niego cudzołóstw wymawiając
nie od rzeczy że się tego nie z rozwiązłości lecz z
polityki dopuszczał, aby łatwiej zamysły nieprzy-
jaźnych sobie przez ich żony dociekał. — Marek An-
toni oprócz przyspieszonego z Liwią małżeństwa,
wyrzuca mu, że raz konsularną panię od stołu i w
oczach męża wzięwszy do pokoju pobocznego nazad
też na ucztę wprowadził z uszami zaczerwienionemi
i rozrzuconemi włosami: że ze Skrybonią się roz-
wiódł

qui matres familias et adultas aetate virgines denu-
darent atque perspicerent, tamquam Thoranio man-
gone vendente. Scribit etiam ad ipsum hoc, fami-
liariter adhuc, nec dum plane inimicus aut hostis:
*Quid te mutavit? quod reginam in eo? uxor mea
est. Nunc coepi, an abhinc annos novem? tu
deinde solam Drusillam inis? Ita valeas, uti tu,
hanc epistolam quum leges, non inieris Tertullam,
aut Terentillam, aut Rufiliam, aut Salviam, Ti-
tisceniam, aut omnes. Anne refert, ubi, et in
quam arrigas?*

LXX. Coena quoque ejus secretior in fabulis
fuit, quae vulgo *δωδεκάθεος* vocabatur; in qua, deo-
rum dearumque habitu, discubuisse convivas, et
ipsum, pro Apolline ornatum, non Antonii modo
epistolae, singulorum nomina amarissime enume-
rantis, exprobrant, sed et sine auctore, notissimi
versus:

*Cum primum istorum conduxit mensa choragum,
Sexque deos vidit Mallia, sexque deas:
Impia dum Phoebi Caesar mendacia ludit,
Dum nova divorum coenat adulteria:
Omnia se a terris tunc Numina declinarunt:
Fugit et auratos Jupiter ipse toros.*

Auxit coenae rumore summa tunc in civitate pe-
nuria ac fames. Acclamatumque est postridie, *fru-
mentum omne deos comedisse*: et *Caesarem esse
plane Apollinem, sed et Tortorem*; quo cogno-
mine

włódtł za to, iż głośno na przewagę ubocznę kochanki sarkają: że przyjaciele jego zlecenie do wyszukiwania mający, obnażali mężatki i dorosłe panny, i tak przeglądali jakby je od Toraniego rayfury (79.) kupowali. Tenże Antoni pisze tak do samego Augusta w poufałości jeszcze w tedy, nim w jawne niesnaski zaszedł i stał się otwartym nieprzyjacielem: *Co cię dla mnie zmieniło? czy że z królową żyję? żoną moją jest, a to nie dopiero, lecz od lat dziewięciu: a ty nakoniec na saméże Druzylli przestajesz? Boda-jeś tak zdrów był jak to prawda, że ty gdy list ten czytać będziesz, nie byłeś u Tertulii, Terentilli, Rufilli, lub Salwii, Titiscenii, albo i u wszystkich. Bo cóż to ma do rzeczy, gdzie, i do której pałasz?*

LXX. Pełno też było powieści o tajemnéj jego wieczerzy, którą pospolicie *dwunasto bożkowym bankietem* nazywano, na której w postaciach bożków i bogiń zaproszeni goście zasiadali, a sam August za Apollina był ubrany: a znajomą się stała nietylko przez listy Antoniego, nazwiska w szczególności biesiadników ze zgrozą wyliczającego, ale przez bardzo znajome owe wierszyki bezimiennie:

Gdy stół piérwszy godownik z tych gości obsadził.

I sześć bożków, sześć bogiń na łóżach zgromadził.

Gdy bezbożnemi kłamstwy Cezar z Feba szydzi,

I przez nowe rozpusty w uczcie Bogów hydzi;

Wtedy wszystkie się Bóstwa zwróciły od ziemi

Sam Jowisz złote trony odbiegł dążąc z niemi. (80.)

Powiększył jeszcze więcéj szemrania na ten bankiet panujący w ten czas głód i niedowóz w Rzymie. Rozlegał się na zajutrz odgłos że *Bogowie wszystko*

mine is Deus, quadam in parte urbis, colebatur. Notatus est et ut pretiosae suppellectilis Corinthiorumque praecipuus, et aleae indulgens. Nam et, proscriptionis tempore, ad statuam ejus adscriptum est:

Pater argentarius, ego, Corintharius;
quum existimaretur, quosdam propter vasa Corinthia, inter proscriptos curasse referendos. Et deinde bello Siciliensi epigramma vulgatum est:

*Postquam bis classe victus naves perdidit,
Aliquando ut vincat, ludit assidue aleam.*

LXXI. Ex quibus, sive criminibus, sive maledictis, infamiam impudicitiae facillime refutavit et praesentis et posteræ vitæ castitate: item lantitiarum invidiam: quum, et Alexandria capta, nihil sibi praeter unum murrhinum calicem ex instrumento regio, retinuerit, et mox vasa aurea assiduissimi usus conflaverit omnia. Circa libidines haesit: postea quoque, ut ferunt, ad vitiandas virgines promptior, quae sibi undique etiam ab uxore conquirerentur. Aleae rumorem nullo modo expavit: Jusitque simpliciter, et palam, oblectamenti causa, etiam senex: ac praeterquam Decembri mense, aliis quoque festis, profestisque diebus. Nec id dubium est. Antographa quadam epistola, *Coenavi,* ait, *mi Tiberi, cum iisdem, Accesserunt convivae, Vinicius, et Silvius pater. Inter coenam lusimus, γεροντικῶς, et heri, et hodie. Talis enim jactatis,*
ut

zboże zjedli, że Cesarz był istotnie Apollinem, lecz Apollinem katem, pod tém bowiem przezwiskiem czczono tego bożka na jednym w Rzymie przedmieściu. Zadawano jeszcze Augustowi, iż był bardzo chciwy na kosztowne sprzęty, i naczynia z korynckiego kruszcu, jako że i do kosterstwa, skłonny. Ztąd w czasie wywołań pod posagiem jego podpisano. *Oyciec mój srebrem kupczył, ja korynecką miedzią:* (81. a) gdyż rozumiano iż niektórych postarał się umieścić między wywołańców, dla osiągnięcia po nich naczyń z tego kruszcu. Nareszcie pod czas wojny Sycylijskiéy rozrzucano to epigramma:

*Dwakroć na morzu zбитy, gdy flotę postradał
By kiedyż tedyż wygrał, pilnie się w gry zadał.*

LXXI. Z których to czy występków, czy obmów nayłatwiéy zarzut bezwstydnosci odparł, i natychmiast, i późniejszego życia czystością. Także i co się tyczy zazdrości jego o dostatki, kiedy wzięwszy Alexandryą nic sobie z królewskich sprzętów nie zatrzymał, okrom porcellanowéy czary (81. b) a wszystkie złote naczynia do naypospolitszego użycia stopić kazał. Lecz się w lubieżności niepowściągnął, i jak mówią, jeszcze potym był skorszy do skażenia dziewic, które mu zewsząd, nawet przez żonę dostawiane były. Mniemania ludzkiego o skłonności swéy do gry bynajmniéy się nielekął, grał bez wybiegów, i jawnie dla zabawy, nawet w starości: tak w czasie świąt grudniowych lub inszych, jako i w dniach nieświętecznych: co że żadney niepodpada wątpliwości, z własnoręcznych listow jego się okazuje: *Wieczerałem (mówi) z temiż samemi osoba-*

ut quisque canem aut senionem miserat, in singulos talos singulos denarios in medium conferebat, quos tollebat universos, qui Venerem jecerat. Et rursus aliis litteris: Nos, mi Tiberi, Quinquatrus satis jucunde egimus. Lusimus enim per omnes dies, forumque aleatorium calsecimus. Frater tuus magnis clamoribus rem gessit. Ad summam tamen perdidit non multum: sed ex magnis detrimentis praeter spem paulatim retractus est. Ego perdididi viginti millia numum, meo nomine, sed, quum effuse in lusu liberalis fuisset, ut soleo plerumque. Nam si, quas manus remisit cuique, exegisset, aut retinuissem, quod cuique donavi, vicissem vel quinquaginta millia. Sed hoc malo. Benignitas enim mea, me ad coelestem gloriam efferet. Scribit ad filiam: Misi tibi denarios ducentos quinquaginta, quot singulis convivis dederam, si vellent inter se, inter coenam, vel talis, vel par impar ludere.

LXXII. In caeteris partibus vitae continentissimum fuisse constat, ac sine suspitione ullius vitii. Habitavit primo juxta Romanum forum, supra Scalias anularias, in domo, quae Calvi, oratoris, fuerat: postea in Palatio; sed nihilominus aedibus modicis Hortensianis, et neque laxitate, neque cultu conspicuis: ut in quibus porticus breves essent Albanarum columnarum, et sine marmore ullo aut insigni pavimento conclavia. Ac per annos amplius quadraginta, eodem cubiculo, hieme et aestate, mansit:

mi mój Tyberiuszu: przybyli goście Winicy i Salwiusz Oyciec; graliśmy przy wieczerzy sobie jako starzy wczoraj i dzisiaj. W takowy zaś sposób, iż kto asa lub sezy rzucił, za każdą kostkę po denarze do stawki składał, a wszystkie stawki zabierał kto Wenereę wyrzucił. Toż znowu w innym liście. Przepędziliśmy mój Tyberiuszu święta (82.) Minerwy dosyć wesoło. Graliśmy bowiem przez wszystkie dni, a gra była z zapalem. Brat twój z wielkimi wrzaskami się sprawiał lecz z wielkię przegronę nad nadzieję powoli się odegrał. Ja na siebie przegrałem dwadzieścia tysięcy nummów; ale to że byłem z wylaną hojnością we grze dla wielu jak zwykłem. Bo gdybym tego wymagał od kogo com wygrał, lub to zatrzymał co komu dałem, byłbym z pięćdziesiąt tysięcy wygrany. Ale tak wolę: dobroczynność bowiem moja do niebieskię chwały mię wzniesie. Do córki tak pisze: Posłałem ci dwieście pięćdziesiąt denarów, po tyleż każdemu z gości rozdałem, jeżeli zechcą między sobą przy wieczerzy grać w kości, lub w cetno i lichu.

LXXII. Co do reszty życia swego pewna jest, że był najwstrzemięźliwszy i nieposzlakowany w żadnėj wadzie. Pierwsze Augusta mieszkanie było wedle wielkiego rzymskiego rynku (83) nad schodami kręconemi w domu krasomowcy Kalwa, potem na Palatynie, (84.) ale jednakowo w domu szczupłym Hortenzyszowskim, i ani z przestronności ani z ozdoby znakomitym: jakoż przy nim niewielkie były krużganki a kolumny z kamienia Albańskiego, w pokojach nic marmurów ani kosztownęj posadzki.

Tam

mansit: quamvis parum salubrem valetudini suae urbem hieme experiretur, assidueque in surbe hie-
maret. Si quando quid secreto, aut sine interpella-
tione, agere proposuisset, erat illi locus, in edito,
singularis, quem Syracusas, et τεχνόφουον, vocabat:
huc transibat, aut in alicujus libertorum suburba-
num: aeger autem in domo Maecenatis cubabat.
Ex secessibus praecipue frequentavit maritima, in-
sulasque Campaniae, aut proxima urbi oppida, La-
navium, Praeneste, Tibur: ubi etiam, in portici-
bus Herculis templi, persaepe jus dixit. Ampla et
operosa praetoria gravabatur. Et neptis quidem suae
Juliae, profuse ab ea exstructa, etiam diruit ad so-
lum: sua vero, quamvis modica, non tam statua-
rum tabularumque pictarum ornatu, quam xystis et
nemoribus excoluit, rebusque vetustate ac raritate
notabilibus: qualia sunt, Capreis, immanium bel-
luarum ferarumque membra praegrandia, quae di-
cuntur *Gigantum ossa, et arma Heroum.*

LXXIII. Instrumenti ejus, et supellectilis parci-
monia apparet etiam nunc, residuis lectis, atque
mensis, quorum pleraque vix privatae elegantiae
sint. Ne toro quidem cubuisse ajunt, nisi humili,
et modice instrato. Veste non temere alia, quam
domestica, usus est, ab uxore, et sorore, et filia,
neptibusque confecta: togis neque restrictis neque
fuis: clavo nec lato nec angusto: calceamentis al-
tiusculis, ut procerior, quam erat, videretur. Et
foren-

Tam przez lat więcéy czterdziestu w jednymże pokoju zimą i latem przemieszkał: i chociaż w zimie powietrze mieyskie niebardzo zdrowiu jego służyło, ciągle w Rzymie zimował. Kiedy co tajemnego lub bez przerwy robić mu przyszło, miał na górze osobne mieysce, które nazywał *Syrakuzy* albo *ustron nauk*, tam się udawał, lub do mieszkania którego z wyzwolenców pod miastem: w chorobie zaś w domu Mecenasa leżał. Za ustronia, lubił i uczęszczał osobliwie mieysca nadmorskie, wyspy Kampańskie, albo pobliskie Rzymu miasteczka, jako to: Lanuwium, Prenesty, lub Tibur, gdzie nawet na krążgankach kościoła Herkulesa częstokroć sprawy sądził. Obszer- nym i kosztownym pałacom wieyskim przyganiał: i zaiste wnuczki swéy Julii, wielkim kosztem zbudow- any z ziemią zrównać kazał: swoje zaś chociaż szczupłe nie tak posągami i obrazami, jak chodni- kami i gajami, tudzież rzeczami starożytnością i rzadkością znakomitemi przyozdabiał: jakim podob- ne są w Kaprei, kości wielkich zwierząt, które za olbrzymie mają, i zbroje dawnych bohaterów.

LXXIII. Oszczędność w jego sprzętach i rucho- mości widzieć można i teraz z pozostałych łózek jego i stołów, z których wiele ledwo ku ozdobie prywa- tnego służyć mogą. Mówią że ani na łóżku inszém leżał jak na niskiém, i sprosta usłanem. Sukni wcale inszéy nieużywał, tylko domowéy roboty przez żo- nę, siostrę, lub córkę i wnuczki swoje, togi i spo- dnie suknie ani przestronne, ani zbyt ciasne nosił; obuwie zaś nieco wyższe, aby się słuszniejszym
niż

forensia autem, et calceos numquam non intra cubiculum habuit, ad subitos repentinisque casus paratu.

LXXIV. Convivabatur et assidue, nec umquam, nisi recta: non sine magno ordinum hominumque delectu. Valerius Messala tradit, neminem umquam libertinorum adhibitum ab eo coenae, excepto Menae, sed asserto in ingenuitatem, post proditam Sex. Pompeji classem. Ipse scribit, invitasse se quendam, in cujus villa maneret, qui speculator suus olim fuisset. Convivia nonnumquam et serius inibat, et maturius relinquebat: quum convivae et coenare inciperent prius, quam ille discumberet, et permanerent, digresso eo. Coenam ternis ferculis, aut quum abundantissime, senis praebebat, ut non nimio sumptu, ita summa comitate. Nam et ad communionem sermonis, tacentes vel submissim fabulantes, provocabat, et aut acroamata, et histiones, aut etiam triviales ex circo ludios interponebat, ac frequentius aretalogos.

LXXV. Festos, et solennes dies profusissime, nonnumquam joculariter tantum, celebrabat. Saturnalibus, et si quando alias libuisset, modo munera dividebat, vestem, et aurum, et argentum, modo nummos omnis notae, etiam veteres regios ac peregrinos: interdum nihil, praeter cilicia et spongas, et rutabula, et forpices, atque alia id genus, titulis obscuris, et ambiguis. Solebat et inaequalissimarum rerum sortes, et aversas tabularum picturas in convivio venditare, incertoque casu spem mercantium

niż był, wydawał; a suknie swoje i trzewiki miał zawsze w pokoju aby w nagłości były na pogotowiu.

LXXIV. Często dawał ucztę a zawsze nie inaczej tylko porządnie zostawione, i z wielkim wyborem co do osób i stanu. Walery Messala podaje nam, że nikt z wyzwolenców do stołu jego przypuszczony nie był; oprócz Menara, ale który był nadany taką wolnością jak z urodzenia, za wydanie Pompejuszowój floty. Atoli sam August pisze, że raz zaprosił do jedzenia z sobą, jednego z gwardyi niegdyś swojey na wsi u niego będąc. Do stołu niekiedy się spóźniał, i prędko wstawał, gdy tymczasem goście, zaczęli wcześnię jeść od niego, i pozostawali przy stole po odejściu jego. U stołu trzydania, a kiedy nayhojnię, to sześć zastawiano: i jak nie zbyt kosztownie tak z naywiększą uprzemością częstował: jakoż milczących przy stole lub ciszey gadających, do wspólności rozmowy zapraszał, i sprowadzał lub muzyków, i kuglarzy, lub też pospolicznych z cyrku błaznów, a nayczęścię żartobliwych ludzi.

LXXV. Święta i uroczystości bardzo kosztownie obchodził, a czasem wesoło tylko. Na Saturnalskie święta (85.) lub na insze, kiedy upodobał, podarunki rozdawał, to suknie, złoto, lub srebro, to pieniądze różnego bicia, nawet pod stęplem dawnych królów i obcych, to czasem nie więcéy tylko włosiennice, gąbki, pogrzebaczę, kleszczę, i tym podobne rzeczy z zapisami ciemnymi i dwuznacznymi. Miał jeszcze zwyczaj przy ucztach robić loteryę z rzeczy bardzo nierówney ceny, i z obrazów tyłem podwracanych,

ażęby

tium vel frustrari, vel explere: ita, ut per singulos lectos licitatio fieret, et seu jactura, seu lucrum communicaretur.

LXXVI. Cibi (nam ne haec quidem omiserim) minimi erat, atque vulgaris fere. Secundarium panem, et pisculos minutos, et caseum bubulum, manu pressum, et ficos virides biferas, maxime appetebat: vescebaturque et ante coenam, quocumque tempore, et loco, quo stomachus desiderasset. Verba ipsius ex epistolis sunt: *Nos in essedo panem et palmulas gustavimus.* Et iterum: *Dum lectica ex regia domum redeo, panis unciam cum paucis acinis uvae duracinae comedi.* Et rursus: *Ne Judaeus quidem, mi Tiberi, tam diligenter Sabbatis jejunium servat, quam ego hodie servavi: qui in balineo demum, post horam primam noctis, duae buceas manducavi prius, quam ungi inciperem.* Ex hac inobservantia nonnunquam vel ante initum vel post dimissum convivium solus coenitabat, quum pleno convivio nihil tangeret.

LXXVII. Vini quoque natura parcissimus erat. Non amplius ter bibere eum solitum super coenam in castris apud Mutinam, Cornelius Nepos tradit. Postea, quoties largissime se invitaret, senos sextantes non excessit, aut, si excessisset, rejiciebat. Et maxime delectatus est Rhaetico, neque temere interdum bibit. Pro potionem sumebat perfusum aqua frigida panem, aut cucumeris frustum, vel lactuculae thyrsum, aut recens, acidumque pomum succi vinosioris.

LXXVIII. Post

ażebym niepewnym trafem nadzieje grających zawieść lub uiścić: a to tym sposobem, że osoby na każdym łożku z osobna, podkupywały się a zysk lub strata do wszystkich się rozciągała.

LXXVI. Co do pokarmu (bym i tego zaiste nieopuścił) na małym i pospolitym przestawał. Chleb pośledni, drobne rybki, gomułki z sera krowiego, a naybardziéy figi świeże, dwa razy w rok rosnące lubił, i jadał kiedy mu się zachciało, i przed wieczszą i w jakimkolwiek czasie i mieyscu. Oto są słowa jego samego z listów: *Ja w powozie chlebem i daktylami obywałem się.* I znowu: *Powracając do domu z pałacu Numy uncyę chleba z trochę suchych jagód przejadłem.* To jeszcze: *Ani żyd, mój Tyberiuszu tak ściśle szabasowego niezachowuje postu jak ja dzisiay, bo aż w kąpieli dopiero po piérwszém godzinie w nocy zjadłem parę kęsów przed namaszczeniem się.* (86.) Z tego tedy zwyczajem czasem przed stołem, lub gdy się wszyscy rozeszli sam jadał, a zaś przy zastawionym stole niczego się nietknął.

LXXVII. W użyciu też wina z przyrodzenia był nayskromniejszy. Korneli Nepos mówi, że w obozie pod Modeną więcéy nad trzy razy nie zwykł był pijać. Potym przy naywiększém ochocie sześciu kieliszków nieprzeszedł, a jeźli więcéy, to żołądek wstrzymać mu niemógł: naybardziéy zaś lubił wino Reckie przecież go umiarkowanie przez dzień pijał. Zamiast napoju brał chleb rozmoczony w zimnym wodzie, albo kawałek ogórka, lub głąbiki sałaty, lub też świeże kwaskowato soczyste jabłko.

LXXVIII. P'o-

LXXVIII. Post cibum meridianum, ita ut vestitus calceatusque erat, relectis pedibus, paullisper conquiescebat, opposita ad oculos manu. A coena in lecticulam lucubratoriam se recipiebat. Ibi donec residua diurni actus aut omnia aut ex maxima parte conficeret, ad multam noctem permanebat. In lectum inde transgressus, non amplius, quam plurimum, quam septem horas, dormiebat; ac ne eas quidem continuas, sed, ut in illo temporis spatio ter aut quater expergisceretur. Si interruptum somnum recuperare ut evenit, non posset: lectoribus aut fabulatoribus arcessitis, resumebat, producebatque ultra primam saepe lucem. Nec in tenebris vigilavit umquam, nisi assidente aliquo. Matutina vigilia offendebatur: ac si, vel officii, vel sacri caussa, maturius evigilandum esset, ne id contra commodum faceret, in proximo cujuscumque domesticorum coenaculo manebat. Sic quoque saepe indigens somni, et dum per vicos deportaretur, et deposita lectica, inter aliquas moras condormiebat.

LXXIX. Forma fuit eximia et per omnes aetatis gradus venustissima; quamquam et omnis lenocinii negligens et in capite comendo tam incoriosus, ut raptim compluribus simul tonsoribus operam daret, ac modo tonderet, modo raderet barbam, eoque ipso tempore aut legeret aliquid, aut etiam scriberet. Vultu erat, vel in sermone vel tacitus, adeo tranquillo serenoque, ut quidam e primoribus Galliarum confessus sit inter suos, eo se inhibitum ac remollitum, quo minus, ut destinarat, in transitu Alpium per simulationem colloquii propius admis-

sus,

LXXVIII. Posiliwszy się koło południa, tak jak był w sukni i obuwiu kładł się trochę na spoczynek, okrywszy nogi i położywszy rękę na oczach. Od wieczery szedł do siebie na swoje od pracy krzesło, tam póki albo resztę wszystkę spraw dziennych, albo większą część niepokoił, późno w noc zostawał. Stamtąd przechodził do łóżka, i więcéy nad siedm godzin niesypiał, i to nie ciągle ale w przeciągu tego czasu, trzy lub cztery razy budził się. Jeżeli mu sen przerwany niepowracał jak się trafiało, to przyzywał kogo z domowych do czytania lub opowiadania mu czego, i przeciągał to często aż po wschodzie słońca, a kiedy w nocy niespał zawsze miał kogo przy sobie. Wstawanie mu ranne szkodziło, a jeżeli musiał dla zatrudnienia, lub dla nabożeństwa wstać raniéy, żeby nieczuł na zdrowiu, w pobliskim mieszkaniu którego z domowych swoich spoczywał. Tak częstokroć bywał snem zmorzony, że na ulicach kiedy był niesiony, lub gdy z lektyką się zatrzymano zasypiał przez czas niejaki.

LXXIX. Był August pięknéy urody, i w każdéy porze wieku swego arcy przyjemny, chociaż w całym stroju niedbały, i o trefienie włosów niestojący, tak że dla prędkości kilku sługom razem strzydz się dawał a brodę czasem podstrzygał, czasem golił, i w tym że samym czasie albo co czytał, albo też pisał. Twarzy był tak spokojnéy i wypogodzonéy czy mówił czy milczał, iż jeden z pierwszych Panów między Gallami przyznał się swoim rodakom, że przebywając z nim Alpy umyślił go w przepaść zepchnąć, przystąpiwszy bliżéy kniemu wrzekomo dla

roz-

sus, in praecipitium propelleret. Oculos habuit claros ac nitidos, quibus etiam existimari volebat inesse quiddam divini vigoris, gaudebatque, si quis sibi acrius contuenti, quasi ad fulgorem solis, vultum submitteret: sed in senecta sinistro minus vidit. Dentes raros et exiguos et scabros; capillum leniter inflexum et subflavum; supercilia conjuncta; mediocres aures; nasum et a summo eminentiorem et ab imo deductiorem; colorem, inter aquilum candidumque; staturam brevem (quam tamen Julius Marathus, libertus, etiam in memoriam ejus, quinque pedum et dodrantis fuisse tradit) sed quae commoditate et aequitate membrorum occuleretur, ut nonnisi ex comparatione adstantis alicujus procerioris intelligi posset.

LXXX. Corpore traditur maculoso, dispersis per pectus atque alvum genitivis notis in modum et ordinem ac numerum stellarum coelestis ursae: sed et callis quibusdam ex prurigine corporis assiduoque et vehementi strigilis usu plurifariam concretis ad impetiginis formam. Cexendice et femore et crure sinistro non perinde valebat, ut saepe etiam inde claudicaret, sed remedio arenarum atque arundinum confirmabatur. Dextrae quoque manus digitum salutarem tam imbecillum interdum sentiebat, ut torpentem contractumque frigore vix cornei circuli supplemento scripturae admoveret. Questus est et de vesica, cujus dolore, calculis demum per urinam ejectis, levabatur.

LXXXI. Graves et periculosas valetudines per omnem vitam aliquot expertus est, praecipue Cantabria,

rozmowy, lecz za spojrzaniem na twarz jego wstrzymany został i zmiękczone. Oczy miał jasne i żywe, któremi nawet chciał wmówić, że miały coś nadludzkiéj siły, i rad temu był, kiedy kto przed nim mocniéj się wpatrującym, oczy spuścił jak przed blaskiem słońca. Ale w starości mniéj okiem lewym widział. Zęby miał rzadkie, małe, i chropowate, włosy z lekka się kręjące i żółtawe, brwi łączące się, uszy średnie, nos orli, cerę śniadą, wzrost mały, (który jednak wyzwoleniec Juliusz Maratus na pięć stop i dziewięć cali bydź mieni) ale tak formnego był we wszystkich członkach składu, iż chyba to tylko przy osobie wyższego wzrostu postrzedz można było.

LXXX. Powiadają, że miał na ciele plamy z przyrodzenia rozrzucone na piersiach i żołądku w tym sposobie, szyku i liczbie, jak gwiazdy na niebie pod znakiem niedźwiedzia: do tego że ze swierzbiecia ciała i częstego a mocnego nacierania się szczotką w kąpeli porobiły mu się narostki nakształt liszajów. W biodrze, udzie i goleni lewéj coś mu trochę dolegało, iż często nawet stąd kulał, lecz się od tego użyciem naparzań piaskowych i okładania trzcina leczył. Palec też drugi u prawéj ręki tak mu niekiedy trętwiał, że kiedy go przejęło zimno, dla lepszego władania rogowéj obrączki pisząc używać musiał. Cierpiał do tego bóle w pęcherzu, ale te za pozbyciem się nakoniec kamieni uryną, ustawały.

LXXXI. Nieraz w całym życiu swoim ciężkie i niebezpieczne przebył choroby: osobliwie po uśmie-
rzeniu

tabria domita, quum etiam, distillationibus jecinore vitiato, ad desperationem redactus, contrariam et ancipitem rationem medendi necessario subiit: quia calida fomenta non proderant, frigidis curari coactus auctore Antonio Musa. Quasdam et anniversarias ac certo tempore recurrentes experiebatur. Nam sub natalem suum plerumque languebat; et initio veris praecordiorum inflatione tentabatur, austrinis autem tempestatibus gravedine. Quare quassato corpore neque frigora neque aestus facile tolerabat.

LXXXII. Hieme, quaternis cum pingui toga tunicis et subuculae thorace laneo et feminalibus et tibialibus muniebatur; aestate, apertis cubiculi foribus ac saepe in peristylio, saliente aqua, atque etiam ventilante aliquo cubabat. Solis vero ne hiberni quidem patiens, domi quoque nonnisi petasatus sub divo spatiabatur. Itinera, lectica, et noctibus fere, eaque lenta ac minuta faciebat, ut Praeneste vel Tibur biduo procederet. Ac si quo pervenire mari posset, potius navigabat. Verum tantam infirmitatem magna cura tuebatur, in primis lavandi raritate. Ungebatur enim saepius et sudabat ad flammam; deinde perfundebatur egelida aqua, vel sole multo calefacta. At quoties nervorum caussa marinis Albulisque calidis utendum esset, contentus hoc erat, et insidens ligneo solio, quos ipse Hispanico verbo *duretam* vocabat, manus ac pedes alternis jactaret.

rzeniu Kantabryi, gdy zapadłszy na zamulenie wątroby do zwątpienia o sobie przywiedzion, i gdy, odmicniwszy zupełnie sposób leczenia się, za radą lekarza Antoniego Muzy brał zimne kąpiele, bo gorące naparzania nic niepomagały. Przypadały też na niego coroczne niejaki słabości w pewnym czasie: to jest około czasu urodzin jego (87. a) mdłości, na początku wiosny kolki, a pod wiatry południowe bóle głowy. Stąd przy takiéy niemocy ciała, i zimna i upały nie łatwo znosił.

LXXXII. W zimie nosił po cztery tuniki przy todze podszytéy, i kaftaniki wełniane, tudzież nogi ciepło opatrywał. (87. b) W lecie sypiał z drzwiami otwartemi u pokoju sypialnego, tudzież często na ganku gdzie woda wytryskała, albo też wachlarzem chłodzony. Na słońce zaś ani w zimie nawet nie był wytrzymały, u siebie też w domu przechadzał się na dworze zawsze z nakrytą głową. Podróże w lektyce a prawie nocami, i to tak powoli odbywał, iż z Rzymu do Prenesty lub Tyburu dwa dni jechał: i dokąd można mu było, morzem raczén wolał płynąć. Zaiste tak słabowite zdrowie z wielkim staraniem pielęgnował, naprzód rzadko się kąpiąc, częścicéy bowiem się namaszczał, i pocił przy ogniu; potym poléwał się letnią wodą, lub dobrze od słońca rozgrzaną. Tudzież ile razy z przyczyny osłabionych nerwów trzeba mu było morskich lub ciepłych w Albuli kąpieli używać, przestawał na tym, iż siadając w drewnianéy wannie, którą sam Hiszpańskim słowem *dureta* nazywał, ręce i nogi na przemian zamaczywał.

LXXXIII. Exercitationes campestris equorum et armorum statim post civilia bella omisit et ad pilam primo folliculumque transiit: mox nihil aliud quam vectabatur et deambulabat, ita, ut in extremis spatiis subsultim decurreret, segestri vel lodi-cula involutus. Animi laxandi causa modo piscabatur hamo, modo talis aut ocellatis nucibusque ludabat cum pueris minutis, quos facie et garrulitate amabiles undique conquirebat, praecipue Mauros et Syros. Nam pumilos atque distortos et omnes generis ejusdem, ut ludibria naturae malique ominis, abhorrebat.

LXXXIV. Eloquentiam studiaque liberalia ab aetate prima et cupide et laboriosissime exercuit. Mutinensi bello in tanta mole rerum et legisse et scripsisse et declamasse quotidie traditur. Nam deinceps neque in senatu, neque apud populum, neque apud milites locutus est unquam, nisi meditata et composita oratione, quamvis non deficeretur ad subita extemporali facultate. Ac ne periculum memoriae adiret aut in ediscendo tempus absumeret, instituit recitare omnia. Sermones quoque cum singulis, atque et jam cum Livia sua, graviores, non nisi scriptos et e libello habebat, ne plus minusve loqueretur ex tempore. Pronunciabat dulci et proprio quodam oris sono; dabatque assidue phonasco operam: sed nonnunquam infirmatis faucibus, praeconis voce ad populum concionatus est.

LXXXV. Multa varii generis prosa oratione composuit, ex quibus nonnulla in coetu familiarium,

LXXXIII. Cwiczeń wojskowych z orężem, i jazdy konnój zaraz po domowych woynach zaniechał, a zaczął grywać w piłkę i w kulę, potym tylko przejeżdżał się, lub przechadzał, tak prędko, iż na końcach przechadzki jakby z poskokiem zabiegał, opończą lub jakim obwiciem okryty. Czasem dla rozrywki umysłu to ryby wędą łowił, to w kości, gałeczki, i orzechy grywał z małemi dziećmi, które z urody pięknej i szczebiotliwości co przyjemniejsze zewsząd zbierał, osobliwie z Maurów i Syryczyków: bo karłów, ułomnych, i tym podobnych, jako igrzyska przyrodzenia i złe wrogi miał w obrzydzeniu.

LXXXIV. W wymowie i wyzwolonych naukach od piérwszój młodości z ochotą i nayusilniej się ćwiczył. Powiadają że pod czas Modenskiej wojny w takim naywiększym zatrudnieniu swoim, czytał, pisał codziennie, i w krasomostwie się ćwiczył. I potym ani w senacie, ani do ludu, ani do wojska nigdy niemówił, tylko dobrze rzecz rozmyśloną i ułożoną, chociaż niezbywało mu na łatwości nieprzygotowanie i natychmiast mówić. Aby go zaś pamięć niezawiodła, lub uczeniem się czasu sobie nie zabierał zwykł był wszystko z karty czytywać. (88.) W ważniejszych też do czynienia rzeczach, a nawet i z Liwią, na piśmie wszystko traktował, aby ani więcéj ani mniej czego z prędkości niepowiedział. Głos jego miał właściwy jakiś dźwięk przyjemny i słodki, w czym umyślnie od muzyka jednego się ćwiczył: ale niekiedy mając chrzypkę, przez woźnego głos do ludu miewał.

LXXXV. Wiele dzieł w różnym rodzaju prozą napisał był August, z których niektóre w posiadze-

rium, velut in auditorio recitavit, sicut, *Rescripta Bruto de Catone*: quae volumina quum jam senior ex magna parte legisset, fatigatus Tiberio tradidit perlegenda; item, *Hortationes ad Philosophiam*; et aliqua *de vita sua*, quam tredecim libris Cantabrico tenus bello, nec ultra, exposuit. Poëticam summatim attigit. Unus liber exstat, scriptus ab eo hexametris versibus, cujus et argumentum et titulus est, *Sicilia*. Exstat alter aequè modicus *Epigrammatum*, quae fere tempore balnei meditabatur. Nam tragoediam, magno impetu exorsus, non succedente stilo, abolevit: quaerentibusque amicis *quidnam Ajax ageret*, respondit, *Ajacem suum in spongiam incubuisse*,

LXXXVI. Genus eloquendi secutus est elegans et temperatum, vitatis sententiarum ineptiis atque concinnitate, et *reconditorum verborum*, ut ipse dicit, *foetoribus*. Praecipuamque curam duxit, sensum animi quam apertissime exprimere. Quod quo facilius efficeret, aut necubi lectorem vel auditorem obturbaret ac moraretur, neque praepositiones verbis addere, neque conjunctiones saepius iterare, dubitavit, quae detractae afferunt aliquid obscuritatis, etsi gratiam augent. Cacozelos et antiquarios, ut diverso genere vitiosos, pari fastidio sprevit. Exagitabatque nonnunquam imprimis Maccenatem suum, cujus *μυροβρεχέης*, ut ait, *cincinnos* usquequaque persequitur, et imitando per jocum irridet. Sed nec Tiberio parcit et exoletas interdum et reconditas voces aucupanti. M. quidem Antonium, ut insanum, increpat

niach poufałych czytał, jako to, *Odpis Brutusowi na Katona* co że już w podeszlejszym wieku czytał po większey części, więc zmordowany Tyberiuszowi oddawał do przeczytania. Wydał także *Zachęcenie ku filozofii* i trzynaście ksiąg o życiu swoim, w czym niedaléy jak tylko do Kantabryjskiéy wojny dociągnął. Do rymotworstwa krótko się przykładał: jest jedna książka napisana od niego sześciomiarowemi wierszami któręý treść i tytuł *Sycylia* (89.) druga równie niewielka *Epigramatów* które zwyczajnie w czasie kąpieli robił. Zaczął był też pisać z wielkim uniesieniem się trajedyę pod tytułem *Ajax*, lecz że mu się nieudała, zatracił, a pytającym się przyjaciółom, *coby Ajax porabiał?* odpowiedział *Ajax mój gąbką się przebił.* (90.)

LXXXVI. Obrął sobie rodzaj wymowy gładki a umiarkowany, strzegąc się przytaczania zdań płaskich, i słów grubych i niejasnych, a jak sam mówił *cuchnących*. Osobliwie się starał wyrażać myśl swoję jak najjaśnieý, co żeby łatwiéy dokazał, i żeby nigdzie czytelnika lub słuchacza nieutrudził i nieprzetrzymał, dla tego przyimki kłaść i łączniki częściéy powtarzać wolał, które odrzucone lubo przyjemności dodają, ale nieco ciemność sprawują. Z równym obrzydzeniem gardził, lubo przeciwne sobie wady, sadzących się na nowości, i starożytnością tchnących. Prześladował nieraz nadewszystko Mecenasą swego za słowka wytworne i wypieszczone, sam je żartem do niego naśladowując. (91.) Lecz ani Tyberiuszowi nieprzepuścił, że czasem zastarzałych i wyszukanych słów używał. M. Antoniego zaiste łaje,
jako

crepat; quasi ea scribentem, quae mirentur potius homines, quam intelligant. Deinde ludens malum et inconstans in eligendo genere dicendi ingenium ejus, addit haec: *Tuque dubitas, Cimberne Annius, an Veranius Flaccus imitandi sint tibi? ita, ut verbis, quae C. Sallustius excerpserit ex Originibus Catonis utaris; an potius Asiaticorum oratorum, inanis sententiis verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda?* Et quadam epistola Agrippinae neptis ingenium collaudans: *Sed opus est, inquit, dare te operam, ne moleste scribas aut loquaris.*

LXXXVII. Quotidiano sermone quaedam frequentius et notabiliter, usurpasse eum, litterae ejus, autographae ostentant. In quibus identidem quum aliquos nunquam soluturos significare vult, *ad Kalendaras Graecas soluturos*, ait: et quum hortatur, ferenda esse praesentia, qualiacunque sint, *Contenti simus hoc Catone*; et ad exprimendam festinatae rei velocitatem, *Celerius, quam asparagi coquantur*. Ponit assidue et pro stulto *baceolum*, et pro pullo *pullejaceum*, et pro cerito *vacerrosum*, et *vapide* se habere pro male, et *betizare* pro languere: quod vulgo *lathanizare* dicitur: item *simus* pro sumus, et *domos* genitivo casu singulari pro domus. Nec umquam aliter haec duo, ne quis mendam magis quam consuetudinem putet. Notavi et in chirographo ejus illa praecipue: non dividit verba. nec ab extrema parte versus abundantes litteras, in alterum transfert, sed ibidem statim subjicit circumducitque.

jako nierozsądnego, i jakoby to piszącego czemuby się ludzie raczy dziwowali, niż co by rozumieli: nareszcie żartując z jego złego gustu, i niestałości w obraniu stylu to dodaje: *I ty wahasz się czy Cymbra czy Weraniego masz naśladować? tak jak nad tym czy użyć wyrazów, które Salustiusz pobrał z ksiąg o pierwiastkach Katona? czy raczy azyatyckich mówców czcze zdania, i gadatliwość w nasz język wprowadzić?* A w liście jednym chwając dowcip wnuczki swojej Agrippiny, mówi *Lecz potrzeba przyłożyć ci starania, żebyś mówiła i pisała bez przysady.*

LXXXVII. W potoczney mowie miał swoje wyrazy upodobańsze i szczególniejsze, jako to listy własnoręczne jego okazują: w których często gdy chce wyrazić kogo, że nigdy niewyptaca, mówił że *ptaci na greckie kalendy.* (92.) gdy radził aby się stosować do czasów jakie są, powiadał, *przestajmy i na takim Katonie:* a mając wyrazić pośpiech jakiej rzeszy, mówił, *przedzły niżby szparagi zgotował.* Kładł ustawicznie za te słowa, *głupi, czarny, szaleniec,* insze od siebie upodobane: (95.) niemówił źle się mieć, ale *słabowicie się mieć* zamiast słabiec, mawiał gnuśnić: toż kładł *simus* zamiast *sumus*; i zamiast *domus* w drugim przypadku liczby pojedynczej, kładł *domos* i zawsze pisał tym sposobem te dwa słowa, aby kto niezrozumiał, że to bardziej przez błąd, a nie ze zwyczaju pochodziło. Uważałem w jego własnoręcznym piśmie, i to za szczególniejsze, że słów między sobą niedzielił, i końce słów na jednym wierszu się niemieszczące nie przenosił na drugi, ale zaraz pod spodem podpisywał.

LXXXVIII. Orthographiam, id est formulam rationemque scribendi a grammaticis institutam, non adeo custodit; ac videtur eorum potius sequi opinionem, qui perinde scribendum, ac loquamur, existiment. Nam quod saepe non litteras modo sed syllabas aut permutat aut praeterit, communis hominum error est. Nec ego id notarem, nisi mihi mirum videretur, tradidisse aliquos, legato eum consulari successorem dedisse ut rudi et indocto, cujus manu *ixi* pro *ipsi* scriptum animadverterit. Quoties autem per notas scribit. *b* pro *a*, *c* pro *b*, ac deinceps eadem ratione sequentes litteras ponit, pro *z* autem *aa*.

LXXXIX. Ne Graecarum quidem disciplinarum levioere studio tenebatur; in quibus et ipsis praestabat largiter, et magistro dicendi usus Apollodoro Pergameno, quem jam grandem natu Apolloniam quoque secum ab urbe, juvenis adhuc, eduxerat. Deinde etiam eruditione varia repletus est per Arci philosophi, filiorumque ejus, Dionisii et Nicanoris contubernium: non tamen, ut aut loqueretur expedite, aut componere aliquid auderet. Nam et, si quid res exigeret, latine formabat, vertendumque alii dabat. Sed plane poematum quoque non imperitus, delectabatur etiam comoedia veteri et saepe eam exhibuit publicis spectaculis. In evolvendis utriusque linguae auctoribus nihil aequae sectabatur, quam praecepta et exempla publice vel privatim salubria, eaque ad verbum excerpta aut ad domesticos, aut ad exercituum provinciarumque rectores, aut ad urbis magistratus plerumque mittebat, prout quique
 moni-

LXXXVIII. Pisowni, to jest wzoru i sposobu pisania od grammatyków ustanowionego nie bardzo pilnował; i zdaje się że szedł raczéj za zdaniem, co rozumieją że tak trzeba pisać jak się mówi: bo że często nietylko litery, ale i syllaby przemienia, lub opuszcza, to powszechnym jest błędem: i niebyłbym o tym namienił, gdyby mi się dziwno nie zdało, o czym niektórzy powiadają, że złożył z urzędu jednego namiestnika konsulowskiego, jako prostaka i nieuka zobaczywszy, że *ixi* zamiast *ipsi* pisywał. Ilekroć zaś cyframi pisał, kładł *b* za *a*, *c* za *b*, i tak daléj porządkiem, zaś za *z* dwa *a* pisał.

LXXXIX. W greckich naukach z niemają usilnością przykładał się, i sam w nich obszernie celował, mając za mistrza w tym języku Apollodora z Pergamu, którego już podeszłego z sobą do Apollonii z Rzymu w młodości jeszcze sprowadził. Napojony wiadomością różnych nauk potym przez Sfera, wszedł w towarzystwo z Areuszem Filozofem i jego synami Dionizym i Nikanorem: niemógł atoli w tedy jeszcze mówić łącno albo co układać: i stąd kiedy rzecz wymagała po łacinie pisywał a do przełożenia drugiemu dawał. Lecz i w poezyi Greckiey dość biegły, kochał się w dawnym gatunku komedyi, i często ją na widowiskach publicznych grywać kazał. W odczytywaniu autorów w obu językach, wyszukiwał naywięcéj prawideł, i przykładów użytecznych w życiu publicznym i prywatnym: i one co do słowa wypisawszy rozsyłał albo swoim domowym, albo starszym wojskowym lub rządcom na prowincyach,

monitione indigerent. Etiam libros totos et senatui recitavit, et populo notos per edictum saepe fecit: ut orationes Q. Metelli *de prole augenda*, et Rutilii, *de modo aedificiorum*; quo magis persuaderet, utramque rem non a se primo animadversam, sed antiquis jam tunc curae fuisse. Ingenia seculi sui omnibus modis fovit. Recitantes et benigne et patienter audivit, nec tantum carmina et historias, sed et orationes et dialogos. Componi tamen aliquid de se, nisi et serio et a praestantissimis, offerebatur: admonebatque Praetores, ne paterentur nomen suum commissionibus obsoleferi.

XC. Circa religiones talem accepimus. Tonitrua et fulgura paullo infirmius expavescebat: ut semper et ubique pellem vituli marini circumferret pro remedio, atque omnem majoris tempestatis suspicionem in abditum et concameratum locum se reciperet, consternatus olim per nocturnum iter, transcurso fulguris, ut supra diximus.

XCI. Somnia neque sua neque aliena de se negligebat. Philippensi acie quamvis statuisset non egredi tabernaculo propter valetudinem, egressus est tamen, amici somnio monitus; cessitque res prospere, quando, captis castris, lectica ejus, quasi ibi cubans remansisset, concursu hostium confossa atque lacerata est. Ipse per omne ver plurima et formidolosissima et vana et irrita videbat: reliquo tempore rariora et

minus

i licznym urzędnikom w Rzymie: stosownie którzy jakiego napomnienia potrzebowali. Nawet całe książki w senacie czytał, i ludowi często edyktem donosił: jako to mowy K. Metella *o pomnożeniu potomstwa*, i Rutiliusza *o sposobie budowania*: chcąc tym mocniéj przeświadczyć, że nie on piérwszy w obu tych rzeczach dawał baczenie, ale już i dawnieysi tym się trudnili. Ludziom z dowcipu zaleconym za wieku swego, wszelkiemi sposobami sprzyjał. Czytających przed sobą nietylko wiersze i dzieje ale rozprawy i rozmowy łagodnie i cierpliwie słuchoł. Urażał się, jeżeli co było w nich na jego pochwałę, chyba że ona była z bardzo ważnych rzeczy, lub od naysznakomitszych osób; i upomniął Pretorów, aby nie dopuszczali imię jego w publicznych mieyscach szargać.

XC. Co do przesądów religiyndych takiegośmy mieli opisanego: grzmotów i błyskawic ze zbyteczną słabością lękał się, tak, że zawsze i wszędzie koło siebie skórkę cielęcia morskiego nosił za ochronę: i za każdym podobieństwem do więkšej burzy, chrocił się w mieysca ukryte i zasklepione, przerażony niegdys w podróży nocny trzaśnieniem piorunu, jakośmy wyżej rzekli.

XCI. Sny i swoje i cudze nie lekce ważył. Na bitwie Filippińskiéj chociaż postanowił niewychodzić z namiotu dla słabości, jednak wyszedł wzięwszy sen przyjaciela za przestrogę, i to mu na dobre się stało, bo obóz był wzięty, i lektyka jego od napadu nieprzyjaciół mniemających że w niéy został w sztuki porąbana. Sam przez wiosnę całą miał miewać sny częste i nayokropniéjsze, ale omylne; w inszym czasie

minus vana. Quum dedicatam in Capitolio aedem Tonanti Jovi assidue frequentaret, somniavit, queri Capitolinum Jovem, cultores sibi abduci, seque respondisse, Tonantem pro janitore ei appositum: ideoque mox tintinnabulis fastigium aedis redimit, quod ea fere januis dependebant. Ex nocturno visu etiam stipem quotannis die certo emandicabat a populo, cavam manum asses porrigentibus praebens.

XCII. Auspicia quaedam et omina pro certissimis observabat. Si mane sibi calceus perperam, ac sinister pro dextero induceretur, ut dirum: si terra marive ingrediente se longinquam profectionem, forte rorasset, ut laetum, maturique et prosperi reditus. Sed et ostentis praecipue movebatur. Enatam inter juncturas lapidum ante domum suam palmam in compluvium deorum Penatium transtulit; utque coalesceret, magnopere curavit. Apud insulam Capreas veterrimae ilicis demissos jam ad terram, languentesque ramos convaluisse adventu suo, adeo laetatus est, ut eas cum republica Neapolitanorum permutaverit, Aenaria data. Observabat et dies quosdam, ne aut postridie Nundinas quoquam proficisceretur, aut Nonis quidquam rei seriae inchoaret: nihil in hoc quidem aliud devitans, ut ad Tiberium scribit, quam *δυσφημίαν* nominis.

XCIII. Peregrinarum cerimoniarum sicut veteres ac praeceptas reverentissime coluit, ita caeteras con-

czasie rzadsze, lecz mniéy zawodne. Gdy w poświęconéy od siebie świątyni Jowiszowi gromowładnemu na Kapitolu ustawnie przebywał; przyśniło mu się, jakoby Jowisz Kapitolijski się żalił, iż mu czcicielów odwodzi, a on odpowiedział na to że Jowisz gromowładny za odzwiernego mu jest przydany: (94.) stąd wnet u szczytu świątyni nowéy dzwonków nawieszać kazał, jakie pospolicie przy drzwiach domów wieszają. Także z powodu snu jakiegoś upraszał ludu corocznie dnia pewnego o jałmużnę, nadstawiając dłoń przynoszącym pieniądze.

XCII. Wieszczby niektóre i znaki miał za nayspewniejsze; jeżeli rano obuwie mu mylnie na lewą miasto na prawą podano nogę, miał za znak nieszczęścia; jeżeli wybierając się w daleką podróż lądem lub morzem wielka rosa spadła, pomyślność i prędki powrot sobie tuszył. Ale nadewszystko obchodziły go zjawiska: wyrosła z rozpadliny muru przy domu swoim gałązkę palmową, przeniósł na podworze do bożków domowych, i aby tam zrosła usilnie się starał. Gdy na wyspie Kaprei, u starodawnego wiązu gałęzie pochylone już ku ziemi i usychające zaczęły puszczać na nowo pod przyjazd jego, tak się tym ucieszył, iż zamienił tę wyspę u Neapolitańczyków dla siebie, i dał im Enarię. Wystrzegał się w dni niektóre wyjeżdzać jako to nazajutrz po jarmarku, i nic ważnego niezaczynać podczas nonów miesiąca, niczego inszego wprawdzie się w tym niestrzegąc, pisze do Tyberiusza, jak słowa *złéy wroźby*.

XCIII. Co do obcych obrzędów jak dla starożytnością i wziętością znajomych miał największe

contemptui habuit. Namque Athenis initiatus quum postea Romae pro tribunali de privilegio sacerdotum Atticae Cereris cognosceret, et quaedam secretiora proponerentur, dimisso consilio et corona circumstantium, solus audit disceptantes. At contra non modo in peragrandae Aegypto paulum deflectere ad visendum Apin supersedit, sed et Cajum nepotem, quod Judaeam praetervehens apud Hierosolymanam non supplicasset, collaudavit.

XCIV. Et quoniam ad haec ventum est, non ab re fuerit, subtexere, quae ei, prius quam nasceretur, et ipso natali die ac deinceps evenerint, quibus futura magnitudo ejus et perpetua felicitas sperari animadvertique posset. Velitris, antiquitus tacta de coelo parte muri responsum est, ejus oppidi civem quandoque rerum potiturum: qua fiducia Veliterni et tunc statim et postea saepius, paene ad exitium sui cum populo Romano belligeraverant. Sero tandem documentis apparuit, ostentum illud Augusti potentiam portendisse. Auctor est Julius Marathus, ante paucos, quam nasceretur, menses prodigium Romae factum publice, quo denunciabatur, regem populi Romani naturam parturire: Senatum exterritum censuisse, ne quis illo anno genitus educaretur: eos, qui gravidas uxores haberent, quod ad se quisque spem traheret, curasse, ne senatusconsultum ad aerarium deferretur. In Asclepiadis Mendetis Θεολογουμένων libris lego. Atiam, quum ad solemne Apollinis sacrum media nocte venisset, posita in templo

uszanowanie, tak dla inszych pogardę. Albowiem w Atenach do tajemnic bogini Cerery przypuszczony, gdy potym w Rzymie sprawa o przywiléy Kapłanów téż bogini na sąd przez nim się wytoczyła, a w niéy o tajniéyszych rzeczach traktować przyszło, ustąpić kazał radzcom i otaczającym słuchaczom, sam tylko z rozpierającymi się pozostawszy. Przeciwnie nietylko przejeżdżając Egipt wstąpić trochę dla widzenia Apisa niechciał, lecz i wnuka Kaja, że przejeżdżając Judeę w Jerozolimie się nie modlił, bardzo pochwalii.

XCIV. Ponieważ się do tego przyszło, nie od rzeczy będzie przydać te wszystkie zdarzenia, które mu się przed przyyściem na świat, i w dzień urodzenia i potym przytrafiły; z których o przyszłéy jego wielkości, i nieprzestannéy szczęśliwości sądzić i spodziewać się można było. Uderzył piorun niegdyś w część murów miasta Welitrów, (95.) z tego przepowiedziała wyrocznia, że z ich miasteczka wywdzie obywatel, co całemu światu prawa dawać będzie: w to dufając Welitryni i zaraz w ten czas, i potym częścicéy aż do zniszczenia swego prawie z ludem rzymskim wojny prowadzili; aż późno nakoniec okazało się z dowodów, iż ów znak, Augusta potęgę oznaczał. Juliusz Maratus opisuje, iż na kilka miesięcy przed urodzeniem Augusta, publicznie w Rzymie trafiło się jakieś dziwowisko, z ktorego wrono iż przyrodzenie wyda króla ludowi rzymskiemu: czym zastraszone senat uradził, żeby się nikt niechował owego roku urodzony; lecz ci którzy ciężarne żony mieli, każdy o tym nadzieję do siebie

templo lectica, dum ceterae matronae dormirent, obdormisse; draconem repente irrepsisse ad eam, paulloque post egressum; illamque expergefactam, quasi a concubitu mariti purificasse se, et statim in corpore ejus extitisse maculam, veluti depicti draconis, nec potuisse umquam exigi: adeo ut mox publicis balneis perpetuo abstineret; Augustum natum mense decimo, et ob hoc Apollinis filium existimatum. Eadem Atia, priusquam pareret, somniavit, intestina sua ferri ad sidera, explicarique per omnem terrarum et coeli ambitum. Somniavit et pater Octavius, utero Atiae jubar solis exortum. Quo natus est die, quum de Catilinae conjuratione ageretur in curia, et Octavius ob uxoris puerperium serius adfuisset, nota ac vulgata res est, P. Nigidium, comperta morae causa, ut horam quoque partus acceperit, affirmasse, dominum terrarum orbi natum. Octavio postea, quum per secreta Thraciae exercitum duceret, in Liberi patris luco barbara cerimonia de filio consulenti, idem affirmatum est a sacerdotibus: quod, infuso super altaria mero, tantum flammae emicuisset, ut supergressa fastigium templi ad coelum usque ferretur, unique olim omnino Magno Alexandro apud easdem aras sacrificanti, simile provenisset ostentum. Atque etiam sequenti nocte statim videre visus est filium mortali specie ampliorem cum fulmine et sceptro exuviisque Jovis Optimi Maximi ac radiata corona, super laureatum currum bis senis equis candore eximio trahentibus. Infans adhuc, ut scriptum apud C. Drusum extat, repositus vespere in
cunas

naciągając postarali się aby uchwała senatu mocy prawa (96.) niewzięła. Doczytuję się w księgach Asklepiadesa ż Mendety Egipcyanina o *Teologicznych naukach*: że Acya udawszy się o północy na uroczystą ofiarę do Kościoła Apollina, gdy tamże w lektyce swojej kiedy i insze niewiasty spały, zasnęła, nagle się do niéy smok zakradł, i niedługo uciekł, czym ona przebudzona jakby społkowaniem małżeńskim, do oczyszczenia się przystąpiła, i zaraz na jéy ciele pokazała się plama w kształcie odmalowanego smoka, nigdy się zgładzić niedająca, dlaczego odtąd publicznych się kąpiel wystrzegąca: i że August potym urodzony w dziesiątym miesiącu, synem stąd Apollina był rozumiany. Miała też Acya sen jeszcze przed złączeniem, jakoby wnętrzości jéy pod gwiazdy wzniezione przez cały przestwór ziemi i nieba zastąpiły. Sniło się i oycu Oktawiuszowi, że widział blask słoneczny z łona Acyi wychodzący. W dzień w którym się urodził toczyła się rzecz w senacie o śpisku Katyliny, Oktawiusz późniéy tam przybył dla połogu żony swojej; a wiadomo było pospolicie, że P. Nigidiusz wiedząc o przyczynie spoźnienia tego, jako też i o chwili porodzenia, zapewnił, że się pan świata narodził. Kiedy potym Oktawiusz zapuścił się w głębsz Tracyi z wojskiem, i tam w gaju Bachusowi poświęconym przy obrzędku barbarzyńskimi badał się o losie syna swego; kapłani podobnież go zapewnili, a jto stąd, że Oktawiuszowi lejącemu na ołtarze wino, tyle płomień wybuchnął, iż przenosił szczyt kościoła, aż ku niebu się roznosząc, i jednemu tylko Alexandrowi wielkiemu, u tychże ołtarzy niegdys

cunas a nutricula loco plano, postea luce non comparuit, et diu quaesitus tandem in altissima turri repertus est, jacens contra solis exortum. Quum primum fari coepisset, in avito suburbano obstrepentes forte ranas silere jussit: atque ex eo negantur ranae ibi coaxare. Ad quartum lapidem Campanae viae in nemore prandenti, ex improvise aquila panem ei e manu rapuit, et, quum altissime evolasset, rursus ex improvise leniter delapsa reddidit. Q. Catulus post dedicatum Capitolium duabus continuis noctibus somniavit, prima Jovem O. M., e praetextatis compluribus circum aram ludentibus, unum secrevisse atque in ejus sinum signum Reipublicae, quod manu gestaret, reposuisse. At in sequenti, animadvertisse se in gremio Capitolini Jovis eundem puerum: quem quum detrahi jussisset, prohibitum monitu Dei, tamquam is ad tutelam Reipublicae educaretur. Ac die proximo obvium sibi Augustum, quum incognitum alias haberet, non sine admiratione contuitus simillimum dixit puero, de quo somniasset. Quidam prius somnium Catuli aliter exponunt, quasi Jupiter, compluribus praetextatis tutorem a se poscentibus, unum ex eis demonstrasset, ad quem omnia desideria sua referrent, ejusque osculum delibatum digitis ad os suum retulisset. M. Cicero, C. Caesarem in Capitolium persecutus, somnium pristinae noctis familiaribus forte narrabat: puerum facie liberali demissum e coelo catena aurea ad fores Capitolii constitisse, eique Jovem flagellum tradidisse: deinde, repente Augusto viso, quem ignotum adhuc plerisque avunculus Caesar ad
sacri-

ofiary czyniącemu podobny cud się przytrafił. I nawet następny zaraz nocy widział syna nadludzkiej postaci, z gromami i berłem w rękę, przybranego jako najwyższego Jowisza, w koronie promienistej, na wozie umajonym, i od dwunastu koni najbliższych ciągnionym. Dzieckiem jeszcze będąc, (jak napisano jest o tym u K. Druza) położony w wieczór w kolebce od mamki w dolnej izbie, rano nazajutrz tam nieznaleziony się, a po długim szukaniu, nareszcie znaleziony był w wieży najwyższej leżący twarzą ku wschodowi słońca. Skoro gadać zaczął, na wiosce dziada swego, zagłuszany żab skrzekiem, milcząc im nakazał, i stąd twierdzą że tam żaby nieskrzeczają. Innym razem obiadującemu w gaju o cztery mile od Rzymu na drodze do Kampanii, orzeł niespodzianie chleb z rąk porwał, i wzniosł się jak najwyższy a potem znowu niespodzianie z wolna się spuszczać powrócił. — K. Katulus po poświęceniu Kapitolium miał sen przez dwie w ciąż nocy, raz jakoby Jowisz z pomiędzy mnóstwa dzieci około ołtarza igrających jedno wybrał, i złożył na jego piersiach z rąk swoich *pieczęć* rzeczypospolitej: drugiego nocy jakoby postzegł toż samo dziecko na łonie Jowisza Kapitolskiego, i gdy go odjąć kazał zabronił mu to bożek z przestroją, że się ono na obronę rzeczypospolitej wychowuje. W dzień następny spotkał Katulus młodego Augusta, którego nigdy indziej niewidział, przejęty zadziwieniem rzekł, że zupełnie podobny był do dziecka które widział we śnie. Niektórzy inaczej wystawiają sen ów pierwszy Katula, jakoby wiele dzieci prosili go o opiekuna, a on jedno z nich im wskazał, któremu żądania swoje odnosić mieli, i dotknąwszy się palcami gęby jego, do ust je swoich poniosł. (97.) M. Cicero idąc na Kapitol z Cezarem sen swój ostatni nocy przyjacielom swoim trefnym opowiadał, że widział pacholę śliczne, które po

sacrificandum acciverat, affirmavit, ipsum esse, cujus imago secundum quietam sibi obversata sit. Sumentis virilem togam tunica lati clavi, resuta ex utraque parte, ad pedes decidit. Fuerunt, qui interpretarentur, non aliud significare, quum ut is ordo, cujus insigne id esset, quandoque ei subiceretur. Apud Mundam D. Julius castris locum capiens, quum silvam caederet, arborem palmae, repertam conservari, ut omen victoriae, jussit, ex ea continuo enata soboles adeo in paucis diebus adolevit, ut non aequipararet modo matricem, verum etiam obtegeret: frequentareturque columbarum nidis: quamvis id avium genus duram et asperam frondem maxime vitet. Illo et praecipue ostento motum Caesarem ferunt, ne quem alium sibi succedere, quam sororis nepotem, pateretur. In secessu Apolloniae, Theogenis mathematici pergulam, comite Agrippa, ascenderat: quum Agrippa, qui prior consulebat, magna et paene incredibilia praedicerentur, reticere ipse genituram suam, nec velle edere, perseverabat, metu ac pudore, ne minor inveniretur. Qua tamen post multas adhortationes vix et cunctanter edita, exsiluit Theogenes odoravitque eum. Tantam mox fiduciam fati Augustus habuit, ut thema suum vulgaverit, nummumque argenteum nota sideris Capricorni, quo natus est, percusserit.

XCV. Post necem Caesaris, reverso ab Apollonia et ingrediente eo urbem, repente liquido ac puro sereno, circulus ad speciem coelestis arcus, orbem

łańcuchu złotym z nieba spuszczone u drzwi Kapitolu stanęło, a Jowisz mu różgę (98.) w ręce podał, w tym nagle zobaczywszy Augusta; (którego dziad Juliusz Cezar mało komu jeszcze znanego na nabożeństwo przywiódł) zapewnił, że te toż samo dziecko, którego wizerunek we śnie mu się pokazał. Biorącemu mężką suknię, podana szata spodnia rozpruwszy się z obu stron opadła pod nogi: byli którzy tłumaczyli, że to nie co inszego oznacza, tylko że stan, któremu ta suknia właściwa podlegnie mu kiedyś. Zakładając Juliusz Cezar pod Mundą obóz kazał las wyciąć; gdzie znalezione drzewo palmowe zachować jako znamie zwycięstwa rozkazał: z tego blisko wypuszczona latorośl tak w niewielu dniach wzrosła, iż nietylko zrównała się ze pniem, z którego wyszła lecz nawet go okryła, i gołębie się gnieździć zaczęły, lubo rodzaj ten ptaków, gałęzi twardych i kolczytych naybardziéy się chroni. To szczególniéy dziwowisko skłoniło mówią Cezara, że nikogo inszego za następcę, jak wnuka z siostry swojej mieć nie chciał. Mieszkając August w Apollonii wszedł raz z Agryppą na galeryę wysoką (99. a) Teogena astrologa: gdy piérwszemu radzącemu się Agryppie wielkie i prawie do nieuwierzenia rzeczy przepowiedał astrolog; August wolał zamilczeć godzinę urodzenia swego, i niechciał jéy wydać, z bojaźni czy wstydu aby się posłedniéyszim nie znalazł: którą gdy nakoniec powielu naleganiach wyjawił, podskoczył z radości Teogen i przypadł mu do nóg. To wnet w takie zaufanie Augusta o swoim przeznaczeniu wprawiło, iż rozgłosił gwiazdę swego urodzenia, i pieniądz srebrny ze znakiem gwiazdy koziorożca pod którą się urodził wybić kazał.

XCV. Po śmierci Cezara gdy powracając z Apollonii wjeżdżał do Rzymu, nagle przy naysztyszym i pogodnym czasie pokazał się nakształt tęczy niebieskiéy

bem solis ambiit, ac subinde Juliae, Caesaris filiae, monumentum fulmine ictum est. Primo autem consulatu ei augurium capienti duodecim se vultures, ut Romulo, ostenderunt, et immolanti omnium victimarum jocinora, replicata intrinsecus ab ima fibra paruerunt, nemine peritorum aliter conjectante, quam, laeta per haec et magna portendi.

XCVI. Quin et bellorum omnium eventus ante praesensit. Contractis ad Bononiam Triumvirorum copiis, aquila tentorio ejus supersedens duos corvos hinc et inde infestantes afflixit et ad terram dedit: notante omni exercitu, futuram quandoque inter collegas discordiam talem, qualis secuta est atque exitum praesagiente. In Philippis Thessalus quidam de futura victoria nuntiavit, auctore D. Caesare, cujus sibi species itinere avio occurrisset. Circa Perusiam, sacrificio non litante, quum augeri hostias imperasset, ac subita eruptione hostes omnem rei divinae apparatus abstulissent, constitit inter haruspices, quae periculosa et adversa sacrificanti denunciata essent, cuncta in ipsos recasura, qui exta haberent. Neque aliter evenit. Pridie quam Siciliensem pugnam classe committeret, deambulanti in litore piscis e mari exsiluit, et ad pedes jacuit. Apud Actium descendenti in aciem asellus cum asinario occurrit: Eutyclus homini, bestiae Nicon erat nomen. Utriusque simulacrum aeneum victor posuit in templo, in quod castrorum suorum locum vertit.

bieskiéy okrąg w koło słońca: niedługo potym piorun uderzył w grobowiec Julii córki Cezara. Za pierwszego zaś konsulatu zasięgajacemu wieszczby, pokazało się dwunastu sępów jak niegdyś Romulusowi: a przy ofiarach wątroby u wszystkich bydłat zwinięte wewnątrz otworzyły się aż do ostatniéy żyłki; z czego każdy z biegłych wróżbitów pomyślność, i wielkie rokował szczęście.

XCVI. Ale i sam wszystkich wojen powodzenie wszczęśnie przeczuł. Kiedy pod Bononię tryumwirów woyska ściągnęły, orzeł usiadłszy na namiocie jego, dwóch kruków i stąd i z owad napastujących zwalczył i o ziemię rzucił; co całe uważając woysko, taką niegdyś, jaka zastąpiła, między tryumwirami niezgodę, i jéy koniec przepowiedziało. Pod Filipami Tessalczyk jeden przyszłe mu zwycięztwo zwiastował, dowiedziawszy się od Cezara, którego mu się postać na drodze ubocznój pokazała. Blisko Peruzyi, gdy ofiary pomyślności nieobiecowały, rozkazał więcéy ich szafować, a w tym nieprzyjaciele nagłym napadem cały sprzęt poświęcony zabrali; zdarzenie to na dobre wytłumaczyli wieszczki, iż nieszczęścia ogłoszone w czasie ofiar spadną na tych, którzy wnętrznosci bydłat mieli: co też skutek zjścił. Dniem przed wydaną bitwą morską przy Sycylii, przechodzącemu się nad brzegiem ryba z morza wyskoczyła, i przy nogach upadła. Przyjeżdżając na bitwę pod Akcyum spotkał człeka wiodącego osła, owemu *Eutychus* nazwisko było, a bydłęciu *Nikon*. (99. b) Obu ich wizerunki, po zwycięztwie z miedzi postawić kazał, w kościele wystawionym na miejscu obozu swego.

XCVII. Skon

XCVII. Mors quoque ejus, de qua dehinc dicam, divinitasque post mortem evidentissimis ostentis praecognita est. Quum lustrum in campo Martio magna populi frequentia conderet, aquila eum saepius circumvolavit, transgressaque in vicinam aedem, super nomen Agrippae ad primam litteram sedit: quo animadverso, vota, quae in proximum lustrum suscipi mos est, collegam suum Tiberium nuncupare jussit: nam se, quamquam conscriptis paratisque jam tabulis, negavit suscepturum, quae non esset soluturus. Sub idem tempus ictu fulminis ex inscriptione statucae ejus prima nominis littera effluxit. Responsum est, centum solos dies posthac victurum, quem numerum C. littera notaret, futurumque, ut inter deos referretur, quod *Aesar*, id est, reliqua pars e *Caesaris* nomine, Etrusca lingua Deus vocaretur. Tiberium igitur in Illyricum dimissurus et Beneventum usque prosecuturus, quum interpellatores aliis atque aliis caussis in jure dicendo detinerent, exclamavit (quod et ipsum mox inter omnia relatam est.) *Non, si omnia morarentur, amplius se posthac Romae futurum.* Atque, itinere inchoato Asturam perrexit: et inde praeter consuetudinem de nocte ad occasionem aurae evector, caussam valetudinis contraxit ex profluvio alvi.

XCVIII. Tunc Campaniae ora proximisque insulis circuitis, Caprearum quoque secessui quatrimum impendit, remississimo ad otium et ad omnem committatem animo. Forte Puteolanum sinum praeter-

vehenti,

XCVII. Skon też jego, o którym zaraz mam mówić, i ubóstwienie po śmierci, z nayoczywistszych znaków przeczuwano. Gdy robił popis pięcioletni przy wielkim zgromadzeniu ludu, orzeł w koło niego nieraz obleciał, i przeniosłszy się na pobliski kościół, usiadł nad imieniem Agrippy przy piérwszój literze: co spostrzegłszy August, ogłosić kazał Tyberiuszowi koledze swemu śluby, które zwyczaj był na następujący popis za 5 lat czynić: bo sam lubo już były gotowe i spisane na tablicach, niechciał się ich podéymować czego niemiał dopełnić. Pod tenże czas litera piérwsza z napisu imienia na jego posągu spłynęła od uderzenia piorunu: i wniesiono z tego, że tylko sto dni żyć miał jeszcze, jaką liczbę litera C znaczy, i że między bogi na przyszłość umieszczony będzie, gdyż *AESAR* to jest reszta pozostała imienia *Caesar* w języku Etruskim Boga znaczyła. W niedługi czas potym wyprawując Tyberiusza do Illiryku, a mając go sam aż do Benewentu odprowadzić, gdy go patroni to temi to owemi sprawami do osądzenia zatrzymywali, zawołał, (co i to za znak przyszłości przepowiedziané było wzięte) że *gdyby go wszystkie razem sprawy zatrzymywały, już potym w Rzymie więcéy niebędzie*. Jakoż puściwszy się w drogę, do Astury (100.) pospieszył, a ztamtąd nad swój zwyczaj w nocy przy pogodnéj porze wyjechał i zachorował z okazji rozwolnienia żołądka.

XCVIII. Objeżdżał na ten czas brzegi Kampaniaskie i wyspy pobliskie, potym na Kaprei w ustroniu swoim cztery dni przepędził na samych zabawach, i w zupełnie swobodnym umyśle. Przypadkiem około

vehenti, vectores nautaeque de navi Alexandrina, quae tantum quod appulerat, candidati coronatique et thura libantes, fausta omnia eximias laudes con-gesserunt: *Per illum se vivere, per illum navigare; libertate atque fortunis per illum frui.* Qua re ad-modum exhilaratus quadragenos aureos comitibus di-visit: jusque jurandum et cautionem exegit a sin-gulis, non alio datam summam, quam in emptio-nem Alexandrinarum mercium absumpturos. Sed et ceteros continuos dies inter varia munuscula to-gas insuper ac pallia distribuit, lege proposita, ut Romani Graeco, Graeci Romano habitu et sermone uterentur. Spectavit assidue et exercentes ephebos, quorum aliqua adhuc copia ex vetere instituto Ca-preis erat. Iisdem etiam epulum in conspectu suo praebuit, permissa immo exacta jocandi licentia di-ripiendique pomorum et obsoniorum rerumque mis-silium: nullo denique genere hilaritatis abstinuit. Vi-cinam Capreis insulam ἀπραγόπολιν appellat a desi-dia secedentium illuc e comitatu suo. Sed ex di-lectis unum, Masgabam nomine, quasi conditorum insulae, κτιστήν vocare consueverat: hujus Masga-bae ante annum defuncti, tumulum quum ex tricli-nio animadvertisset magna turba multisque lumini-bus frequentari, versum compositum ex tempore clare pronuntiavit:

Κτιστοῖ δὲ τύμβον εἰσορῶ πυρρῶμενον.

Conversusque ad Thrasyllum, Tiberii comitem, con-tra accubantem et ignarum rei, interrogavit, cujus-

nam

Puteolańskiego wybrzeża przejeżdżającemu, żeglujący i maytki okrętu, tylko, co świeżo z Alexandryi przybyłego, biało ubrani, w wieńce postrojoni, i wonie pałac wszelkich pomysłności życzyli i w naywyższych pochwałach go wynosili, wielbiąc, że, *przez niego żyją, z jego łaski żeglują, wolności i fortun używają.* Czym wielce rozweselony po czterdzieści sztuk w złocie (101.) towarzyszącym w podróży swojej rozdał, wymógłszy na każdym przysięgę i zaręczenie, iż te pieniądze nie na co inszego obróćą, tylko na kupienie towarów Alexandryiskich. Lecz i inszych ciągle dni, między inszymi podarunkami rozdawał nadto togi, i płaszcze, założywszy warunek żeby Rzymianie Greckiego, Grecy Rzymskiego stroju i języka używali. Przypatrywał się pilnie i ćwiczeniom młodzieży, której niejaka jeszcze liczba z dawno założonéj szkoły w Kaprei pozostała: dał nawet dla niéy bankiet w obliczu swoim, dozwoiliwszy, owszem wyciągając zupełnéj swobody w igraszkach, i rozrywania między siebie owoców potraw i łakociów. (102.) Zgoła żadnego rodzaju wesołości tam nieopuścił. Bliską Kaprei wyspę, *próżniaków miastem* po grecku nazywał, od próżniactwa siedzących tam dworskich swoich. Jednego z ulubieńszych imieniem Masgabę miał zwyczaj nazywać *Ktisten* to jest jakoby założycielem wyspy: gdy postrzegł, będąc u stołu, grobowiec tegoż Masgabę przed rokiem zmarłego obtoczony od wielkiéj kupy ludzi, z licznemi pochodniami, zrobiwszy na prędce wiersz grecki, głośno powiedział:

Grób fundatora wyspy widzę w ogniu cały.

A obró-

nam poëtae putaret esse: quo haesitante subjecit alium:

Ὁραῖς Φάεσσι Μάσγαβαν τιμώμενον;

ac de hoc quoque consuluit. Quum ille nihil aliud responderet, quam, cujuscunque essent, optimos esse, cachinnum sustulit, atque in jocos effusus est. Mox Neapolim trajecit, quamquam etiam tum infirmis intestinis, morbo variante tamen et quinquennale certamen gymnicum, honori suo institutum, perspectavit, et cum Tiberio ad destinatum locum contendit. Sed in redeundo, aggravata valetudine, tandem Nolae succubuit, revocatumque ex itinere Tiberium diu secretu sermone detinuit; neque post ulli majori negotio animum accommodavit.

XCIX. Supremo die identidem exquirens, an jam de se tumultus foris esset, petito speculo capillum sibi comi ac malas labentes corrigi praecepit. Et amicos admissos percunctatus, *ecquid iis videretur minus vitae commode transegisse*, adjecit et clausulam:

Εἰ δὲ πᾶν ἔχει καλῶς, τῷ παργίνῳ

Δότε κρότον, καὶ πάντες ὑμεῖς μετὰ χαρᾶς κτυπήσατε.

Omnibus deinde dimissis, dum advenientes ab urbe de Drusi filia aegra interrogabat, repente in osculis Liviae et in hac voce defecit: *Livia, nostri conjugii memor vive ac vale*: sortitus exitum facilem, et qualem semper optaverat. Nam fere quoties audisset,

A obróciwszy się do Trazylla jednego od boku Tyberiusza naprzeciw leżącego, a niewiadomego rzeczy, zapytał, jakiego by Poety wiersz ten bydz rozumiał? ów gdy się zająknął, przydał August drugi:

Patrz jak rzesistym światłem Masgaba uczczony.

i znów się go spytał: gdy ten odpowiedział, że czyjekolwiek bądź, są bardzo dobre, śmiech go porwał, i do żartów wziął pochop. W krótce potym zajęchał do Neapolu, a chociaż i wtedy ciągle mniéy lub więcéy na żołądek był chory; jednakże i utarczkom gymnastycznym, które tam na cześć jego co lat pięć postanowiono, przypatrował się, i z Tyberiuszem udał się do zamierzonego mieysca. Ale powracając wzmo-gła się choroba, nakoniec w Noli zupełnie zapadł: tam z odwołanym z drogi Tyberiuszem długo potajemnie mówił, a potym już żadną ważniejszą sprawą umysłu swego nietrudził.

XCIX. Ostatniego dnia życia swego co raz to się pytał czyli o niego wielki już między ludem rozruch, kazawszy podać zwierciadło, włosy sobie wyczesać i obwisłe policzki poprawić rozkazał: przypuściwszy do siebie przyjaciół zapytał się *jakby im się zdawało czy dobrze odegrał rolę życia swego na świecie?* i przydał po grecku słowa na zamknięcie sceny:

Daycież ostatni aktorowi oklask.

Nareszcie pożegnawszy wszystkich, kiedy przybyłych z Rzymu wypytywał się o chorą córkę Druza, nagle ścisnąwszy Liwię skonał, te domawiając słowa, *Liwiu żyj pamiętną na małżeństwo nasze, i bywaj zdrowa.* Skon tak miał łacny jakiego sobie zawsze życzył: bo prawie ile razy usłyszał, że kto prędko

i bez

disset, cito ac nullo cruciatu defunctum quempiam, sibi et suis *εὐδαμονίαν* similem (hoc enim et verbo uti solebat) precabatur. Unum omnino ante efflatam animam signum alienatae mentis, ostendit, quod subito pavefactus a quadraginta se juvenibus abripi questus est. Id quoque magis praesagium, quam mentis deminutio fuit: siquidem totidem milites Praetoriani extulerunt eum in publicum.

C. Obiit in cubiculo eodem, quo pater Octavius, duobus Sextis, Pompejo et Appulejo, Consulibus, decimo quarto Kalendas Septembris, hora diei nona, septuagesimo et sexto aetatis anno, diebus quinque et triginta minus. Corpus decuriones municipiorum et coloniarum a Nola Bovillas usque deportarunt, noctibus, propter anni tempus, quum interdiu in basilica cujusque oppidi vel in aedium sacrarum maxima reponeretur. A Bovillis equester ordo suscepit, urbiq̄ue intulit, atque in vestibulo domus collocavit. Senatus et in funere ornando et in memoria honoranda eo studio certatim progressus est, ut inter alia complura censuerint quidam, funus triumphali porta ducendum praecedente Victoria, quae est in curia, canentibus naeniam principum liberis utriusque sexus: alii, exsequiarum die ponendos anulos aureos, ferreosque sumendos: nonnulli, legenda ossa per sacerdotes summorum collegiorum. Fuit et qui suaderet appellationem mensis Augusti in Septembrem transferendam, quod hoc genitus Augustus, illo defunctus esset: alius, ut omne tempus a primo die natali ad exitum ejus *saeculum Augustum* appellaretur et ita in fastos referre-

i bez żadnej męki umarł, podobnej sobie i swoim śmierci życzył, którą greckim słowem *Euthanasia* zwykł był nazywać. Raz tylko szczególnie przed wyzionieniem ducha okazał obłąkanie zmysłów, gdy zląkwszy się nagle narzekał, iż go czterdziestu młodzieńców porwało. Co też raczej przecuciem jak obłąkaniem było, ponieważ tyleż żołnierzy pretorianów wynieśli publicznie zwłoki jego.

C. Zeszedł z tego świata August w tym samym pokoju gdzie i oyciec jego Oktawiusz, za konsulów Sexta Pompeja i Sexta Apuleja dnia siedemnastego sierpnia (105.) o trzeciej godzinie z południa, w wieku lat siedmdziesiąt i sześć bez dni trzydziestu pięciu. Urzędnicy (104. a) miast municypalnych i osad uprzywilejowanych nieśli ciało jego z Noli (104. b) aż do Bowillów nocami, dla gorącej pory roku, na dzień w gmachach publicznych sądowych po miastach, lub w największym z tamecznych kościołów składając. W Bowillach odebrał one stan rycerski, zaniósł do Rzymu, i w przysionku domu jego złożył. Senat z taką usilnością przesadzał się i na ozdobny pogrzeb, i na uczczenie pamiątki jego, iż między inszymi wielu radziło aby orszak cały pogrzebowy, szedł przez bramę tryumfalną, poprzedzony od posągu zwycięstwa wziętego z senatu, przy wyspiewywanych żałobnych trenach od dzieci najznakomitszego urodzenia płci obojey. Jedni chcieli ażeby w dzień pogrzebu pozdeymowano pierścienie złote a żelazne pobrano: niektórzy, aby zwłoki były zebrane przez kapłanów najwyższych Zgromadzeń. (105.) Był i taki co doradzał aby nazwisko miesiąca Augusta przenieść na Wrzesień,

ferretur. Verum adhibito honoribus modo, bifariam laudatus est: pro aede D. Julii, a Tiberio, et pro rostris veteribus a Druso, Tiberii filio; ac senatorum humeris delatus in Campum, crematusque. Nec defuit vir praetorius, qui se effigiem cremati euntem in coelum vidisse juraret. Reliquias legerunt primores equestris ordinis, tunicati et discincti pedibusque nodis, ac Mausoleo condiderunt. Id opus inter Flaminiam viam ripamque Tiberis sexto suo consulatu extruxerat, circumjectasque silvas et ambulationes in usum populi tunc jam publicarat.

CI. Testamentum, L. Planco, C. Silio Consulibus, tertio Nonas Aprilis, ante annum et quatuor menses quam decederet, factum ab eo, ac duobus codicibus, partim ipsius, partim libertorum, Polybii et Hilarionis manuscriptum, depositumque apud se, Virgines Vestales cum tribus signatis aequae voluminibus protulerunt. Quae omnia in senatu aperta atque recitata sunt. Heredes instituit primos, Tiberium ex parte dimidia et sextante, Liviam ex parte tertia: quos et ferre nomen suum jussit; secundos, Drusum Tiberii filium, ex triente, et ex partibus reliquis Germanicum liberosque ejus tres sexus virilis;

że w tym się urodził August w tamtym umarł: był inszy co chciał iżby cały przeciąg czasu od dnia urodzenia jego aż do dnia zeyścia nazywał się wiekiem Augustowym, i tak w dziejach Rzeczypospolitéy był kładziony. Po przepisanyym tedy trybie czci przyzwoitéy, było dwie mowy pogrzebowe na pochwałę jego, to jest, jedna od Tyberiusza przed świątynią Juliusza Cezara, druga od Druza syna Tyberiuszowego na placu przy dawnéy publiczney mownicy, zwłoki zaniesione na barkach senatorów na pole Marsowe i spalone. Jeden był Pretor przysięgał, że widział jak wizerunek jego wzniosł się do nieba. Nayznakomitsi z rycerskiego stanu ubrani w szatę tylko spodnią, bez pasa, i boso zebrali popioły i złożyli w grobowiec, który był sobie August między drogą Flamińską i brzegiem Tybru za szóstego swego konsulatu wystawił, i otoczył go gajami i przechadzkami, a które odtąd dla ludu na użytek publiczny przeznaczył.

CI. Testament zrobił na rok i miesięcy cztery przed śmiercią swoją za konsulów L. Planka i K. Sylwiusza dnia trzeciego Kwietnia: i przy nim były dwa dodatki, częścią jego własną, częścią Polibiusza i Hilariona wyzwolenców ręką pisane: testament ten w trzech księgach równie zapieczętowanych i złożonych u siebie Panny Westalskie wydały, a te wszystkie w senacie otworzone i przeczytane zostały. Dziedzicami majątku swego postanowił naprzód Tyberiusza na dwóch częściach (106.) a Liwią na trzeciéy, którym i imię swoje nosić kazał: powtóre w niebytności tych, Druza syna Tyberiuszowego, do

lis; tertio gradu, propinquos amicosque complures. Legavit populo Romano quadringenties, tribubus tricies quinquies sestertium: Praetorianis militibus singula millia numorum, cohortibus urbanis quingenos, legionariis trecenos numos, quam summam repraesentari jussit: nam et confiscatam semper repositamque habuerat. Reliqua legata varie dedit, produxitque quaedam ad vicies sestertium: quibus solvendis annum diem finiit, excusata rei familiaris mediocritate: nec plus perventurum ad heredes suos, quam millies et quingenties professus, quamvis viginti proximis annis quaterdecies millies ex testamentis amicorum percepisset: quod paene omne cum duobus, paternis patrimoniis ceterisque hereditatibus in rempublicam absumpsisset. Julias, filiam neptemque, si quid his accidisset, vetuit sepulchro suo inferri. De tribus voluminibus, uno mandata de funere suo complexus est; altero indicem rerum a se gestarum, quem vellet incidi in aeneis tabulis, quae ante Mausoleum statuerentur; tertio, brevium totius imperii, quantum militum sub signis ubique essent, quantum pecuniae in aerario et fisci et vectigaliorum residuis. Adjecit et libertorum servorumque nomina, a quibus ratio exigi posset.

trzecięj części, a do pozostałych części, Germanika i trzech jego synów naznaczył: w trzecim rządzie wezwał wielu krewnych swoich i przyjaciół. Ludowi rzymskiemu zapisał czterdzieści milionów sestercyów, (107.) pokoleniom pół czwarta miliona. Pretorianom po tysiąc nummów (108.) na głowę, rotom miejskim po pięć set, a pułkowym po trzysta, które wszystkie summy wyliczyć zaraz kazał, bo miał je zawsze w skarbie gotowe i odłożone. Insze zapisy rozmaicie podzielił posunawszy niektóre aż do dwudziestu tysięcy sestercyów, i wypłacenie ich za rok naznaczył, wymawiając się miernością majątku, i niemożność zostawienia więcéy dziedzicom swoim jak sto piędziesiąt milionów sestercyów wyznając; lubo od dwudziestu ostatnich lat cztery tysiące milionów sestercyów (109.) korzystał z testamentów przyjaciół; co prawie wszystko to, tudzież dwoje oyczystych dziedzictw, i insze dobra na usługi rzeczypospolitęj obrócił. Obie Julię córkę i wnuczkę, gdy śmierć na nie przypadnie, zakazał w grobie swym chować. Z trzech ksiąg rozwiniętych pokazało się, że w jednéj były urządzenia tyczące się jego pogrzebu; w drugiéj spisanie spraw życia swego, chciał mieć wyryte na miedzi i przy grobowcu umieszczone, w trzeciéj krótki opis całego państwa, ilość wojska pod chorągwiami gotowego i gdzie było, ilość pieniędzy w obu skarbach, (110.) i jakie podatki do wybrania: przydał też imiona wyzwolenców i niewolników, od których wymagać zdania liczby należało.

N O T Y

do życia Augusta.

- (1.) Tacy Patrycjusze przybrani od króla Tuliusza nazwani byli *Patres minorum gentium*: dla różnicy od tych, których Romulus i Tacyusz nappierwéy wybrali i nazywali się *Patres majorum gentium*. Tarkwiniusz pyszny pomnożył, i dopełnił senatorów liczbę, kazał spisać ich rejestr, i od tego spisania zwani byli *Patres conscripti*, co i na zawsze za tytuł do senatu rzymskiego w używaniu zostało. Tak tedy Królowie zrazu Senatorów wybierali, po nich czynili to Konsulowie narzeczcie i Cenzorom władza ta udzielona była, poki jéy po zagubieniu wolności republikańckiey Cesarze sobie zupełnie nieprzywłaszczyli. Ten który piérwszym na rejestrze spisanych senatorów znajdował się, zwał się *Princeps senatus*. O różnicach między Patrycuszami senatorami, i Patrycuszami plebejami, i Senatorami plebejami patrz wyżéy notę moję (Nro. 26) pod życiem Juliusza Cezara.
- (2.) Bessowie lud dawny w Tracyi rozbojami bawiący się miał swoje siedziby podług Pliniusza nad rzeką Nestem, bliscy byli Pannonii.
- (3.) Kampania kraina włoska zawierała część znaczną prowincyi Neapolitańskiego Królestwa dziś *Terra di Lavoro* zwanéy, jako i prowincyi *Principato citra*, kray ten w czasach wojen z Samnitami poddał się Rzymianom, a z piękności swojej i zyskownego położenia stał się jak mówi o nim Cycero *Caput patrimonii publici et pulcherrima Populi Romani possessio*. W kraju tym zdobytym mocą oręża Rzymianie przez zwykłą zdawna politykę swoją, wiele ziemi na skarb publiczny, i do rozrządzenia swego zabrali i nią stosownie do owych dawnych czasów, i okolicznościów władali; daleko późniéy potym Juliusz

liusz Cezar przez ustawę swoją, jak tu wzmienia Swetoniusz, ziemie takowe, czyli pola Kampańskie kazał porządnie rozdać, przez wyznaczonych na to od niego dwadzieścia osób, na rozmaite uboższe klasy ludu, jako to: na zasłużonych starych żołnierzy, na dobrze zasłużonych w stanie cywilnym, na obywatelów ubogich a wiele dziećmi obsypanych, na dzieci pozostałe po osadzonych, do win rodziców nienależących, warnując atoli uależne opłaty od tych gruntów do skarbu publicznego.

(4.) *Nerulonensis mensarius*. Nerulum było miasteczko w ziemi Lacińskiey niedalekie od Rzymu, i dziś jeszcze we Włoszech Nerulo zowiące się: *mensarius* toż samo co i *argentarius* zwał się u Rzymian ten co się przekupstwem czyli wexlarstwem publicznym pieniędzy dla drobnego zysku bawił: złośliwość tu w téj przymówce Kassysza nietylko ściąga się do oycy, że żył z wexlarskiego zysku, ale i do matki że była córką młynarza z Arycyi, gdzie był młyn jeden ze słynących postrachem *ex crudissimo pistrino* albowiem u Rzymianu niewolników lub winowayców, na ciężką pracę czasem równo z bydłety oddawano do młynów.

(5. a) Musiało to miejsce łby wołowe *capita bubula* w Rzymie zwać się od wymalowania ich, lub od znaków podobnych zawieszonych, jak to i teraz po wielkich miastach różnych znaków na domach napatrzeć się można.

(5. b) Okolica ta była w kraju dzisiejszym Neapolitańskim w Apulii tak zwana od miasta *Thurium* zbudowanego na ruinach dawnego miasta Sybaris.

(6. a) Adrianowi Cesarzowi u którego był sekretarzem Swetoniusz.

(6. b) Podług ustawy Serwiusza Tulliusza młody Rzymianin każdy wychodził z małoletności w siedmnastym roku kończącym się, i brał na siebie szatę męzką *togam virilem*: August tu niedoczekawssy zupełnie téj pory wziął ją w szesnastym roku wieku. Biorący takową szatę nazywali się *Tirones*, a obrządek jéy brania *Tirocinium*, który zazwyczaj publicznie się odprawiał: młodzieniec zdeymował z siebie, noszoną do tego czasu małą złotą gałeczkę *bullam* na szyi, zawieszał ją w domu i poświęcał Bożkom Domowym *Diis Laribus*: ubrany w

nową szatę był prowadzony na publiczny rynek od krewnych swoich i przyjacioł na znak że wyszedł z domowego wychowania na świat; co nazywali Rzymianie *forum attingere et in forum venire*.

- (7.) Prawo było, iż nikt niemógł być Trybunem gminnym, nie będąc wprzód senatorem, ale jednak senatorem nie inszym tylko z plebejuszów będącym.
- (8.) Perugia dziś po włosku *Perugio* miasto dawne w Etrurji, z posady swojej z natury obronne, i murami mocnymi opasane.
- (9.) Dwa te jeziora dziś *il lago di Lucrino e il lago d'Averno* zowiąc się, niedaleko są we Włoszech od morza śródziemnego położone, przy zatoce Puteolańskiej *Golfo di Puzzoli* wązkiemi wązami między sobą rozdzielone: drugie szczególniejsze z głębokości wielkiej swojej, i z zapachu mocno siarczystego wód swoich. Do tego gęstym otoczone do koła lasem i górami, ma postać smutną jakby otchłani jakiej, ząd i nazwisko swoje jakby piekielnego jeziora wzięło.
- (10.) Miejsca te Mylas i Naulochus były przy brzegach wyspy Sycylii, pierwsze dziś Milazzo w Sycylii drugie z grecka tak nazwane było stanowiskiem floty blisko dzisiejszego miasta Messyny.
- (11.) Oba te miejsca leżą w królestwie Neapolitańskim ku południowi w kraju dawnych Bruttów, pierwsze zowie się dziś *Gierazzo* drugie *Reggio* nad ciasną morską prawie przeciw miasta Messyny.
- (12.) Cyrceje miasteczko w dawniej ziemi łacińskiej, w pobliżu gór Cyrcejskich nie dalekie od morza, i dzisiejszego miasta *Civita vecchia*.
- (13.) Zwyczaj to był u dawnych, iż pobliskie narody obierali sobie w Rzymie za opiekunów czyli protektorów bogatych wielkich panów lub całe domy możniejsze; tak doczytujemy się że Syrakuzanie byli w protekcyi *in clientela*, Marcellów, Lacedemończyki byli u Klaudiuszów, Puteolanie u Kassiuszów, Allobrogowie u Fabiusza Sangi, a ślady tego tak dawnego zwyczaju doszły aż do naszych czasów w tytule Kardynałów Protektorów w Rzymie królestw i narodów katolickich.

- (14.) *Actium* miasto Epiru w prowincyi *Acarmania*, nazwanéy, teraz *Figalo* w Albanii, zamek broniący wejścia do odnogi morskiéy *Larta*, i położony na górze nadmorskiéy czyli przyłdku tegoż imienia.
- (15.) Samos wyspa na morzu śródziemnem między wyspami Chio i Mitylene leżąca, niezbyt daleko od Azyatyckich brzegów.
- (16.) Góry Ceraunickie jedne z najwyższych w Epirze nazwisko z greckiego *kerainon* od piorunów często w nie bijących mające.
- (17. a) Psylle lud Afrykański od króla ich niegdyś Psylla nazwany: mieli mieć szczególniejszy przymiot w sobie, podług Pliniusza, iż im jad trucizny węzów nieszkodził, i drugich ukąszonych jadowicie wysysaniem ran leczyć umieli.
- (17. b) Nazwisko wzięte z języka greckiego znaczące *Miasto zwycięztwa Nikopolos*.
- (18.) To jest urodzonego z oycy Rzymianina a matki cudzoziemki, lub przeciwnie, i takich nazywano w Rzymie *Hybridae*, którego wyrazu używano i do zwierząt, i do pomieszanego gatunku psów, podobnież mięszańcami *Hybridae* zowiąc.
- (19.) Nazwał go tu Swetoniusz w texcie *Nomenclator*: sług takowych był obowiązek Panom swoim podszeptywać nazwiska wszystkich witających lub spotykających osób, powinni byli mieć pamięć i wielką wprawę do tego, gdzie w stolicy świata tak ludnéy, w rządzie republikańckim tysiące ludzi znać i pamiętać trzeba było, aby Panu swemu natycbmiast każdego po nazwisku przypomnieć; albowiem było to grzecznością i popularnością u Rzymiau, każdego bądź w domach, bądź na publicznych mieyscach po nazwisku przywitać.
- (20.) W wojnie téy przeciw Kantabrom, to jest w kraju dzisiejszém Biskai prowincyi Hiszpańskiéy musiano użyć mostów, na kształt terazniejszych pontonów, bo przy zdobywaniu jakiego miasta, zarzucano takowe pomosty na mury, dostawano się przez nich na wieże i baszty murowe, i takie *pontes* nazywa Wegeciusz *Exostra* lib. IV. Cap. XXI.
- (21.) Akwileja miasto założone od Rzymian, i obmurowane, leży nad morzem adryatyckiem między Trycstem i Wenecją, w Kraju Friulem zwanym.

(22.) Mieli

- (22.) Mieli swoje siedliska Sykambrowie nad Renem zaczawszy od miasta Kolonii, aż ku rozdzielający się na dwa wielkie koryta téy rzece, gdzie dziś kraje Kliwii i Julii zaiegają.
- (23.) Wystawił go sam Marsowi pod tém imieniem czczonemu na rynku od swego imienia Augustowym nazwanym *Aedes Martis Ultoris in foro Augusti*, jako to Owidyusz *fastor. vers. 550.* namienia.
- (24.) Był to jeden z najstarszytniejszych kościołów w Rzymie Janusa a że jeszcze od Romulusa i Tacyusza Królów zbudowany. Kwiryńskim nazwany; zamknięty był na znak zupełnego pokoju dwa razy przed Augustem, naprzód od Nuny, potem od M. Attyliusza i Mauliusza Konsulów po zawartym z Fenicykami przymierzu, roku 519 od założenia Rzymu: za panowania zaś Augusta Cesarza trzy razy był zamykany lubo w krótkim przeciągu czasu to jest 724-728 i 738 roku od założenia Rzymu.
- (25.) Takie mniejsze Tryumfy *Ovatio* nazywali Rzymianie, iż na nim tylko owce i barany a nie byki na ofiary zarzynano: Różniły się od wielkich, iż na nich tryumfujący pieszo tylko a nie na wozie wjeżdżali, na głowie mieli wieniec mirtowy, a w rękę gałązkę oliwną, żołnierze szli również w myrtowych wieniecach: szata tryumfującego była biała, lekko purpurą brzmowana, a nie tak lita jak na wielkim tryumfie używano. Senatorowie i rycerskiego stanu ludzie poprzedzali zwyciężcę, i orszak cały szedł przez bramę tryumfalną na Kapitolium. Opis pompy wielkich tryumfów u Rzymian znajdziesz obszernie w dziele: *Fran. Modii Brugensis Pandectae Triumphales, sive pomparum et festorum ac solemnium apparatusum, conviviorum, spectaculorum etc. descriptiones.*
- (26.) Że w texcie jest *Centuriones ut manipulares capitali animadversione puniit*, zdaje się, że tu autor przez drugich, prostych żołnierzy komputowych, *manipularius, miles gregarius* rozumiał, bo kładąc ich jednych tuż przy drugich, nierozumnie starszych nad całą rotą, czyli szwadronem, jakim był *manipulus*, albo tych co nosili znak rotny, *manipulum* suopek związany, naksztak naszych chorążych *signiferos seu vexillarios.*

(27.) Z ta-

- (27.) Z takich kawałów murawy robili Rzymianie okopy u swoich obozów, skoro gdzie dłużey na miejscu jedném obozować im przyszło, była to rzecz pracowita, i zazwyczaj robota rekrutów, nowego zaciągu żołnierzy, i ciurów obozowych.
- (28.) Koronę wałową *Corona Vallaris* odbierał żołnierz, który piérwszy wtargnął w oboz nieprzyjacielski przedarłszy się przez szancc. Naprzód były z liści jakiego drzewa potym ze złota. *Corona Muralis* zrobiona ze złota lub srebra nakształt muru z wydaniem wież i baszt, dostawała się temu, który piérwszy na mury nieprzyjacielskiego miasta wstąpił. Były jeszcze insze korony, któremi piękne czyny rycerzów swoich Rzymianie wieńczyli: jako to *Corona Navalis* temu który piérwszy na okręt nieprzyjacielski z orężem w ręku wskoczył. *Corona obsidionalis* dla tego który miasto od oblężenia uwolnił: *Triumphalis* z lauru którą wojsko przysądzało wodzowi swemu, lub prowincye całe po otrzymaném zwycięztwie: *Ovalis* była z myrtu dawana odprawującym tryumf mniejszy zwany *ovatio*: ale w szczególniejszym była poważeniu jeszcze *Corona Civica* z dębowych liści, która była nagrodą temu co życie obywatela jakiego zachował od nieprzyjaciela. Ten który ją odebrał zawsze ją na głowie mógł nosić, na igrzyskach publicznych, uroczystościach wszyscy przed nim powstawać powinni byli, i miejsce miał między senatorami: nadto od podatków z oycem i dziadem swoim był uwolniony.
- (29.) Tarragona dawne i niemałe miasto w Hiszpanii, z portem, w prowincyi Katalonii, blisko uścia rzeki Ebru do morza śródziemnego, ma to bydź dawna osada sławnego w Rzymie domu Scypionów. Od tego miasta część Hiszpanii od gór Pirenejskich zacząwszy po nad morzem śródziemném, nazywała się dawniéy Hiszpania Tarrakońska.
- (30.) Był zwyczaj u Rzymian w porannych godzinach zbierać się do domów możniejszych Panów codziennie dla powitania ich, gdy się pokazali. Oczekiwali na to ich przyjaciele, zabiegający o ich łaskę, w przysionkach pałaców, lub w piérwszych pokojach, witano wychodzącego do nich Pana domu krótko jeduém słowem *Ave* lub *Salve*, przy wieczorném zaś pożegnaniu

gnaniu wyrażali tylko *Vale*: i to się zwało u nich *Officium salutationis*.

- (31.) To co Pliniusz w księdze 36. opisuje o budowlach wystawionych przez Agrippę, dają nam wyobrażenie o bogactwach i wspaniałości Rzymian, tak że osłupić trzeba, i uznać jak nasze dzisiejsze wielkości są małe, są niczym prawie w miarę tamtych, jak my drobni jesteśmy i mało co możemy. Agrippa za Edylostwa swego sprowadził dla świeżey wody dwie rzeki do Rzymu, naprawił trzy poruynowane wodociągi, sadzawek siedmset na świeżą wodę wykopać kazał, oprócz tego sto pięć fontan wystawił, sto sześćdziesiąt łazienek publicznych bezpłatnych, wybudował sto trzydzieści zamków, wystawił czterysta kolumn marmurowych, Kościół Jowiszowi ogromny Pantheon nazwany, do dziś dnia w Rzymie pod tytułem *Santa Maria Rotunda* stojący, i wyprawił jeszcze za Urzędu tegoż wspaniałe Rzymianom igrzyska przez sześćdziesiąt i jeden dni trwające, niewspominając tu jeszcze innych podobnych dzieł o których Dion namienia.
- (32.) Rzym z początku trzy miał dzielnice *regiones*, przybywało ich więcęcy za czasem i powiększaniem się miasta: August Cesarz podzielił Rzym na czternaście dzielnic takich: pierzeja *vicus* jest część dzielnicy, pierzejów tych w Rzymie liczy 424 Publiusz Viktor, opisujący szczegółami rozłożenie, ciekawości, i wielkość dawnego miasta Rzymu. Co do ludności jego, odrzućwszy przesadzone inniemania niektórych Autorów do kilku milionów i więcęcy kładących, można atoli kłaść najmniej 1,200,000 dusz ludności dawnego Rzymu.
- (33.) Arymin dawny jest dzisiejsze miasteczko *Rimini* we Włoszech nad morzem adriatyckim w Romanii leżące, przy uściu rzeczki *Marrechia* do morza: są jeszcze w nim ślady pięknych starożytnych budowli.
- (34.) Gdyby tylko na funt złota po 120 czerw. Złt. liczyć przyszło, wyniesie to blisko dwóch milionów czerw. Złt.
- (35.) Co uczyni około trzynastu milionów Złotych.

- (36.) Miesiąc August od imienia Cesarza tego nazwany, wprzód był szóstym *sextilis* gdyż był miesiącem szóstym w rządzie u Rzymian, którzy nowy rok od Marca zaczynali.
- (37. a) Wiek do przyjęcia na Westalkę kładzie Aulus Gellius najmłodszy lat sześć, a najstarszy lat dziesięć.
- (37. b) Wieszczyby ocalenia dla tego tak nazywane, iż zasięgano na nich przez wieszczbiarzy rady od Bożków czyliby można śluby im czynić za ocalenie Rzeczypospolitej.
- (38.) Święta te na cześć domowych bożków obchodzone, nazywały się *Compitalitia seu Compitalia festa* od tego, że były na placach publicznych lub na krzyżowych ulicach obchodzone najwięcej przez gminę pospolity i niewolników. Ustanowione były niegdyś od Tarkwiniusza starego, potem za późniejszych Cesarzów dla zabieżenia tumultom ludu zostały zakazane. — O świętach Luperkalskich patrz wyżej notę pod życiem Juliusza Cezara No. 56.
- (39.) Takowe więzienia były zawsze po wsiach, nazywały się z greckiego *ergastula*, były to podziemne lochy, gdzie trzymano okowanych niewolników, mało co światła dziennego mające, skąd ich wyprowadzano tylko na robotę, około roli, pracowania we młynach, ciosania kamieni, ciągnięcia wody, i tym podobnych rzeczy. Trwał ten dziki obyczaj aż do Cesarza Adryana, który według Sparciena poznosił takowe turny. *Ergastula servorum et libertorum sustulit.*
- (40.) Kara zaś na oycobóyców przepisana w prawach rzymskich była taka: winowayca był naprzód różgami ćwiczony, potem wsadzony w wór skurzany wraz z psem, kogutem, żmiją, i małpą, tak zaszyty i w morze lub rzekę był wrzucony; aby od wszystkich żywołów odjęty, i w ziemi pochowany byź niemógł.
- (41.) Sędziowie w Rzymie mieli zwyczaj zdania swoje wyrażać przez wrzucanie tabliczek do zakrytego naczynia, które były dwojakię jedna z literą A *absolutoria* uznająca za niewinnego, druga z literą C *condemnatoria*, winnym osądzająca: August postanowił jeszcze trzecią z literami N L co znaczyło

czyło *non liquere*, to jest, że sprawa nie jasna, że ma być powtórnie dokładnięj roztrząsana.

(42. a) Konsularni mężowie zwali się ci, co już byli kiedy sami Konsulami a żony ich matron konsularnych tytuł miały.

(42. b) Ten był wnukiem Cesarza Augusta.

(43.) Rok trzynasty dla biały pęci za dojrzały do stanu małżeńskiego przepisał.

(44.) Prawami Rzymskimi samym tylko mężom dozwolono było rozwodów a nie kobietom; główne były przyczyny do rozwodu, niepłodność, cudzołóstwo, podrzucenie cudzego potomstwa mężowi, wina bez wiedzy męża używanie, niezgody i że się obchodzenie. Kiedy dla cudzołóstwa się rozwodził Rzymianin to posagu nicoddawał; w inszych zdarzeniach powracał go żonie, lub część jaką dla dzieci przy sobie zatrzymywał. W początkach u Rzymian bardzo rzadkie były rozwody, tak że przez 500 lat od założenia Rzymu prawie przykładu nie było: późnięj i zepsuciem obyczajów aż nadto się zagęściły rozwody, i niewiastom dana była wolność rozwodu. Rozwód odprawiał się u nich przez wyrzeczenie, lub pismo w te słowa wyrażone: *Res tuas tibi habeto, weź z sobą co twego*: odbierano od żony klucze które w dzień zamęścia dane były, i wyprowadzano ją z domu. To się zwało u nich rozwodem *Divortium*: gdyż *Repudiatio* było tylko zerwanie zaręczyn, czyli obietnicy wnięcia w małżeństwo, a strona zrzucająca się ze słowa danego, płaciła drugięj zastaw dany przy zaręczynach.

(45.) Miejsce to na teatrach u Rzymian nazywało się *Orchestra* był to plac między sceną gdzie aktorowie grali, i ludem patrzącym przeznaczony na siedzenie dla Konsulów, senatorów, najwyższych Kapłanów, i panien Westalskich. U Rzymian podłoga orkiestry dziesięciu stopniami niższa była od teatru, szła z pochyla ku scenie żeby senatorowie tam siedzący jedni za drugimi wszyscy wygodnie widzieć mogli; mniejsze to jednak bywało miejsce niż w greckich teatrach, bo się muzycy w nim nie mieścili,

(46.) W tych

- (46.) W tych albowiem dwóch miesiącach senat na zwyczajne nie zasiadał obrady, chyba nadzwyczajne składał, dla przypadającego w tój porze w Włoszech winobrania.
- (47.) Wspomina i Dion o tym prawie, iż po odbytych jakim urzędzie wysokim w Rzymie jako to Konsulacie, Censurze, Trybunacie, niewolno było iść na wielkorządcę na prowincyę aż po upłynieniu lat czterech, aby ciągłym z urzędu na urząd postępowaniem zbyt się umysły nie wynosiły, i żeby do urzędów mnić się dobijano w Rzymie, kiedy nadzieja zysków na prowincyach odsunięta zostanie.
- (48.) Gdy postrzeżono w Rzymie, że Pretorowie niewystarczali do odsądzania spraw wszystkich, lud na podanie Trybunów gminnych utworzył nowy trybunał. Obrano z każdego pokolenia których było trzydzieści pięć, po trzy osoby, co wynosiło sto pięć osób, ale dla okrągłej liczby nazwali to zgromadzenie *Centumviri* stu mężów. Sądy swoje odprawowali w bazylikach, w których złożony był Topór na znak ich sędziowskiej władzy; skąd mówiono *Hastae iudicium*, *Centumviralis hasta* zamiast *Sąd Centumwirów*. Byli także *Decemviri* sędziowie sprawujący władzę sądową w nieprzytomności Pretorów. Pięciu ich było z senatu, pięciu z rycerskiego stanu. Niższą od Pretorów wyższą od Centumwirów władzę mieli.
- (49.) Było to miejsce na teatrach od liczby czternastu ław *Quatuor decem* zwane dla szlachty przeznaczone bliskie Orkestry, ale do używania zupełnego tego przywileju szlachectwa rzymskiego, prawo nakazywało mieć 400,000 sestercyów majątku, to jest: około stotysięcy złotych: a tak ubożsi w tym Czternastoławiu zasiadać nieśmieli.
- (50.) Do pierwszego pokolenia Fabiuszów należał August przez urodzenie swoje, do drugiego zaś iż do rodziny Cezarów przysposobionym został. Pan la Harpe tłumacz Swetoniusza na język francuzki, przygania nie bez przyczyny Augustowi sposób ten jego zapobiegania przekupstwu płaceniem przez siebie samego: bo niezważał ile lud Rzymski był przywykły do tych hojności, iż niepodobna go było odzwyczaić od nich: i nieupatrywał może w tym iż August tą swoją szczodrobliwością chciał się

stać Panem wyborów gminnych: co jest do podobieństwa lubo Swetoniusz o tym nienamienienia. Cokolwiek bądź, piękna jest widzieć uzurpatora tamującego zepsucie ludu, i usiłującego zachować szczątki wielkości jego.

- (51.) Wolność, którą Rzymianie niewolnikom nadawali była dwójaka: *Libertas justa et nonjusta*: pierwsza nadawana była przy popisie lub przez uderzenie laszczką od Pretora wyzwalając publicznie, lub przez dyspozycję testamentową: druga zaś była niezupełna *non justa*: to jest w ten czas, kiedy Pan wyzwolił niewolnika w obliczu tylko przyjaciół swoich, albo prosząc go aby zasiadł z nim do stołu, lub przez list oznajmując mu wolność; tacy więc byli niż pierwsi zobowiązani względem Pana: *vinculo quodam attinebantur servitutis* jak mówi Seneka, i niekiedy nazad do dawnego stanu wracali.
- (52.) Czyniło to około trzykroć sto tysięcy Złotych polskich.
- (53. a) To czyniło najwięcej ośm, a najmniej trzy talary na głowę.
- (53. b) Zagrody seymowe *septa* co to były; obaczyć notę o tym po niżej w Xiędze 3.
- (54.) Niechciał mieć August kobiet na zapasniczych widowiskach, gdyż mężczyźni w zapaskach tych nago się potykali.
- (55.) Swetoniusz nazywa tego aktora *togatarius*, musiał bowiem być z tych co grali w Rzymie *Comoediae Togatae* to jest te, gdzie obyczaj ludu rzymskiego wystawiano i szaty pospolite rzymskie *togam* używano. Były albowiem insze, które się nazywały *Comoediae Pretextatae*, albo *Tabernariae*, *Palliatae*, *Atellanae*.
- (56.) Dekuriony byli to urzędnicy po osadach rzymskich i miastach municypalnych tak nazwani od liczby dziesięciu, bo ich w początkach tyle obierano, i była przy nich tam władza sądownicza, dozór nad całością podatków, nad widowiskami i insze obowiązki. Byli także od téj liczby nazwani tak i między senatorami, i między kapłanami, byli i w wojsku tak u jazdy jak i piechoty *Decuriones* to jest przełożeni nad poczem dziesięciu ludzi.
- (57.) Prokonsulowie byli to urzędnicy znakomici, którzy po odbytem Konsulostwie wysyłani byli na rząd prowincyi od senatu
solbie

sobie naznaczonéy. Podbite prowincye którym prawa swoje nałożyli Rzymianie zarządzili przez Prokonsulów albo Propretorów, których tam posyłali, z władzą sędziów najwyższych, i wodzów nad wojskiem tam będącym, przydając im Kwestorów na wybieranie podatków. Ci Prokonsulowie czyli Wielkorządy mianowani byli na rok jeden, chyba dłużéy kiedy wojna pod ich Hetmaństwem się zaczęła w Prowincyi; mieli sobie od senatu przydanych do pomocy, lub do zastąpienia w ich niebytności namiestników *Legatos*, i wyjeżdżali z niemałą pompą na prowincye z Rzymu.

- (28.) Prawo łacińskie, *Jus latinum* vel *Jus Latii* było to używanie pewnych przewilejów, które ludom łacińskim poddającemu się Rzymianom warowane były. Ważniejsze było od prawa włoskiego *Jus Italicum* ale bardziéy ograniczone niż prawo Rzymskie *Jus civitatis* osobliwie w początkach Rzeczypospolitéy, lecz potym niemal jedno było co prawo obywatela Rzymskiego. Zależało na tym, iż ludzie łacińskiego kraju, mieli pozwolone sobie prawo głosu na publicznych obradach Indu rzymskiego, i przypuszczeni mogli bydź do prawa obywatelstwa.
- (59.) Mizeny port morski nad morzem śródziemném niedaleko od Neapolu przy zatoce morskiéy Puteolańskiéy i blisko miasta Puteolów teraz *Puzzoli*, a Rawenna miasto portowe nad morzem Adriatyckiém w prowincyi Romanii. W piérwszém mieyscu było stanowisko flotty Rzymskiéy wojskiem osadzonéy, która zabespierała brzegi Galii, Hiszpanii, Afryki, Egiptu, Sycylii i Sardynii: W drugim stała flotta, która łatwo na rątnek pospieszyć mogła do Epiru, Macedonii, Achai, Krety Cypru i całego wschodu, i ta się zwała flotta na wyższym morzu bo brzegi jego były w tych stronach znacznie wysokie.
- (60.) Lud ten hiszpański brał nazwisko od miasta *Calaguris* dziś Kalahora w Hiszpanii, wsławiony męztwem, i szczególnieyszém wytrwaniem w czasie swego oblężenia od Pompejusza.
- (61.) Nowe zaś pobory do kassy woyskowéy te były jak Tacyt wspomina w księdze I. roczników §. 78. Grosz setny od rzeczy przedaynych, jak Dion w księdze 55. Grosz dwudziesty od dziedzictw i zapisów po umarłych: grosz pięćdziesiąty od

- wykupujących się na wolność niewolników: tudzież funduszem było tego wojskowego skarbu, dobra po osądzonych winowaycach.
- (62.) Grzeczność Augusta i poważenie jego dla Senatu to pokazuje, kiedy w dni zasiadania na radzie Senatorów, niechciał powitania od nich w domu przyjmować, ale sam ich w Senacie witał jako swoich w pracy spółtowarzyszów.
- (63.) Pokazuje się tym pamięć Augusta, że niepotrzebował do przypominania sobie poszeptywaczów *nomenculatores*.
- (64.) Zwyczajem to było u Rzymian, iż w kalectwach wielkich, w chorobach nieuleczonych śmierć sobie sami zadawali, co najwyższy za czasów pierwszych Cesarzów Rzymskich praktykowano.
- (65.) Sposób ten obierania Senatora, był wzięty od wojska gdzie dawnym obyczajem mąż męża za kolegę dobierał *cum vir virum legeret*: aby w potrzebnym razie tego najbliższego widział przy boku swoim, w którym sam zaufanie swoje z cnoty, odwagi i wierności położył.
- (66.) Prokolenia *Tribus* nazwano u Rzymian pewną liczbę obywateli, którą Romulus podzielił na trzy części, i od téj liczby trzech pochodzi nazwisko *tribus*. Zrazu jedno pokolenie miało w sobie tysiąc ludzi do boju zdatny piechoty skąd jest słowo *miles*, i sto jeźdźców *centuria equitum*. Serwiusz Tuliusz król rzymski nowe cztery ustanowił, i od dzielnic Rzymu ich pónazywał; były to pokolenia mieyskie, *tribus urbanae*. Potym okolicę rzymską podzielił na siedmnaście pokoleń pod imieniem wieyskich *tribus rusticae*, które się późniéj od familiów rzymskich nazywały, jako to *Claudia, Clavia, Aelia, Cornelia, Fabia, Papia etc.* Co raz większa ludność Rzymu, i nowych włoskich krajów podbicie, sprawiło, że dawna pokoleń liczba do trzydziestu pięciu pomnożona była. W każdym pokoleniu były księgi gdzie rodzących się i zmarłych zapisywano. Co pięć lat Cenzorowie popis czynili pokoleń, każdego obywatela przybyłego zapisując, lub za jaką złę sprawę wymazując, i od dawania głosów na seymnikach obierczych odsądzając. Tu uważać można, jak te zabiegi Augusta samego

po pokoleniach o kreski pokazują wielką jego znajomość ludzi, i swoich współobywatelów. Był on poniekąd nauczony przykładem Juliusza Cezara, który mimo woli i bez myśli dawał uczuć w każdym razie wyniosłość swęj duszy. Bohater więk-
szy od Augusta, ale mniejszy polityk; przepuszczał zwycię-
żonym, ale ich upokarzał. August gnębił swoich nieprzyjaciół,
ale pychę każdego głaskać umiał. Potrafił, że zapomniano o
władzy jego w ten czas kiedy ją najbardziej rozszerzał: umiał
bydź tak skromnym, iż niepamiętano że był okrutnym. Im
więcę się zastanowimy tym więcę poznamy, że sztuka wła-
dania ludźmi, jest sztuką częstokroć od drobnych rzeczy za-
wisłą. Cała rzecz zgoła zależy nadewszystko od charakteru:
są ludzie, którzy przymiotami swemi prędcy sto razy na po-
dziwienia nad sobą zasłużą, niż raz na ujęcie serc drugich, a
przecież nie jest to bardzo ich winą.

(67.) Jezioro to było wśród Rzymu niegdyś, nazwane od Kur-
cyusza Rzymianina, który przez zapal patriotyzmu cały w
zbroi na koniu rzucił się w nie.

(68.) Apollinowi temu dodaje w texcie Swetoniusz przezwisko *San-
daliarium*, to jest: *trzewikarza*, z powodu jak tłumaczy
Anlus Gelius, iż Kościół jego na ulicy szewkięj stał w Rzymie.

(69.) Ancyum dawne miasto leżało w kraju Wolsków, wielkie,
osiadłe i w budowie wspaniałe bogate, albowiem niektórzy
Cesarze i Panowie wielcy Rzymscy mieli zwyczaj tam latem
jak na ustroni przemieszkować: dziś rozwaliny tego miasta we
Włoszech widzieć można pod *Capo d'Anzio*.

(70.) Wyraz w texcie jest *per assem et libram emptos*: co było
u Rzymian zwykłą formułą prawną przy nabywaniu czyli ku-
powaniu ludzi: kupno takowe prawne zależało na tym, aby
przy pięciu świadkach, kupujący trzymając w ręku as mie-
dziany suftowy powiedział, iż tego a tego *ja z prawa obywa-
tela rzymskiego mam za swojego, gdyż kupuję go za ten
pieniędz, który oto oddaję sprzedającemu* i z takim to prze-
pisem prawnym nabył snadź August wnuków od oycy ich
Agrippy.

- (71. a) W teście łacińskim bywa w jednych edycjach wyraz ten *natare* w drugich zaś *notare* coby znaczyło w tym sensie pisać, i byłoby stosownie przy naukach położone.
- (71. b) Uchwała ludu *Lex curiata*, nazywała się w tenczas, kiedy była postanowiona od ludu rzymskiego zgromadzonego i podzielonego na kurje. Takie były wszystkie stanowione rzymskie prawa, aż do czasów Serwiusza Tuliusza szóstego króla rzymskiego, gdyż wtedy lud dawał kreski swoje do wszystkiego Kuryami.
- (72.) *Surrentum* miasto w dawnym kraju Kampańskim, niedaleko od Neapolu dziś po włosku *Sorrento*: nad samem morzem przy wybrzeżu Neapolitańskim.
- (73.) *Mitylene* wyspa na morzu śródziemnym przy brzegach Natolii dziś zowią ją *Metelino*, gdzie i miasto tegoż nazwiska.
- (74.) Denarów pięćset czyli na nasze pieniądze 660 złotych, licząc denar podług ewalncyi Księdza Grzegorza Piramowicza w jego dykcyonarzu starożytności po gr. pol. 40. Denar była moneta srebrna u Rzymian, która z początku jęj bicia miała w sobie w kursie dziesięć assów, i stał na denarach widzieć liczbę rzymską X okazującą ten walor, i nazwisko od téj liczby poszło. O odmieniającym się rozmaicie z czasami walorze téj monety, odsyła się ciekawego czytelnika do Dykcyonarza starożytności.
- (75.) Kara tak sroga była u Rzymian właściwa, dla sług i niewolników.
- (76.) To jest: u Juliusza Cezara; albowiem matka Augusta Cesarza *Atlia* rodziła się z *Julii*, siostry rodzonej Cezara, a tak August wnukiem był Cezarowym z siostrzenicy idącym.
- (77.) *Cybelę* Boginię pospolicię u Rzymian matką bogów *Matrem deorum* nazywano, jak i tu autor nasz ją nazwał i dalej nazywa: była ona w ich religii w szczególniejszej czci miana.
- (78.) W wierszu łacińskim *Videsne ut cinaedus orbem digito temperet?* dwoyznaczność słowa tego *orbem* robi żart tym dowcipniejszy, dając do domysłu to porównanie, iż jak ów pop *Cybela* łatwo władał swym okrągłym bębenkiem, tak August całym okręgiem świata, a przezwisko jeszcze *cinaedus*
znaczące

znaczące skoczka, komedyanta, zniewieściałego człowieka, tym więcej do żartu tego soli dodaje, iż Augusta obyczaje brzydkie maluje.

(79.) Był za panowania Augusta tak nazywający się *Toranius* sławny rufian w Rzymie, czyli handlarz białą płcią, który na różną cenę lubieżnikom dostarczał.

(80.) Notę wypisaną przy polskim texcie o wyrazach Swetoniusza zbyt wolnych dawne zepsucie obyczajów malujących, patrz w w księdze następujący.

(81. a) Miedź Koryncka była to mieszanina kruszcu ze złotą, srebra, i miedzi, miał ten kruszec zrobić się przypadkiem, kiedy Korynt zdobyty był od Konsula Mummiusa roku 607 od założenia Rzymu, i spalony, a gdy ogień dostał się do tego miysca, gdzie było bądź złożone bądź ukryte mnóstwo wielkie posągów, i naczyń, rozmaitego kruszcu, zrobił się z roztopienia i pomieszania w ogniu nowy metal, miedzią Koryncką przezwany. Lecz powieść tę Pliniusz i insi autorowie za bajkę mają, i twierdzą, że kruszec ten nie trafem jakim ale umyślnie był robiony, że jeszcze przed wzięciem Koryntu na go lat był znajomy, że do kościoła Salomonowego był użyty, że podług Stacjusza dla rzadkości swojej, i niedopuszczania rdzy i śnie-
dzi był nad złoto dawniey przenoszony.

(81. b) *Murrhinum calicem*: względem tego naczynia, z czego by było, wykładacze starożytności różnie różni wnoszą; to że z materji podobney do porcellany, to że ze szkła; lecz Pliniusz mówi o tym, że była jakaś naturalna massa w krajach wschodnich w ziemi zsiadająca się od gorąca, a piękność jęj zależała na blasku, zapachu, i kolorze białym i purpurowym.

(82.) To święto Minerwy nazywało się *Quinquatria* iż przypadało dnia piątego po połowie *post idus* marca, to jest 19. Było to święto uczący się młodzi, obchodzone na cześć Minerwy przez jeden dzień, potym dłużey. Młodzież ubiegała się w ten czas o zwycięztwa i nagrody, przestawali nauk, oddawali nauczycielom podarunki zwykłe w pieniądzech *Minerval* zwane.

(83) Swetoniusz tu wytyka miejsce mieszkania Augusta jak naydokładniey *juxta romanum forum, supra scalas annularias*

to jest: wedle starego rynku, po prawey stronie schodów pierścieniarskich jak chcą niektórzy wykładacze, bo się domyślają, że blisko mieszkań rzemieślników co robili pierścienie, których wielu bydź musiało w Rzymie, gdzie każdy szlachcic pierścień na palcu nosił.

(84) Góra Palatyńska *mons Palatinum*, tak zowiąca się jedna z siedmiu gór na których Rzym był zabudowany: na niej było mieszkania Augusta i inszych późniéy Cesarzów, i od nazwiska téy góry Palatynu poszło we zwyczaj nazywanie wszędzie gmachów i mieszkań Cesarzów *Palatii*, cośmy teraz do wszystkich mieszkań ogromnych naszych Monarchów i Panów wielkich Pałacami zowiąc przystosowali.

(85) *Saturnalia*. Święta na cześć Saturna obchodzone w Rzymie siedmnaście Grudnia na pamiątkę owéy szczęśliwości i równości między ludźmi za praw i panowania Saturna utrzymywaną. Trwały trzy dni, seymy, sądy, i szkoły ustawały, gry i zabawy publiczne wolne były, kolędę i podarunki nawzajem sobie rozdawano; i władza panów nad niewolnikami i sługami w ten czas ustawała.

(86.) Zwyczaj mieli Rzymianie po użyciu łaźni bądź domowéy bądź publicznéy, namaszczania się oleykami wonnemi, któremi czasem całe ciało, czasem tylko nogi smarowali. W jakim czasie używano łaźni rozmaitych w Rzymie, o ich rozporządzeniu, gatunkach, wspaniałości, wygodach, znajdzie ciekawy czytelnik obszernie opisanie, w książce pod tytułem *Życie prywatne Rzymian przez P. d'Arnay* wytłumaczonéy na polskie więcéy niż przed pięćdziesiąt laty za staraniem J. O. Xięcia Adama Czartoryjskiego Jenerała ziem Podolskich.

(87. a) Urodziny Augusta przypadały dnia 23. Września w porze jesienney.

(87. b) Textu oryginalnego wyrazy: *feminalibus et tibialibus muniebatur* wyklada Kazanbou sławny komentator autorów klasycznych, że to znaczy, obwiązki, i szkarpetki jakies, które August Cesarz używał, bo do jego czasów Rzymianie uóg nie-okrywali.

(88.) Jest

- (88.) Jest u Diona w księdze 55. mowa Augusta miana w senacie, oświadczająca chęć złożenia rządów państwa, którą z rozmysłem napisaną z karty czytał.
- (89.) Dzieło to Augusta pod tytułem *Sycylia* albo musiało opisywać wojnę, którą prowadził na téj wyspie z Sextem Pompejuszem, jak się domyśla Beroald; albo było opisanie całego stanu téj wyspy, i wszystkich na niéy osobliwości jak namicma *Kazaubon*.
- (90.) Przez tę żartobliwą odpowiedź, August chciał dać wiedzieć, że to pismo swoje zagubił, zatarłszy je gąbką na tabliczkach swoich i alluzją zrobił do śmierci Ajaxa, iż jak ten sam się w zapalczywości mieczem zabił, tak August sam swoje dzieło zatracił.
- (91.) Mecenas przyjaciel Augusta, wielki bogacz rzymski, mąż sławny z wielkich przymiotów duszy, wspaniałości i stałości umysłu, z obszernéj nauki i protekcyi dla uczonych, był oraz przy obfitości bogactw, życia miękkiego, obyczajów pieszczonych, czym i wymowa jego tchnęła, słowami wyszukanemi i pieszczouemi zwykle natkana. Z tego to względu August go wysmiewał często, a Makrobiusz przytacza list poufały Augusta do Mecenasa, gdzie pisze: byway zdrów przewyborny miodzie Meduliyski, perło Tiberińska, szmaragdzie Ciniyski, karbunkule włoski, i tym podobne wyrazy przysadne na wyśmianie gustu jego wykwintnego.
- (92.) Przysłowie to *na greckie kalendy* wychodzi na to jakbyś powiedział w polskim *na święty nigdy*, lub *na 30 Lutego*, bo u Greków kalendów nie było.
- (93.) Nie zdało mi się więcéj przytaczać tych śmiesznych poprzerkanych wyrazów, i siłć się na tłumaczenie w polskim języku, których autor nasz troskliwy zawsze w zbieraniu wszelkich drobnostek nawyliczał, i które niemogłyby się w całej swéj śmieszności tak jak w oryginalnym texcie wydać; jako to że używał wyrazów pro stulto głupi *bateolum*, pro pullo czarny *pullejaceum*, pro cerito szaleniec *vacerrosom*, pro male źle się mieć *rapide sese habere*, pro languere słabieć
bati-

- betizare*: Item pro sumus jesteśmy *sinus*, pro domus dom domos i tym podobnych.
- (94.) Musiał ten kościół nowy Jowiszowi wystawiony od Augusta bydź blisko świątyni Jowisza na Kapitolu, przeto mógł bydź zważany jakoby służący za przysionek, lub za odzwiernege przy wielkim Kapitolskim kościele, a na potwierdzenie tego nazawieszano dzwonek koło nowego, na wzór zwyczajn jaki był u Rzymian zawieszania ich u pierwszych drzwi wielkich gmachów panów rzymskich.
- (95.) Teraz *Veletri* w Kampanii rzymskiéy miasto dawne i za Rzymian ludne.
- (96.) Uchwała senatu dopiero nabierała mocy prawa, kiedy była złożona w skarbie *ad aerarium deferretur*. Skarb ten był w kościele Saturna, gdzie nietylko dochody publiczne, ale i tranzakcy skarbowe, wyroki praw, ludu uchwały, składano. Tyberiusz za świadectwem Diona postanowił, ażeby wyroków senatu nie składano w skarbie przed dziesiątym dniem dla dania czasu do dłuższéy rozwagi.
- (97.) Był to znak u starożytnych okazania wielkiéy czci dotknąć się ręką, a potym ją do ust wzniosłszy całować z głową pochyloną i umiżoną postawą.
- (98.) Na znak mającéy zginąć wolności rzeczypospolitéy, gdyż za czasów jéy wolności niegodziło się obywatela rzymskiego różgami ani kiyimi karać.
- (99. a) Mieysce to nazywa autor *pergula*: była to część domu wyższa, zazwyczaj odkryta, czyli występ domu naksztalt ganeków naszych, gdzie rzemieślnicy roboty swoje odbywali, nauczyciele dzieci uczyli, czasem podwieczorki jedli: możnaby ją tu u astrologa nazwać obserwatorium jego.
- (99. b) W greckim języku znaczą te słowa *pomyślność i zwycięstwo*.
- (100.) Astura miasteczko jest niedalekie od Terraciny we Włoszech w kraju dawniéy Papiezkim.
- (101.) *Quadragenos aureos* co czyni cztery tysiące sestercyów, a na nasze pieniądze około 60 czerw. Złt.
- (102.) Nazywało się to u Rzymian *Missilia seu res missiles* to jest różne łakotki, jako to ciastka, cukry, owoce, które od
- stołów

stołów swoich bankietujący posyłali swoim przyjaciołom poufałym nieprzytomnym lub u innych stołów będącym.

(105.) Dzień 14. Kalendy Września u Rzymian przypadał na nasz 17. Sierpnia: Tu nie od rzeczy będzie powiedzieć, dla zrozumienia przytaczanych różnych dat czasu od Swetoniusza, o sposobie liczenia dni każdego miesiąca u Rzymian. Ci dzielili miesiąc na *Calendae*, *Nonae* et *Idus*. Kalendy pochodzące od greckiego słowa *kalein*, z którego łacinnicy zrobili *calare* wolać, był to pierwszy dzień pokazującego się księżyca na niebie, i pierwszy dzień miesiąca, którego dnia jeden z mniejszych kapłanów zwoływał lud i ogłaszał święta przypadające w miesiącu, oraz wiele dni w nim bydź ma od Kalendów do Nonów. *Nonae* tak zwane iż dziewięć dni było od Nonów do *Idus*. To zaś ostatnie słowo pochodziło od dawnego Etruskiego słowa *idulare* dzielić, przeto iż *Idus* przypadają prawie na pół miesiąca. Przy tym podziale liczyli dni wstecznie od téj części miesiąca, którą wyrażali, i tak *pridie calendas Junii* znaczy dniem przed pierwszym czerwca to jest 31. Maja, *sexta calendas junii* na sześć dni przed pierwszym czerwca to jest 22. Maja, podobnież dniem przed połową miesiąca nazywano *pridie idus* lub na przykład *quarta idus martii* dzień 10 marca: toż i około *nonów* liczyło się z tym jednak wyjątkiem, że *nonae* w niektórych miesiącach przypadały na dzień piąty miesiąca, a w innych które 31 dni miały na siódmy.

(104. a) Urzędników tych, nazywa Swetoniusz Dekuryonami, o których co znaczyli u dawnych Rzymian powiedziało się w przypisku do téj książki pod liczbą 56.

(104. b) Nola miasto w Kampanii toż imię i teraz zachowuje, położone jest w Królestwie Neapolitańskiem w prowincyi *Terra di Lavoro*: a Bowile była to piękna osada wiejska pod Rzymem przy drodze Apiusza o parę mil naszych od téj stolicy.

(105.) Zgromadzenia najwyższe *summa collegia* cztery mianowicie były, *pontificum* kapłanów najwyższych, *augurum* wroźbitów, *septemvirovum epulonum* siedmiumężów godowych, i piętnastumężów *quindecimvirovum* to jest kapłanów ksiąg Sybillińskich strzegących.

(106.) Au-

- (106.) August w testamencie swoim zrobił successorem Tyberjusza *ex parte dimidia et sextante* to jest na połowie i oraz na szóstę część majątku swego, mógłby był krócięć napisać *ex besse*, wszelako czy tym czy owym bądź trybem wynosi to na dwie trzecie części fortuny, według powszechnego u Rzymian zwyczaju dzielenia majątku w testamentach i zapisach swoich na dwanaście części.
- (107.) Wynosi to około pół miliona czerwonych złotych w złocie.
- (108.) Na każdego żołnierza pretoryańskiego po tysiąc numinów co wynosi na naszą monetę po dwieście pięćdziesiąt Złt. gdyż nummy brać tu należy za monetę drobną srebrną równą sestercyom małym.
- (109.) Na nasze pieniądze uczyni blisko czternastu milionów czerwonych złotych.
- (110.) Była wielka różnica między skarżami dwoma w Rzymie; skarb ludu rzymskiego *aerarium* chowano w kościele Saturna, dozorcami jego byli Kwestorowie, późnięć za Cesarzów byli nowi postanowieni przy nim urzędnicy, pod tytułem *Prefecti aerarii*, zrazu od ludu przez kreski, potem od samych Cesarzów wybierani: sam senat szafował tym skarżem, i urzędnicy skarbowi bez woli Konsulów i dołożenia się senatu najmniejszego wydatku czynić niemogli. Na próbę bogactwa tego skarbu publicznego przy końcu rzeczypospolitey, dość przytoczyć świadectwo Pliniusza, który twierdzi, iż Cezar Dyktator wszedłszy piérwszy raz zwyciężcą do Rzymu, pod czas wojny domowey wybrał z tego skarbu w złocie, srebrze i gotowiznie na 190,476,196 czerw. Złt. Drugi skarb, który za czasów piérwszych Cesarzów wziął początek, był skarb dworski zwany *Fiscus* czyli skarb Cesarski, oddzielony od publicznego skarbu, wyznaczony na używanie samego Cesarza, który prócz swoich stałych funduszów, często i znacznie z łupów zawojowanych krajów, konfiskat po winowaycach, zapisów testamentowych i t. d. był zasycany; w czasach dalszych absolutnięć władzy Cesarzów skarby te oba i słowa te *Aerarium* i *Fiscus* stały się jedno

jedno znaczącemi. Oprócz tego o skarbie wojskowym, który się zjawił za panowania Augusta, jako i o dochodach onego namieniliśmy tu już w nocie pod (61.) liczbą.

Uwagi nad życiem Augusta.

Lubo w charakterze Augusta niewidzimy prawie żadnego z tych świetnych i bohaterskich przymiotów, jakie nas zadziwiają w Juliuszu Cezarze; jednakże jest w nim kilka rysów podobieństwa. Oba dwa byli dumni, czynni, lubiący rozkosze, kobiety, nauki, i sztuki wyzwolone, obadwa za chwałą się ubiegający. August zajęty cały aby niezawiódł nadziei Cezara, który go za następcę przysposobił, i aby się pomścił śmierci jego, od piérwszyj prawie młodości swojej wplątał się w domową wojnę: a jeżeli w niéj wielkich przymiotów nieokazał, to jednak głęboką nad swój wiek polityką nadrabiał. Okrucieństwa swoje czynił muiéy nienawisnemi, barwiąc je potrzebą zemsty, któryj używał za pozór i zasłonę na zbrodnie z dniny swojej spółzone. Ta namiętność zuchwalsza w Cezarze, ale w Augustcie baczniejsza, doprowadziła obudwóch do jednego celu, lubo rozmaitemi środkami: jeden dopiął więcéy mocą niż chytrością, drugi więcéy chytrością niż siłą. August użył podéyscia tylko dla odepchnięcia Lepida, a korzystając z błędów Antoniego, spodliwszy i w nienawiść go podawszy u Rzymian, dopiero otwartą z nim wojnę wieść zaczął.

Zostawszy sam panem władzy rządowéj po zwycięztwie pod Akcyum i śmierci Antoniego, w ten czas dopiero prawdziwie okazał się wielkim przez swą mądrość i dobroczynność. Cezar podał się w nienawiść u swoich nawet stronników, przez swój przepych, i samowładność: August w tym rozsądniejszy, przestając na rzeczywistéj władzy, pociągnął ku sobie serca umiarkowaniem i prostotą swoją: zdawało się każdemu w nim widziéć oycę zatrudnio-

dnionego jedynie szczęściem dzieci swoich. Rządca sprawiedliwy i łagodny, wymierza sprawiedliwość prędką i bezstronną dla wszystkich, zaprowadza porządek i bezpieczeństwo publiczne bez hałasu i gwałtowności, utrzymuje go prawami mądrymi i oycowskiemi, daleki od uymowania i podlenia Rzymian aby lepiéy ich sobie podbił, niedopuszcza ich zepsucia i przypomina im ich godność. Czuwa starannie nad ich obyczajami, a razem stara się o ich dostatek, i bawi różnemi widowiskami, i przyozdabianiem Rzymu. Sprzyja i zachęca wszystkie talenta, szanując i nagradzając z rozsądkiem istotną wartość. Pokazuje się hojnym dla wszystkich stanów, i rozciąga swoją dobroczynność i starania, nietylko na Włochy, i na prowincye, ale jeszcze na wszystkie sprzymierzone kraje Rzymian, a zgoła na świat cały, któremu szczęśliwość jedna, starając się utrzymać spokojność i pokóy powszechny.

Umysł jego lubiący pokóy nie dał mu atoli zaniedbać w Państwie siły wojskowej, którą utrzymuje w karności i poszanowaniu, niemając potrzeby sam nią dowodzić: nakoniec mimo zdrowia słabowitego i niepewnego, trzyma sam silnie przez więcéy niż czterdzieści lat rządy państwa, i umiera w siedmdziesiątym szóstym roku życia, od wszystkich żałowany.

Takie są środki, których użył August do zatarcia zbrodni swego tryumwiratu, i do uprawnienia przywłaszczonej władzy. Tyle umiał dla siebie przychylności zjednać, że samo imię jego nadało bez żadnego zaprzeczenia tron Cesarski cztery po nim następcom, którzy się onego pokazali jedni nad drugich niegodniejszemi, a dwóch z nich utracili nareszcie tron z życiem przez swoje szaleństwa, i najsroźsze okrucieństwa. Jakoż rządy Augusta są przytaczane za wzór dla monarchów, i widziano ustawy jego przez pięćset lat utrzymujące się, lubo niektóre z nich po śmierci jego do wielu klęsk stały się powodem. Tak naprzykład prawa jego o obrazie majestatu mogły stać się strasznyim orężem w ręku podłych oskarżycielów pod panowaniem monarchy tyrana, i zdaje się że August był dosyć mądrym do przejrzenia okropnych stąd skutków, i dosyć mocnym do ścieśnienia ile tylko można było tłumaczeń zgubliwych dla ludzi, praw takowych: jakoż niezaniedbał ściśle je opisać:

opisać: lecz jestże jaki hamulec, któregooby tyraństwo zerwać niepotrafiło?

Na cóż się przydały wszystkie przepisy i ostrożności, przeciw przebiegłéy złości i okrucieństwu srogich jego następców? Tyrani znaydą zawsze oskarżycielów, a to są zwykle ci, którzy niemają ani dosyć stałości duszy do cierpienia, ani dosyć odwagi do poszukania zemsty, ale tylko mają podłość stać się drugich katami.

Owe pamiętne słowa Augusta pod bytność w Egipcie, przy grobach Alexandra i Ptolomenszów, owa jego wielka odpowiedź, że *chciał widzieć króla a nie umarłych*: godne są wielkiego człowieka, zwyczajonego myślić i tłumaczyć się mocno: zadziwiają zaś szczególniéy w Augusta ustach, że poniekąd w innych zdarzeniach życia swego, nie zawsze wielkiéy tęgości duszy okazał dowody.

Zgoła August w postępkach swoich stawia nam przykład bardzo rzadki wielkiego przywłaszczyiciela, co w młodości swojej pokazał wiele przywar duszom słabym właściwych, a w dojrzałym wieku rozwinął prawie wszystkie wielkich dusz przynioty. Pan wszystkiego, umiał się ograniczać, bydź siebie samego panem, i użyć na dobre źle nabytéj władzy.

Treść życia Tyberjusza.

I. Pierwiastki rodziny Tyberjusza. II. Pamiętne czyny i wyniosłość przodków jego. III. Wzmianka o rodzinie Liwiuszów spokrewnionej z Tyberjuszem. IV. O ojcu Tyberjusza. V. Urodzenie Tyberjusza. VI. Szczegóły o jego dzieciństwie. VII. Wyprawa widowiska w Rzymie. Małżeństwa jego. VIII. Stawania jego pierwsze w sądach. IX. Dzieła wojenne. X. Życie jego na ustroni. XI. Pobyt jego w Rodzie i nieposobność powrócenia do Rzymu. XII. Zostaje w trwodze. XIII. Wraca do stolicy. XIV. Wroźby o przyszłość jego wielkości. XV. Od Augusta następcą tronu naznaczony. XVI. Podbija Illiryą. XVII. Honory mu czynione. XVIII. Rozumne jego postępowanie w Germanii. XIX. Przymioty wojskowe. XX. Tryumf jego. XXI. Pobudki Augusta do uczynienia go następcą, i szacunek jaki miał dla niego. XXII. Zamordowanie Agryppy. XXIII. Testament Augusta otworzony w Senacie. XXIV. Tyberjusz udaje że niechce cesarstwa. XXV. Burzliwe początki panowania jego. XXVI. Skromność jego. XXVII. Daleki od pochlebstw. XXVIII. Zdania jego o wolności mówienia i pisania. XXIX. Widoczne uleganie senatowi. XXX. Pozor wolności wprowadzonéj. XXXI. Niesprzeciwia się zdaniu innych. XXXII. Inne przykłady umiarkowania jego. XXXIII. Władzy swéj na dobre używa. XXXIV. Zbytki powściąga. XXXV. Ustawy na poprawę obyczajów. XXXVI. Wyrok względem obrządków obcych religii. XXXVII. Starania o spokojność publiczną. XXXVIII. Tyberjusz z początku nie wyjeżdża z Rzymu. XXXIX. Odjeżdża do Kampanii. XL. Nie-

XL. Nieszczęśliwy przypadek w Fidenach zbliża go do Rzymu. XLII. Tyberusz w rządzie państwem niedbałym się staje. XLII. Życie nierządne prowadzi. XLIII i XLIV. Jego niewstydy i rozpusty. XLV. Obelga niewiast. XLVI. Łaskomstwo jego. XLVII. Nic wspaniałego nie dokonał. XLVIII. Oszczędny w darach. XLIX. Jego łupieztwa srogie. L. Nienawiść ku krewnym. LI. Nieprzychylność ku matce, i złe obeyście się znią. LII. Obojętność ku Druzowi i zawiść ku Germanikowi. LIII. Jego umysłu dzikość. LIV. Wnuki swoje Nerona i Druza życia pozbawia. LV. Okropny koniec jego przyjaciół. LVI. Mędrców Greckich lekce waży. LVII. Srogie jego przyrodzenie. LVIII. Przykłady jego okrucieństwa. LIX. Wiérsze uszczypliwe na Tyberusza. LX. Co raz więcéy Tyberusz srożeje. LXI. Okrucieństwa dalsze. LXII. Śmierć Druza jeszcze sroższym Tyberusza robi. LXIII. Znienawidzony sam o siebie w twórze zostaje. LXIV. Srogie jego postępowanie z krewnymi. LXV. Władza wielka Sejana niespokojnym go czyni. LXVI. Musi znosić obelgi. LXVII. Sam złość swoją uznaje. LXVIII. Wizerunek osoby Tyberusza. LXIX. Zabobonność jego. LXX. Biegłość w naukach. LXXI. Niesprzyja greckiemu językowi. LXXII. Choroba Tyberusza. LXXIII. Śmierć jego. LXXIV. Przepowiedzenia o niéy. LXXV. Lud nie cierpi wspomnienia o nim. LXXVI. Testament i pogrzeb Tyberusza.

V I T A

TIBERII NERONIS CAESARIS.

I.

Patritia gens Claudia (fuit enim et alia plebeja, nec potentia minor nec dignitate) orta est ex Regillis, oppido Sabinorum. Inde Romam, recens conditam, cum magna clientum manu commigravit, auctore Tito Tatio, consorte Romuli, vel, quod magis constat, Atta Claudio, gentis principe, post reges exactos, sexto fere anno, a patribus in patricias cooptata. Agrum insuper trans Anienem clientibus, locumque sibi ad sepulturam sub Capitolio publice accepit. Deinceps procedente tempore duodetriginta consulatus, dictaturas quinque, censuras septem, triumphos septem, duas ovationes adepta est. Cum praenominibus cognominibusque variis distingueretur, Lucii praenomen consensu repudiavit, postquam e duobus gentilibus, praeditis eo, alter latrocinii, caedis alter convictus est. Inter cognomina autem et *Neronis* assumpsit, quo significatur lingua Sabina fortis ac strenuus.

Ż Y C I E

T Y B E R I U S Z A.

I.

Ród Klaudiuszów Patrycyuszowski (był bowiem i inny plebejuszów w zamożność i godności nie mniejszy) pochodzi z Regillów miasteczka Sabińskiego. Stamtąd do Rzymu nowo założonego z licznym klientów gronem przeszedł, pod przewodnictwem Tyta Tacyusza towarzysza Romulusa: lub co bardziéy pewna pod Attem Klaudem przodkiem tego domu, i w sześć lat prawie po wygnanych królach od senatu między Patrycyuszów przyjęty został. Nadto, otrzymali Klaudiuszowie z ról publicznych pole za rzeką Anio, dla swoich klientów i miejsce dla siebie na pogrzeby pod Kapitołem. Nareszcie, w następnym czasie liczyli między sobą dostąpionych dwadzieścia i ośm Konsulostw, pięć dyktatur, siedm cenzorstw, tyleż tryumfów wielkich, i dwa mniejsze. Różnili się rozmaitemi przydomkami i przezwiskami (1.) ale Lucyuszów przezwisko jednostaynie odrzucili, z przyczyny iż dwóch w rodzie ich tak przezwanych, jeden o łotrostwo drugi o zabóystwo przekonany został. Naywięcéy zaś przezwisko Nerona u nich było wzięte, co w języku sabińskim mężnego i dzielnego znaczyło.

II. Wiele

II. Multa multorum Claudiorum egregia merita, multa etiam secus admissa in Rempublicam extant. Sed ut praecipua commemorem, Appius Caecus societatem cum rege Pyrrho, ut parum salubrem, iniri dissuasit. Claudius Caudex primus, freto classe transjecto, Poenos Sicilia expulit. Claudius Nero advenientem ex Hispania cum ingentibus copiis Asdrubalem, prius quam Hannibali fratri jungeretur, oppressit. Contra Claudius Appius Regillanus, decemvir legibus scribendis virginem ingenuam per vim libidinis gratia in servitutem asserere conatus, caussa fuit plebi secedendi rursum a patribus. Claudius Drusus, statua sibi cum diademate ad Appii forum posita, Italiam per clientelas occupare tentavit. Claudius Pulcher apud Siciliam, non pascentibus in auspicando pullis, ac per contemptum religionis mari demersis, quasi ut biberent, quando esse nollent, proelium navale subiit; superatusque quum dictatorem dicere a senatu juberetur, velut iterum illudens discrimini publico, Glyciam, viatorem suum dixit. Extant et feminarum exempla, diversa aequae: siquidem gentis ejusdem utraque Claudia fuit, et quae navem cum sacris matris deum Idaeae, obhaerentem Tiberino vado extraxit, precata propalam, *ut ita demum se sequeretur, si sibi pudicitia constaret*; et quae novo more iudicium majestatis apud populum mulier subiit, quod in conferta multitudine, aegre procedente carpento, palam optaverat, *ut frater suus, Pulcher revivisceret, atque iterum classem amitteret, quo minor turba Romae foret*. Praeterea notissimum est,

II. Wiele Klaudiuszów z wielu znakomitych zasług, wiele też przeciwnie z wykroczeń, przeciw rzeczypospolitej słyną. Lecz że znaczniejsze tylko ich czyny wspomnę. Klaudiusz Appiusz Cekus wéysź z królem Pirrusem w przymierze jako mało użyteczne odradził. Klaudiusz Kaudex piérwszy z flottą cieśninę morską przebywszy, Kartagińczyków z Sycylii wygnał. Klaudiusz Nero przychodzącego z Hiszpanii z licznemi wojskami Azdrubala, wprzód nim się złączył z Annibalem bratem, poraził. Przeciwnie Klaudiusz Appiusz Regillanus jeden z dziesięciu do napisania praw wyznaczonych mężów, chcąc dla rozpusty pannę wolnego urodzenia gwałtem za niewolnicę sobie przywłaszczyc, był przyczyną do powtórnego odstrychnienia się ludu od senatu. Klaudiusz Druzus posąg sobie z bindą królewską czyli z koroną na głowie dozwolewszy postawić w miasteczku Forum Appii; (*dziś Case Nuove*) Włochy przez stronników swoich kusił się opanować. Klaudiusz Pulcher kurczęta niejedzące przy zasiąganiu wróźby w Sycylii przez pogardę religii w morzu utopić kazawszy, jakoby *dla napojenia kiedy jeść niechcąc* bitwę morską stoczył: a w niéy pobitym zostawszy, gdy senat kazał mu dyktatora mianować, on jakby znowu na urągowisko nieszczęściu publicznemu, Illicego posłańca (2.) swego mianował. Znajdują się i niewiast podobnież przeciwne sobie przykłady: jednego bowiem rodu obie Klaudye były, i ta, która ugrzązły na Tybrze statek z posągiem Cybeli z haku ściągnęła, głośnie prosząc Bogów, aby nieinaczej dał się z mieysca ruszyć, tylko jeżeli ciągnącey nieska-

est, Claudios omnes excepto duntaxat P. Clodio, qui, ob expellendum urbe Ciceronem, plebejo homini atque etiam natu minori in adoptionem se dedit, optimates assertoresque unicos dignitatis ac potentiae Patriciorum semper fuisse, atque adversus plebem adeo violentos ac contumaces, ut ne capitis quidem quisquam reus apud populum mutare vestem aut deprecari sustinuerit, nonnulli in altercatione et jurgio tribunos plebis pulsaverint. Etiam virgo Vestalis fratrem injussu populi triumphantem, adscenso simul curru, usque in Capitolium prosecuta est, ne vetare aut intercedere fas cuiquam tribunorum esset.

III. Ex hac stirpe Tiberius Caesar genus trahit, et quidem utrumque: paternum a Tiberio Nerone, maternum ab Appio Pulchro, qui ambo Appii Caecii filii fuerunt. Insertus est et Liviorum familiae, adoptato in eam materno avo. Quae familia, quamquam plebeja, tamen et ipsa admodum floruit, octo consulatibus, censuris duabus, triumphis tribus, dictatura etiam ac magisterio equitum honorata: clara et insignibus viris, ac maxime Salinatore, Drusisque.

żona jest cnota; i owa, która nadzwyczajnym dla kobiety wypadkiem o zelżenie majestatu ludu przed sąd jego pociągniona była, za to, że przez wielką cizbę na ulicach ludzi ledwie się mogąc przecisnąć powozem, głośno życzyła; *aby brat jéy Pulcher zmartwychwstał i znowu flotę stracił, by mniejszy bywał w Rzymie natłok.* Oprócz tego bardzo jest wiadomo jak wszyscy Klaudiusze (wyjąwszy tylko Publiusza Klaudiusza, który dla wygnania z Rzymu Cyncerona, jednemu z pospolitego stanu, nawet wiekiem od siebie młodszemu (3.) za syna dał się przysposobić;) przemożni i szczególniejsi obrońcy byli zawsze powagi i władzy patrycyuszów; a tak przeciw gminowi gwałtowni i uporczywi, iż choć któremu o gardło chodziło, nigdy przed ludem szaty żałobné niewłożył, (4.) ani prośbę się nieupokorzył, a niektórzy w sporach i przymówkach trybunów gminnych poszturgali. Jedna także Westalka z bratem swoim, któremu lud tryumfu niedozwalał, na wóz razem wsiadłszy, aż do Kapitolu jechała, aby bronić tego, lub przeszkadzać któremu i Trybunów się nie godziło.

III. Z tego to domu wiódł ród swój i z oycą i z matką Tyberiusz Cezar: ze strony oyczystéj od Tyberiusza Nerona, z macierzystéj od Appiusza Pulchra, którzy oba byli synami Appiusza Ceka. Należał także i do Liwiuszów familii przez przysposobienie do niéj dziada z matki, która familia (lubo plebejuszowska) i sama wielce słynęła, licząc na zaszczyt swój odbytych ośm konsulatów, dwa cenzorstwa, trzy tryumfy, także dyktaturę i dowództwo

que. Salinator universas tribus in censura notavit levitatis nomine, quod, quum se post priorem consulatum, multo irrogata, condemnassent, consulem iterum censoremque fecissent. Drusus, hostium duce Drauso cominus trucidato, sibi posterisque suis cognomen invenit. Traditur etiam pro praetore ex provincia Gallia retulisse aurum, Senonibus olim in obsidione Capitoli datum, nec, ut fama est, extortum a Camillo. Ejus abnepos ob eximiam adversus Gracchos operam *patronus Senatus* dictus, filium reliquit, quem in simili dissensione multa varie molientem, diversa factio per fraudem interemit.

IV. Pater Tiberii, Quaestor C. Caesaris, Alexandrino bello classi praepositus plurimum ad victoriam contulit. Quare et pontifex in locum P. Scipionis substitutus, et ad deducendas in Galliam colonias, in quibus Narbo et Arelate erant, missus est. Tamen, Caesare occiso, cunctis turbarum metu abolitionem facti decernentibus, etiam de praemiis tyrannicidarum referendum censuit. Praetura deinde functus, quum exitu anni discordia inter Triumviros exorta esset, retentis ultra justum tempus insignibus, L. Antonium Consulem, Triumviri fratrem, ad Perusiam secutus, deditioe a ceteris facta, solus permansit in partibus, ac primo Praeneste, inde Neapolim evasit, servisque ad pileum frustra vocatis, in Siciliam profugit. Sed indigne ferens, nec statim se in conspectum Sexti Pompeji admis-

w woysku nad jazdą: sławna była i z wielu znakomitych mężów a naybardziéy z Salinatora (5.) i Druzów. Salinator wszystkie pokolenia na cenzurze lekomyślności plamą okrył, iż skazawszy go na grzywny po piérwszym konsulacie, przecieź go powtórnie konsulem i cenzorem obrali. Druzus zabiwszy sam wodza nieprzyjaciół *Drauzusa* sobie i potomkom swoim wniósł to przezwisko. Mówią także iż tenże będąc w Galii Propretorem, odzyskał złoto niegdyś w oblężeniu Kapitulu Gallom Senońskim dane, a przez Kamilla (jak wieść była,) niewydarte. Prawnuł tegoż Druza za żwawe przeciw Grachom obstawanie *Obrońcą Senatu* nazwany, zostawił syna, którego w podobnych zatargach wielce wicherzącego przeciwna strona przez zdradę zgładziła.

IV. Oyciec Tyberiusza Kwestor u Juliusza Cezara, i dowódzca floty w wojnie Alexandryjskiéy, wiele się do zwycięztwa przyłożył. Za co i arcykapłanem na miejsce P. Scypiona obrany, i do zaprowadzenia osad w Gallii mianowicie w Narbonie (6.) i Arellacie wysłany został. Atoli po zabiciu Cezara gdy dla obawy zamieszków wszyscy sądzili, że potrzeba amnestyą pokryć to co się stało, on nawet nagrody tyranobóycom powyznaczać doradzał. Nareszcie zostawszy Pretorem, gdy przy końcu roku niezgoda między Tryumwirami się wszczęła, zatrzymawszy nad czas należny znaki urzędowe, udał się z L. Antonim konsulem bratem tryumwira do Peruzyi, a po poddaniu się inszych on sam tylko pozostał przy stronie przeciwnéy, i naprzd do Preneatów potym do Neapolu ujechał, a wzywawszy na próżno

admissum et fascium usu prohibitum, ad M. Antonium trajecit in Achajam; cum quo brevi, reconciliata inter omnes pace, Romam rediit, uxoremque Liviam Drusillam, et tunc gravidam et ante jam apud se filium enixam petenti Augusto concessit. Nec multo post diem obiit, utroque liberorum superstitute Tiberio Drusoque Neronibus.

V. Tiberium quidam Fundis natum existimant, secuti levem conjecturam, quod materni ejus avia Fundana fuerit, et quod mox simulacrum felicitatis ex Senatusconsulto publicatum ibi sit. Sed ut plures certioresque tradunt, natus est Romae in Palatio, sextodecimo Kalendas Decembris, M. Aemilio Lepido iterum, L. Munatio Planco Consulibus, post bellum Philippense. Sic enim in fastos actaque publica relatum est. Nec tamen desunt, qui partim antecedente anno, Hirtii ac Pansae, partim insequente, Servii Isaurici Antoniique consulatu genitum eum scribant.

VI. Infantiam pueritiamque habuit laboriosam et exercitam, comes usquequaque parentum fugae: quos quidem apud Neapolin sub irruptionem hostis navigium clam petentes vagitu suo paene bis prodidit: semel quum a nutricis ubere, iterum, quum a sinu matris raptim auferretur ab iis, qui pro necessitate temporis mulierculas levare onere tentabant.

Per

próżno niewolników do wzięcia się do oręża dla pozyskania wolności, do Sycylii umknął. Lecz tam obrażony, że zaraz go do widzenia się z Sextem Pompejuszem nieprzypuszczono, i urzędowych znaków używać zakazano, odjechał co Achai do Marka Antoniego. Z którym wprędce po przywróconym między wszystkimi pokoju, do Rzymu powrócił, i żonę swoją Liwią Druzylłę, i w tedy ciężarną i wprzód już z nim syna mającą, ustąpił proszącemu Augustowi. Nie długo potym sam zszedł ze świata zostawiwszy dwóch synów Tyberiusza, i Druza Neronów.

V. Rozumieli niektórzy że się Tyberiusz w Fundach (7.) urodził, idąc za błahym domysłem, iż babka jego z matki, pochodziła z tegoż miasta, i że wkrótce tam z uchwały senatu posąg bogini płodności wystawiono. Ale według liczniejszych i pewniejszych wiadomości, urodził się w Rzymie na Palatynie czternastego Listopada, za konsulatu wtórego Emiliusza Lepida, a pierwszego Munaciusza Planka po wojnie Filipińskiej. Tak bowiem w dziejach i aktach publicznych jest położono. Nie zbywa jednak i na takich co rokiem wprzód za konsulatu Hircyusza i Pansy, a drudzy rokiem późniéj za Serwiliusza Izaurika i Antoniego konsulów, urodzenie jego piszą.

VI. W wieku jeszcze dziecinnym i niedorosłym doznał trudów i przygód; towarzysz wszędzie w ucieczce rodziców swoich, których pod Neapolem przy wpadnięciu nieprzyjaciela potajemnie dążących do okrętu zaledwo po dwakroć płaczem swoim nie wydał, raz gdy go od piersi mamki, toż gdy z łona matki gwałtem odbierano, chcąc ulżyć ciężaru nie-

wiastom

Per Siciliam quoque et per Achajam circumductus ac Lacedaemoniis publice, quod in tutela Claudio-
rum erant, demandatus, digrediens inde itinere nocturno, discrimen vitae adiit, flamma repente e silvis undique exorta, adeoque omnem comitatum circumplexa, ut Liviae pars vestis et capilli amburentur. Munera, quibus a Pompeja, Sexti Pompeji sorore, in Sicilia donatus est, chlamys et fibula, item et bullae aureae durant ostendunturque adhuc Bajis. Post reditum in urbem a M. Gallio senatore testamento adoptatus, hereditate adita, mox nomine abstinuit, quod Gallius adversarum Augusto partium fuerat. Novem natus annos defunctum patrem pro Rostris laudavit. Dehinc pubescens Actiaco triumpho currum Augusti comitatus est sinisteriore funali equo, quum Marcellus, Octaviae filius, dexteriore veheretur. Praesedit et Actiacis ludis et Trojanis Circensibus, ductor turmae puerorum majorum.

VII. Virili toga sumpta, adolescentiam omnem spatiumque insequentis aetatis usque ad principatus initia per haec fere transegit. Munus gladiatorium in memoriam patris et alterum in avi Drusi dedit, diversis temporibus ac locis, primum in foro, secundum in Amphitheatro; rudiariis quoque quibusdam revocatis auctoramento centenum millium. Dedit et ludos, sed absens: cuncta magnifice, impensa matris ac vitrici. Agrippinam, M. Agrippa genitam,

wiastom w tak pilnym razie. Oprowadzony także po Sycylii i Achai, poruczony został Lacedemończykom, którzy pod opieką domu Klaudiuszów byli, ztamtąd powracając w podróży nocnej o mało życia niestracił, kiedy nagle pożar w lesie wszczęty, tak cały orszak z nim otoczył, iż Liwii część sukni i włosów się opaliło. Są jeszcze i pokazują w Bajach podarunki, które od Pompei siostry Sexta Pompejusza w Sycylii dostał, to jest: płaszcz grecki, klamrę, i cacka złote. Po powrocie do Rzymu przysposobiony za syna od M. Galiusza senatora przez testament, objął dziedzictwo, lecz wkrótce nazwiska jego zaniechał, iż Galiusz był z przeciwnej Augustowi strony. W dziewiątym roku życia miał mowę na pochwałę zmarłego oycy swego z mównicy publicznej. Potym gdy mu się wąż puszczać zaczął, podczas wjazdu tryumfального Augusta po zwycięztwie Akcyackim jechał przy wozie na lewym koniu powodnym, gdy Marcel, syn Oktawii, na prawym siedział. Prezydował na igrzyskach Akcyackich, a na Trojańskich igrzyskach cyrkowych dowodził rocie młodzieży starszej.

VII. Po wzięciu szaty męskiej, całą młodość i ciąg dalszego wieku, aż do początku panowania na tym prawie przepędził. Widowisko wysiekackie na pamiątkę oycy, a drugie na pamiątkę dziada wyprawił w różnych czasach i miejscach, pierwsze na wielkim rynku, powtórne na amfiteatrze: zapaśnikom niektórym sławniejszym (8.) i umyślnie przywołanym płacąc po sto tysięcy sestercyów. (9.) Wyprawił i igrzyska choć nieprzytomny, wszystko wspa-
niale,

tam, neptem Caecilii Attici, equitis Romani, ad quem sunt Ciceronis epistolae, duxit uxorem: sublatoque ex ea filio Druso, quamquam bene convenientem rursusque gravidam, dimittere, ac Juliam, Augusti filiam, confestim coactus est ducere: non sine magno angore animi, quum et Agrippinae consuetudine teneretur et Juliae mores improbaret, ut quam sensisset, sui quoque sub priore marito appetentem: quod sane vulgo etiam existimabatur. Sed Agrippinam et abegisse, post divortium doluit, et semel omnino ex occurso visam adeo contentis et tumentibus oculis prosecutus est, ut custoditum sit, ne unquam in conspectum ejus posthac veniret. Cum Julia primo concorditer et amore mutuo vixit: mox dissedit et aliquanto gravius, ut etiam perpetuo secubaret, intercepto communis filii pignore, qui Aquilejae natus infans exstinctus est. Drusum fratrem in Germania amisit, cujus corpus, pedibus toto itinere praegrediens, Romam usque pervexit.

VIII. Civiliū officiorum rudimentis, regem Archelaum, Trallianos et Thessalos, varia quosque de caussa, Augusto cognoscente, defendit. Pro Laodicensis, Thyatirenis, Chiis, terrae motu afflictis opemque implorantibus, Senatū deprecatus est. Fannium Caepionem, qui cum Varrone Murena in Augustum conspiraverat, reum majestatis apud iudices fecit et condemnavit. Interque haec duplicem curam administravit annonae, quae arctior inciderat, et repurgandorum tota Italia ergastulorum, quorum

domini

niale, kosztem matki i oyczyma. Tyberiusz pojął za żonę Agrippinę córkę M. Agrippy, wnuczkę Cacyliusza Attyka do którego są listy Cycserona, tę mimo dobrego z nim pożycia, i urodzenia mu syna Druza, powtórnie już brzemienną opuścić, i z Julią córką Augusta wprędce ożenić się musiał: nie bez wielkiego zmartwienia gdy i do Agrippiny był przywiązany, i Julii obyczaje znał naganne, bo wiedział dosyć o jéy pożądlivosti ku sobie za pierwszego męża, co nawet bardzo w powszechności nietayno było. Jakoż Agrippiny i po rozwodzie żałować nie przestał, i gdy raz trafunkiem tylko ją uyrzał, tak radości i wzruszenia swego wstrzymać niemógł, iż strzeżono odtąd aby się nigdy przed oczy jego niepokazała. Zrazu żył zgodnie i w miłości wzajemney z Julią: wkrótce poróżnił się z nią, a co tym mocniéy nastąpiło, (iż nawet łoże na zawsze oddzielił,) kiedy stracili wzajemny zakład w synu, który w Akwilei urodzony w dzieciństwie umarł. Druza brata swego w Germanii utracił, którego ciało pieszo całą drogę idąc, aż do Rzymu przywiózł.

VIII. Wprawiając się w pełnienie obywatelskich obowiązków, bronił Tyberiusz w sądzie przed zasiadającym Augustem króla Archelausza, Trallianow, i Tessalów w sprawach różnego gatunku. Wnosił prośby w senacie za obywatelami Laodycei, (10.) Tyatyry, i wyspy Chio, poniszczonemi trzęsieniem ziemi i pomocy wzywającemi. Fanniusza Cepiona wchodzącego w śpisek Mureny na Augusta, oskarżył o zbrodnię obrażonego majestatu przed sędziami, i przewiodł prawem. Dwoisty pod tenczas miał sobie poru-

domini in invidiam venerant, quasi exceptos supprimerent, non solum viatores, sed et quos sacramenti metus ad hujusmodi latebras compulisset.

IX. Stipendia prima expeditione Cantabrica tribunus militum fecit; deinde, ducto ad Orientem exercitu, regnum Armeniae Tigrani restituit, ac pro tribunali diadema imposuit. Recepit et signa, quae M. Crasso ademerant Parthi. Posthaec comatam Galliam anno fere rexit, et barbarorum incursionibus et principum discordia inquietam. Exhinc Rhaeticum Vindelicumque bellum, inde Pannonicum, inde Germanicum gessit. Rhaetico atque Vindelico gentes Alpinas, Pannonico Breucos et Dalmatas subegit. Germanico quadraginta millia deditiorum trajecit in Galliam, juxtaque ripam Rheni sedibus assignatis collocavit. Quas ob res et ovans et curru urbem ingressus est, primus ut quidam putant, triumphalibus ornamentis honoratus, novo nec antea cuiquam tributo genere honoris. Magistratus et maturius inchoavit, et paene junctim percucurrit, quaesturam, praeturam, consulatum: interpositoque tempore, Consul iterum etiam tribunitiam potestatem in quinquennium accepit.

poruczony urząd, dozór nad dowozem żywności co raz drożęjący, i przeczyszczenie po całych Włoszech więzień wiejskich roboczych, których panowie tym się nienawistniejszymi stawali, że im zadawano jakoby w nich chwytanym ludzi przytrzymywali, nie tylko podróżnych, ale też których bojaźń wojskowego zaciągu w te ustronia zapędzała.

IX. Pierwszą wojskową służbę odbył na wyprawie przeciw Kantabrom w stopniu trybuna wojskowego: potym prowadząc na wschód wojsko, królestwo Armieńskie Tygranesowi przywrócił, i zasiadłszy na krześle urzędowym koronę mu włożył. Odebrał i sztandary od Partów na Krassie zdobyte, późniéj prawie rok cały zarządzał Galią zaalpéyską (11.) którą napady grubych ludów, i rozterki możniejszych nabawiały niespokojności. Stamtąd prowadził wojnę w Recyi, Windelicyi, a daléj w Pannouii i w Germanii: w piérwszych dwóch krajach narody po Alpach osiadłe podbił, wojną Pannońską Breuków, (12.) i Dalmatów zawojował, a od Germanów czterdzieści tysięcy brańca do Gallii przeprowadził, i po nad Renem ich (siedziby powyznaczawszy) rozłożył. Z tych powodów tryumf mniejszy odprawując, na wozie jednak wjechał do Rzymu, piérwszy (jak niektórzy mniemają) w ozdobach tryumfalnych, co było nowym i wprzód nikomu nieudzielonym rodzajem zaszczytu. Urzędów i wcześniéj nad wiek swój dostąpił i ledwo nie wciąż jeden po drugim odbył (13.) jako to Kwesturę, Preturę, i Konsulat: a po niejakiem czasie zostawszy powtórnie konsulem, nawet trybunowską władzę przez pięć lat piastował.

X. Przy

X. Tot prosperis confluentibus, integra aetate ac valetudine, statuit repente secedere, seque e medio quam longissime semovere: dubium, uxorisne taedio, quam neque criminari aut dimittere auderet, neque ultra perferre posset, an, ut vitato assiduitatis fastidio, auctoritatem absentia tueretur atque etiam auget, si quando indignisset sui Republica. Quidam existimant, adultis jam Augusti liberis, loco et quasi possessione usurpati a se diu secundi gradus sponte cessisse, exemplo M. Agrippae, qui M. Marcello ad munera publica admoto, Mitylenas abierit, ne aut obstare aut obrectare praesens videretur. Quam causam et ipse, sed postea, reddidit. Tunc autem honorum satietatem ac requiem laborum praetendens commeatum petiit. Neque aut matri suppliciter precanti, aut vitrico, deseri se etiam in Senatu conquerenti veniam dedit. Quin et, pertinacius retinentibus, cibo per quatrimum abstinuit. Facta tandem abeundi potestate, relictis Romae uxore et filio, confestim Ostiam descendit, ne verbo quidem cuiquam prosequentium reddito, paucosque admodum in digressu exosculatus.

X. Ab Ostia oram Campaniae legens, imbecillitate Augusti nunciata, paullum substitit. Sed increbe-

X. Przy zbiegu tylu pomyślności, przy zupełnym wieku i zdrowiu, umyślił nagle odjechać, i jak najdalej się usunąć: niewiedzieć pewnie, czy sprzykrzywszy sobie z żoną, którą ani obwinić i oddalić nieśmiał, ani dłużey znosić niemógł; czyli też aby uchyliwszy swoją ustawiczną aż do znudzenia bytność, nieprzytomnością samą powagę swoją utrzymał i nawet pomnożył; jeźliby jey kiedy rzeczpospolita zapotrzebowała. Niektórzy się dorozumiewają, iż Tyberiusz widząc już dorastające Augusta potomstwo, a nie chcąc zdawać się jakoby przywłaszczać długo zastępowanego pierwszego po Auguście w znaczeniu mieysca, dobrowolnie ustąpił, na wzór M. Agrippy, który niegdys przed Marcellem do urzędów publicznych przychodzić zaczynającym, do Mityleny się usunął, żeby się lub mu zawadzać, lub przytomnością swoją narażać nie zdawał. Jakoż sam ale późniéy takowąż pobudkę tego przyznawał: na ów czas zaś dając za powód sytość honorów, i spoczynek po pracach, żądał dozwoleń odjazdu: i ani na usilne prośby matki, ani na żalenia się nawet w senacie oyczyma o opuszczanie jego, nie dał się uprosić: i owszem gdy go usilniéy wstrzymywano, pokarmu przez cztery dni niebrał. Pozyskawszy nakoniec wolność odjechania, i zostawiwszy żonę i syna w Rzymie, śpiesznie do Ostyi się udał, ani słowa do nikogo z odprawiających niemówiąc, i mało z kim na odjeździe się pożegnawszy.

XI. Z Ostyi pobrażem Kampańskim jadącego gdy doszła wiadomość o słabości Augusta, trochę się

crebescente rumore, quasi ad occasionem majoris spei commoraretur, tantum non adversis tempestatibus Rhodum enavigavit, amoenitate et salubritate insulae jam inde captus, quum ad eam ab Armenia rediens appulisset. Hic modicis contentus aedibus nec multo laxiore suburbano, genus vitae civile admodum instituit, sine lictore aut viatore gymnasio interdum obambulans, mutuaque cum Graeculis officia usurpans prope ex aequo. Forte quondam in disponendo die mane praedixerat, quidquid aegrorum in civitate esset, visitare se velle: id a proximis aliter exceptum est: jussique sunt omnes aegri in publicam porticum deportari, ac per valetudinem genera disponi. Percussus igitur inopinata re, diu, quid ageret, incertus, tamen singulos circuit, excusans factum etiam tenuissimo cuique et ignoto. Unum hoc tantummodo, nec praeterea quidquam notatum est, in quo exercuisse jus tribunitiae potestatis visus sit. Quum circa scholas et auditoria professorum assiduus esset, moto inter antisophistas graviore jurgio, non defuit, qui eum intervenientem et quasi studiosiorem partis alterius convicio incesset. Sensim itaque regressus domum, repente cum apparitoribus prodiit, citatumque pro tribunali voce praeconis conviciatorem rapi jussit in carcerem. Comperit deinde, Juliam uxorem ob lipidines atque adulteria damnatam repudiumque ei suo nomine ex auctoritate Augusti remissum: et quamquam laetus nuntio, tamen officii duxit, quantum in se esset, exorare filiae patrem frequentibus litteris, et vel utcunque merita, quidquid unquam dono dedisset, conce-

się zatrzymał. Lecz gdy się wieść rozchodziła, że dla jakowychś większych nadziei tu bawił, ledwie nie w samą burzę na morzu do Rodu wyjechał, przyjemnością i zdrowém powietrzem téy wyspy już wtedy ujęty, kiedy do niéy powracając z Armenii przyplłynął. Tam przestając na szczupłym domu, i na mało co obszerniejszym pod miastem folwarku, pędził rodzaj życia wielce prywatnego, zachodząc niekiedy do gimnazjów bez ceklarzy i woźnych, i w poufałości wzajemnéy z Greckimi mędrkami żyjąc, jakby prawie z równymi sobie. Tamże raz przypadkiem jakimś, rozkładając sobie na cały dzień zabawy, zapowiedział był zrana, że chce odwiedzić wszystkich chorych, którzy tylko są w mieście: (14.) to gdy otaczający go ludzie źle zrozumieli, kazano wszystkim chorych pod publiczny znieść krużganek i tam podług gatunku chorób onych rozłożyć. Przerażony więc tak niespodzianą rzeczą Tyberiusz, długo się wahał coby miał czynić, nakoniec każdego obszedł, wymawiając zdarzenie przed każdym nawet naylichszym i nieznanym. Raz tam tylko jak zapamiętają, a nie więcéy, użył swojéy trybuńskiéy władzy: gdy do tamecznych szkół i słuchania professorów pilnie chodził, a razu jednego wszczęła się między filozofami tamecznymi zaciętsza sprzeczka, znalazł się taki, który go usiłującego zwaśnione pogodzić umysły, jakoby stronie przeciwnéy przychylniejszego wyłajał. Spokojnie więc wróciwszy do domu Tyberiusz, nagle pokazał się z ceklarzami, i zapozwawszy przez woźnego przed swój trybunał popędliwca, do więzienia zaprowadzić kazał. Dowiedział się potem że

concedere. Transacto autem tribunitae potestatis tempore, confessus tandem, nihil aliud secessu devitasse se, quam aemulationis cum Cajo Lucioque suspicionem, petiit, ut sibi securo jam ab hac parte, corroboratis his et secundum locum facile tutantibus, permitteretur, revisere necessitudines, quarum desiderio teneretur. Sed neque impetravit, ultroque etiam admonitus est, dimitteret omnem curam suorum, quos tam cupide reliquisset.

XII. Remansit ergo Rhodi contra voluntatem, vix per matrem consecutus, ut ad velandam ignominiam quasi legatus ab Augusto abesset. Enim vero tunc non privatum modo sed etiam obnoxium et trepidum egit, mediterraneis agris abditus vitansque praeternavigantium officia, quibus frequentabatur assidue, nemine cum imperio aut magistratu tendente quoquam quin deverteret Rhodum. Et accesserunt majoris sollicitudinis causae. Namque privignum Cajum, Orienti praepositum, quum visendi gratia trajecisset Samum, alieniorem sibi sensit, ex criminationibus M. Lollii comitis et rectoris ejus. Venit etiam in suspicionem, per quosdam beneficii sui centuriones a comite castra repetentes mandata ad complures dedisse ambigua, et quae tentare
singul-

Julia żona jego za rozpusty i cudzołóstwa osądzona została, i że za powagą Augusta rozwód w jego imieniu z nią stanął: a chociaż w duchu rad był temu, jednak wziął sobie za powinność, ile z niego było, błagać oycę za córką przez kilkakrotne listy, i jakożkolwiek niegodny cokolwiek jéy kiedy darował, aby przy niéy zostało, prosić. Kiedy zaś wyszedł już czas trybuńskiéy jego władzy, wyznał nareszcie, że nic inszego do odjazdu go niepowodowało, jak żeby uchronił się podéyrzenia o spiéranie się z Kajem i Luciuszem: prosił więc, aby mu, jako już z tego względu bezpiecznie, przy nich umocnionych i z łatwością wtóre miejsce w rządzie zastępujących, wolno było odwiedzić powinnowatych bez których tęsknił. Lecz nie tylko tego nieuprosił, ale nadto nawet upomniony został, aby zaprzestał całéy troskliwości o swoich, których tak chciwie porzucił.

XII. Pozostał więc mimowolnie w Rodzie, za ledwo przez matkę tego dostąpiwszy dla pokrycia wstydu, iż niby namieśnikiem tam od Augusta mianowanym zostawszy, przyjechać niemógł. Odtąd tedy żył tam nietylko jako prywatny, ale nawet jako podéyrzany i o siebie się lękający; schroniwszy się w głąb wyspy, unikał odwiedzin płynących tamtędy które tam bardzo często był odbierał, gdyż nikt z komendą lub na urząd nigdzie nie jechał, aby do Rodu niewstąpił. Zebrały mu się wnet jeszcze większe do frasunku powody; kiedy pojechawszy do Samos dla odwiedzenia pasierba (15.) swego Kaja, wschodnich prowincyi wielkorządce, oziębłe był przyjęty, z przyczyny oczernienia siebie przez M. Lolliusza towarzysza i ochmistrza jego. Popadł nawet w podéy-

singulorum animos ad novas res viderentur. De qua suspicione certior ab Augusto factus, non cessavit efflagitare aliquem cujuslibet ordinis custodem factis atque dictis suis.

XIII. Equi quoque et armorum solitas exercitationes omisit; rededitque se, deposito patrio habitu, ad pallium et crepidas, atque in tali statu biennio fere permansit, contemptior in dies et invisior: adeo ut imagines ejus et statuas Nemausenses subverterint, ac familiari quodam convivio mentione ejus orta, extiterit, qui Cajo polliceretur, confestim se, si juberet, Rhodum navigaturum caputque exsulis (sic enim appellabatur,) relaturum. Quo praecipue, non jam metu sed discrimine coactus est, tam suis quam matris impensissimis precibus reditum expostulare, impetravitque, adjutus aliquantum etiam casu. Destinatum Augusto erat, nihil super ea re, nisi ex voluntate majoris filii, statuere. Is forte tunc M. Lollio offensior, facilis exorabilisque in vitricum fuit. Permittente ergo Cajo revocatus est; verum sub conditione, ne quam partem curamve Reipublicae attingeret.

XIV. Rediit octavo post recessum anno, magna nec incerta spe futurorum, quam et ostentis et praedictionibus ab initio aetatis conceperat. Praegnans enim

rzenie, że przez niektórych promocyi swojej setników z urlopu do obozów powracających, przestał do wielu złécenia dwuwykładne, a które ku wznieceniu w umysłach nowych rozruchów zmierzać się zdawały. O tym podéyrzeniu uwiadomiony od Augusta, nie przestał nalegać, aby mu kogo z jakiegokolwiek stanu dano na stróża mów i postępków jego.

XIII. Zaniechał jeżdżenia na koniu, i zwyczajnych ćwiczeń wojskowych: złożył oyczysty ubior, i w greckim pospolitym stroju (16.) chodził; i w takim stanie prawie przez dwa roki przebywając, co dzień w większą wzgardę i nienawiść popadał: tak dalece, że (17.) w Nemauszach obrazy i posągi jego powywracano: a na jakimś poufałym bankiecie, gdy się o nim mowa wszczęła, był jeden z biesiadników, co przyrzekał Kajusowi, że *natychlmiast gdyby mu kazał, popłynąłby do Rodu i głowę wygnańca (tak bowiem nazywano Tyberiusza) przystawił*. Przez co osobliwie już nie tylko obawą, lecz samém niebezpieczeństwem był zmuszony tak sam jako i przez matkę zanieść nayusilniejsze prośby o swóypowrót, co i uprosił szczęśliwym jakimś nawet trafem. Postanowił był albowiem August nic w téy mierze nieczynić, bez woli starszego swego syna Kaja, ten właśnie w tedy złéy woli na Lolliusza będąc, łatwo dał się na wdanie się oyczyma przebłągać. Za pozwoleniem więc Kaja przywołany do Rzymu Tyberiusz, ale pod warunkiem, żeby się w niczym do rządów rzeczypospolitéy niewdawał.

XIV. Powrócił tedy w ósmym po wyjeździe roku, pełny wielkiéy i niemylnéy nadziei o przyszłości swojej, którą z różnych znaków i przepowiedzeń

enim Livia, quum, an marem editura esset, variis captaret ominibus, ovum incubanti gallinae subductum, nunc sua, nunc ministrarum manu per vices usque eo fovit, quoad pullus insigniter cristatus exclusus est. Ac de infante Scribonius mathematicus praeclara spondit: *etiam regnaturum quandoque, sed sine regio insigni*: ignota scilicet tunc adhuc Caesarum potestate. Et ingresso primam expeditionem, ac per Macedoniam ducente exercitum in Syriam, accidit, ut apud Philippos sacrae olim victricium legionum arae sponte subitis collucerent ignibus: et mox, quum Illyricum petens juxta Patavium adisset Geryonis oraculum, sorte tracta, qua monebatur, ut de consultationibus in Aponi fontem talos aureos jaceret, evenit, ut summum numerum jacti ab eo ostenderent: hodieque sub aqua visuntur ii tali. Ante paucos vero quam revocaretur dies, aquila nunquam antea Rhodi inspecta in culmine domus ejus assedit; et pridie, quam de reditu certior fieret, vestimenta mutanti tunica ardere visa est. Thrasyllum quoque mathematicum, quem, ut sapientiae professorem contubernio admoverat, tum maxime expertus est, affirmantem, nave provisum gaudium afferri, quum quidem illum durius, et contra praedicta cadentibus rebus, ut falsum et secretorum temere conscium eo ipso momento, dum spatiatur una, praecipitare in mare destinasset.

dzeń od młodocianego wieku powziął. Kiedy bowiem Liwia była z nim w ciąży, i rozmaitych wróżb zasięgała czy płód męskiej płci wyda, jaje z pod siedzący kury wymknęła, i póty one to sama, to służebnice trzymały na przemian w ręku, aż się kurczę znacznie czubate wylęło. W dzieciństwie też Tyberiusza, astrolog Skryboniusz pomyślności mu zaręczył, że *nawet królować będzie, lecz bez używania znaków królewskich*: nieznając bez wątpienia w ówczas jeszcze, jak daleko dom Cezarów władzę swoją posunie. Wychodzącemu także na naypiérwszą wyprawę i prowadzącemu przez Macedonię woysko do Syryi, trafiło się, iż pod Filippami wystawione niegdyś ołtarze od zwyciężkich pułków nagle przed nim same ogniem zajaśniały: a wnet znowu gdy do Illiryi jadąc, wstąpił do wyrocni Geryona pod Padwą, tam losem wyciągniętym ostrzeżony został, aby w Aponńskie (18.) źródło złote kostki cisnął; zdarzyło się naywiększą wyrzuceniemi liczbę, które kostki i dziś pod wodą widzieć się dają. Mało zaś co przed odwołaniem Tyberiusza, orzeł nigdy przedtym w Rodzie niewidziany na wierzchu domu jego usiadł: a dnem wprzód przed upewnieniem się o swoim powrocie, zdało mu się gdy suknie odmieniał, że tunika jego gorzała. Przepowiedzenia też Trazylla (19.) astrologa, (którego jako uczonego do swego towarzystwa przypuszczał) twierdzącego, iż okręt uyrzany zdaleka radość mu przyniesie, naybardziéy w tedy doświadczył; gdyż właśnie na onego złym będąc, że wprzec wszystkim wypadkom i mylnie przepowiadał, jako oszusta, i tajemnice jego niepotrzebnie wiedzącego, w tym samym czasie gdy z nim się przechodził, w morze zepchnąć umyślił.

XV. Romam reversus, deducto in forum filio Druso, statim e Carinis ac Pompejana domo Esquilias in hortos Maecenatianos transmigravit, totumque se ad quietem contulit, privata modo officia obiens ac publicorum munerum expers. Cajo et Lucio intra triennium defunctis, adoptatur ab Augusto simul cum fratre eorum M. Agrippa; coactus prius ipse Germanicum fratris sui filium adoptare. Nec quidquam postea pro patrefamilias egit, aut jus, quod (adoptione) auiserat, ex ulla parte retinuit. Nam neque donavit neque manumisit; ne hereditatem quidem aut legata percepit ulla aliter, quam ut peculio referret accepta. Nihil ex eo tempore praetermissum est ad majestatem ejus augendam, ac multo magis, postquam Agrippa abdicato atque seposito certum erat, uni spem successionis incumbere,

XVI. Data rursus potestas tribunitia in quinquennium; delegatus pacandae Germaniae status; Parthorum legati, mandatis Augusto Romae redditis, eum quoque adire in provincia jussi. Sed nuntiata Illyrici defectione, transiit ad curam novi belli: quod gravissimum omnium externorum bellorum post Punica, per quindecim legiones paremque auxiliorum copiam triennio gessit, in magnis omnium rerum difficultatibus summaque frugum inopia. Et quamquam saepius revocaretur, tamen perseveravit, metuens, ne vicinus et praevalens hostis instaret
ultro

XV. Za powrotem do Rzymu wprowadziwszy syna swego Druza na sądy, z Karinów (20.) i Pompejuszowskiego domu, przeniósł się zaraz na Eskwilin do Mecenasa ogrodów, cały się udawszy na spokójność, prywatne tylko obowiązki odbywając a nic się w publiczne niewdając sprawy. Po zéyściu w ciągu trzechletnim Kaja i Luciusza, przysposobionym został od Augusta wraz z ich bratem M. Agrippą; lecz musiał piérwéy sam przysposobić Germanika synowca swego. I nic odtąd jako głowa familii nieczynił, ani woli swojéy w żadnéy rzeczy sobie nie zostawił, do czego prawo przez przysposobienie (21.) utracił. Bo ani żadnego daru lub wyzwolenia nie robił, ani od nikogo żadnego dziedzictwa, lub zapisu nieprzyymował, tylko jak gdyby od oycy sobie do użycia pozwolonych, (22.) wszakże nic od tego czasu nienbliżano co do pomnożenia powagi jego, a to tym bardziéy, kiedy po rzeczeniu się i wywiezieniu Agrippy pewno było, że na niego jednego nadzieja następstwa spada.

XVI. Nadana mu znowu na lat pięć trybuńska władza: wysłany na usmierzenie Germanii, dokąd posłowie Partów za nim udać się rozkaz mieli, sprawiwszy złécenia swoje w Rzymie przed Augustem. Lecz za doniesieniem o odpadnieniu Illiryku, poszedł nową zaprzątnąć się wojną, którą ze wszystkich obcych za nayważniejszą po Kartagińskiéy miano, i na niéy z piętnastu pułkami (23.) i tyleż posiłkowego woyska, przy niezmiernych ze wszéch miar trudach i wielkim żywności niedostatku, trzy lata spędził. A chociaż kilkakrotnie odwoływany,
jednak

ultro cedentibus. Ac perseverantiae grande pretium tulit, toto Illyrico, quod inter Italiam regnumque Noricum et Thraciam et Macedoniam interque Danubium flumen et sinum maris Adriatici patet, perdomito et in ditionem redacto.

XVII. Cui gloriae amplior adhuc ex opportunitate cumulus accessit. Nam sub id fere tempus Quintilius Varus cum tribus legionibus in Germania periit; nemine dubitante, quin victores Germani juncturi se Pannoniis fuerint, nisi debellatum prius Illyricum esset. Quas ob res triumphus ei decretus est, multique et magni honores. Censuerunt etiam quidam, ut *Pannonicus*, alii, ut *Invictus*, nonnulli, ut *Pius* cognominaretur. Sed de cognomine intercessit Augustus, eo contentum repromittens, quod, se defuncto, suscepturus esset. Triumphum ipse distulit, moesta civitate clade Variana. Nihilominus urbem praetextatus et laurea coronatus intravit, positumque in Septis tribunal, senatu adstante, ascendit ac medius inter duos consules cum Augusto simul sedit: unde, populo consalutato, circum templa deductus est.

XVIII. Proximo anno repetita Germania, quum animadverteret, Varianam cladem temeritate et negligentis ducis accidisse, nihil non de consilii sententia egit. Semper alias sui arbitrii, contentusque se uno tunc praeter consuetudinem cum pluribus de ratione belli communicavit. Curam quoque solito
exactio-

jednak niechciał jęć odstąpić, obawiając się, by nieprzyjaciel bliski a przemożny, na ustępujących sam z drugiey strony nienatarł. Jakoż z téy wytrwałości wielką korzyść odniósł; kiedy usmierzony i podbity został cały Illiryk, to jest wszystko co tylko leży między Włochami, Norykiem, Tracyą i Macedonią, a między rzeką Dunajem i zatoką Adryatyckiego morza.

XVII. Przybyło mu jeszcze więcéy chwały ze zbiegu okoliczności: bo pod tenże prawie czas Kwintyli Warro z trzema pułkami poległ trupem w Germanii, i nikt niewątpił, żeby się byli Germany zwycięzcy złączyli z Pannonami, gdyby był wprzód Tyberiusz Illiryku niepodbił. Za te dzieła naznaczono dla niego tryumf i wiele znakomitych zaszczytów. Chcieli niektórzy nawet, aby się nazywał *Pannoński*, insi aby *niezwyciężony*, lub *pobożny*. Ale się nadaniu przezwiska sprzeciwił August, zapewniając ze Tyberiusz przestanie na tym, które po jego śmierci weźmie. (24.) Tryumf odłożył na dał sam, dla powszechnego smutku w Rzymie z klęski Warrona. Jednakowoż wjechał przed seymowe zagrody (25.) i tam w przytomności senatu na postawioném krześle zasiadł wraz z Augustem między dwoma Konsulami, skąd powitawszy lud rzymski do kościołów zaprowadzony został.

XVIII. Następnego roku powróciwszy do Germanii gdy zobaczył, że klęska Warrona z lekceważenia i niedbałości wynikła; nic bez zasiągnięcia rady nierobił: zawsze gdzie indziéy podług swéy woli i na swém tylko zdaniu przestając, wtedy mimo zwyczaju swego, z wielu się względem prowadzenia téy
woyny

exactionem praestitit. Trajecturus Rhenum, commeatum omnem ad certam formulam adstrictum non ante transmisit, quam consistens apud ripam explorasset vehiculorum onera, ne qua deportarentur, nisi concessa aut necessaria. Trans Rhenum vero eum vitae ordinem tenuit, ut sedens in cespite nudo cibum caperet, saepe sine tentorio pernoctaret, praecepta sequentis diei omnia, et si quid subiti muneris injungendum esset, per libellos daret: addita monitione, ut, de quo quisque dubitaret, se nec alio interprete quacunque, vel noctis hora uteretur.

XIX. Disciplinam acerrime exegit: animadversionum et ignominiarum generibus ex antiquitate repetitis, atque etiam legato legionis, quod paucos milites cum liberto suo trans ripam venatum misisset, ignominia notato. Praelia, quamvis minimum fortunae casibusque permetteret, aliquanto constantius inibat, quoties, lucubrante se, subito ac nullo propellente, decideret lumen et extingueretur, confidens, ut aiebat ostento sibi ac majoribus suis in omni ducatu expertissimo. Sed re prospere gesta, non multum abfuit, quin a Bructero quodam occideretur: cui inter proximos versanti et trepidatione detecto, tormentis expressa confessio est cogitata facinoris.

XX. A Germania in urbem post biennium regressus, triumphum, quem distulerat, egit, prosequen-

woyny znosił: starania też pilniejszego jak zwykły był dokładał. Mając Ren przechodzić, wydał ściśle przepis dla całego obozu, i niewprzód przeprawę zaczął, póki sam stanąwszy nad brzegiem rzeki nieprzejrzał ładunki wozów, aby nic więcej brane nie było, tylko co pozwolonego i potrzebnego. Za Renem zaś takie wiódł życie, iż siedząc na gołej murawie jadał, często bez namiotu nocował, rozkazy wszystkie na dzień następny, i co tylko nagłego z obowiązku mu przypadło na piśmie dawał: dodawszy ostrzeżenie, iż gdyby kto wątpliwego co w nich znalazł, aby do niego samego a nie do kogo innego po objaśnienie w każdym czasie, choćby i w nocy przychodził.

XIX. Karność naysurowiej utrzymywał, starodawne rodzaje karni (26.) i strofowań poprzywracawszy: jakoż nawet namięśnika pułkowego, iż kilku żołnierzy z wyzwolencem swoim za rzekę na łowy posłał, hańbą nacechował. Chociaż się bynajmniej na los i nieprzewidziane wypadki niepuszczał; atoli z większym nieco zaufaniem potyczki wydawał, ilekroć robiącemu co w nocy, światło nagle samo przez się zgasło: mając to jak mawiał za znak pomysłności arcydoświadczony od siebie i przodków swoich w każdym dowództwie. Lecz w pośród powodzeń swoich, o mało od jakiegoś Bruktera (27.) niebył zabity, który się między najbliższych boku jego dostał, a lęklivością swoją wydawszy się, wzięty na męki, zamysł zbrodniarski wyznał.

XX. Wróciwszy do Rzymu po dwóch latach z Germanii, tryumf, który był odłożył odprawił, w towarzy-

quentibus etiam legatis, quibus triumphalia ornamenta impetrarat. Ac prius quam in Capitolium flecteret, descendit e curru, seque praesidenti patri ad genua submitit. Batonem, Pannonium ducem, ingentibus donatum praemiis, Ravennam transtulit: gratiam referens, quod se quondam cum exercitu iniquitate loci circumclusum passus esset evadere. Prandium dehinc populo mille mensis et congiarium trecenos numos viritim dedit. Dedicavit et Concordiae aedem; item Pollucis et Castoris suo fratrisque nomine de manubiis.

XXI. Ac non multo post lege per Consules lata, ut provincias communiter cum Augusto administraret simulque censum ageret, condito Iustro, in Illyricum profectus est. Et statim ex itinere revocatus, jam quidem affectum sed tamen spirantem adhuc Augustum reperit; fuitque una secreto per totum diem. Scio, vulgo persuasum, quasi egresso post secretum sermonem Tiberio, vox Augusti per cubicularios excepta sit: *Miserum populum Romanum, qui sub tam lentis maxillis erit.* Ne illud quidem ignoro, aliquos tradidisse, Augustum palam nec dissimulanter morum ejus diritatem adeo improbasse, ut nonnunquam remissiores hilarioresque sermones, superveniente eo, abrumperet; sed expugnatum precibus uxoris adoptionem non abnuisse, vel etiam ambitione tractum: ut tali successore desiderabilior ipse quandoque fieret. Adduci tamen nequeo, quin existinem, circumspectissimum et prudentissimum principem in tanto praesertim

warzystwie nawet namięśników swoich, dla których tryumfalne ozdoby uprosił. Wprzod niż do Kapitolu się udał, zsiadł z tryumfalnego woza, i oycu swemu przydującemu na tym obchodzie do nóg przypadł. Battona wodza Pannońskiego wielkimi obdarzywszy podarunkami w Rawennie osadził, wywdzięczając się, że mu niegdyś z wojskiem w ciasnym miejscu otoczonemu dopuścił się wycofać. Dał potym na tysiąc stołach ucztę dla ludu, i w podarunku po trzysta nummów na głowę wyliczyć kazał. Wystawił z łupów świątynię zgody: a drugą Polluxowi i Kastorowi pod swoim i brata swego imieniem.

XXI. Nie długo potym, wnieśli prawo konsule, aby prowincjami spólnie z Augustem zarządzał, i razem popis ludu (28.) robił; ten odbywszy, do Illiryku odjechał. Lecz w prędcie z drogi zwrócony, już wprawdzie osłabionego, ale jednak żywego jeszcze znalazł Augusta, i cały dzień sam na sam z nim przepędził. Wiem co powszechnie rozgłoszono, jakoby, po wyjściu Tyberiusza z téj tajnéj rozmowy, te słowa Augusta od pokojowych zasłyszane były: *Biada ludowi Rzymskiemu który się w tak ostre zęby dostanie.* (29.) I to mi jest także wiadomém, co niektórzy powiadali, iż August widocznie i bez pokrywki srogość jego charakteru przyganiał, tak dalece, że nieraz rozmawiając swobodnie i wesoło, skoro go postrzegł nadchodzącego mowę przerywał: lecz zniewolony prośbami żony przysposobieniu nie sprzeciżył, lub też iż uwiedziony pychą to zrobił, żeby kiedyś pod takim następcą tym bardziéy był żałowany. Nie mogę atoli tego przypuścić, owszem

rozu-

æsertim negotio nihil temere fecisse, sed vitiis virtutibusque Tiberii perpensis potiores duxisse virtutes: præsertim, quum et *Respublicae causa adoptare se eum*, pro concione juraverit, et epistolis aliquot, ut peritissimum rei militaris, utque unicum populi Romani praesidium prosequatur. Ex quibus in exemplum pauca hinc inde subjeci. *Vale, jucundissime Tiberi! et rem gere feliciter*, ἐμοὶ καὶ ταῖς Μούσαις στρατηγῶν. *Jucundissime, et ita sim felix, vir fortissime, et dux νομιμώτατε! Vale.* Et, *Ordinem aestivorum tuorum! Ego vero, mi Tiberi! et inter tot rerum difficultates*, καὶ τοσαύτην ἔαθυμίαν τῶν στρατευομένων, *non potuisse quemquam pudentius gerere se, quam tu gesseris existimo. Hi quoque, qui tecum fuerunt, omnes confidentur, versum illum in te posse dici:*

Unus homo nobis vigilando restituit rem.

Sive quid incidit, de quo sit cogitandum diligentius, sive quid stomachor valde, medius fidius Tiberium meum desidero: succurritque versus ille Homericus:

Τούτου δ' ἐσπούμένοιο, καὶ ἐκ πυρὸς αἰθρομένοιο

"Ἀμφω νοστήσαιμεν, ἐπεὶ περίοιδε νοῆσαι.

Attenuatum te esse continuatione laborum quum audio et lego, Dii me perdant, nisi cohorrescit corpus meum, teque rogo, ut parcas tibi; ne, si te languere audierimus, et ego et mater tua exspiremus, et de summa imperii sui populus Romanus periclitetur. Nihil interest, valeam ipse, necne, si tu non valebis. Deos obsecro, ut te nobis conservent,

rozumiem, że jeden z nayprzezorniejszych i nayroztropniejszych monarchów, niemógł nic lekkomyślnie uczynić, zwłaszcza w takiéj sprawie: lecz wady i przymioty Tyberiusza na wagę wzięwszy, snadź drugie w zdaniu jego przeważyły: zwłaszcza że publicznie się zaklinał, że go dla dobra rzeczypospolitéy przysposobił sobie, i w listach niektórych za naybiegłęszego w rzeczach wojskowych, i za jedyną obronę ludu rzymskiego wystawia. Z których na przykład po trochu ztąd i z owąd przytoczę: *Byway zdrów naymilszy Tyberiuszu, i prowadź rzeczy szczęśliwie dla mnie i dla twoich, hetmanie wojska naymilszy, i bodajem tak był szczęśliwy jak prawdę mówię naywaleczniejszy, i wodzu naydowodniejszy. Bądź zdrów, i porządek twoich obozów letnich utrzymuy.* (30.) *Ja zaś mniemam mój Tyberiuszu, że przy tylu przeciwnościach i nieochoczym woysku nikt się niemógł nad ciebie roztropniéy sprawić. Ci też co z tobą byli, przyznali wszyscy, że do ciebie ów wiérz zastosować można:*

Jeden człowiek czuwając ocalił nam rzeczy.

Czyli co wypadnie (mówi znowu) o czym mi pilniéy pomyślic potrzebą, czyli co bardzo aieprzyjemnego zgryść w sobie muszę, pragnę zaraz Tyberiusza mego, i przychodzą mi wnet na myśl owe Homera wiérsze:

*Tak to jest mąż roztropny że z pośród płomienia,
Gdy z nim jestem, bezszwanku, pewnym uniesienia. (31)
Kiedy słyszę żeś aż wychudł z ustawicznych trudów,
niech mié Bogi skarżą jeśli się cały na to niewzdrygam: i proszę cię ażebyś się oszczędzał; bo gdybyśmy*

servent, et valere nunc et semper patiantur, si non populum Romanum perosi sunt.

XXII. Excessum Augusti non prius palam fecit, quam Agrippa juvene interempto. Hunc tribunus militum, custos appositus, occidit, lectis codicillis, quibus, ut id faceret, jubebatur. Quos codicillos, dubium fuit, Augustusne moriens reliquisset, quo materiam tumultus post se subduceret, an nomine Augusti Livia, et ea, conscio Tiberio an ignaro, dictasset. Tiberius renunciante tribuno, factum esse quod imperasset, *neque imperasse se, et redditurum eum senatui rationem*, respondit, invidiam scilicet in praesentia vitans, nam mox silentio rem obliteravit.

XXIII. Jure autem tribunitiae potestatis coacto senatu, inchoataque allocutione, derepente, quasi impar dolori, congemuit, utque non solum vox sed et spiritus deficeret, optavit, ac perlegendum librum Druso filio tradidit. Illatum deinde Augusti testamentum, non admissis signatoribus nisi senatorii ordinis, ceteris extra curiam signa agnoscensibus, recitavit per libertum. Testamenti initium fuit: *Quoniam sinistra fortuna Cajum et Lucium, filios, mihi eripuit, Tiberius Caesar mihi ex parte*
dimi-

uślyszeli, że chorujesz, i ja i matka twoja nieprzeżylibyśmy tego, a lud rzymski byłby w niebezpieczeństwie o najwyższą władzę swoją. Na nic się nieprzyda, czy ja sam zdrow jestem lub nie, jeżeli ty niebędziesz zdrowym. Proszę Bogów żeby cię przy zdrowiu teraz i zawsze zachowywali, jeżeli ludowi rzymskiemu nie są nienawisnemi.

XXII. Tyberiusz póty Augusta śmierci nierozgłosił póki wpierw młody Agrippa zabity nieostał. Tego (32.) Trybun wojskowy straż nad nim mający życia pozbawił, przeczytawszy mu wprzód dany na to na piśmie rozkaz, który, niepewna było, czy zostawiony był od umierającego Augusta, chcącego pochop do rozterków po sobie uprzątnąć, czy od Liwii pod imieniem Augusta za wiadomością lub bez wiedzy Tyberiusza był wydany. To tylko pewna że Tyberiusz donoszącemu Trybunowi o wykonanym rozkazie, odpowiedział, *iż mu tego niezłcił, i że za to Senatowi odpowie:* snadź chcąc uniknąć nienawiści w początkach: bo wnet to potym w zapomnienie puścił.

XXIII. Tyberiusz zaś z mocy trybuńskiéy władzy zwoławszy senat, i zacząwszy do niego mówić, nagle jakoby niemogąc zwyciężyć żalu, przerwał ją jęknieniem, po którym oświadczył, że radby aby nie tylko głos ale i życie utracił, oddał ją do przeczytania Druzowi synowi swemu. Przyniesiono narzeczcie testament Augusta do izby radnéy, gdzie niebyli przypuszczeni do uznania pieczęci swoich, tylko osoby stanu senatorskiego, inszym za izbą pieczęcie uznającym przeczytany był od wyzwolenca: i tak się

dimidia et sextante heres esto. Quo et ipso aucta est suspicio opinantium, successorem adscitum eum necessitate magis quam iudicio, quando ita praefari non abstinuerit.

XXIV. Principatum, quamvis neque occupare confestim neque agere dubitasset, et statione militum, hoc est, vi et specie dominationis assumpta, diu tamen recusavit impudentissimo mimo, nunc adhortantes amicos increpans, ut ignaros, quanta bellua esset imperium: nunc precantem senatum et procumbentem sibi ad genua ambiguis responsis et callida cunctatione suspendens; ut quidam patientiam rumperent, atque unus in tumultu proclamaret, *aut agat aut desistat*, alter coram exprobraret, *caeteros, quod polliciti sint, tarde praestare, sed ipsum, quod praestet, tarde polliceri.* Tandem quasi coactus et querens, *miseram et onerosam injungi sibi servitutem*, recepit imperium, nec tamen aliter, quam, ut depositurum se quandoque spem faceret. Ipsius verba sunt haec: *Dum veniam ad id tempus, quo vobis aequum possit videri, dare vos aliquam senectuti meae requiem.*

XXV. Cunctandi causa erat metus undique imminentium discriminum, ut saepe, *lupum se auribus tenere*, diceret. Nam et servus Agrippae, Clemens,

zaczynał: *Ponieważ los przeciwny wydarł mi Kaja i Luciusza synów; niech będzie Tyberiusz Cezar dziedzicem dwóch trzecich części majątku mego.* To samo powiększyło podéyrzenie mniemających, że August następcę przybrał sobie bardziéy z potrzeby niż z przeświadczenia dobrego o nim, kiedy się nie wstrzymał od takiego do testamentu wstępu.

XXIV. Lubo Tyberiusz natychmiast po śmierci Augusta nie wahał się objąć i sprawować całą władzę monarszą, przybrawszy do boku swego gwardye, to jest to, na czym siła i godność panowania stoi; długo jednak wymawiał się z naybezwstydniejszym czołem, to strofując nalegających przyjaciół, jako niewiadomych, *co to jest za straszne zwierzę rząd Państwa,* to trzymając w zawieszeniu proszący u nóg swoich senat wątpliwemi słowy i chytrą zwłoką, tak iż niektórym na cierpliwości zbyło, i jeden w tłumie zawołał: *niech albo przyymie albo odstąpi.* drugi wręcz mu wyrzucił: *że inni spoźniają się z wykonaniem tego co przyrzekli, on się ociąga z przyrzeczeniem tego co już wykonywa.* Nakoniec wrzekomo przymuszony, narzekając na nędzną a ciężką niewolę nałożoną na siebie, przyjął rząd państwa: a to jednak nieinaczéy tylko w nadziei, że go kiedy będzie mógł złożyć; a jak własne jego są słowa: *póty póki niedójdę do tego czasu, w którym sami uznacie za słuszne, dadź niejaki starości mojęy spocznienie.*

XXV. Przyczyną namysłania jego była bojaźń grożących zewsząd niebezpieczeństw: jakoż często mawiał: *że wilka za uszy trzyma.* (35) Albowiem
i jeden

mens nomine, non contemnendam manum in ultionem domini compararat, et L. Scribonius Libo, vir nobilis, res novas clam moliebatür, et duplex seditio militum in Illyrico et in Germania exorta est. Flagitabant ambo exercitus multa extra ordinem; ante omnia, ut aequarentur stipendio praetorianis Germaniciani. Quidam etiam principem detrectabant non a se datum: summaque vi Germanicum, qui tum iis praeerat, ad capessendam rempublicam perurgebant, quanquam obfirmate resistentem, Quem maxime casum timens, partes sibi, quas senatui liberet, tuendas in republica depoposcit: quando universae sufficere solus nemo posset, nisi cum altero vel etiam cum pluribus. Simulavit et valetudinem, quo aequiore animo Germanicus celebrem successionem vel certe societatem principatus operiretur. Compositis seditionibus, Clementem quoque fraude deceptum redegit in potestatem, Libonem, ne quid in novitate acerbius fieret, secundo demum anno in Senatu coarguit, medio temporis spatio tantum cavere contentus. Nam et inter pontifices sacrificanti simul pro secespita plumbeum cultrum subjiciendum curavit: et secretum petenti, nonnisi adhibito Druso filio, dedit, dextramque obambulantis, veluti incumbens, quoad perageretur sermo, continuit.

i jeden niewolnik Agrippy nie lekce ważną zebrał kupę na pomszczenie się za swego Pana: i L. Skrybonius Libo mąż zacnego urodzenia, nowego coś potajemnie knował: i dwoisty bunt woyska w Illiryku i w Germanii wybuchnął. Domagały się oba te woyska wiele nadzwyczajnych rzeczy: a nade wszystko (54.) woyska Germańskie żołdu równego z pretoryanami. Niektórzy nawet zbraniali się uznać monarchę nie od siebie danego, i z naywiększą siłą Germanika, który niemi wtedy przywoził, do objęcia rządu rzeczypospolitey przynaglali, chociaż mocno się temu opierającego. Lękając się naybardziéy tego zdarzenia Tyberiusz, upraszał aby tylko w tych częściach, które się senatowi spodoba do rządów w rzeczypospolitey należał, bo wszystkim wydołać nikt sam niemoże, tylko z drugim, albo też z więcej osobami. Do tego zmyślił sobie chorobę, aby Germanik tym cierpliwiéy oczekiwał prędkiego następstwa, lub przypuszczenia do spółki państwa. Tym czasem usmierzyły się bunty, Klemensa też schwytanego zdradą, dostał w swe ręce. Więc aby w początku panowania przyostrzéy niepostępował; Libona w drugim dopiero roku w senacie skarcił, a w poprzednim przeciągu czasu miał się tylko od niego wszędzie na ostrożności. Kiedy bowiem między arcykapłanami przypadło mu razem ofiarne obrzędy sprawiac, noż mu ofiarniczy (55.) ołowiany podsunąć się postarał: a gdy tenże żądał w osobności mówić, nieinaczéy tylko w obecności syna swego Druza tego mu dozwolił, i przez cały czas rozmowy chodząc, trzymał Libona za prawą rękę niby wspierając się na nim.

XXVI. Verum liberatus metu, civilem admodum inter initia ac paullo minus quam privatum egit. Ex plurimis maximisque honoribus praeter paucos et modicos non recepit. Natalem suum, plebeis incurrentem Circensibus, vix unius bigae adjectione honorari passus est. Tempa, flamines, sacerdotes, decerni sibi prohibuit, etiam statuas atque imagines, nisi permittente se, poni, permisitque ea sola conditione, ne inter simulacra deorum, sed inter ornamenta aedium ponerentur. Intercessit, et, quo minus in acta sua juraretur, et, ne mensis September *Tiberius*, October *Livius*, vocarentur. Praenomen quoque *Imperatoris*, cognomenque *Patris patriae*, et civicam in vestibulo coronam recusavit. Ac ne *Augusti* quidem nomen, quamquam hereditarium, nullis, nisi ad reges ac dynastas, epistolis addidit. Nec amplius quam mox tres consulatus, unum, paucis diebus, alterum tribus mensibus, tertium absens usque in Idus Majas gessit.

XXVII. Adulationes adeo aversatus est, ut neminem senatorum nisi aut officii aut negotii causa ad lecticam suam admiserit, consularem vero, satisficientem sibi ac per genua orare conantem ita suffugerit, ut caderet supinus: atque etiam, si quid in sermone vel in continua oratione blandius de se diceretur, non dubitaret interpellare ac reprehendere et commutare continuo. *Dominus* appellatus a quodam

XXVI. Lecz potym wolny od bojaźni, przystępny wielce w początkach, i mało co od prywatnego różnym się wydawał; z wielu naywyższych ofiarowanych sobie honorów mało i to pomniejsze tylko przyjął. W rocznicę swych urodzin przypadających pod czas igrzysk gminnych cyrkowych, zaledwo pozwolił na przydanie jednego dwukołowego woza (36.) ku czci swojej. Kościołów, kapłanów, i nawet posągów, i obrazów, stanowić i tworzyć dla siebie zakazał, chyba za swoim dozwoleciem, a tego niedawał tylko pod tym warunkiem, żeby nie między wizerunkami bózków, ale tylko na ozdoby domów stawiane były. Niedopuscił aby przysięgano na dzieje jego, (37.) ani nazywano miesiąc Wrzesień Tyberiuszem, a Październik Liwiuszem. Nieprzyjął także tytułu Imperatora, nazwiska *Oyca Oyczyzny*, ani zawieszenia obywatelskiéy korony w przysionku mieszkania swego: imię nawet *Augusta* lubo już sobie dziedziczne, do obcych tylko królów i panujących przybierał. Ani więcéy jak tylko trzy razy zgoła konsulát sprawiał: raz przez dni kilka, drugim razem przez trzy miesiące, a za trzecim, iż niebył w Rzymie przytomny, aż do połowy Maja zatrzymał.

XXVII. Pochlebstwami tak się brzydził, że żądneho senatora czy to dla przysługiwania się, czy dla rozmowy w potrzebie, do lektyki swojej niedopuszczał: od jednego zaś konsularnego niegdys męża przeprasającego i za kolana uściskać chcącego, tak odskoczył, że aż w znak upadł: także też, gdy co czy w potoczném czy w ciągłym mowie pochlebniejszego o nim mówiono, niechybił przerwać, naganić,

i od-

dam denuntiavit, ne se amplius contumeliae causa nominaret. Alium dicentem, *sacras ejus occupationes*; et rursus alium *auctore eo senatum se adisse*, verba mutare et pro *auctore suasorem*, pro *sacris, laboriosas* dicere coegit.

XXVIII. Sed et adversus convicia malosque rumores et famosa de se ac suis carmina firmus ac patiens subinde jactabat: *in civitate libera linguam mentemque liberas esse debere*. Et quondam senatu cognitionem de ejusmodi criminibus ac reis flagitante, *non tantum*, inquit, *otii habemus, ut implicare nos pluribus negotiis debeamus. Si hanc fenestram aperueritis, nihil aliud agi sinetis; omnium inimicitiae hoc praetexto ad nos deferentur*. Extat et sermo ejus in Senatu percivilis: *Siquidem locutus aliter fuerit, dabo operam, ut rationem factorum meorum dictorumque reddam: si perseveraverit, invicem eum odero*,

XXIX. Atque haec in eo notabiliora erant, quod ipse in appellandis venerandisque et singulis et universis prope excesserat humanitatis modum. Dissentiens in curia a Q. Haterio, *ignoscas*, inquit, *rogo, si quid adversus te liberius, sicut senator, dixerō*; et inde omnes alloquens: *Dixi et nunc et saepe alias, P. C., bonum et salutarem principem, quem vos tanta et tam libera potestate instruxistis, senatui servire debere, et universis civibus saepe et plerumque etiam singulis: neque id dixisse*

i odmienić kazać słowa. Panem od kogoś nazwany, przestrzegł aby go więcéy tak obelżywie nienazywał. Innemu mówiącemu; że jego zatrudnienia są święte; (38.) kazał odmienić i mówić mu że pracowite: a inszemu znowu, który wyraził iż wszedł do senatu za powagą jego, rzekł, mów raczéy za poradą.

XXVIII. Podobnież na wszelkie złorzeczenia, złośliwe wieści, i wiérsze czerniące jego i krewnych, niewzruszony i cierpliwy często mawiał, że w wolnym mieście, wolne myśli i mowy byđź powinny: i gdy kiedyś senat nalegał o dochodzenie tego rodzaju występków i winowayców, rzekł na to: *Niemamy tyle czasu, żebyśmy mogli tak licznemi sprawami się zatrudniać. Jeżeli tę furtkę otworzycie, nic inszego robić niebędziecie, i wszyscy pod tym pozorem w nienawiściach swoich ku drugim, do was się udadzą.* Pamiętne jego jest zdanie arcyłagodne w senacie. *Jeżeli zaiste źle kto o mnie mówić będzie, postaram się zdać sprawę z mów moich i postępów: jeżeli nienawiści niezaniecha, nawzajem nienawidzić go będę.*

XXIX. Słowa te tym więcéy zastanawiające były, że sam w obchodzeniu się i szanowaniu wszystkich, i każdego w szczególności prawie miarę ludzkości przechodził. Będąc przeciwnego zdania w senacie z Kwintem Hateriuszem: *Wybacz proszę* rzekł do niego, *jeżeli przeciw tobie nieco wolniéy jako senator powiem:* a potym obróciwszy się do wszystkich, *Mówiłem i tu, i gdzie indziéy nieraz Oycowie zgromadzeni, że monarcha dobry i pożytku państwa szukający, któregoście taką i tak swobodną władzą*
na-

dixisse me poenitet; et bonos et aequos et faventes vos habui dominos et adhuc habeo.

XXX. Quin et speciem libertatis quandam induxit, conservatis senatui ac magistratibus et maiestate pristina et potestate: neque tam parvum quidquam, neque tam magnum publici privatique negotii fuit, de quo non ad P. C. referretur: de vectigalibus ac monopoliis, de exstruendis reficiendisve operibus, etiam de legendo vel exauctorando milite, ac legionum et auxiliorum descriptione; denique, quibus imperium prorogari aut extraordinaria bella mandari, quid et qua forma regum litteris rescribi placeret. Praefectum alae de vi et rapinis reum causam in Senatu dicere coëgit. Numquam curiam nisi solus intravit: lectica quondam introlatus aeger comites a se removit.

XXXI. Quaedam adversus sententiam suam decerni, ne questus quidem est. Negante eo, destinatos magistratus abesse oportere, ut praesentes honori acquiescerent, praetor designatus liberam legationem impetravit. Iterum censente, ut Trebianis legatam in opus novi theatri pecuniam ad munitiorem viae transferre concederetur, obtinere non potuit; quin rata voluntas legatoris esset. Quum senatusconsultum per discessionem forte fieret, trans-

eun-

nadali, winien się wysługiwać senatowi, częstokroć wszystkim obywatelom, a nawet i pojedynczym osobom; i nigdy tego com powiedział nie żałuję, bo miałem was za dobrych, sprawiedliwych i życzliwych mi panów, i mam jeszcze.

XXX. Owszem nawet pozór wolności jakowéys wprowadził, zachowawszy przy senacie i urzędnikach dawną powagę i władzę: gdyż niebyło nic ani tak małego ani tak ważnego w publicznym i prywatnym względzie coby się do senatu nieodnosiło; jako to o poborach i samokupstwach, (39.) o zakładaniu i naprawianiu publicznych budowli, nawet o zaciąganiu lub zwijaniu wojska, także o urządzeniu pułków i wojsk posiłkowych, nareszcie względem przedłużenia komu komendy, lub mianowania na nie w nadzwyczajnych wyprawach, tudzież co by i w jakim kształcie odpisać na listy królom się spodobało. Jednego pułkownika jazdy obwinionego o gwałt i ździerstwa wytoczyć sprawę do senatu przynaglił. Nigdy inaczej tylko sam na obrady senatu wchodził: a raz niegdyś, chory w lektyce tamże whiesiony, towarzyszących sobie odsunął.

XXXI. Ani się uskarżał, kiedy przeciw zdaniu jego wyrok jaki zapadł. Lubo utrzymywał Tyberiusz, że przeznaczeni na urzędy oddalać się niepowinni, aby przytomni zaszczytu sobie przyznanego używali, jednakże było i to, że wbrew woli jego wyznaczony Pretor uprosił sobie oraz tytularne na prowincją namiesnictwo. (40.) Innym razem radzącemu Tyberiuszowi, aby Trebianom pieniądze zapisowe na wystawienie teatru, dozwolono obrócić na wybrukowanie

nie

euntem eum in alteram partem, in qua pauciores erant, secutus est nemo. Cetera quoque nonnisi per magistratus et jure ordinario agebantur: tanta Consulum auctoritate, ut legati ex Africa adierint eos, querentes, trahi se a Caesare, ad quem missi forent. Nec mirum, quum palam esset, ipsum quoque eisdem et assurgere et decedere via.

XXXII. Corripuit consulares exercitibus praepositos, quod non de rebus gestis senatui scriberent, quodque de tribuendis quibusdam militaribus donis ad se referrent, quasi non omnium tribuendorum ipsi jus haberent. Praetorem collaudavit, quod honore inito consuetudinem antiquam retulisset de majoribus suis pro concione memorandi. Quorumdam illustrium exsequias usque ad rogam frequentavit. Parem moderationem minoribus quoque et personis et rebus exhibuit. Quum Rhodiorum magistratus, quod litteras publicas sine subscriptione ad se dedeerant, evocasset, ne verbo quidem insectatus ac tantummodo jussos subscribere remisit. Diogenes grammaticus disputare sabbatis Rhodi solitus, venientem eum, ut se extra ordinem audiret, non admiserat: ad per servulum suum in septimum diem distulerat. Hunc Romae salutandi sui causa pro foribus adstantem, nihil amplius, quam ut post septimum annum rediret, admonuit. Praesidibus onerandas tributo

nie drogi, sprzeciwiono się, i owszem wola zapisującego utwierdzona została. Gdy na jedną uchwałę senatu głosy przez przechodzenie z mieysc dawano, a Tyberiusz przeszedł na stronę mniéy liczną, nikt przecięż za nim nieposzedł. Zgoła wszystko przez urzędników działano i zwyczajnym szło trybem, z taką powagą konsulów, że posłowie z Afryki żalili się przed niemi na zwłóczenie ich przez Cezara do którego byli przystani: ani dziwno to było kiedy go widziano publicznie przed konsulami powstającego i z drogi ustępującego.

XXXII. Zganił naczelnikom woysk mężom konsularnym, iż o działaniach swoich senatowi niepisali; i że się udawali do niego względem rozdawnictwa nagród woyskowych, jakby sami niemieli prawa do rozdawania ich wszystkich. Wychwalał jednego Pretora, że wszedłszy na ten urząd miał mowę na pochwałę swych przódków według starożytnego zwyczaju. Na pogrzebach zacniejszych osób aż do zgliszcza chodził. Z równém też był umiarkowaniem względem osób i rzeczy pomniejszéy wagi. Gdy urzędników Rodyyskich przywołał do Rzymu za to że mu oddali listy publiczne bez oświadczenia życzeń dla państwa i panującego, ani słowa przykrego im niepowiedziawszy, rozkazując tylko co brakowało dopisać, odesłał. Diogenes grammatyk który w Rodzie rozprawy publiczne co sobota zwykł był miewać, raz Tyberiusza przychodzącego nie w czasie na słuchanie, nieprzypuścił, i kazał mu przez służącego swego powiedzieć aby aż za siedm dni przyszedł:

tributo provincias suadentibus rescripsit, *Boni pastoris esse tondere pecus, non deglubere.*

XXXIII. Paullatim principem exseruit, praestititque; etsi varium diu, commodiorem tamen saepius, et ad utilitates publicas proniorem. Ac primo eatenus interveniebat, ne quid perperam fieret. Itaque et constitutiones quasdam senatus rescidit, et magistratibus pro tribunali cognoscentibus plerumque se offerebat consiliarium, assidebatque juxta, vel ex adverso in parte primori: et si quem reorum elabi gratia rumor esset, subitus aderat, iudicesque aut e plano, aut e quaesitoris tribunali, legum et religionis, et noxae, de qua cognoscerent, admonebat: atque etiam si qua in publicis moribus desidia aut mala consuetudine labarent, corrigenda suscepit.

XXXIV. Ludorum ac munerum impensas corripuit: mercedibus scenicorum recisis, paribusque gladiatorum ad certum numerum redactis. Corinthiorum vasorum pretia in immensum exarsisse, tresque nullos triginta millibus numum venisse, graviter conquestus, adhibendum suppellectili modum censuit: annonamque macelli, senatus arbitrato, quotannis temperandam, dato aedilibus negotio, popinas geneasque usque eo inhibendi, ut ne opera quidem pistoria proponi venalia sinerent. Et ut parcimoniam publicam exemplo quoque juvaret, solennibus

szedł: temuż przybytemu do Rzymu, i stojącemu przy drzwiach dla przywitania go nic więcéy nie kazał powiedzieć, tylko aby po siedmiu latach wrócił. Rządcom prowincjonalnym nałożyć daniny na prowincye doradzającym, odpisał: *Dobry pasterz strzyże swe owce a nie ze skury łupi.*

XXXIII. Powoli do władzy monarchicznéy postępował, i wykonywał ją chociaż w rozmaitym sposobie, częścicéy atoli stosownie do rzeczy, i z pochopu publicznego dobra. Z razu usilnie zabiegał, aby się nic bezprawnie nie działo: i tak niektóre ustawy senatu poznosił: urzędnikom na sądy zasiadającym za radcę się nastęrczał, i siadał przy nich, lub naprzeciw na pierwszém miejscu: a jeżeli wieść go doszła, że winowayca uycić miał kary, niespodzianie na sądy przybywał, i sędziom już stanąwszy przed nimi, już z krzesła prezydującego przypominał prawa, przysięgę, i przestępstwo, które sądzić mieli: także też w obyczajach publicznych skażenia i złe nałogi poprawić przedsięwziął.

XXXIV. Wydatki zbyteczne na igrzyska i widowiska powściągnął, ująwszy płacy komedyantom, i liczbę par szermierzy ograniczywszy. Utyskiwał na cenę niezmierną naczyń Koryntskich, i że za trzy barweny (41.) płacono trzydzieści tysięcy nummów: doradził tedy aby co do sprzętów postanowiono przepisy, a co do żywności aby cena od senatu corocznie stanowiona była; zaleciwszy Edyłom taki aż dozor nad garkuchniami i publicznemi gospodami, żeby nawet i ciast przedawać zaprzestano. I ażeby do oszczędności publicznój sam też przykładem poma-

bus ipse coenis pridiana saepe ac semesa obsonia apposuit, dimidiatumque aprum: affirmans, omnia eadem habere, quae totum. Quotidiana oscula prohibuit edicto: item strenarum commercium, ne ultra Kalendas Januarias exerceretur. Consueverat quadruplam strenam et de manu reddere: sed offensus interpellari se toto mense ab iis, qui potestatem sui die festo non habuissent, ultra non reddidit.

XXXV. Matronas prostratae pudicitiae, quibus accusator publicus deesset, ut propinqui more majorum de communi sententia coërcerent, auctor fuit. Equiti Romano jurisjurandi gratiam fecit, ut uxorem in stupro generi compertam dimitteret, quam se numquam repudiaturum ante juraverat. Foeminae famosae, ut ad evitandas legum poenas jure ac dignitate matronali exsolverentur, lenocinium profiteri coeperant: et ex juventute utriusque ordinis profligatissimus quisque quo minus in opera scenae arenaeque edenda senatusconsulto tenerentur, famosi judicii notam sponte subibant. Eos easque omnes, ne quod refugium in tali fraude cuiquam esset, exsilio affecit. Senatori latum clavum ademit, quum cognovisset sub Kalendas Julias demigrasse in hortos, quo vilius post diem aedes in urbe conduceret. Alium et quaestura removit, quod uxorem, pridie sortitione ductam, postridie repudiasset.

gał, na uroczystych u niego ucztach zastawiać stół kazał często potrawami przeszło dniowemi i napoczetemi, tak jak raz połową dzika, mówiąc sam, że *i część tak dobra jak cała sztuka*. Zakazał edyktem zwyczaju codziennych pocałowań (42.) toż zwyczaju kolend rozdawanie, wyjąwszy około nowego roku. Zwykł był na wzajem kolendy we czwornasób i z rąk swoich oddawać, ale zaniechał tego w dalszym czasie, gniewając się że niemiał przez cały miesiąc pokoju od tych, co się nie mogli do niego w samo święto docisnąć.

XXXV. Postanowił aby znakomitego rodu niewiasty wydające się na bezwstydy, jeżeliby oskarżyciela publicznego na nie niebyło, powściągali krewni za wspólną radą według zwyczaju starożytnego. Uwolnił jednego szlachcica od przysięgi nieopuszczenia nigdy żony, która o cudzołóstwo z zięciem przeświadczoną była. Niewiasty złęgo życia aby się uchronić kar prawem przepisanych na matrony wykraczające, rzekały się praw i godności swojej, i zaczęły się na zysk z nierządu publicznego puszczać: i z młodzieży obojego stanu co nayrozwiązlejsi poddawali się sami z siebie pod cechę sądu obelżywego, byleby wbrew uchwały senatu, bezkarnie kuglarskie i szermierskie sprawiali rzemiosło: tedy i tych i tamte wszystkie, aby takim wybiegiem nikt zastłony niemiał, Tyberiusz na wygnanie skazał. Senatorowi jednemu odebrał suknię senatorską, gdy się dowiedział, iż około początku Lipca (43.) przeprowadził się za miasto do ogrodów, na to, aby po minieniu tego czasu, tanięć sobie wynajął mieszkanie w mieście. Drugiego z Kwestury zrugował za to, iż nazajutrz po zyskanym przez losowanie urzędzie rozwiódł się z żoną, którą był dniem wpiérw przed tym pojął.

XXXVI. Externas caerimonias, Aegyptios Judaicosque ritus compescuit, coactis, qui superstitione ea tenebantur, religiosas vestes cum instrumento omni comburere. Judaeorum juventutem per speciem sacramenti in provincias gravioris caeli distribuit: reliquos gentis ejusdem, vel similia sectantes, urbe submovit sub poena perpetuae servitutis, nisi obtemperassent. Expulit et mathematicos, sed deprecantibus ac se artem desituros promittentibus veniam dedit.

XXXVII. In primis tuendae pacis a grassaturis ac latrociniiis seditio numque licentia curam habuit. Stationes militum per Italiam solito frequentiores disposuit. Romae castra constituit, quibus Praetorianae cohortes, vagae ante id tempus et per hospitia dispersae, continerentur. Populares tumultus exortos gravissime coërcuit: et, ne orirentur, sedulo cavit. Caede in theatro per discordiam admissa, capita factionum et histriones, propter quos dissidebatur, relegavit: nec ut revocaret, umquam ullis populi precibus potuit evinci. Quum Pollentina plebs funus cujusdam primipilaris non prius ex foro mississet, quam extorta pecunia per vim heredibus ad gladiatorium munus; cohortem ab urbe, et aliam a Cottii regno, dissimulata itineris caussa, detectis repente armis concinentibusque signis, per diversas portas in oppidum immisit: ac partem majorem plebei ac decurionum in perpetua vincula conjecit. Abolevit et vim moremque asylo rum, quae usquam erant. Cyzicenis, in cives Romanos violentius quaedam ausis, publice libertatem ademit, quam Mithridatico

XXXVI. Obce religie, i obrządki Egipcyan i Żydów przytłumił, przymusiwszy wszystkich w owe zabobony wierzących, ubiory i religijne sprzęty popopalić. Młodzież żydowską pod kształtem zaciągu do wojska w prowincye niezdrowszego powietrza porozsyłał, a resztę narodu tegoż i wiary ich naśladowców z Rzymu wyrugował, pod karą wieczney niewoli na nieposłusznych. Wypędził i astrologów, lecz na prośby ich i przyrzeczenie że zaniechają swęj sztuki, łaską darował.

XXXVII. Przyłożył naybardzięj starania Tyberiusz na zabezpieczenie spokojności publiczney od rabunków łotrostw i buntów: jakoż rozstawił wojska gościęj po Włoszech niż stać były zwykły. Założył w Rzymie koszary dla rot pretoryańskich błakających się przed tym czasem, i po gospodach rozrzuconych. Rozruchy od ludu wszczynane naysurowiej powściągnął, i początkom ich pilnie zabiegł. Za popełnione na teatrze przez niezgody zabójstwo, naczelników stron i aktorów dla których się zważniono na wygnanie zastał, ani ich przywołać nigdy na żadne prośby ludu niedozwolił. Gdy gmin miasta Pollencyi, (44.) póty się nie dał ruszyć z rynku orszakowi pogrzebowemu, jednego naypiérwszego setnika pułkowego (45.) póki pieniędzy gwałtem nie wydarł od dziedziców na wysiekackie igrzyska; dowiedziawszy się o tym Tyberiusz, kazał wyruszyć jednemu hufcowi z Rzymu pod pewnym pozorem, a drugiemu z królestwa Kocyusza, te nagle zbrojno podstąpiwszy, i za danym w trąby znakiem wpadłszy różnemi bramami do miasta, pochwytały większą część

datico bello meruerant. Hostiles [motus, nulla po-
stea expeditione suscepta, per legatos compescuit,
nec per eos quidem, nisi cunctanter et necessario.
Reges infestos suspectosque comminationibus magis
et querelis quam vi repressit. Quosdam, per blan-
ditias atque promissa extractos ad se, non remisit:
ut Maroboduum Germanum, Rhascupolim Thracem,
Archelaum Cappadocem, cujus etiam regnum in for-
mam provinciae redegit.

XXXVIII. Biennio continuo post adeptum im-
perium pedem porta non extulit: sequenti tempore
praeterquam in propinqua oppida, et quum longis-
sime, Antio tenus nusquam afuit: idque perraro et
paucos dies, quamvis provincias quoque et exercitus
revisurum se saepe pronuntiasset, et prope quotan-
nis profectionem praepararet, vehiculis comprehen-
sis, commeatibus per municipia et colonias disposi-
tis, ad extremum vota pro itu et reditu suo suscipi
passus, ut vulgo jam per jocum *Callipides* vocaretur:
quem cursitare ac ne cubiti quidem mensuram pro-
gredi proverbio Graeco notatum est.

część gminu, i tamecznych urzędników, i w kaydany na zawsze okuły. Zniósł prawo i zwyczaj azylów tam gdzie dotąd były. Cyzycenom, że z obywatelami Rzymskiemi coś gwałtowniey postąpić sobie śmieli, odjął publicznie wolność obierania urzędników, na którą sobie pod czas wojny z Mitrydatem zastużyli. W dalszym czasie żadney sam niepodjąwszy wyprawy, wszelkie nieprzyjacielskie poruszenia przez namieśników swoich uśmierzał: wszakże i to czynił z wielkim namysłem, i w konieczney potrzebie. Królów niespokoynych lub podéyrzanych w przymierzu, pogroźkami bardziéy, i utyskiwaniem, niż siłą hamował: niektórych z nich łagodnością i obietnicami ściągnąwszy do siebie, niewypuścił, jako to Marabora Germanów, Trascypola Traków, Archelausa Kappadockiego króla, którego nawet państwo w prowincyą obrócił.

XXXVIII. Przez dwa roki ciągle po wstąpieniu na tron nogą się z Rzymu nieruszył, w dalszym czasie do pobliskich tylko miasteczek, a naydaléy do Ancyum odjeżdżał, a to rzadko, i na dni kilka; lubo często się obiecywał, że do prowincyów i do woysk zjedzie, i prawie corocznie gotował się do wyjazdu nagromadziwszy powozów, i stacye po miastach municypalnych i osadach porozpisywawszy. W ostatku, śluby za szczęśliwą swą podróż i powrót czynić dopuścił, tak że pospolicie go przez żart *Kallipidesem* zwano, o którym wiadomo jest z przysłowia greckiego że zdawał się biedz prędko, acz i na piędź niepostąpił.

XXXIX. Sed orbatus utroque filio, quorum Germanicus in Syria, Drusus Romae obierat, secessum Campaniae petiit: constanti et opinione et sermone paene omnium, quasi neque rediturus umquam et cito mortem etiam obiturus: quod paullo minus utrumque evenit. Nam neque Romam amplius rediit: sed et paucos post dies juxta Terracinam in praetorio, cui speluncae nomen erat, incoenante eo, complura et ingentia saxa fortuito superne delapsa sunt: multisque convivarum et ministrorum elisis, praeter spem evasit.

XL. Peragrata Campania, quum Capuae Capitolium, Nolae templum Augusti, quam caussam profectionis praetenderat, dedicasset, Capreas se contulit: praecipue delectatus insula, quod uno parvoque litore adiretur, septa undique praeruptis immensae altitudinis rupibus, et profundo maris. Statimque revocante assidua obtestatione populo, propter cladem, qua apud Fidenas supra XX hominum millia gladiatorio munere amphitheatri ruina perierant, transiit in continentem, potestatemque omnibus adeundi sui fecit: tanto magis quod ab urbe egrediens, ne quis se interpellaret, edixerat, ac toto itinere adeuntes submoverat.

XLI. Regressus in insulam, Reipublicae quidem curam usque adeo abjecit, ut postea non decurias equitum umquam supplerit: non tribunos militum praefectosque, non provinciarum praesides ullos mutaverit: Hispaniam et Syriam, per aliquot annos
sine

XXXIX. Ale straciwszy obu synów, z których Germanik w Syrii, Druzus w Rzymie zeszedł, wyjazd do Kampanii przedsięwziął, z powszechném prawie wszystkich mniemaniem i odgłosem, że nigdy niepowróci, i że wprędce nawet śmierć go zabierze co się wkrótce oboje mało nie ziściło. Bo więcéy do Rzymu niewrócił, a w kilka dni po wyjeździe przy Terracynie (46.) w wiosce *Jaskinia* zwanéy, podczas wieczerzy jego wiele i niezmiernych kamieni przypadkiem z góry się oderwały i wielu gości i służących zagniotły, Tyberiusz jednakże nad spodzianie ocalał.

XL. Objechawszy Kampanią gdy w Kapui Kapitolium, w Noli kościół Augusta poświęcił, co za przyczynę do wyjazdu swego składał; do Kaprei się potém udał, szczególniéy npodobawszy tę wyspę, że do niéy z jednego tylko i małego brzegu był przystęp, a zewsząd otoczona była niezmiernéy wysokości urwistemi skały, i morzem głębokiém. Lecz natychmiast na usilne naleganie wzywającego ludu, z przyczyny klęski wydarzonéy w Fidenach, gdzie więcéy dwudziestu tysięcy ludzi zginęło przy zawaleniu się Amfiteatru na igrzyskach wysiekackich, na ląd przybył, i wszystkim przystęp do siebie otworzył, tym bardziéy że wyjeżdżając z Rzymu zakazał był, aby mu się nikt nienaprzykrzał, i w całéy podróży przystąpić chcących oddalał.

XLI. Za powrotem swoim na wyspę, tak daleko zaniedbał trudnić się rzecząpospolitą, iż potym niedopehniał nigdy szwadronów jazdy; nieodmieniał starszyny woyskowéy ani prowincjonalnych żadnych wielkorządców: Hiszpanią i Syrią bez prokonsulów

miał

sine consularibus legatis habuerit; Armeniam a Parthis occupari, Moesiam a Dacis Sarmatisque: Gallias a Germanis vastari neglexerit: magno dedecore imperii, nec minori discrimine.

XLII. Caeterum secreti licentiam nactus, et quasi civitatis oculis remotus, cuncta simul vitia, male diu dissimulata, tandem profudit, de quibus sigillatim ab exordio referam. In castris, tiro etiam tum, propter nimiam vini aviditatem pro Tiberio, *Biberius*, pro Claudio, *Caldius*, pro Nerone, *Mero* vocabatur. Postea princeps in ipsa publicorum morum correctione, cum Pomponio Flacco et L. Pisone noctem continuumque biduum epulando potandoque consumpsit: quorum alteri Syriam provinciam, alteri praefecturam urbis confestim detulit, codicillis quoque *jucundissimos et omnium horarum amicos* professus. Sestio Gallo libidinoso ac prodigo seni, olim ab Augusto ignominia notato, et a se ante paucos dies apud Senatum increpito, coenam ea lege condixit, ne quid ex consuetudine immutaret aut demeret, utque nudis puellis ministrantibus coenaretur. Ignotissimum questurae candidatum nobilissimis anteposuit, ob epotam in convivio, propinante se, vini amphoram. Asellio Sabino sestertia ducenta donavit pro dialogo, in quo boleti et ficedulae, et ostreae et turdi certamen induxerat. Novum denique officium instituit a voluptatibus, praeposito equite Romano T. Caesonio Prisco.

miął przez lat kilka; Partowie zajęli Armenią, Daki i Sarmaty Mezą, a Galię splądrowali bezkarnie Germani z wielką ohydą i niemniészém niebezpieczeństwem całego państwa.

XLII. W reszcie dopadłszy swobodnego ustroja, a od oczu stolicy usunięty, wylał się nakoniec razem na wszystkie występki długo źle pokrywane, o których z osobna od początku opowiem. W czasie jego piérwiastkowéj jeszcze służby wojskowéj dla zbytecznéj do wina chciwości, nazywano go, zamiast Tyberius *Biberius*, za Claudius *Baldius*, za Nero *Mero*. (47.) Potém zostawszy Cesarzem, właśnie gdy publicznych obyczajów przedsięwziął poprawę, z Pomponim Flakkim i Luciuszem Pizonem noc i dwa dni na biesiadach i pijatyce strawił: z których wnet jednemu prowincję Syrię, drugiemu prefekturę Rzymu oddał, nazywając ich w nominacjach swoich *naymilszymi i każdéj chwili przyjaciółami*. Zaprosił się raz na wieczere do Sextiusza Galla lubieżnego starca i marnotrawcy, niegdys od Augusta niesławą okrytego, a od niego samego w senacie przed kilku dniami zgromionego, to mu za warunek przepisawszy, aby nic ze zwyczaju swego nieodmienił ani ujął, to jest, żeby nagie dziewczęta do stołu posługiwały. Nad nayzacniejszych kandydatów do Kwestury przełożył człeka naynieznajomszego, za to że wypił za zdrowie jego dzban wina. Azeliuszowi Sabiniowi darował dwakroć sto tysięcy sestercyów (48.) za napisanie rozmowy wystawującéj spór rydza, figojadki, ostrygi, i jemiółuchy. Nareszcie nowy urząd ustanowił, przełożenstwo nad roskoszami cesarskiemi, mianowawszy nań szlachcica Rzymskiego T. Cezoniego Pryska.

XLIII. Osia-

XLIII. Secessu vero Capreensi etiam sellariam excogitavit, sedem arcanarum libidinum: in quam undique conquisiti puellarum et exoletorum greges, monstrosique concubitus repertores, quos *spintrias* appellabat, triplici serie connexi, invicem incestarent se coram ipso, ut adspectu deficientes libidines excitaret. Cubicula plurifariam disposita tabellis ac sigillis lascivissimarum picturarum et figurarum adornavit, librisque Elephantidis instruxit: ne cui in opera edenda exemplar imperatae schemae deesset. In silvis quoque ac nemoribus passim Venereos locos commentus est, prostantesque per antra et cavas rupes, ex utriusque sexus pube, Paniscorum et Nympharum habitu: palamque jam et vulgo nomine insulae abutentes, *Caprineum* dictitabant.

XLIV. Majore adhuc et turpiore infamia flagravit: vix ut referri audirive, ne dum credi fas sit: quasi pueros primae teneritudinis, quos pisciculos vocabat, institueret, ut natanti sibi inter femina versarentur, ac luderent: lingua morsuque sensim appetentes, atque etiam quasi infantes firmiores, nec dum tamen lacte depulsos, inguini ceu papillae ad-moveret: pronior sane ad id genus libidinis et natura et aetate. Quare Parrhasii quoque tabulam, in qua Maleagro Atalanta ore morigeratur, legatam sibi sub conditione, ut, si argumento offenderetur, decies pro ea sestertium acciperet: non modo praetulit,

XLIII. Osiadłszy zaś w Kaprei, wymyślił nawet do tajemnych rozpust pokóy krzesłowy gdzie zewsząd pozbierane zgraje dziewcząt i wyrostków, tudzież chłopcy od wymyślania potwornych wszeteczeństw *spintri* zwani, w potrójnym spojeni rzędzie, nawzajem się plugawili w obliczu jego, by takowym widowiskiem bezsilne chuci swoje zapalał. Pokoje swe sypialne w rozmaitym sposobie rozłożone, malowaniami, obrazami i rzeźbami najsproźniejszemi przystroił, i w księgi Elefantyda opatrzył, aby komu w robótce przedsięwziętęj na wzorze upodobanego kształtu niezbywało. Pozakładał w tamecznych lasach i gajach wszędy po grotach i skałach wydrążonych nieysca rozpusty, które na sprosne swywole młodzieży płci obojęj w postaci Faunów i Nimfów poprzebieranęj służyły: stąd to głośno już, i powszechnym go, a stosownym do nazwiska wyspy imieniem *Kaprina* (49.) to jest *kozła wszetecznego* przezywano.

XLIV. O większych jeszcze i sprośniejszych bezecenstwach, któremi się splugawił, zaledwo by opisać i słuchać, a tym trudnięj uwierzyć można było: kiedy nawet..... (że się w ogolności namieni) niewinność w samych zawiązkach młodocianego wieku za narzędzia wytwornęj rozpusty swęj obracając, niegodziwie kaził: kiedy zapisany mu testamentem od kogoś Parruziusza obraz wystawujący w sprosnęj postaci Meleagra z Atalantą, lub milion sestercyów jeżeliby się mu niepodobał, chętnie, nie tylko go nad pieniądze przełożył, ale w pokoju sypialnym zawiesić kazał: kiedy ani płęć, ani stan kapłański,

ani

lit, sed et in cubiculo dedicavit. Fertur etiam in sacrificando quondam captus facie ministri acerram praeferentis, nequisse abstinere, quin, paene vix dum re divina peracta, ibidem statim seductum constupraret, simulque fratrem ejus tibicinem, atque utrique mox, quod mutuo flagitium exprobrarant, crura fregisse.

XLV. Foeminarum quoque, et quidem illustrium, capitibus quantopere solitus sit illudere evidentissime apparuit, Malloniae cujusdam exitu: quam perductam, et quidquam amplius pati constantissime recusantem, delatoribus objecit: ac ne ream quidem interpellare desiit, *Ecquid poeniteret*: donec ea, relicto judicio, domum se abripuit, ferroque transegit, obscoenitate oris hirsuto atque olido seni clare exprobrata. Unde nota in Atellanico exodio proximis ludis assensu maximo excepta, percrebuit: *Hircum vetulum capreis naturam ligurrire.*

XLVI. Pecuniae parcus ac tenax, comites peregrinationum expeditionumque numquam salario, cibariis tantum, sustentavit: una modo liberalitate ex indulgentia vitrici prosecutus, quum tribus classibus factis pro dignitate cujusque primae sexcenta sester tia, secundae quadringenta distribuit, ducenta tertiae, quam non amicorum, sed gratorum appellabat.

ani miejsca poświęcone, natarczywości jego niehamowały.....

XLV. Jak daleko zaś nawykł był igrzysko sobie czynić z pogłowia płci niewieściey, a to zaiste najzacniejszego stanu, pokazało się najoczywiście na zgonie niejakiéy Mallonii, którą przywiedzioną do siebie, i nastaléy chuci jego się opierającą w ręce oskarżycielów oddał, i acz bynajmniéy niewinną wprawdzie, pytać się sam niezaniechał *Czyli by nieżałowała?* aż ta nieczekając osądzenia do domu się wyrwała, i żelazem przeszła, sprośność ust kosmatemu i śmierdzącemu starcowi głośno wyrzuciwszy. Co dało powód do przyjęcia z największym oklaskiem na pierwszych igrzyskach stosownego przysłowia przy końcu Atellańskiéy komedyi (50.) *że stary cap kozę liże.*

XLVI. W wydatkach był Tyberiusz oszczędny i ściśły; będących przy sobie w podróżach, i wojennych wyprawach karcił tylko, ale nigdy napłacił: raz tylko hojność ku nim pokazał, i to z dopuszczenia oyczyma swego Augusta, gdy podzieliwszy ich na rzędy według każdego godności, pierwszemu sześć kroć stotysięcy sestercyów, drugiemu czterekroć sto tysięcy sestercyów, wyliczyć kazał, a rzędowni trzeciemu dwa kroć sto tysięcy, który nie orszakiem przyjaciół ale greków nazywał.

XLVII. Za

XLVII. Princeps neque opera ulla magna fecit, (nam et quae sola susceperat, Augusti templum, restitutionemque Pompejani theatri, imperfecta post tot annos reliquit) neque spectacula omnino edidit: et iis, quae ab aliquo ederentur, rarissime interfuit, ne quid exposceretur, utique postquam comoedum Actium coactus est manumittere. Paucorum senatorum inopia sustentata, ne pluribus opem ferret, negavit se aliis subventurum, nisi senatui justas necessitatum causas probassent. Quo pacto plerosque modestia et pudore deterruit: in quibus Hortalum Q. Hortensii oratoris nepotem, qui permodica re familiari, auctore Augusto, quatuor liberos tulerat.

XLVIII. Publice munificentiam bis omnino exhibuit: proposito millies sestertio gratuito in triennii tempus; et rursus quibusdam dominis insularum, quae in monte Coelio deflagrant, pretio restituto. Quorum alterum magna difficultate numaria populo auxilium flagitante coactus est facere, quum per senatusconsultum sanxisset, ut foeneratores duas patrimonii partes in solo collocarent, debitores totidem aeris alieni statim solverent, nec res expediretur: alterum ad mitigandam temporum atrocitatem. Quod tamen beneficium tanti aestimavit, ut montem Coelium, appellatione mutata, vocari Augustum iusserit. Militi post duplicata ex Augusti testamento legata nihil umquam largitus est, praeterquam singula

XLVII. Za panowania swego nic wspaniałego niewystawił, bo i te roboty, które jedynie przedsięwziął, to jest kościół Augusta i naprawę Pompejańskiego teatru, po tylu latach niedokończone zostawił: ani zgoła widowisk nic niedawał, i na tych które od kogo innego dawane były arcy rzadko bywał, aby go o co nieupraszano, odtąd zwłaszcza kiedy komedyanta Akcyusza musiał na wolność wypuścić. Wspomógłszy kilku senatorów w niedostatku, aby wielom podobnie nieczynił, oświadczył że inszych niezaratuje, póki w senacie słusznych przyczyn potrzeb swoich niedowiodą. Postępkim takowym wielum przez skromność i wstyd, wstręt sprawił: między temi niepośledni był Hortalus wnuk Kwinta Hortensiusza mowcy, który przy szczupłym po oycu wziętku, polegając na wsparciu Augusta, czworga dochował się dziątek.

XLVIII. Szczodrośliwość swoją dwa razy tylko publicznie okazał: raz rozpożyczywszy na trzy lata bez procentu sto milionów sestercyów: (51.) drugi raz wracając wartość pogorzałych domów niektórym właścicielom na Celiuszowskiéy (52.) górze. Pierwsze dobrodzieystwo przymuszony był uczynić, na naleganie ludu o wsparcie w nadzwyczajnie wyplenionéy gotowiznie, gdy przez uchwałę senatu postanowił, aby kapitaliści dwie części majątku swego w stałe dobra włożyli, i żeby dłużnicy tyleż oddali zaraz w gotowiznie z tego co winni byli, acz to się niedawało wykonać: do wyświadczenia zaś drugiego dobrodzieystwa sama go okropność nędzy przed oczami przywiodła, które jednak dobrodzieystwo swoje wielce

gula millia denariorum praetorianis, quod Sejano se non accommodassent: et quaedam munera Syriacis legionibus, quod solae nullam Sejani imaginem inter signa coluissent: atque etiam missiones veteranorum rarissimas fecit, ex senio mortem, ex morte compendium captans. Ne provincias quidem ulla liberalitate sublevavit: excepta Asia, disjectis terrae motu civitatibus.

XLIX. Procedente mox tempore etiam ad rapinas convertit animum. Satis constat, Cn. Lentulum augurem, cui census maximus fuerit, metu et angore ad fastidium vitae ab eo actum, et ut ne quo nisi ipso herede moreretur: condemnatam et generosissimam foeminam Lepidam, in gratiam Quirini consularis praedivitis et orbi, qui dimissam eam e matrimonio post vigesimum annum venenolim in se comparati arguebat: praeterea Galliarum et Hispaniarum Syriaeque et Graeciae principes confiscatos ob tam leve ac tam impudens calumniarum genus, ut quibusdam non aliud sit objectum, quam quod partem rei familiaris in pecunia haberent: plurimis etiam civitatibus et privatis veteres immunitates et jus metaliarum ac vectigalium adempta: sed et Vononem, regem Parthorum, qui pulsus a suis, quasi in fidem populi Romani cum ingenti
gaza

cenł, kiedy odtąd górę Celiuszowską, zmieniawszy jéy imię, Augustowską nazywać kazał. Podwoiwszy zapis testamentowy Augusta dla woyska nigdy go niczym więcéy nieobdarzył, oprócz że dał po tysiącu denarów na każdego Pretoryańskiego żołnierza, iż się Sejanowi ująć niedali, i oprócz niektórych podarunków Syryyskim pułkom, za to, że oni jedni, żadnego wizerunku Sejana między sztandary swoje nieumieścili: także też weteranów bardzo rzadko odpuszczał ze służby, tuszając w miarę ich wieku bliższą śmierć, a z téy zysku przybytek. Ani zaiste prowincye żadną szcudrobliwością nieporatował wyjąwszy Azyę, gdzie trzęsienie ziemi miasta powywracało. (55.)

XLIX. Z dalszym czasem wnet także do zdzierstw się udał. Dość jest jawna iż Kneja Lentula Augura, którego majątek za naywiększy taxowano, postrachem i umartwieniem do zmierzenia życia przywiódł, i do zrobienia go samego siebie tylko dziedzicem: Lepidę niewiastę naylepszego urodzenia za winną uznał, wydając wyrok na stronę męża jéy niegdys Kwiryna, obywatela konsularnego arcy bogatego, który ją po rozwodzie z nią w lat dwadzieścia o zadanie mu niegdys trucizny oskarżył: prócz tego w Galliach i Hiszpaniach, Syryi i Grecyi możniejszym panom dobra na skarb zabrano, a to na tak płocze i tak bezwstydné potwarze rozmaite, iż niektórym niebyło co inszego zarzucić, jak że część fortuny swojéy w gotowiznię mieli: wiele też miast i prywatnych osób z nadanych swobód wolności, kopania kruszców, 54.) i wybierania ceł wyzuł, aleć i Wonon

gaza Antiochiam se receperat, spoliatum perfidia et occisum.

L. Odium adversus necessitudines, in Druso primum fratre detexit: prodita ejus epistola, qua secum de cogendo ad restituendam libertatem Augusto agebat: deinde et in reliquis. Juliae uxori tantum abfuit, ut relegatae, quod minimum est, officii aut humanitatis aliquid impertiret, ut ex constitutione patris uno oppido clausam, domo quoque egredi, et commercio hominum frui vetuerit: sed et peculio concesso a patre praebitisque annis fraudavit, per speciem publici juris, quod nihil de his Augustus testamento cavisset. Matrem Liviam gravatus, velut partes sibi aequas potentiae vindicantem, et congressum ejus assiduum vitavit, et longiores secretioresque sermones, ne ejus consiliis, quibus tamen interdum et egere et uti solebat, regi videretur. Tulit etiam perindigne, actum in senatu, ut titulis suis quasi Augusti ita et Liviae filius adiceretur. Quare non parentem patriae appellari, non ullum insignem honorem recipere publice passus est. Sed et frequenter admonuit, majoribus nec feminae convenientibus negotiis abstineret: praecipue ut animadvertit, incendio juxta aedem Vestae et ipsam intervenisse: populunque et milites, quo enixius opem ferrent, adhortatam, sicut sub marito solita esset.

król Partów, który wypędzony od swoich, udał się jakoby pod opieką ludu rzymskiego z wielkimi skarbami, z bogactw i życia zdradą wyzuty został.

L. Nienawiść ku powinowatym najprzód na bracie swoim Druzie odkrył; wydawszy list jego, w którym on mu radził przymusić Augusta do przywrócenia wolności, potem i na innych. Względem Julii żony na wygnanie postanę nietylko najmniejszego ludzkości obowiązku niedopełnił, ale nadto zamkniętę, z woli oycy, w obwodzie jednego miasteczka, z domu wychodzić, i z ludźmi obcować zakazał: co większa z pieniędzy ją wyznaczonych od oycy i z rocznych na żywność dochodów podstępnie ogołocił pod pozorem całości prawa publicznego, iż August nic o tym w testamencie swoim niezawarował. Sprzykrzywszy sobie matkę Liwią, jakoby do równego z nim udziału władzy dążącą, unikał ustawicznego z nią przebywania i przy dłuższych a tajemniejszych z nią rozmów, aby ję radami, których rzadko i to z trudnością zwykł był używać, niezdawał się rządzić. Przyjął nawet z gniewem ową ustawę senatu, aby do jego tytułów dodawano że jako Augusta, tak i Liwii był synem: dla tego niedopuscił ję nazywać się *matką oyczyzny*, i żadnę znakomitszę czci publicznie odbierać: owszem i często strofował, że się *w ważniejsze a płci swojej nieprzyzwóite sprawy wdawała*: osobliwie gdy ją zobaczył pod czas pożaru blisko świątyni Westy znajdującą się, a lud i żołnierstwo do najprędszego ratowania zachęcającą, tak jako to za życia męża swego zwykła była czynić.

LI. Dehinc ad simultatem usque processit, hac, ut ferunt, de caussa. Instanti saepius, ut civitate donatum in decuria adlegeret, negavit alia se conditione allecturum, quam si pateretur adscribi albo, *extortum id sibi a matre*. At illa commota, veteres quosdam ad se Augusti codicillos de acerbitate et intolerantia morum ejus e sacrario protulit atque recitavit. Hos et custoditos tam diu, et exprobratos tam infeste, adeo graviter tulit, ut quidam putent, inter caussas secessus hanc ei vel praecipuam fuisse. Toto quidem triennio, quo vivente matre afuit, semel omnino eam, nec amplius quam uno die, ac paucissimis vidit horis: ac mox, neque aegrae adesse curavit, defunctamque, et dum adventus sui spem facit, complurium dierum mora, corrupto demum et tabido corpore funeratam prohibuit consecrari: quasi id ipsa mandasset. Testamentum quoque ejus pro irrito habuit, omnesque amicitias et familiaritates, etiam quibus ea funeris sui curam moriens demandarat, intra breve tempus afflixit: uno ex his equestris ordinis viro et in antliam condemnato.

LII. Filiorum neque naturalem Drusum, neque adoptivum Germanicum patria caritate dilexit: alterius vitiis infensus. Nam Drusus animi fluxioris remissiorisque vitae erat. Itaque ne mortuo quidem perinde affectus est: sed tantum non statim a funere

LI. Potym aż do kłótni z nią przyszedł, z téj jak mówią przyczyny: gdy często nalegała, ażeby ja-kiegoś nowo prawem rzymskiem nadanego do stanu rycerskiego przypuścić, niechciał Tyberiusz inaczéj tego uczynić, tylko pod tym warunkiem, iż będzie w rejestrze dopisano *że to na nim matka wymogła*. Czym Liwia rozgniewana wyniosła z kaplicy domo-wéj (55.) dawne do siebie niektóre Augusta pisma, o przykrych i nieznośnych jego narowach, i one mu przeczytała. Tyberiusz tak to wziął do żywego, że i tak je długo zachowywała, i tak mu gorzko wy-rzuciła, iż niektórzy rozumieją, że między przyczy-nami do odjazdu jego na Kapreeę, i ta była niepośle-dnia. Cóżkolwiek bądź, przez całe trzy lata jéj ży-cia, za jego niebytności, raz zgoła w jednym nie-więcéj dniu, i to przez kilka godzin tylko z nią się widział: i wkrótce choréj odwiedzić niechciał, a po śmierci jéj (nadzieją swego przybycia przez wiele dni zwlekłszy pogrzeb aż nareszcie ciało się psuć i zarażać zaczęło,) zakazał pamiątkę jéj uświę-cić (56.) jakoby sama tak rozkazała. Testament jéj także miał za nieważny, i wszystkich przyjaciół jéj i poufalców, nawet tych którym umierając staranie o po-grzeb swój zleciła, w krótkim czasie utrapił: jedne-go z tych, męża rycerskiego stanu, do pomp publi-cznych skazawszy. (57.)

LII. Ku synom nie miał oycowskiéj miłości, ani do swego własnego Druza, ani do przysposobionego Germanika: jakoż wadami tamtego zupełnie był od-rażony, bo Druzus umysłu słabego i rozwiązlejszego był życia. Stąd więc śmiercią jego niebył wiele do-
tkniony:

nere ad negotiorum consuetudinem rediit, justitio longiore inhibito. Quin et Iliensium legatis paullo serius consolantibus, quasi oblitterata jam doloris memoria irridens: *Se quoque*, respondit, *vicem eorum dolere, quod egregium civem Hectorem amisissent.* Germanico usque adeo obtrectavit, ut et praeclara facta ejus pro supervacuis elevaret, et gloriosissimas victorias, ceu damnosas Reipublicae increparet. Quod vero Alexandriam, propter immensam et repentinam famem, inconsulto se adisset, questus est in senatu. Etiam caussa mortis fuisse ei per Cn. Pisonem legatum Syriae creditur: quem mox hujus criminis reum putant quidam mandata prolaturum, nisi ea secreta obstarent. Per quae multifariam inscriptum, et per noctes creberrime acclamatum est: *Redde Germanicum.* Quam suspicionem confirmavit ipse postea: conjuge etiam ac liberis Germanici crudelem in modum afflictis.

LIII. Nurum Agrippinam post mortem mariti liberius quiddam questam, manu apprehendit, Graecoque versu: *Si non dominaris*, inquit, *filiola, injuriam te accipere existimas?* [Nec ullo mox sermone dignatus est. Quondam vero inter coenam porrecta a se poma gustare non ausam, etiam vocare desiit, simulans, se veneni crimine arcessitum: quum praestructum utrumque consulto esset, ut et ipse

tkniony; lecz tylko niezaraz po pogrzebie jego wziął się do zwyczajnych zatrudnień, zabroniwszy dłuższéj pauzy z téj przyczyny po sądach. Co większa gdy posłowie Trojańscy nieco późniéj z oświadczeniem żalu przybyli, wyśmiewając ich z tego żalu jakoby już w niepamięć poszłego, odpowiedział, że *i on nawzajem ubolewa nad stratą u nich wybornego obywatela Hektora*. Co do Germanika, tak mu we wszystkim uwłoczył, iż i naysławniejszym jego zwycięstwom jakoby szkodliwym rzeczypospolitéj, przyganiał. Także iż do Alexandryi dla zaradzenia strasznemu i nagłemu tam głodu pojechał bez wiedzy jego, zalił się na to w senacie. Wierzono nawet że był sprawcą śmierci jego przez nasadzonego na to Kneja Pizona wielkorządcę w Syryi, który wnet obwiniony o tę zbrodnię, mógłby się jak niektórzy rozumieją łatwo rozkazami wyższemi złożyć, gdyby mu ważność tajemnic powierzonych dozwoliła. Przez to gruchnęły wielorakie wieści, i nocami bardzo często słyhać było wykrzykiwania *Odday Germanika*. To podeyrzenie sam potym utwierdził, trapiąc także małżonkę i dzieci Germanikowe w okrutny sposób.

LIII. I kiedy Agrypina synowa jego po śmierci męża wolniéj nieco się uskarżała, Tyberiusz wziął ją za rękę i ten do niéj wiersz po grecku obrócił: *Masz za krzywdę córeczko to, że nie panujesz?* i odtąd potym nigdy z nią więcéj mówić nieraczył. Kiedy zaś przy stole podane od niego jabłka jeść niechciała, zapraszać ją nawet przestał, udając że jest mianym od niéj za otruwacza: co zdaje się, że z obu

ipse tentandi gratia offerret, et illa quasi certissimum exitium caveret. Novissime calumniatus, modo ad statuam Augusti, modo ad exercitus confugere velle, Pandatariam relegavit: convitiantique oculum per centurionem verberibus excussit. Rursus mori inedia destinanti, per vim ore diducto, infulciri cibum jussit. Sed et perseverantem, atque ita absumptam, criminosisissime insectatus est, quum diem quoque natalem ejus inter nefastos referendum suasisset. Imputavit etiam, quod non laqueo strangulatam in Gemonias abjecerit: proque tali clementia interponi decretum passus est, quo sibi gratiae agerentur, et Capitolino Jovi donum ex auro sacraretur.

LIV. Quum ex Germanico tres nepotes, Neronem et Drusum et Cajum, ex Druso unum Tiberium haberet, destitutus morte liberorum, maximos natu de Germanici filiis, Neronem et Drusum patribus conscriptis commendavit: diemque utriusque tirocinii, congiario plebi dato, celebravit. Sed ut comperit, ineunte anno pro eorum quoque salute publice vota suscepta: egit cum senatu, *Non debere talia praemia tribui, nisi expertis et aetate pro-
vectis*: atque ex eo, patefacta interiora animi sui nota, omnium criminationibus obnoxios reddidit: variaque fraude inductos, ut et concitarentur ad convitia, et concitati proderentur, accusavit per literas, amarissime congestis etiam probris, et judicatos
hostes

stron z umysłu było zrobione, bo i sam dla spróbowania jéy ufności one podał, i Agryppina go jakby nayspewniejszy zguby swéy się strzegła. Na koniec udawszy się do potwarzy, to że pod Augustowy posąg (58.) to że do woyska po protekcyą uciekać chciała, zastał ją na wyspę Pandataryę (59.) i łączéy go, oko srogiemi razami przez setnika wybił. Niedługo potym głodem się zamorzyć chcąc, gwałtem w usta pokarm tkać kazał. Ale trwającą przy tym zamyśle, i tak z życia wyzutą naysrożéy prześladować nie przestał, gdy dzień jéy urodzenia między dniami fatalnemi umieścić radził, i chlubił się nawet że ją stryczkiem (60.) uduszoną na schody Gemońskie (61.) wywlec nie kazał: a za taką łaskawość dopuścił wyrok postanowić, aby mu dzięki złożono i Jowiszowi Kapitolskiemu dar szczerozłoty poświęcono.

LIV. Gdy śmierć zabrała mu dzieci, pozostało mu z Germanika trzech wnuków Neron, Druzus i Kajus, a z Druza syna jeden wnuk Tyberiusz; naysstarszych z Germanika synów Nerona i Druza senatowi polecił: i dzień w którym obadwa pierwszy wstęp do życia publicznego zrobili, podarunkiem pieniężnym między gmin rozdany obchodził. Lecz gdy się dowiedział, że przy nadejściu nowego roku, publiczne za ich także zdrowie czyniono modły; dał uczuć senatowi, iż *takie czci oznaki należą tylko doświadczonym i wieku dojrzałego osobom*. Dość było aby tym krokiem wyjawivszy wewnętrzny umysłu swego zamiar; od wszystkich obwinionemi o różne zbrodnie zrobić: i tak rozmaitym podstępem przypro-

hostes fame necavit: Neronem, in insula Pontia; Drusum, in ima parte Palatii. Putant, Neronem ad voluntariam mortem coactum, quum ei carnifex, quasi ex senatus auctoritate missus, laqueos et uncas ostentaret: Druso autem adeo alimenta subducta, ut tomentum e culcita tentaverit mandere, amborum sic reliquias dispersas, ut vix quandoque colligi possent.

LV. Super veteres amicos et familiares, viginti sibi e numero principum civitatis depoposcerat, velut consiliarios in negotiis publicis. Horum omnium vix duos aut tres incolumes praestitit: caeteros, alium alia de causa perculit: inter quos cum plurimorum clade Aelium Sejanum, quem ad summam potentiam non tam benevolentia provexerat, quam ut esset, cuius ministerio ac fraudibus liberos Germanici circumveniret: nepotemque suum ex Druso filio naturalem ad successionem imperii confirmaret.

LVI. Nihilo lenior in convictores Graeculos, quibus vel maxime acquiescebat. Zenonem quendam exquisitius sermocinantem, cum interrogasset, quenam illa tam molesta dialectos esset, et ille respondisset, *Doridem*, relegavit Cinariam: existimans exprobratum sibi veterem secessum, quod Dorice Rhodii loquantur. Item cum soleret ex lectione quotidiana quaestiones super coenam proponere,
compe-

przyprowadziwszy aby się podbudzili do sarkania, a pobudzeni aby się tym zgubili, oskarżył na piśmie, nacyzarniejszemi okrywwszy nawet obelgami, i za nieprzyjaciół oyczyzny osądzonych głodem pomorzył: Nerona na wyspie Pandataryi, Druza w dolnych pokojach pałacu na górze Palatynie. O Neronie rozumieją że był zmuszony do zadania sam sobie śmierci, kiedy mu kat wrzekomo z rozkazu senatu przysłany, stryczki i haki pokazał. Druzowi zaś tak wszelkiego pokarmu odjęto, iż jeść się z materaca wysięćki pokusił: (62.) zwłoki ich obu tak zostały rozproszone, iż ledwo że późniéy zebrać można było.

LV. Oprócz dawnych przyjaciół i poufalców, dwudziestu z naysierwszych obywateli wybrał sobie za radców w publicznych sprawach. Z tych wszystkich ledwo dwóch lub trzech od niego ocalało, inszych każdego z innego powodu wygubił. Między temi zguba Eliusza Sejana wielu inszych za sobą pociągnęła, którego był do naywyższyć potęgi wywyższył, nie tak przez przychylność, jak że jego posługą i chytrściami potomstwo Germanika wygubił, aby wnukowi swemu z Druza własnego syna urodzone-mu, następstwo na państwo utwierdził.

LVI. Bynaymniéy niebył łagodniejszy i względem Greckich mędrców, choć których i naybardziéy w pożyciu z niemi lubił. Gdy się zapytał pewnego Zenona z przysadą mówiącego: *jakiego by dyalektu mowa jego tak przykra była?* a ów odpowiedział że *Doryckiego* zastał go na wyspę Cynaryę, (63.) mniemając, iż on mu dawny jego pobyt w Rodzie wyrzucił, bo Rodyczycy z Dorycka mówią. Toż gdy
zwykł

comperissetque, Seleucum grammaticum a ministris suis perquirere, quos quoque tempore tractaret auctores, atque ita praeparatum venire: primum a contubernio removit, deinde etiam ad mortem compulit.

LVII. Saeva ac lenta natura ne in puero quidem latuit: quam Theodorus Gadareus rhetoricae praeceptor et perspexisse primus sagaciter, et assimulasse aptissime visus est: subinde in objurgando appellans eum, *πηλὸν αἵματι πεφυραμένον*. Sed aliquanto magis in principe eluxit, etiam inter initia, quum adhuc favorem hominum moderationis simulatione captaret. Scurram, qui praetereunte funere clare mortuo mandaratum, ut nuntiaret Augusto, *non-dum reddi legata, quae plebi reliquisset*, attractum ad se, recipere debitum ducique ad supplicium imperavit, et patri suo verum referre. Nec multo post in senatu Pompejo cuidam equiti Romano, quidam perneganti, dum vincula minatur, affirmavit fore, *ut ex Pompejo Pompejanus fieret*, acerba cavillatione simul hominis nomen incessens, veteremque partium fortunam.

LVIII. Sub idem tempus, consulente praetore, an judicia majestatis cogi juberet, exercendas esse leges respondit, et atrocissime exercuit. Statuae quidam Augusti caput dempserat, ut alterius imponeret. Acta res in senatu. Et quia ambigebatur,

per

zwyczaj był robić pytania przy stole stosowne do materji w jakiéy którego dnia co czytał, a dowiedział się że Seleukus Grammatyk wywiadywał się u sług jego jakie książki cesarz którego dnia czytywał, i tak przygotowany przychodził, za to, naprzód zakazał mu przystępku, a potem nawet o śmierć przypawił.

LVII. Srogię jego a powolne przyrodzenie wdzięków się już wydawało; co Teodor Gadareus jego nauczyciel wymowy, i bystro najpierwszy przegłądał, i podobieństwo najstosowniejsze robił, często przy łajaniu nazywając go: *blokiem ze krwi zlepioném*. Ale daleko bardziéy w ciągu panowania srogość ta się wyjaśniła, i nawet już w początkach, kiedy jeszcze miłość u ludzi zmyśloną skromnością dla siebie jedną. Trefnisia, który obaczywszy idący orszak pogrzebowy i przystąpiwszy do umarłego zlecił mu aby doniósł Augustowi, iż *nieoddane jeszcze jego zapisy ludowi*, kazał do siebie przywołać, należność mu oddadź, i na śmierć zaprowadzić, iżby sam dokładnie o prawdzie oycu jego doniósł. Nie długo potem w senacie Pompejuszowi niejakiemu, szlachcicowi Rzymskiemu, że się mu w czym śważył przeczyć kaydanami pogroził, i zapowiedział mu że *go z Pompejusza Pompejanem robi*, co było gorzkim szyderstwem razem i z nazwiska jego, i z losu nieszczęśliwych dawnych stronników Tryumwira.

Pod tenże czas pytającemu się Pretorowi, czyby kazał pociągać do sądów wykraczających przeciw majestatowi, odpowiedział, że prawa trzeba wykonywać, jakoż je najokrutniéy wykonywał. Pewien od posągu Augusta zdjął głowę, aby ją na inszy włożył (64.)

wniesio-

per tormenta quaesita est. Damnato reo, paulatim hoc genus calumniae eo processit, ut haec quoque capitalia essent: circa Augusti simulacrum servum cecidisse, vestimenta mutasse, numo vel anulo effigiem impressam latrinae aut lupanari intulisse, dictum ullum factumve ejus existimatione aliqua laesisse. Periit denique et is, qui honorem in colonia sua eodem die decerni sibi passus est, quo decreti et Augusto olim erant.

LIX. Multa praeterea, specie gravitatis ac morum corrigendorum, sed et magis naturae obtemperans, ita saeve et atrociter factitavit, ut nonnulli versiculis quoque et praesentia exprobrarent, et futura denuntiarent mala:

*Asper et immitis, breviter vis omnia dicam?
 Dispeream, si te mater amare potest.
 Non es eques! Quare? non sunt tibi millia centum:
 Omnia si quaeras; et Rhodos exsilium est.
 Aurea mutasti Saturni saecula, Caesar:
 Incolumi nam te, ferrea semper erunt.
 Fastidit vinum, quia jam sitit iste cruorem:
 Tam bibit hunc avide, quam bibit ante merum.
 Adspice felicem sibi, non tibi, Romule, Sullam:
 Et Marium, si vis, adspice, sed reducem:
 Nec non Antoni civilia bella moventis,
 Nec semel infectas adspice caede manus:
 Et dic, Roma perit: regnabit sanguine multo,
 Ad regnum quisquis venit ab exilio.*

wniesiono rzecz tę do senatu: a że wątpliwości w nięj znaleziono, dochodzono więc prawdy przez tortury. Po jego osądzeniu, rodzaj ten potwarzy powoli tak się rozszerzył, iż i to także było zbrodnią głowy utratą grożącą: przed Augusta obrazem bić niewolnika, szaty odmieniać, wizerunek jego na pieniądzu lub pierścieniu mieć w miejscach dokąd przyrodzona potrzeba lub rozpusta człeka wiedzie, mowom jakim jego lub sprawom w czym przyganiać. Nakoniec głową przypłacił i ten który dozwolił sobie czynić honory na wsi swojej w dniu tym, w którym je niegdyś Augustowi sprawiano.

LIX. Wiele rzeczy prócz tego, pod kształtem gorliwości o poprawę obyczajów, lecz raczy idąc za przyrodzoną skłonnością, tak srogo i okrutnie popełnił: iż niektórzy wieszakami i obecne mu wyrzucali przywary, i przyszłe ogłaszali nieszczęścia:

*Słowem ci wszystko zawrę krwawe serce z jatki,
 Bodaybym pękł jeśli masz kęs łaski u matki.
 Biednyś ty rycerz bez sta tysięcy dochodu;
 Chcesz więcej? pomniy jakieś był tułaczem Rodu.
 Pokiś żyw niebłyśnie nam wiek Saturna złoty;
 Boś go na stal przekowuł tyrańskimi młoty.
 Mierzisz wino; całyś się w krwi naszéj utopił:
 Tak ją żłopiesz, ileś wprzód Bacha soku popił.
 Patrz Romulu na Syllę szczęśliwego sobie,
 Patrz na Marego, lecz w téj jak powrócił dobie,
 Ożył w nim i Antoni burd wewnętrznych podżoga,
 Alboż mało przelata krwie bratniéj dłoń sroga?
 Patrz a mów: giniesz Rzymie: zboczy cię posoką,
 Kogokolwiek na twój tron z wygnania przywloką.*

Quae primo, quasi ab impatientibus remediorum, ac non tam ex animi sententia, quam bile et stomacho fingerentur volebat accipi. Dicebatque identidem: *Oderint, dum probent.* Deinde vera plane certaue esse, ipse fecit fidem.

LX. In paucis diebus, quam Capreas attigit, piscatori, qui sibi secretum agenti grandem mullum inopinanter obtulerat, perfricari eodem pisce faciem jussit: territus, quod is a tergo insulae per aspera et devia erepsisset ad se. Gratulanti autem inter poenam, quod non et locustam, quam praegrandem ceperat, obtulisset, locusta quoque lacerari os imperavit. Militem praetorianum ob surreptum e viridario pavonem capite punit. In quodam itinere lectica, qua vehebatur, vepribus impedita, exploratorem viae primarum cohortium centurionem stratum humi paene ad necem verberavit.

LXI. Mox in omne genus crudelitatis erupit, numquam deficiente materia: quum primo matris, deinde nepotum et nurus, postremo Sejani familiares atque etiam notos persequeretur. Post cujus interitum vel saevissimus exstitit: quo maxime apparuit, non tam ipsum a Sejano concitari solitum, quam Sejanum quaerenti occasiones subministrasse. Etsi commentario, quem de vita sua summam breviterque composuit, ausus est scribere, *Sejanum se punisse, quod comperisset furere adversus liberos Germanici filii sui:* quorum ipse alterum suspecto
 jam,

Wiersze te wolał z razu przypisować, że od niecierpiących w Rzymie jednowładczego panowania, i że nie tak z przekonania w duszy, jak z żółci i gniewu wymyślano, i stąd częstokroć mawiał: *Niech mnie nienawidzą byleby nie ganili.* Lecz potym jaśnie prawdy i rzeczywistości ich sam postępkami dowiódł.

LX. W kilka dni po przybyciu swoim do Kaprei, rybakowi co mu przyniósł wielką barwęnę zszedłszy go niespodzianie w miejscu tajemném, kazał twarz podrapać tąż rybą: ztrwożony iż ów z tyłu wyspy przez ostre i niedostępne miejsca wdarł się do niego: a gdy tenże biedak winszował sobie wśród męczarni, że jeszcze nieprzyniósł i raka morskiego, którego bardzo wielkiego ułowił, rozkazał takimże rakiem policzki mu poszarpać. Żołnierza jednego z Pretorianów za skradzenie pawia z ogrodu, śmiercią skarał. W jakiegóś podróży gdy lektyką z nim o krzaki zawadzono; za to setnika z rot pierwszych co drogę opatrywał, rzuciwszy o ziemię, zbił ledwo nie na śmierć.

LXI. Wkrótce wszelkiego rodzaju okrucieństwa wywarł, ani mu nigdy niezbyło na ofiarach, gdy naprzód matki, potym wnuków i synowéy, nareszcie Sejana przyjaciół i nawet znajomych jego tylko, rad ścigał. Po którego zgładzeniu jeszcze sroższym się wydał; czym naywięcéy okazał, że nie tak sam od Sejana podbudzony bywał, jak raczéy że Sejan wyszukiwającemu okazye do okrucieństwa podsuwał. Chociaż w dzienniku życia swego w ogóle i po krótcie ułożonym śmiał napisać, iż *Sejana ukarał za to, że się dowiedział o zawziętości jego przeciw dzieciom*

jam, alterum oppresso demum Sejano interemit. Singillatim crudeliter facta ejus exsequi longum est: generatim velut exemplaria saevitiae enumerare sat erit. Nullus a poena hominum cessavit dies, ne religiosus quidem ac sacer. Animadversum in quosdam ineunte anno novo: accusati damnatique multi cum liberis atque etiam uxoribus suis. Interdictum, ne capite damnatos propinqui lugerent: decreta accusatoribus praecipua praemia, nonnumquam et testibus. Nemini delatorum fides abrogata. Omne crimen pro capitali receptum, etiam paucorum simpliciumque verborum. Objectum est poëtae, quod in tragoedia Agamemnonem probris lacesisset: objectum et historico, quod Brutum Cassiumque ultimos Romanorum dixisset: animadversum est statim in auctores, scriptaque abolita, quamvis probarentur aliquot ante annos, etiam Augusto audiente recitata. Quibusdam custodiae traditis, non modo studendi solatium ademptum, sed etiam sermonis et colloqui usus. Citati ad causam dicendam, partim se domi vulneraverunt, certi damnationis, et ad vexationem ignominiamque vitandam, partim in media curia venenum hauserunt, et tamen colligatis vulneribus, ac semianimes palpitantesque in carcerem rapti. Nemo punitorum non et in Gemonias abjectus uncoque tractus. Viginti uno die abjecti tractique sunt, inter eos pueri et feminae. Immaturae puellae, quia more tradito nefas esset virgines strangulari, vitiatae prius a carnifice, dein strangulatae. Mori volentibus vis adhibita vivendi. Nam mortem adeo leve supplicium putabat, ut cum audisset

Germanika syna swego: luboć on sam jednego z nich, kiedy Sejan w podeyrzenie popadł, drugiego już po zgnębieniu Sejana pozabijał. Długoby było w szczególności okrucieństwa jego wymieniać, dość będzie w ogólności, jako naprzykład srogości wyliczyć niektóre. Żaden dzień zakazany lub uroczysty niemiął bez jakiej na ludziach kaźni: na niektórych w sam dzień nowego roku to dopełniano: wielu oskarżeni i osądzeni byli z dziećmi jako też i z małżonkami swemi. Zakazano było krewnym skazanych na śmierć, opłakiwać. Stanowiono znaczne nagrody oskarżycielom, a niekiedy i świadkom. Nikomu z donosicielów wiara niezaprzeczona. Każde przestępstwo wzięte było za główną zbrodnię; nawet dosyć było na to kilka słów prostych. Zarzucono było jednemu rymotworcy, że w trajedyi zeszkalował *Agattemnona*. Obwiniono i dziejopisa, że *Brutusa i Kassiusza ostatniemi Rzymianami nazwał*. Obrócono baczność wnet i na autorów, i pisma ich zatracono; lubo pochwalone były przed laty kilku i nawet w przytomności Augusta czytane. Niektórym pod straż oddanym nietylko na pociechę zabawa naukami odjęta, ale nawet wszelkie obcowanie i rozmowa. Powołani do sądów, pewni już potępienia, a unikając utrapienia i ohydy, częścią w domach się poprzebijali, częścią wśród senatu truciznę pobrali, a jednak z ranami zawiązanemi w półmartwi, i drgający do katuszy porywani byli. Każdy ze skaranych nieinaczey jak hakiem wleczony i na schody Gemońskie wyrzucony. Tak jednego dnia dwadzieścia ofiar wleczono, a między niemi dzieci i niewiasty, a jeźli
dziewi-

disset unum e reis, Carnulium nomine, anticipasse eam, exclamaverit: *Carnulius me evasit*. Et in recognoscendis custodiis, precanti cuidam poenae maturitatem, respondit: *Nondum tecum in gratiam reddii*. Annalibus suis vir consularis inseruit, frequenti quondam convivio, cui et ipse adfuerit, interrogatum eum subito et clare a quodam nano adstante mensae inter copreas, cur Paconius, majestatis reus, tam diu viveret: statim quidem petulantiam linguae objurgasse, caeterum post paucos dies scripsisse senatui, ut de poena Paconii quam primum statueret.

LXII. Auxit intenditque saevitiam, exacerbatus indicio de morte filii sui Drusi: quem quum morbo et intemperantia periisse existimaret, ut tandem veneno interemptum fraude Livillae uxoris atque Sejani cognovit, neque tormentis neque supplicio cujusquam pepercit: soli huic cognitioni adeo per totos dies deditus et intentus, ut Rhodiensem hospitem, quem familiaribus litteris Romam evocarat, advenisse sibi nuntiatum, torqueri sine mora jussit, quasi aliquis ex necessariis quaestioni adesset: deinde errore detecto, et occidi, ne divulgaret injuriam. Carnificinae ejus ostenditur locus Capreis, unde damnatos post longa et exquisita tormenta prae-

dziewice się trafiły, ponieważ w takim stanie niegodziło się gubić, więc wprzód przez kata zgwałcone były potym duszone. Przymuszano gwałtem do życia umrzeć chcących: bo Tyberiusz śmierć samą tak za lekką poczytywał karę, iż gdy usłyszał że jeden z obwinionych nazwiskiem Karnuliusz śmierć sobie przyspieszył, zawołał: *Karnuliusz mi się wymknął*. Toż przeglądając więzienia pewnemu dopraszającemu się kary przyspieszenia, odpowiedział, *jeszczem się z tobą niepojednał*. W rocznikach swoich pewny mąż konsularny umieścił, iż podczas licznój uczy na której i sam się znajdował, stojący przy stole karzeń jakiś między błaznów czeredą, zapytał się go nagle i głośno, czemu by Pakoniusz obwiniony o obrażenie majestatu żył jeszcze? natychmiast wprowadzie złajał Tyberiusz tę zuchwałość języka jego, lecz nareszcie w kilka dni potym napisał do senatu, aby sprawę Pakoniusza jak najszybciej na stół wzięto.

LXII. Powiększył i natężył srogość, rozjątrzony wyszlakowaniem przyczyny śmierci Druza syna swe go, którego z choroby naturalnej i niepowściągliwości zaszła rozumiał, a nakoniec że trucizną zgładzony był przez zdradę Liwilli żony i Sejana doszedł; więc nikomu ani męki ani śmierci kary nieprzepuścił: na dochodzenie tego tak sam był po całych dniach oddany i natężony, iż skoro o przybyłym gościu z Rodu, którego poufałemi listami do Rzymu przyzwał, dowiedział się; wziąć go niezwłocznie na męki rozkazał, jakoby jakiego z potrzebnych do wybadania; nakoniec omyłkę odkrywszy zabić go kazał, aby nierozgłosił krzywdy. Jeszcze się daje widzieć w

Kaprei

praecipitari coram se in mare jubebat: excipiente classiariorum manu, et contis atque remis elidente cadavera, ne cui residui spiritus quidquam inesset. Excogitaverat autem inter genera cruciatus etiam, ut larga meri potione per fallaciam oneratos, repente veretris deligatis, fidicularum simul urinaeque tormento distenderet. Quod nisi eum et mors praevenisset, et Thrasyllus consulto, ut ajunt, differre quaedam spe longioris vitae compulisset: plures aliquanto necaturus, ac ne reliquis quidem nepotibus parsurus creditur: cum et Cajum suspectum haberet, et Tiberium ut ex adulterio conceptum aspernaretur. Nec abhorret a vero: namque identidem *Felicem Priamum* vocabat, quod *superstes omnium suorum exstitisset*.

LXIII. Quam vero inter haec non modo invidiosus ac detestabilis, sed praetrepidus quoque atque etiam contumeliis obnoxius vixerit, multa indicia sunt. Haruspices secreto ac sine testibus consuli venturum. Vicina vero urbi oracula etiam disjicere conatus est: sed majestate Praenestinarum sortium terditus destitit; quum obsignatas devectasque Romam non reperisset in arca, nisi relata rursus ad templum. Unum et alterum consulares, oblatis provinciis, non ausus a se dimittere, usque eo detinuit, donec successores post aliquot annos praesentibus daret:

Kaprei owe katowniów miejsce, skąd na śmierć skazanych, po długich i wymyślnych męczarniach w oczach swoich spychać kazał w morze, a przy brzegu morza od kupy morderczey pilnujących flisów hakami i wiosłami rozszarpywane trupy były, aby reszty tchu życia w kim niezostało. Między zaś różnemi rodzajami męczarniów, wymyślił i tę, iż skłonionym sztuką do picia wiele wina, zawięzywano nagle im członki, a tak i od krepujących sznurków (65.) a razem i od wytężenia ich od uryny okrutną zadawał męczarnię. Słowem że gdyby go i śmierć nieuprzedziła, i Trazyllus (lekarz) jak mówią umyślnie czynioną nadzieją dłuższego życia nieprzyłożył się do odłożenia niektórych okrucieństw, na wielu by jeszcze morderstwa swoje rozciągnął, aniby zaiste wnukom pozostałym jak rozumieją nieprzepuścił; kiedy i Kaja już miał w podeyrzeniu, i Tyberiuszem jakoby z cudzołoztwa spółodzonym pogardzał. Ani to jest dalekie od prawdy, ponieważ często *Pryama szczęśliwym nazywał, iż wszystkich swoich przeżył.*

LXIII. Jak zaś przy takich postępках był nienawidzony i obrzydzony, lecz i sam ze strachu drżący i żył wzgardą okryty, liczne są tego ślady. I tak zabronił radzić się wróżbitów potajemnie i bez świadków. Pobliskie zaś Rzymu wyroczone rozrzucić umyślił; lecz świętością (66.) Prenestyńskię zastraszony, zamysłu odstąpił: albowiem opieczętowane i przywiezione stamtąd do Rzymu wyroczone losy nieznalazł w skrzyni, aż gdy nazad na miejsce do kościoła odwieziona była. Dwóch konsularnych mężów ofiarowawszy im w rząd prowincye, nieśmiał od

daret: quum interim manente officii titulo etiam delegaret plurima assidue, quae illi per legatos et adjuutores suos exsequenda curarent.

LXIV. Nurum ac nepotes numquam aliter post damnationem, quam catenatos, obsutaque lectica, loco movit: prohibitis per militem obviis ac viatoribus respicere usquam vel consistere.

LXV. Sejanum res novas molientem, quamvis jam et natalem ejus publice celebrari, et imagines aureas coli passim videret; vix tandem et astu magis ac dolo quam principali auctoritate, subvertit. Nam primo, ut a se per speciem honoris dimitteret, collegam sibi assumpsit in quinto consulatu: quem longo intervallo absens ob id ipsum susceperat. Deinde spe affinitatis ac tribunitiae potestatis deceptum, inopinantem criminatus est pudenda miserandaque oratione: quum inter alia Patres Conscriptos precaretur, mitterent alterum e consulibus, qui senem se et solum in conspectum eorum cum aliquo militari praesidio perduceret. Sic quoque diffidens tumultumque metuens, Drusum nepotem, quem vinculis adhuc Romae continebat, solvi, si res posceret, ducemque constitui praeceperat. Aptatis etiam navibus ad quascumque legiones meditabatur fugam, speculabundus ex altissima rupe identidem signa, quae, ne nuntii morarentur, tolli procul, ut quidque foret factum, mandaverat. Verum et oppressa
conju-

od siebie wypuścić, i poty o ich zatrzymał, póki im następców po kilku latach nie dał, gdy tym czasem w przeciągu tego przy zachowanym tytule urzędu wiele im nawet złęcał rozkazów, a ci pilnie musieli się starać wykonywać je przez namiestników i pomocników swoich.

LXIV. Nigdy inaczéy synowéy i wnuków swoich po osądzeniu przeprowadzać z mieysca niekazał, tylko w kaydanach, i w zamkniętéy lektyce; z zakazem warcie zatrzymywania się i dozwalania gdziekolwiek przypatrywać się spotykającym i przechodzącym.

LXV. Lubo już i dzień urodzenia Sejana publicznie obchodzony i złote jego wizerunki czczone wszędy widział, przecięż ledwie go nakoniec sztuką bardziéy i zdradą niż monarszą powagą co raz do nowych zamiarów zmierzającego obalił. Więc na-przód ażeby go pod pozorem honoru od siebie usunął, przybrał go za towarzysza do piątego swego konsulatu, któren po długim przeciągu niebytności dla tego samego umyślnie przyjął. Potym nadzieją spokrewnienia się i władzy trybunowskiéy osiągnięcia uwiedzionego, i niczego złęgo się niespodziewającego, oskarżył przez list do senatu, (67.) gdzie w żalósnych i aż do podłości zniżonych wyrazach, między inszemi rzeczami dopraszał się senatorów, *aby mu drugiego z konsulów przysłali, któryby go starego i samego, przed ich oblicze pod jaką wojskową strażą przyprowadził.* Tak oprócz tego nieufając i rozruchu się bojąc, iż dał rozkaz, aby Druza wnuka, którego jeszcze w Rzymie w więzieniu trzymał, wypuścić, gdyby tego rzecz wymagała i na czele wojska

conjuracione Sejani nihilo securior aut constantior, per novem proximos menses non egressus est villa, quae vocatur *Jovis*.

LXVI. Urebant insuper anxiam mentem varia undique convicia, nullo non damnatorum omne probri genus coram, vel per libellos in orchestra positos, ingerente. Quibus quidem diversissime afficiebatur: modo, ut prae pudore ignota et celata cuncta cuperet: nonnunquam eadem contemneret, et proferret ultro atque vulgaret. Quin et Artabani Parthorum regis laceratus est litteris, parricidia et caedes et ignaviam et luxuriam objicientis, monentisque ut voluntaria morte, maximo justissimoque civium odio quamprimum satisfaceret.

LXVII. Postremo semetipse pertaesus tali epistolae principio, tantum non summam malorum suorum professus est: *Quid scribam vobis, Patres Conscripti! aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam, hoc tempore, Dii me, Deaque pejus perdant, quam quotidie perire sentio, si scio.* Existimant quidam, praescisse haec eum peritia futurorum: ac multo ante, quanta se quandoque acerbitas et infamia maneret, prospexisse. Ideoque, ut
impe-

ska postawić. Przygotowawszy nawet okręty na ucieczkę do pułków, do których sobie umyślił, sam z najwyższey skały poglądał na rozstawione znaki, (68.) które prędzey od postaćów, miały mu zdaleka przynieść wiadomość o tym coby się stało. A wprawdzie już i po stłumieniu Sejanowego spisku nie czuł się jednak bezpieczniejszym i spokojniejszym, i przez dziewięć następujących miesięcy ani się wychylił z domu swego wiejskiego *Jowiszowym* zwanego.

LXVI. Trapiły mu nadto myśl frasobliwą rozmaite zewsząd miotane obelgi, bo niebyło żadnego z dekretowanych, któryby wszelkiego rodzaju zbrodni, to w oczy, to przez podrzucone na teatrze paszkwile niewyrzukał. Co zaiste bardzo różnym umysłem przyymował, to raz je zatajone i ukryte mieć pragnął, to czasem niemi pogardzał i jeszcze sam je przywoził i rozgłaszał. Toż i listami Artabana króla Partów nie mało był rozjątrzony, wyrzucającemi mu mężobóystwa, morderstwa, spodlenie i rozpustę, i napominającego aby dobrowolną śmiercią najsłuszniejszey i największey nienawiści obywatelów jak najprędzey zadość uczynił.

LXVII. Na koniec sam sobie nieznośnym stał się Tyberiusz, kiedy nieprzyznając się jeszcze do wszystkich swoich zgryzot, tak list zaczyna: *Co nam pisać do was oycowie zgromadzeni, albo jak nam pisać? lub czego wcale niepisać w tym czasie? niech mię Bogi i Boginie zniszczą, (gorzey niż jak teraz codziennie czuję się trapionym.) jeżeli wiem.* Rozumieją niektórzy, że on przeczuł i dobrze wprzód przejrzał te nieszczęśliwe przyszłości, w jakim kie-
dyś

imperium inierit, et Patris patriae appellationem, et ne in acta sua juraretur, obstinatissime recusasse: ne mox majore dedecore impar tantis honoribus inveniretur. Quod sane et ex oratione ejus, quam de utraque re habuit, colligi potest, vel quum ait: *Similem se semper sui futurum: nec umquam mutaturum mores suos, quamdiu sanae mentis fuisset, sed exempli causa cavendum esse, ne se senatus in acta cujusquam obligaret, qui aliquo casu mutari posset.* Et rursus: *Si quando autem, inquit, de moribus meis, devotoque vobis animo dubitaveritis: (quod prius quam eveniat, opto, ut me supremus dies huic mutatae vestrae de me opinioni eripiat) nihil honoris adjiciet mihi Patris Patriae appellatio: vobis autem exprobrabit, aut temeritatem delati mihi ejus cognominis, aut inconstantiam contrarii de me judicii.*

LXVIII. Corpore fuit amplo et robusto: statura, quae justam excederet. Latus ab humeris et pectore: ceteris quoque membris usque ad imos pedes aequalis et congruens: sinistra manu agilior ac validior: articulis ita firmis, ut recens et integrum malum digito terebraret: caput pueri, vel etiam adolescentis, talitro vulneraret. Colore erat candido, capillo pone occipitium submissiore, ut cervicem etiam obtegeret, quod gentile in illo videbatur: facie honesta: in qua tamen crebri, et subiti tumores, cum praegrandibus oculis, et qui, quod mirum esset, noctu etiam et in tenebris viderent,

dys' obrzydzeniu i ohydzie zostanie. I dla tego to przy wstępie na państwo, i nazwiska *Oyca Oycyzny*, i przysięgania na jego akta nayuporczywiéy nieprzyjął, aby w krótcie z większą niestawą niegodnym tyłu honorów się nieokazał. Co jasnie i z mowy jego, którą miał z obu tych powodów, wniesć można: lub gdy mówił, iż *Podobnym zawsze sobie będę, i nigdy obyczajów moich nie odmienię, póki tylko rozsądku mi zdrowego stanie, lecz złego przykładu strzedz się należy, aby się senat niewiązał względem rozkazów kogoś, który trafem jakim zmienić się może.* Lub gdy znowu mówi: *Jeżeli zaś kiedy o moich obyczajach, i poświęceniu się dla was zwątpilibyście, (co nim się zdarzy pragnę aby śmierć mię wprzody od tego zmienionego waszego o mnie zdania sprzątnęła:)* nie mi zaszczytu nie doda tytuł *Oyca Oycyzny*, wam zaś wyrzucać będzie, lub lekkomyślność w nadaniu mi tego przezwiska, lub niestateczność w sprzeczném o mnie sądzeniu.

LXVII. Był Tyberiusz ciała otyłego i silnego, wzrostu więcéy niż szredniego, pleców i piersi szerokich: w inszych też członkach aż do samych stóp składu równego i przystoynego: w ręce lewéy miał więcéy zręczności i silności, a moc taką w stawach, że całkowite i świeże jabłko palcem przebijał, i szcutkiem głowę chłopcu lub młodzieńcowi ranił. Płec miał białą, włosów od tyłu głowy tak przygęstszych, iż mu nawet kark zakrywały, co w rodzie jego zwykłym było. Twarzy był miłéy, lubo na niéy gęste i małe brodawki, i oczu wielkich, któremi co było do zadziwienia w nocy nawet i w ciemnościach widział;

derent, sed ad breve, et quum primum a somno patuissent, deinde rursum hebescebant. Incedebat cervice rigida et obstipa: adducto fere vultu, plerumque tacitus: nullo aut rarissimo etiam cum proximis sermone, eoque tardissimo: nec sine molli quadam digitorum gesticulatione. Quae omnia ingrata, atque arrogantiae plena, et animadvertit Augustus in eo, et excusare tentavit saepe apud senatum ac populum, professus, naturae vitia esse, non animi. Valitudine prosperrima usus est, tempore quidem principatus paene toto prope illaesa: quamvis a trigesimo aetatis anno arbitrato eam suorexerit, sine adjumento consiliove medicorum.

LXIX. Circa Deos ac religiones negligentior, quippe addictus mathematicae: persuasionisque plenus, cuncta fato agi. Tonitrua tamen praeter modum expavescebat; et turbatiore coelo numquam non coronam lauream capite gestavit, quod fulmine afflari negetur id genus frondis.

LXX. Artes liberales utriusque generis studiosissime coluit. In oratione Latina secutus et Corvinum Messalam: quem senem adolescens observaverat. Sed affectatione et morositate nimia obscurabat stylum: ut aliquanto ex tempore quam a cura praestantior haberetur. Composuit et carmen lyricum, cujus et titulus: *Conquestio de L. Caesaris morte*. Fecit et graeca poemata imitatus Euphori-nem et Rhianum et Parthenium, quibus poetis admodum delectatus, scripta eorum et imagines, publicis

dział; ale to na czas krótki, skoro się ze snu obudził, potym znowu się zaciemniały. Chodził z karciem jakby zdrętwiąłym i krzywym, z twarzą prawie zmarszczoną, naywięcéy milczący, nic albo bardzo rzadko nawet z bliskiemu boku swego mówiąc, i to bardzo zwolna łącząc przytym palcami jesta mniéy przystoynie. Wszystko to niewdzięk robiące i wyniosłość okazujące postrzegał w nim August, i wymawiać się starał często przed senatem i ludem, przyznawając że *to były przyrodzenia przywary nie duszy*. W zdrowiu żył nayczerstwieyszém, które mu zaiste przez całe prawie panowanie służyło, chociaż od trzydziestu lat wieku, sam sobie według swego widzimi się zaradzał, bez pomocy i rady lekarzów.

LXIX. W religii i nabożeństwach mniéy dbały, ponieważ przywiązany do astrologii przeświadczenia był pełny, że się wszystko podług przeznaczenia dzieje. Grzmotów atoli niezmiernie się lękał, i podczas nadchodzącéy burzy zawsze wieniec laurowy na głowie nosił, dla tego iż twierdzą, że w ten rodzaj krzewu piorun niebije.

LXX. Do obu rodzajów nauk wyzwolonych naynsilniéy się przykładał. W wymowie łacińskiéy naśladował Korwina Messalę, ktorego już starego w młodości poważał. Lecz przysadą i rozwlekłością zbytnią styl zaciemniał, tak iż kiedykolwiek od niechcienia mówiącego, więcéy szacowano, niż z przygotowanego pisma. Zrobił był i wiersz liryczny pod tytułem *Żal nad śmiercią L. Cesara*. Także i Greckie rymy naśladowując Euforiona, Riana i Parteniego, których rymopisów wielce lubił, pisma ich i obrazy

blicis bibliothecis inter veteres et praecipuos auctores dedicavit, et ob hoc plerique eruditorum certatim ad eum multa de his ediderunt. Maxime tamen curavit notitiam historiae fabularis, usque ad ineptias atque derisum. Nam et grammaticos, quod genus hominum praecipue, ut diximus, appetebat, ejusmodi fere quaestionibus experiebatur: *Quae mater Hecubae: Quod Achilli nomen inter virgines fuisset: Quid Sirenes cantare sint solitae.* Et quo primum die, post excessum Augusti, curiam intravit: quasi pietati simul ac religioni satisfactorius, Minois exemplo, thure quidem ac vino, verum sine tibicine, supplicavit, ut ille olim in morte filii.

LXXI. Sermone graeco, quamquam alias promptus et facilis, non tamen usquequaque usus est. Abstinentque maxime in senatu; adeo quidem ut *Monopolium* nominaturus, prius veniam postularit, quod sibi verbo peregrino utendum esset: atque etiam in quodam decreto patrum, cum *ἐμβλημα* recitaretur, commutandam censuerit vocem, et pro peregrina nostratem requirendam: aut, si non reperiretur, vel pluribus et per ambitum verborum rem enuntiandam. Militem quoque Graece testimonium interrogatum, nisi Latine respondere vetuit.

LXXII. Bis omnino toto secessus tempore, Romanam redire conatus, semel triremi usque ad proximos Naumachiae hortos subvectus est: disposita statione per ripas Tiberis, quae obviam prodeuntes submoveret: iterum Appia usque ad septimum lapidem,

po publicznych bibliotekach, między dawnymi i najlepszymi autorami ze czcią umieścić: i dla tego nie mało uczonych na wyścigi poprzypisywali mu wiele ksiąg o nich. Naybardziéy zaś przykładał się Tyberiusz do wiadomości Mitologii aż do głupstw i posmiewiska. Bo i Gramatyków, których, jakośmy mówili szczególniéy lubił, tego gatunku prawie pytaniami zarzucał: *Kto była matka Hekuby? Co za imię Achilles nosił gdy był między pannami? Co zwykły śpiewać Syreny?* I pierwszego dnia, którego wszedł do senatu po śmierci Augusta, na okazanie razem przywiązania synowskiego i bogoboyności, na wzór Minosa, uczynił ofiary kadzidła i wina, bez odgłosu trąb, tak jak ów niegdyś po śmierci syna swego.

LXXI. Języka greckiego, chociaż poniekąd tłumaczył się nim prędko i łatwo, atoli nie wszędzie używał: a wystrzegał się naybardziéy w senacie, tak zaiste, że mając wymienić słowo *monopolium*, wprzód przeprosił iż ma słowa cudzoziemskiego użyć: także też w jakimś wyroku senatu gdy przeczytano słowo *Emblema* (69.) radził zamienić go, i za cudzoziemskie swojskiego wyszukać, lub gdyby się nieznalazło, przez okrażenie kilku słowami rzecz wyłuszczyć. Żołnierzowi (od którego świadectwa po grecku żądano) przykazał nieimaczéy odpowiedzieć tylko po łacinie.

LXXII. Przez cały czas siedzenia (w *Kaprei*) dwa razy tylko do Rzymu powrócić się zapuszczał, raz na trzyczędowéy galerze aż pod ogrody bliskie wodnego teatru (70.) podjechał, przy rozstawionych na brzegach Tybru wartach, do odganiania zabiegających

dem, sed prospectis modo nec aditis urbis moenibus rediit. Primo incertum qua de caussa, postea ostento territus. Erat ei in oblectamentis serpens draco, quem ex consuetudine manu sua cibaturus, quum consumptum a formicis invenisset, monitus est, ut vim multitudinis caveret. Rediens ergo prope Campaniam Asturae statim in languorem incidit. Quo paullum levatus, Circejos pertendit. Ac ne quam suspicionem infirmitatis daret, castrensibus ludis non interfuit solum, sed etiam missum in arenam aprum jaculis desuper petiit: statimque latere convulso, et, ut exaestuarat, afflatus aura, in graviolem recidit morbum. Sustentavit tamen aliquamdiu, quamvis Misenum usque devectus nihil ex ordine quotidiano praetermitteret, ne convivia quidem ac ceteras voluptates, partim intemperantia, partim dissimulatione. Nam Chariclem medicum, quod commeatu a futuris e convivio egrediens, manum sibi osculandi caussa apprehendisset, existimans tentatas ab eo venas, remanere ac recumbere hortatus est, coenamque protraxit. Nec abstinuit consuetudine, quin tunc quoque, instans in medio triclinio, adstante lictore, singulos valere dicentes appellaret.

LXXIII. Interim quum in actis senatus legisset, dimissos ac ne auditos quidem quosdam reos, de quibus strictim, et nihil aliud quam nominatos ab indice

jących mu drogę: powtórnie puścił się był Apiuszowski gościńcem, aż o siedm mil od Rzymu; lecz zobaczywszy zdaleka tylko mury rzymskie, a niedojchawszy wrócił: pierwszym razem nie wiedzieć dla czego, w drugim zastraszyony złym wrogiem. Albowiem miał ułaskawionego węża, którego zwyczajnie z rąk swoich karmit, a gdy zajedzonego od mrówek znalazł, skazano mu to za przestrożę aby się chronił mnóstwa ludu. Powracając więc spieszenie przez Kampanią, wpadł w słabość w Asturze, skąd wzmógłszy się trochę udał się do Circejów. Niechcąc zaś dać ani podeyrzenia o swojej słabości, nietylko znajdował się na igrzyskach wojskowych; ale nawet do wypuszczonego na plac dzika groty ciskał: z tego zaraz uczuł w boku kolkę, i gdy jeszcze rozgrzanego obwiało powietrze, w cięższą zapadł chorobę. Utrzymywał się jednak przez czas niejaki, chociaż do Mizenów odwieziony, nic z porządku codziennego życia swego nieopuścił, ani nawet biesiad i inszych zabaw, częścią przez niewstrzeźliwość, częścią przez udawanie zdrowego. Gdyż Charyklesa lekarza, który jeść niemając, przy wyjściu z biesiady wziął go za rękę dla pocałowania, posądziwszy że go raczej chciał wziąć za pulsa, pozostać się, i nazad za stół wrócić przynaglił, i wieczerzę przeciągnął. Ani zwyczaju swego niezaniechał, owszem i w ten czas stojąc na środku sali z liktorem przy boku, każdego z gości po imieniu wymieniając pożegnał.

LXXIII. Pod ten czas gdy z akt senatu doczytał się o powypuszczaniu, bez wysłuchania nawet niektórych obwinionych, o których w krótkości nic

insze-

indice scripserat: pro contempto se habitum fremens, repêtere Capreas quoquo modo destinavit, non temere quidquam, nisi ex tuto ausurus. Sed et tempestatibus et ingravescente vi morbi retentus paullo post obiit in villa Lucullana, octavo et septuagesimo aetatis anno tertio et vigesimo imperii, decimo septimo Kalendas Aprilis, Cn. Acerronio Proculo, Cn. Pontio Nigrino Coss. Sunt qui putent, venenum ei a Cajo datum lentum atque tabificum. Alii in remissione fortuitae febris cibum desideranti negatum: nonnulli pulvinum injectum, quum extractum sibi deficienti anulum mox resipiscens requisisset. Seneca eum scribit intellecta defectione exemptum anulum quasi alicui traditurum parumper tenuisse: dein rursus aptasse digito, et compressa sinistra manu jacuisse diu immobilem; subito vocatis ministris, ac nemine respondente, consurrexisse, nec procul a lectulo deficientibus viribus concidisse.

LXXIV. Supremo natali suo Appollinem Tementem, et amplitudinis et artis eximiae advectum Syracusis, ut in bibliotheca novi templi poneretur, viderat per quietem affirmantem sibi, *Non posse se ab ipso dedicari.* Et ante paucos, quam obiret, dies, turris Phari terrae motu Capreis concidit. Ac Miseni cinis e favilla et carbonibus ad calefaciendum triclinium illatis, exstinctus et jam diu frigidus

inszego tylko że mu są wymienieni od donosiciela, napisał, rozgniewał się mając to za pogardę siebie, i cokolwiek bądź pośpieszyć do Kaprei umyślił, nic porywczco nieśmiejąc przedsiębrać, aż z warownego mieysca. Ale zatrzymany słotami i wzmagającą się chorobą mało co potym życia dokonał w domu wiejskim Lukulla, w siedmdziesiąt ósmym roku wieku, a dwudziestym trzecim panowania, szesnastego Marca (71.) za Konsulów Kneja Acerronięgo Prokula, i K. Ponciusza Nigrina. Są którzy rozumieją, że mu Kajus wolną i niszczącą truciznę za- dał: drudzy że po zwolnieniu przypadkowéy gorączki, żądającemu pokarmu niedano: niektórzy twierdzili, że ocuczonego z mdłości, a o sygnet z palca ściągnięty upominającego się poduszkami uduszono. Seneka tak o nim pisze, *poczuwszy opadnienie na siłach, zdjął pierścień i jakokoby go miał komu oddaćz nieco potrzymał, potym włożył nazad na palec, i ścisnąwszy lewą rękę długo leżał bez poruszenia: nakoniec zawoławszy nagle na służących, gdy nikt się nie odzywał, sam powstał, i niedaleko od łóżka straciwszy siły upadł.*

LXXIV. W dniu ostatniéy rocznicy urodzin jego, widział we śnie Apollina Temenita, (którego posąg i wielkości i sztuki niepospolitéy przywieziony był z Syrakuzy na postawienie w bibliotece przy nowym kościele,) zapowiadającego mu, że, *niemoże od niego poświęcenia przyjąć.* A na kilka dni przed zeyściem jego, wieża latarni portowéy w Kaprei obaliła się od trzęsienia ziemi. Zaś w Mizenach popiół i zarzewie z węgla na ogrzanie stołowego pokoju przy-
nieszio-

dus exarsit repente prima vespera, atque in multam noctem pertinaciter luxit.

LXXV. Morte ejus ita laetatus est populus, ut ad primum nuntium discurrentes pars *Tiberium in Tiberim* clamitarent; pars *Terram matrem Deosque Manes orarent, ne mortuo sedem ullam nisi inter impios darent*: alii *uncum et Gemonias* cadaveri minarentur exacerbati super memoriam pristinae crudelitatis, etiam recenti atrocitate. Nam quum senatus consulto cautum esset, ut poena damnatorum in decimum semper diem differretur, forte accidit, ut quorundam supplicii dies is esset, quo nuntiatum de Tiberio erat. Hos implorantes hominum fidem, quia, absente adhuc Cajo, nemo exstabat qui adiri interpellarique posset, custodes, ne quid adversus constitutum facerent, strangulaverunt, abjeceruntque in *Gemonias*. Crevit igitur invidia: quasi, etiam post mortem tyranni, saevitia permanente. Corpus ut moveri a Miseno coepit, conclamantibus plerisque, *Atellam potius deferendum, et in Amphitheatro semiustulandum*, Roman per milites deportatum est, crematumque publico funere.

LXXVI. Testamentum duplex ante biennium fecerat: alterum sua, alterum liberti manu, sed eodem exemplo: obsignaveratque etiam humillimo-
rum

niesionych wygaście i już długo zimne, nagle się pierwszego wieczora rozpało i długo w noc nieustająco świeciło.

LXXV. Śmiercią jego tak lud się uradował, iż rozbiegłszy się w części jedni krzyczeli aby *Tyberiusza do Tybru wrzucić*, częścią drudzy *zaklinali ziemię jako powszechną matkę i domowe bożki, aby zmarłemu niedali żadnego innego miejsca tylko między bezbożnikami*: insi trupa hakiem na Gemońskie schody wywlec grozili się, rozjątrzeni na wspomnienie dawnego jego okrucieństwa, i nawet świeżą srogością. Bo gdy uchwałą senatu zastrzeżono było, aby karę na osądzonych zawsze aż do dziesiątego dnia zawieszano, tak się właśnie trafiło, iż niektórych prowadzono na śmierć w ten dzień kiedy o śmierci Tyberiusza doniesiono. Tych (wzywających obrony ludzkiej, ponieważ pod nieprzytomność jeszcze Kaja nikogo niebyło coby się mógł wdadź za niemi i niedopuszczyć) oprawcy, aby co przeciw postanowieniu nieuczynić podusili, i na Gemony powyrzucali. Stąd tym większa wzrosła nienawiść iż nawet po śmierci tyrana trwało okrucieństwo. Skoro się z ciałem ruszać zaczęto z Mizen, okrzyknęło wielu że *do Atelli (72.) raczy zanieść należy, i na amfiteatrze na półpalić*. Żołnierze zanieśli je do Rzymu, i spalone było na publicznym pogrzebie.

LXXVI. Testament podwójny przed dwoma laty był napisał, jeden swoją, drugi wyzwoleńca ręką, ale co do słowa zgodne, i opieczętował też pieczęciami

rum signis. Eo testamento heredes aequis partibus reliquit, Cajum ex Germanico, et Tiberium ex Druso, nepotes; substituitque invicem. Dedit et legata plerisque; inter quos Virginibus Vestalibus, sed et militibus universis, plebique Romanae viritim, atque etiam separatim vicorum magistris.

ciami ludzi nayspodleglejszego stanu. Tym testa-
 mentem podzieliwszy na dwie równe części majątek,
 zostawił dziedzicami wnuków Kaja z Germanika, i Ty-
 beriusza z Druza urodzonych i nazaczył na wz-
 ajem sukcesorem jednego drugiemu. Porobił i za-
 pisy dla wielu: między któremi dla panien Westal-
 skich, dla żołnierzy wszystkich, i dla gminu Rzym-
 skiego na każdą głowę, tudzież jeszcze oddzielnie (73.)
 dla dozorców ulic w Rzymie.

N O T Y

do życia Tyberiusza.

(1.) Rzymianie jedno w początku miewali imię, wkrótce drugie, przybierać zaczęli, jako to *Numa Pompilius*, *Tulius Hostilius*. Poźniejszy ludzie szlachetniejsi trzy, a czasem cztery imiona nosili, a po upadku Rzeczypospolitej przybierali ich bez granic aż do śmieszności: pospolicie trzy lub cztery używane te miały między sobą różnicę; to jest: *Praenomen*, przedimie, *nomen*, imię, *cognomen*, przezwisko, *agnomen*, przymię, czyli przydomek: pierwsze znaczyło osoby szczególne jako to: *Marcus*, *Quintus*, *Cajus*. Zaś *Nomen* własne imię znaczyło ród domu, jako *Cornelius*, *Fabricius*, *Tullius*. Przewisko *Cognomen* wyrażało różne linie jednego domu: *Quod unius cujusquam proprium et nominibus gentilitiis subjungitur*. Te często były dane albo dla jakiej przywary ciała, jako *Scaevola* mańkut *Claudus* kulawy, *barbatus* brodaty, *Cicero*, brodawkę jak groch mający; albo też czasem dla przymiotów umysłu, jako *Magnus* wielki, *Pius* pobożny, lub od zwycięstw w krajach zdolitych, jako *Africanus*, *Macedonicus*, *Britanicus*; nareszcie *Agnomen*, które podług Pitiska było prawie toż samo co *Cognomen*, a najczęściej wytykało przezwisko familii do której był kto przysposobiony, jako: *Scipio Aemilianus*, że od Pawła Emiliusza był przybrany. Czasem takie przewiska i przydomki *Cognomina et Agnomina* przechodziły aż do nayoźniejszych potomków, czasem do synów tylko dochodziły: niekiedy brali ich po dwa trzy i więcej jako to: *Manlius Imperiosus Torquatus* albo *Quintus Fabius Maximus Ferrucosus Vovicula Cunctator*. Do tego jeszcze wiedzieć trzeba, iż gdzie wiele dzieci rodzonych było, najstarszy tylko nosił imię rodowite familii i przezwisko ojcowskie, młodość zaś zachowując imię, odmieniali przewiska

z różnych względów; i tak widzimy w rodzinie Flawiuszów *Titus Flavius Sabinus* miał synów z których najstarszy tak się jak oyciec pisał, młodszy zaś już nie *Sabinus*, ale *Titus Flavius Vespasianus* od matki swęj Wespazyi wziął przewisko. Podobnie tegoż drugi syn młodszy nie Wespazyanem, ale od matki swęj Domitilli, zwał się *Titus Flavius Domitianus* jeden z naszych dwunastu Cesarzów.

- (2.) Posłańcy tacy nazywali się *Viatores*, iż za czasów Rzeczypospolitej, byli posyłani za Rzym na wieś do Senatorów, lub jakich wysokich urzędników, mieszkających zwłaszcza w lecie na wsiach swoich, wzywając ich do Rzymu w potrzebie przytomności ich w senacie, lub na sprawowanie funkcji.
- (5.) Podług praw Rzymskich niegodziło się przysposobiać starszego od siebie wiekiem, ale przysposobiony syn powinien był być młodszy od przysposobiającego, na wzór porządku w przyrodzeniu.
- (4.) Ci którzy zostali oskarżeni i stawać w sądzie musieli, brali na siebie suknię starą, wytartą, i podartą dla wzbudzenia litości, co Liwiusz i nasz Swetoniusz nazywa *vestem mutare*, suknia zaś taka nazywała się u Rzymian *Toga sordida*.
- (5.) *Salinator* jakoby po naszymu Solarz przezwany z tego powodu, iż będąc Cenzorem nałożył w Rzymie podatek czyli cło od soli.
- (6.) Narbona miasto dawne w południowey Francyi w prowincyi Langwedocyi o dwie mile od morza śródziemnego leżące nad kanałem kopanym od rzeki Aude. *Arelate* teraz *Arles* miasto także dawne i piękne w południowey Francyi w Prowancyi, leży nad wielką rzeką Rodanem. Pliniusz nazywa pierwsze *Colonia Decumanorum* iż tam zaprowadzone były osady z żołnierzy weteranów z dziesiątej legii, drugie zaś zowie *Colonia Sextanorum*, iż tam z szóstej legii żołnierzy na osady za Juliusza Cezara zaprowadzono, i tych to oyciec Tyberysza Cesarza w tamte kraje odprowadził.
- (7.) *Fundi* teraz *Fondi* miasteczko w Królestwie Neapolitańskiem w prowincyi *Terra di Lavoro*, niedaleko od Gaety i zatoki Gaetańskiego, na drodze z Teracina do Kapui i Neapolu.

(9.) Sto

- (8.) Sto tysięcy sestercyów na naszą monetę uczyni trochę więcej od czterech tysięcy talerów.
- (9.) Zapaśnicy którzy przez wiek lub wypracowanie byli od ludu uwolnieni od zapasków, zwali się *Rudarii*, i jakoby mistrze wypracowani w swęy sztuce *donati rude a populo*. Tacy jako już zeszedli z pola cyrkowego, niepokazywali się więcej na igrzyskach, chyba albo z dobrej woli, albo dobrze od kogo zapłaćeni i najęci, jak tu ci byli od Tyberyusza, o których w textcie mowa.
- (10.) Laodicea miasto znaczne portowe w Syrii nad morzem srodiennym dziś *Lataquie* lub *Latichez*, miasto dawne zbudowane od Selenka Nikanora króla. *Thyateira*, miasto było leżące w Azji mniejszej nie daleko od Sardów stolicy królów Lidyjskich; była dawna osada Macedończyków w tamtej stronie.
- (11.) Była to Galia włosista *Galia comata* jak ją uazywa Swetoniusz, zajmowała całą prawie Galię Zaalpeyską czyli część dzisiejszej Francji ku Pirenejskim góróm, oprócz Galii Nablonejskiej, jakiesmy o tym w nocie 10. księgi I. obszerniej mówili.
- (12.) Breukowie lud dawny zamieszkały w Pannonii, to jest: w kraju który dziś część Austrii, dolne Węgry i Sklawonia zalega. Recją nazywany od Rzymian kraj gdzie dziś Gryzonia, a Windelicją o której tu także powyżej wzmianka, była część Bawaryi południowej, Szwabii, i kraju nad jeziorem Konstancyjskim przyległego.
- (13.) Podług starożytnego obyczaju i dawnych ustaw rzymskich, powinna była zachodzić niejaka pauza czasu, między urzędami zwłaszcza wysokimi w rzeczypospolitej, któreby jedna osoba piastowała.
- (14.) To jest, zdało się słuchającym, że Tyberyusz powiedział *visitare se velle aegrorum* odwiedzić chciał chorych, a on istotnie powiedział *vitare aegrorum* chronić się chorych tego dnia chciał szczególnie, co u Rzymian jako u ludzi zabobnych, w przeczucia wierzących, rzecz zwykła.

- (15.) Kajus był bowiem synem Julii Żony Tyberyusza Cesarza z jęj pierwszego małżeństwa z Agrippą spółdzonym.
- (16.) Stróy grecki różnił się od rzymskiego naprzód płaszczem *pallius*, który zwieszony zwolna na ramionach, cały spodni ubior widzieć dopuszczał, do tego fałdzisty i wiele podobny do płaszcza żydów Polskich, bez rękawów: potym obuwie, które nakształt sandałów składało się z grubéy podeszwy, z wierzchu nogi taśmami lub rzemykami przywiązany, i całą prawie nogę odkrytą dawało widzieć, co się nazywało *crepida* i zwykle jedno przy drugim używane. Było to zwyczajne noszenie się u Greków, o jakim tu w texcie nasz autor wspomina; Rzymianie noszących go swoich rodaków, mieli za zniewieściących i lekkomyślnych ludzi, gdyż swój stróy za poważniejszy mieli.
- (17.) Nemausy *Nemausus* było miasto w Galii Narboneńskiéy teraz *Nismes* w Langwedocy, gdzie jeszcze nie mało i dziś zabytków starożytności, a mianowicie ruiny Amfiteatru Rzymskiego widzieć się dają.
- (18.) Aponńskie źróźdło, i okolica, tak zwane było blisko miasta Padwy we Włoszech, o którym Kassiodor twierdzi, iż Teodoryk król Gotów jako sławne ze zdrowych wód swoich, murem je opasać kazał.
- (19.) Trazylus był to jeden z tych dawnych bazarzy czyli astrologów, których Rzymianie matematykami zwykle zwali: przykładali się oni najwięcéy do nauki gwiazdarskiéy u Chaldecyków kwitującéy, lecz ją i siebie przepowiadaniem rzeczy przyszłych z obrotów ciał niebieskich, baśniami, i pochlebstwem po dworach Cesarzów i Panów wielkich upodlili.
- (20.) Druzus wyszedł w ten czas z wieku dziecinnego, i jako dorosły już, piérwszy raz był wprowadzony na sądy i rynek według zwyczaju jakośmy mówili w nocie 6. księgi 2. i z téy okazyi dorosłego wieku swego przeniósł mieszkanie swoje z Karinów. Miejsce to zaś nazywało się tak ze kształtu swego; to jest były to obszerne budowle w Rzymie lecz że postawione były niewprost ale w obłak, czyli w kształt dna wypukłego łodzi nazy-

nazywano one *carinae*, i tam to był dom Pompeja. O Eskwi-
lińskiéy górze będzie niżej.

- (21.) Gdyż przysposobiony uważany był jako zostający pod wła-
dzą oycowską syn, a zatem podług praw niemógł używać w
rządzeniu się wolności obywatelom rzymskim służący, ani
zapisów przyjmować, ani wyzwalać, zgoła niczym władać bez
dozwolenia oycowskiego.
- (22.) Gatunek taki majątku nazywał się *peculium*, który niewolni-
cy, lub ludzie w podległości zostający mieć mogli z własnéy
swojéy pracy, lub za wiadomością i dozwoleństwem Pana i Oy-
ca swego. Tak i Tyberysz niemógł mieć dziedzictw lub u-
żywać majątków zapisanych sobie, tylko za podobném pozwo-
leniem.
- (23.) Pułków czyli Legii piętnaście czyniło 99,000 woyska a dru-
gie tyle woysk posilkowych, a zatem około 200,000 głów wy-
nosiło; gdyż za Tyberysza każda legia miała sześć tysięcy
głów piechoty, i sześćset jazdy, lubo przed Tyberiszem w
czasach dawniejszych rzeczypospolitéy, legia rzymska połowę
tego miała. Korpus takowy woyska wziął nazwisko *Legio*,
od słowa *legere* wybierać, że oficerowie wybierali ludzi czer-
stwych na żołnierzy. Legie te zrazu nazywano porządkiem li-
czby to jest: legia piérwsza, druga, dwudziesta i t. d. późniéy
nazywano je od kraju w którym stały zwykle, jako to Ger-
mańska legia, Pannoński pułk, Brytański, lub od trafu czy
dzielności znakomitéy jako *Martia*, *Rapax*, *Victrix*, etc. Do-
wódcze pułków tych nazywali się Trybunami, co wychodzi na
naszych teraz pułkowników. Tu się tylko to po krótcie na-
mienia dla nahycia przynajmniéy wyobrażenia ogólnego, a
obszerniejszą o tym wiadomość znajdzie czytelnik w dziele
Justa Lipsiusza *De militia Romana*, lub w dziele Nebla *De
militiae romanae monumentis*.
- (24.) To jest przezwisko *Augusta*, które Tyberysz wziął po jego
śmierci, a które jeszcze było wziętsze i szanowniejsze, niż
wyżej wymienione.
- (25.) Miejsce to nazywało się w Rzymie *Septa*; było odgrózione
na polu Marsowém obszernie, z 35 przedziałami, na tyleż po-
koleń

koleń rzymskich, gdyż zazwyczaj te tam się zgromadzały dla dawania kresek swoich. Zrazu były te *septa* z prostych tarcic zrobione, lecz potym od Lepida, a poźniéj od Agryppy gruntowniéj z kamienia zbudowane, obszernemi krużgankami otoczone, i malowaniami ozdobione, służyły oraz za Cesarzów za wygodne miejsca dla widzów pod czas igrzysk tamże wyprawianych.

(26.) Kary zaś na żołnierzy u Rzymian pomnieysze te były, o: żołdu odsądzić, kwaterę za miastem naznaczyć, jeść kazać stojący, przestępstwo popełnione otrąbić, chleb tylko jęczmienny jeść, rowy kopać, i tym podobne ohydę a nie śmierć ciągnące.

(27.) Brukterowie był naród jeden z dawnych Germańskich narodów, mieszkający tam gdzie teraz Xięstwo Bergu, Wetcrawia, i kary Trewirski leży.

(28.) Popis ludu *Census*; czyli policzenie osób i dóbr Rzymian co pięć lat czynione na polu Marsowem przez urzędników umyślnie na to przeznaczonych Cenzorami zowiących się. Wtedy wszyscy obywatele osobiście stawić się musieli, i każdy ze swego pokolenia, rzędu i setki, *in sua tribu, classe, centuria*, pod przysięgą złożoną powinien był zeznać przed Cenzorem nazwiska swoje, żony, dzieci, wyzwolenców i służących wiek tych wszystkich, mieszkanie, dzielnicę miasta do której należą, i szacunek majątku całego. Na niestawiających surowe prawa przepisane były. Każdy człek stosownie do klasy swojej w jakiej był umieszczony, i w miarę majątku swego, dawał daninę do skarbu publicznego. Czas ten co pięć lat przypadający *lustrum* się nazywał.

29.) Plutarch pisze jeszcze o nim, iż August znał doskonale charakter jego, i o nim to rozumiał, kiedy mówił że zostawi na Państwie takiego po sobie następcę, *który nigdy, dwa razy o jednéj rzeczy radzić się nie będzie*: także i Aureliusz Wiktor dziejopis, to o Tyberiuszu wspomina, iż *w odpowiedziach i radach nagłych był lepszy, a gorszy w rozmyslnych*.

(30.) Ciemny tu jest text oryginału w tych słowach: *Vale et ordinem aestivorum tuorum?* dla tego rozmaite mu dają obja-

- śnienia, i dodają słowa komentatorowiem, czym wszystkim wyszczególnieniem nie chcemy tu nudzić czytelnika, to tylko dodamy tu o obozach rzymskich z Lipsuisza, iż te były dwój-
 jakie letnie i zimowe *aestiva et hyberna castra*; pierwsze jeżeli na dzień jeden, lub dwa założone, jednym tylko słowem nazywali *castra*, jeżeli na czas dłuższy w sposobie porządnym zakładali, *stativa*, te drugie trwałe i obszernie budowali, nietylko że otoczone do koła szerokimi rowami, wałami i basztami, ale znalazłeś tam ulice pod sznur ciągnięte, zbrojownię, szpitale dla chorych, mieszkania dostatnie z osobna dla wodza, dla kwestorów, dla innszcy wojskowcy starszuzny, zgoła porządných miasteczek postać miały.
- (31.) Jest to wiersz wyjęty z Iliady Homera księgi X. w którym Diomed wyraża ufność swoją w rostopności Ulissesa.
- (32.) Tacyt twierdzi, że nie od Trybuna ale od Setnika był zabity Agryppa, ale snadź z rozkazu Trybuna.
- (33.) *Lupum tenere auribus* było to przysłowie zastosowywane do tych co się w rzecz jaką, bez której mogliby się obeysć, z niebezpieczeństwem osoby swęy wdali; jak zająca za długie uszy jego łatwo i zwyczajnie jest trzymać, tak przeciwnie wilka krótkie uszy mającego, we łbie mocnego trudno utrzymać bez narażenia się na straszne tegoż zęby.
- (34.) Germańskie wojsko *Germaniciani* jak ich nasz autor nazywa, były te pułki, które w dawnęj Germanii czyli w dzisiejszych Niemczech mianowicie południowych i wzdłuż Renu stały.
- (35.) *Secespita* nóż ten nazywał się. Używano go do zarzynania bydła na osiary bożkom przeznaczonych, do wymowania z nich wnętrzości lub do krajania mięsa: był zazwyczaj długi, z rękojeścią z kości słoniowej okrągłą złotem lub srebrem nabijaną, ostrze z żelaza lub z miedzi Cypryjskiej. Takiego najwięcey kapłani najwyżsi, oliarnicy, i wieszczki do obrządków swoich potrzebowali.
- (36.) Na igrzyskach tych wyprawianych dla ludu w wielkim cyrku *Ludi Plebei* zwanych, na pamiątkę pojednania z senatem ludu na górę Awentińską wyszłego, były między rozmaitemi zaba-

zabawami gonitwy na wozach *aurigatio*, które jedne parokonne *bigae* drugie czterokonne *quadrigae* nazywali. Same wózki małe letkie, nakształt najmniejszych naszych kariatek, i tylko o dwóch kołach były.

(37.) Była to przysięga urzędników, którą się obowiązywali mieć wszystko za dobre i święte, cokolwiek Cesarz postanowi, i to się znaczyło *in acta jurare*: odnawiano ją co rok pierwszego dnia Stycznia. Dion świadczy że się ten zwyczaj jeszcze za Tryumwirów zaczął. Tą niesłychaną podłością otworzyli Rzymianie drogę do ostatniéj niewoli; bo potwierdzać i mieć za rzecz dobrą wszystko to co się podoba stanowić panującemu, jest mu przyznawać moc niczym nieograniczoną i zupełnie gładzić wolność narodową.

(38.) Wyrazu tego święte *sacra* w czasach późniejszych największego spodlenia obyczajów, za następných Cesarzów, do wszystkich rzeczy Cesarzkich używano, tak dalece że nie tylko mieszkania, pokoje, łoża, skrzynie, ale i stajnie Cesarzkie świętami zwano.

(39.) Widać że samokupstwa czyli monopolia już i za Rzymian znajome były: jest to przywilej nadający moc jednéj tylko osobie kupowania lub przedawania rzeczy jakich: co zawsze musi bydź w końcu szkodliwe pospolitemu dobru.

(40.) Takiego gatunku namiestnictwa *Legationes liberae* były to tylko urzędy tytularne, które niegdys dla ozdoby wypraszano sobie u senatu rzymskiego, i żadnéj władzy prócz tytułu za sobą nieniosły. Ci senatorowie wyrabiali one dla siebie do prowincyów, którzy mieli tam ważne swoje potrzeby, jako to sukcesye, sprawy znaczne, dziedzictwa wielkie, majątki zapisaćmi odkazane, aby przy tych od senatu uzyskanych tytułach, byli na prowincyach zaleceńsi i poważańsi.

(41.) Barwena *Mullus* jest ryba wielka morska czerwonawa, w której panowie wielcy rzymscy wielki smak znajdowali, osobliwie w głowie i wątrobie téj ryby. Tuczyl ją z wielkim staraniem, posyłał ją łowić w naydalsze od Rzymu morza, aby dostać na swoje bankiety, i niezmiernie ją przepłacali, jako i tu widzieć, kiedy za trzy sztuki trzydzieści tysięcy

- nummów dano, co na nasze pieniądze wyniesie za jedną rybę 2500 złotych.
- (42.) Były bardzo w używaniu całowania u Rzymian: powszechnie przy powitaniu się równych całowano się w twarz lub w oczy, i to zwali *oscula officiosa*: niewolnicy całowali panów swoich w ręce, podobnież żołnierze wodza: na gonitwach w cyrku woźnice na znak witania ludu całowali bicze; Cesarze witając znakomitsze osoby w twarz całowali. Tyberyusz ponury i dumny trudny był w dochowywaniu tego zwyczaju, nareszcie chcąc się i sam uwolnić zupełnie go zabronił.
- (43.) Ze wzmianki kilku autorów pokazuje się, iż w Rzymie najmowanie domów, mieszkań, ogrodów, i przenoszenie się z miejsca w miejsce, działo się zwykle na pierwszego Lipca.
- (44.) Pollencya teraz Polenzo miasto we Włoszech leży pod Alpami: w kraju Weneckim, sławne niegdyś z piękności wełny w swęy okolicy.
- (45.) Oficer był jak go Swetoniusz wymienia *Primipilaris* taka zaś ranga znaczyła nayszybszego w pułku setnika *Centurio* to jest jednego ze starszyny wojskowej, nakształt terazniejszego sztabowego oficera. On wchodził w radę wojenną z Trybunami, i do niego szczególniey należało bronić znaku orła w pułku.
- (46.) Terraćna inaczeý *Anxur* miasto w kraju niegdyś Wolsków, teraz leży w Kampanii Rzymskiey, blisko granic Królestwa Neapolitańskiego, morza śródziemnego, i blisko błot Pontyńskich.
- (47.) Żart w tych trzech słowach przemienionych niemożna tak doskonale w polskim języku wyrazić, to można tu wymienić, że pierwsze pochodzi od słowa *bibere* pić, drugie *caldus* znaczy gorący, ostatnie pochodzi od *merum* wino czyste, a przez to wszystko oznaczyć chciano, że Tyberiusz był opóy, pijaninica, winożłop.
- (48.) 200,000 IIS. — na nasze pieniądze pięćdziesiąt tysięcy złotych.
- (49.) Przezywali go *Caprineus* co miało alluzye, i do nazwiska wyspy jego upodobanęy, na której mieszkał Kaprea, i do słowa *caper* kozła zwierzęcia lubieżnego, i do sprosnych Tyberiusza obyczajów.

- (50.) Atellańskie komedye tak nazwane od Atelli miasta w kraju Osków, skąd je też czasem *Oscæ* mianowano. Były to wiersze pełne dowcipu i żartów, które młodzi pomiędzy aktami większy teatralny sztuki grywać byli zwykli. Nie było rzeczą hańbiącą pokazywać się publicznie i bydź aktorami w komedyi Atellańskięy, co w inszych komedych niesławę czyniło.
- (51.) Znaczna to publiczna bez prowizyi pożyczka, na nasze pieniądze więcéy czterech milionów talarów wynosząca
- (52.) Celiuszowska gora *Mons Coelii* jedna z siedmiu gór na których Rzym stał zabudowany, przyległa Palatyńskię górze od jednego Etruskiego wodza Celiusza tak nazwana. Zwała się jeszcze dawnięy *Mons Querquetulanus*, iż niegdys lasem dębowym zarosła była.
- (53.) Straszliwém tém trzęsieniem ziemi za panowania Tyberyusza dwanaście miast znacznych w Azji jednę nocy w gruzy zamienione zostały: Euzebiusz więcéy ich jeszcze liczy, były zaś: Efez, Magnezya, Sardes, Mostene, Hierocezarea, Fildelfia, Tmolus, Tembus, Kumy, Myrina, Apollonia, Hirkania. Na pamiątkę nieszczęścia tego, a oraz szczodroblivości Tyberyusza, jest rzadki starożytny medal o czym Skaliger wymienia, z wyobrażeniem z jednę strony twarzy Tyberyusza, a na odwrocie osoby siedzącéy Azyę smutną wystawiającéy, z napisem *Civitatibus Asiae restitutis*.
- (54.) Prawo kopania kruszców *Jus metallorum* miało wiele miast a naywięcéy w Hiszpanii, która wminy kruszczowe obitowała, skąd wielką korzyść Rzymianie ciągnęli. Pliniusz wspomina w xiędze 35. że z krajów Asturyi, Gallicyi i części Portugallii, a mianowicie z pierwszēy na dwakroć sto tysięcy funtów złota corocznie wychodziło.
- (55.) Zwało się to miejsce takie w domach prywatnych *Sacrarium* poświęcone jednemu jakiemu bóstwu, gdyż co inszego było *Lararium* które dla bożków domowych służyło; Liwia wyniosła z miejsca pierwszego gatunku, które było pamiątkę Augusta poświęcone, i gdzie wszystkich rzeczy szacowniejszych po Anguście skład miała.

(56.) Był

- (56.) Był tylko jéy pogrzeb publiczny, jak Dion świadczy, nie-
siono podług zwyczaju obrazy przodków, ale żadný czci
boskiéy czynić pamiętce jéy nienakazano, ani do ubostwienia
nieprzypuszczono, co dopiero późniéy Cesarz Klaudyusz do-
pełnił dla niéy, jako będzie niżej o tym w życiu jego.
- (57.) Rodzay kary dla winowayców u starożytnych, jako i téy
podobne, skazanie na galery, obracania kół we młynach, cią-
gnięcia ciężarów, i tam daléy.
- (58.) Zwyczaj to była rzecz sługom i niewolnikom, że się niby
pod protekcyę do posagów sławnych ludzi uciekali, lecz czy-
nili to niekiedy i insi jako mamy przykład na Antonim Tryum-
wirze. Tyberysz obwinia tu Agryppinę, iż zrobiła to dla
podania go w nienawiść u ludu. Stąd potym wyszła uchwała
senatu zakazująca, aby nikt na dal nie ważył się pod posagi
monarchów uciekać dla uniknienia surowości prawa, na krzy-
wdę drugiego, pod karą publicznego więzienia.
- (59.) Pandatarya wyspa morza śródziemnego na wybrzeżu Ga-
tańskiem przy Neapolitańskich brzegach, niedaleko Palmaryi i
Poncyi teraz wyspą S. Maryi jest zwana.
- (60.) Stryczkiem uduszenie miano za karę nayhaniebniejszą, tak
dalece, że i w prawach duchownych Rzymian dawnych waro-
wano było, aby ciała takich bez pogrzebu wyrzucane były.
- (61.) Schody Gemońskie *Gemoniae scalae* były to stopnie ka-
mienne, na których ciała ukaranych śmiercią złoczyńców wy-
stawiano na widok ludowi, które potym zawadzonym o zebro-
hakiem wleczono do Tybru. Mieysce ich było w Rzymie da-
wnym między górami Awentyńską i skorupianą. *Testaceum
mons.*
- (62.) Okrutną tę śmierć Druza opisuje i Tacyt w księdze 6. §. 25.
dodając, że Druzus tą nędzną karmią przez dziewięć dni ży-
cie przewlokł. Materac miał bydź wystany nie welną lub
pierzem, ale według Pliniusza zieleń mającym listki i kwiatki
głowiaste, kosmate zowiącym się *Centuculus*, Kocanki swoy-
skie *Ruhrkraut* po niemiecku.
- (63.) Cınaria wyspa jedna z wysp Archipelagu Sporadami niegdys
zwaných na morzu śródziemnym przy brzegach Azyi mniey-
széy:

szę: na tych to wyspach jako i na Cykladach najwięcej było pod owe czasy z Rzymu wygnańców.

- (64.) W starożytnych owych wiekach było to w używaniu że u posągów zdejmowano głowy a insze osadzano, i napisy na nich odmieniano: bywało i to że głów nietknawszy, same napisy odmieniano, dawniejsze zatarwszy komu były przypisane. Cesarz Kaligula w całej Grecyi posągom bożków tamtęjszych głowy pozdejmować, a swoje na to miejsce posadzać kazał. Nigdzie atoli, jako czytamy w Dionie tak często, i bezwstydnie nie robiono tego jak u Rodyczyków, ze zgoła posągi zupełnie śmieszna i dziwaczną postać miały.
- (65.) O rodzaju tęj męczarni wspominają i jnsi dawni pisarze Kwintilian, Seneka Waleriusz: tu z opisanía Swetoniusza albo można się domyślić że *Fidicula* były cienkie strony od cytry do tego używane, albo że ze słowa *distenderet* można wziąć wyobrażenie jakiegoś narzędzia do rozciągania członków.
- (66.) Prenestyńskiéy Fortuny świątynia tak nazwana od miasta Prenestów w dawnéy ziemi łacińskiéy *in Latia* dziś *Palestrina* leżącego o 18 mil włoskich od Rzymu, była w wielkiém poszanowaniu, z powodu składu tam świętych ksiąg, i wyroczni upoważnionej różną mataniną baśni dawnych religijnych, do którój się lud z nabożeństwem udawał.
- (67.) Jest w dopełnieniu Tacyta księgi piątéy pięknie opisano, jak niespodzianie piorun ten spadł na Sejana, kiedy właśnie gdy mu w senacie Trybuńskiéy dostojności wieszowali z pokorą pochlebcy, nagle Memmius Regulus otworzywszy list Cesarzki począł w nim czytać zrazu obojętne potym srogie na faworyta strąconego wyrazy.
- (68.) Znaki te były pochodnie czyli kagańce zapalone które tak sztucznie i przemyślnie używano, iż przez różne ich gaszenie i pokazywanie jak nam Polibiusz donosi, w krótkim czasie co się stało ważnego szybko donaszano. Zatem sztuka ta naszym Telegrafom odpowiadała.
- (69.) Słowo bowiem *Emblema* wzięte było z greckiego, i znaczyło ozdoby robotą wypukłą na różnych naczyuiach wyrażone.

- (70.) *Naumachia* zwało się pospolicie z greckiego to miejsce, które nie jedno było w Rzymie: to jest wykopane umyślnie z rozkazu Cesarzów jeziora albo stawy wielkie do których rursaini wodę z Tybru wpuszczano i wypuszczano nazad podług potrzeby. Otoczone były murami grubemi, mającemi porobione wygodne miejsca dla tysięcy widza patrzących tam na potyczki wodne wystawiane na galerach umyślnie na to ku rozrywce ludu zbudowanych i wprowadzonych.
- (71.) Co wypadnie na naszą liczbę na dzień 14. Marca.
- (72.) *Atella* miasteczko w kraju włoskim w Kampanii: może to umyślnie na urągowisko do miasteczka tego nazwiska, wskazano pogrzeb, przez alluzją podobnie nazywających się komedyi Atellańskich, z żartobliwości i wydrwiwania dowcipnego sławnych w Rzymie.
- (73.) Dozorcy tacy *Magistri vicorum* byli postanowieni od Cesarza Augusta po czterech nad każdą dzielnicą w Rzymie (*in XIV. regiones*) obierani corocznie z pośród ludu, mieli obowiązek pilnowania porządku, czystości bezpieczeństwa w mieście, zgoła władzę policyją udzieloną mieli.

Uwagi nad życiem Tyberyusza.

Nim Tyberyusz przyszedł do tronu, dał niebłahę dowody swoich wielkich przymiotów wojskowych, i pokazał jak lubił porządek i sprawiedliwość, rzeczy tak potrzebne do rządzenia: był w wieku dojrzałym, pełny obszernych i rozmaitych wiadomości, które długi jego pobyt na stronach w Rodzie dał mu nabydź i wydoskonalić. Umiarkowanie, które dawał po sobie widzieć, i udawał przy wstąpieniu na tron, zdawało się obiecywać po nim panowanie mądre, i rząd podobny jaki był za Augusta: był bowiem dosyć dobrym wzorem August dla Tyberyusza wyrównywającego przyuaymnięj jeżeli nie wyższego w oświeceniu, i talentach, a mającego nadto górę w mocniejszym składzie ciała, i zdrowiu niezmiennym. Atoli naśladował go tylko w gorliwości o staranie się utrzymania spokojności publicznej i pokoju, czego też dokazał, lecz wcale różnami

żuemi sposobami. Te albowiem, których August użył za swego panowania, były w ogólności łagodne i wspaniałe, Tyberiusza były surowe i podle. Roztropność pierwszego zamieniła się w drugą w chytróść, umiarkowanie w trwożliwość, oszczędność w łakomstwo, a sprawiedliwość w okrucieństwo. Co stąd poszło, że August miał z przyrodzenia w duszy swojej tyle szlachetności i łagodności, ile Tyberiusz podłości i zatwardziałości. Tamten okazał się dobroczynnym skoro został panem, a przez pychę dopuścił się zbrodniów, które osądził za potrzebne do wyniesienia się; ten przeciwnie stał się złym skoro nim byź mógł bezkarnie, i rozpuścił cugle wszystkim swym przywarom skoro przez obawę hamowany niebył. Tyberiusz zawisny, nieufny, wszeteczny, i srogi, był złym bratem, złym małżonkiem, złym synem, i złym oycem. Cesarz nieczemny, i krwawy zostawił tylko po sobie ohydną pamięć przewrotności, okrucieństwa, i przykładów równie niebezpiecznych, jak przydatnych dla tyranów. Można go uważać jako jednego z tych dusz nayprzewrotniejszych które kiedy były na pohaanbienie przyrodzenia ludzkiego. Bywali tyrani co się dopuszczali naywiększych zbrodni, lecz niebyło więcey nienawiści godnego, i któregoby sprawy i mowy były obrzydliwsze nad Tyberiusza. Naywiększa część tych samowładców, którzy zważali ludzi za igrzyska i ofiary swoje, byli umysłów słabych, odurzeni swoją wielkością władzy, co ich przynajmniey cokolwiek wymawia. Tyberiusz niemoże stąd mieć żadney wymówki; był bowiem rozsądku zdrowego i mocnego, przyzwyczajony z młodu do pracy i pilności; niemógł byź od nikogo zwiedziony. Przyszędłszy do tronu w dojrzałym wieku, przyjął go z wszelką przezyrnością, i władał berłem bez odurzenia, znał stopnia swego obowiązki, i dopełniał bardzo dobrze te, które się ściągają, co do tęgości rządu: częstokroć stanowił mądre prawo popełniając nayszczerniejszy postępek, i mówił poważnie i rozumnie działając po zwierzęcu. Skądże więc pochodziły te wszystkie jego okrucieństwa? Starajmy się doysć tego. Tyberiusz był z przyrodzenia złego i zatwardziałego serca, lecz miał rozum tyle go tylko okazać ile zechciał, i ile mu tego potrzeba było. Z przyrodzenia także ponurym i pilnie uważającym będąc, myśli jego przybrały barwę podobną duszy,

duszy, to jest były ponure i czarne. Więc uważał w ludziach tylko to, co jest pogardy godnego: położony w okolicznościach bardzo przykrych, walcząc nieustannie z niebezpieczeństwami i podejrziwością: do owędy wzgardy ku ludziom przyłączyła się jeszcze w nim nienawiść, która się wydawała prawie we wszystkich jego sprawach. Musząc wprzód wiele strawić urągowisk i zgryzot, nabył w tajemności i na ustroni ułożenia kwaśnego i tak rozjątrzonego serca, że gdy wstąpił na tron był jak przygotowany do złe czynienia przez charakter i przez mściwość, i do uzbrojenia się we wszystkie swoje przywary, które możeby zostały nieczynne w duszy jego, gdyby je okoliczności i przeciwności w nim nieoburzyły: tak prawie właśnie jak gad jadowity, co chętnie unika ludzkiego wzroku; lecz tknięty i dręczony, obrusza się wzdyma i pokonywa jadem swoim.

Tyberiusz jak uważa Tacyt stopniami odkrywał wszystkie niegodziwości serca swego. Dawały się one widzieć czas od czasu niekiedy, i oznajmowały wszystko złe czego się od niego obawiać należało: lecz czynność jego, starania, oświecenie, umiarkowanie zmyślane, wahały jeszcze mniemaniami ludzkiemi: widziano że go niepodobna było kochać, ale niewiedzano do jakiego stopnia należało go nienawidzić. — Przez długi czas miał sobie za igrzysko zaprawiać do podłości i cierpliwości senat, i prowadzić lud od siebie rządzony do tego stopnia spodlenia, do jakiego był zdolny w mniemaniu jego, choćby tylko dla usprawiedliwienia tego zamniemania o nim; i kto wie, czy może go nieprzewyższył tak to daleko upodlenie zaszło. Lecz mimo to że widział ludzi tak umiżonych przed sobą, myślał często, że ci sami płaszczyli się Cezarowi, a potem go zamordowali, że ze dwadzieścia razy spiski przeciw Augustowi knowali, że tylko przez samą bojaźń podlegli mu byli, że w czasach dla wnuków Augusta pomysłnych, ciż sami co się w tedy u nóg jego czołgali, *wygnańcem* go tylko *Rodyjskim* przezywali, i gotowiby byli rękę Kaliguli ściągnąć do podpisania wyroku na śmierć jego. Wszystkie te podobne myśli snując się nieustannie w duszy jego dzikiędy, wpoily w niego skrytą i tajemną zjadłość; tak że na lada pozor, srożył się przeciw senatowi, który miał zawsze w podejrzeniu, przeciw własnym swoim

swoim zausznikom, i nawet przeciw wykonywaczom zemsty swojej: bo nie było zabezpieczonego u głębokiego polityka a oraz tyrana, co sam sądził złoczynstwa od skinienia jego zawisłe, co nakazywał zbrodni i one karał, a nadewszystko sam ich miał tak wiele w sobie, że mógł użytych spólników nigdy nieoszczędzać. Jeżeli dozwolił Sejanowi panować w Rzymie, to stąd iż zmordowały się obrzydliwą podłością Rzymian, i umyśliwszy się oddać do Kaprei, trzeba mu było kogo pewnego na którego by mógł spuścić pewny udział władzy, i złożyć część ogromu nienawiszcji powszechnéj ciężącego mu na głowie. Na téj to ustroni w Kaprei, jeszcze bardziej zatwardził umysł jego, i stał się okrutniejszym niż był z przyrodzenia. Niemiał się tam czego wystydzić postępków swoich, tak, jak w Rzymie przed licznym ludem, którego głos zawsze choć cokolwiek hamuje nayszczęśliwszego tyrana, zwłaszcza gdy ma pychę, na czym i Tyberiuszowi niezbywało: do tego trwożliwość nieodstępna tyranii podwajała się w owéj jego samotni, w oddaleniu od spraw publicznych, i w starości spodłonej a do tyłu win się poczuwającey. Owe okrucieństwo przeczorne i uważne, którego z prawideł swoich używał, stało się w nim nałogiem; bo w takim razie im więcej się krwi wylewa, tym się jęć chciwszym staje; i zdaje się że dręczenia nieszczęśliwych ludzi, stały się dla niego potrzebą znaną tylko chyba od obrzydłéj duszy pragnącey strasznych a okropnych uczuć. Zgryzoty sumienia, od których niech kto co chce mówi trudno jest zupełnie uniknąć, a które i nanygodziwszego kiedy niekiedy trapią, tak że się może sam niecierpi, więcej niż ludzie nieawidzą, wprawiały go w pewny gatunek szaleństwa, którego nam zachowano dowody; a to szaleństwo zawsze krwawe, jakie musi bydl u takiéj potwory, daje nam łatwo wierzyć o owych wszystkich wyszukanych okrucieństwach, płamiących na zawsze karty dziejów tego Cesarza.

Treść życia Kaliguli.

I. Dzieła Germanika oycy Kalligili i śmierć jego. II. Pizo skarany za otrucie jego. III. Obraz Germanika. IV. Zyskuje przychylność powszechną. V. Żałoba ogólna po nim. VI. Fałszywe wieści o ozdrowieniu jego. VII. O krewnych tego Pana. VIII. Urodzenie Kaliguli i wątpliwość w którym to miejscu było. IX. Kochany od żołnierzy. X. Pierwsze jego sprawy i ostrożność u dworu. XI. Ślady jego charakteru. XII. Truje Tyberyusza aby po nim nastąpił. XIII. Radość Rzymian z wstąpienia jego na tron. XIV. Senat spuszcza mu władzę cesarską i ludu życzliwość ku niemu. XV. Chwalebne początki panowania jego. XVI. Mądre ustanowienia i szczodroblliwość Kaliguli. XVII. Sprawuje cztery Konsulaty. XVIII. Widowiska dla ludu. XIX. Most stawia na morzu. XX. O popisach mowców w Lugdunie. XXI. Różne publiczne gmachy. XXII. Próżność Kaliguli równania się z Bogami i różne bezbożności jego ślady. XXIII. Przodkom swoim uwłacza i gubi niektórych krewnych swoich. XXIV. Z siostrami sprośnie żyje. XXV. Smutny koniec jego małżonek prócz Cezonii. XXVI. Pogardza senatem i okazuje się gwałtownym. XXVII. Postępki pełne okrucieństwa. XXVIII. Dalsze dowody srogości jego. XXIX. Słowa pełne dzikości i nienawiści ogólnej. XXX. Srogość serca. XXI. Uskarża się na czasy. XXXII. Wśród zabaw swoich okrucieństwa wyrządza. XXXIII. Żarty okru-

okrucieństwem tchnące. XXXIV. O podłej jego zawiesi. XXXV. Wszelka wyższość go razi. Srożeje na niewolników i wysiekaczów. XXXVI. Sprosność obyczajów jego. XXXVII. Wydatki nierozsądne. XXXVIII. Łupieztwa jego, i urągania się z uciemiężonych obywateli. XXXIX. Sprzedaje domowe sprzęty, a za objady każe sobie drogo płacić. XL. Nowe podatki. XLI. Insze różne zdzierstwa. XLII. Chciwość jego na złoto. XLIII. O wyprawie do Germanii. XLIV. Lustruje woysko. Chętność jego. XLV. Różne śmieszności wyrabia. XLVI. Ślimaki zdobywa. XLVII. Przygotowania do tryumfu. XLVIII. Pułki w Germanii chce dziesiątkować. XLIX. Powraca do Rzymu. Okropne zamysły śmierć mu przyspieszają. L. Obraz Kaja Kaliguli. LI. Osobliwsza jego bojaźliwość. LII. Śmieszność w ubiorze. LIII. W naukach prócz wymowy nie biegły. LIV. Podleysze zabawy lubi. LV. Przykłady jego dzikości, niedołążności, tudzież śmiesznych głupstw z ulubionym koniem. LVI. O spisku na życie jego. LVII. Poprzedzają różne oznaki zamordowanie Kaliguli. LVIII. Zabicie tego cesarza. LIX. Obchód pogrzebowy. LX. Co się stało po śmierci jego.

V I T A
CAESARIS CALIGULAE.

I.

Germanicus C. Caesaris pater, Drusi et minoris Antoniae filius, a Tiberio patruo adoptatus, quaesturam quinquennio ante, quam per leges liceret, et post eam consulatum statim gessit. Missusque ad exercitum in Germaniam, excessu Augusti nuntiato, legiones universas imperatorem Tiberium pertinacissime recusantes, et sibi summam Reipublicae deferentes, incertum constantia an pietate majore, compescuit: atque hoste mox devicto, triumphavit. Consul deinde iterum creatus, ac prius quam honorem iniret, ad componendum Orientis statum expulsus, quum Armeniae regem devicisset, Cappadociam in provinciae formam redegisset, annum aetatis agens quartum et trigesimum, diutino morbo Antiochiae obiit, non sine veneni suspitione. Nam praeter livores, qui toto corpore erant, et spumas, quae per os fluebant, cremati quoque cor inter ossa incorruptum repertum est: cujus ea natura existimatur, ut tinctum veneno igne confici nequeat.

II. Obit

Ż Y C I E
K A J A   K A L I G U L I .

I.

Germanik oyciec Kaja Cezara Kaliguli urodził się z Druza i Antonii młodszéj, przysposobiony był za syna od Stryja swego Tyberjusza: został kwestorem w wieku młodszym pięcią laty nad przepis prawa, a potym zaraz konsulem. Wysłany do woysk w Germanii, gdy te na wieść o śmierci Augustowéj opierały się Tyberjusza Cesarem uznać, i jemu samemu rząd naywyższy Rzeczpospolitéj dawały; on wszystko to uskromił, statkiemli umysłu swego czy raczéj przywiązaniem synowskim wiedzieć trudno: potym wkrótce zwyciężywszy nieprzyjaciela tryumf odprawił. Został powtórnie mianowany konsulem; lecz nim urząd ten objął oddalony z Rzymu dla poprawienia stanu wschodnich prowincyi, gdy króla Armenii pokonał, Kappadocyę w prowincyą obrócił, w trzydziestym czwartym roku wieku swego, długą zwątlony chorobą, umarł w Antiochii nie bez podeyrzenia trucizny. Bo oprócz plam sinych po całym ciełe, i pienienia się ust, gdy zwłoki jego spalono serce nienaruszone zostało; które mniemają że taką ma naturę, iż gdy jest zatrute, ogień strawić go niemoże. (1.)

II. Zgła-

II. Obiit autem, ut opinio fuit, fraude Tiberii ministerio et opera Cn. Pisonis: qui sub idem tempus Syriae praepositus, nec dissimulans offendendum sibi aut patrem, ut filium, quasi plane ita necesse esset, etiam aegrum Germanicum gravissimis verborum ac rerum acerbitatibus, nullo adhibito modo, affecit: propter quae, ut Romam rediit, paene discerptus a populo, a senatu capitis damnatus est.

III. Omnes Germanico corporis animique virtutes, et quantas nemini cuiquam contigisse satis constat; formam et fortitudinem egregiam; ingenium in utroque eloquentiae doctrinaeque genere praecellens: bonivolentiam singularem: conciliandaeque hominum gratiae, ac promerendi amoris mirum et efficax studium. Formae minus congruebat gracilitas crurum, sed ea quoque paulatim repleta assidua equi vectatione post cibum. Hostem cominus saepe percussit. Oravit caussas etiam triumphalis: atque inter caetera studiorum monumenta reliquit et comoedias Graecas. Domi forisque civilis: libera ac foederata oppida sine lictoribus adibat. Si cubi clarorum virorum sepulcra cognosceret, inferias manibus dabat. Caesarum clade Variana veteres ac dispersas reliquias uno tumulo humaturus, colligere sua manu, et comportare primus aggressus est. Obtrectatoribus etiam, qualescumque et quantacumque de causa nactus esset, lenis adeo et innoxius, ut Pisoni decreta sua rescindentem, clientelas diu vexanti, non prius succensere in animum induxerit,

II. Zgłodzony zaś był jak niosła pogłoska, zdradą Tyberysusa, przez użytego za narzędzie i sprawcę Pizona pod ów czas rządzącego Syryi, który zgoda nie tał się z tym, iż w takim był położeniu, że musiał się oycu lub synowi narazić, jakoż nawet cho-remu Germanikowi słowy i postępками swemi wszelkiego używając sposobu dokuczył: dla czego za przybyciem swoim do Rzymu, zaledwo nierozszarpany od ludu, wyrokiem senatu na gardło skarany został.

III. Dość jest wiadomo, iż nikt więcéy łącząc nie zdawał się nad Germanika wszystkich pięknych ciała i duszy przymiotów: postacią przyjemną, męstwem niepospolitem, biegłością w wymowie i w naukach greckich i łacińskich celujący, a łagodnością szczególniejszą, i przypodobaniem się uymującym, miłość sobie u ludzi do podziwienia zjednał. Jedna tylko cienkość nóg mniéy kształtnym go czyniła, lecz i téy zbył się powoli nawykłą jazdą konno po jedzeniu. Często sam swą ręką nieprzyjaciół ubijał. Stawał na sądach w sprawach już i po odbytym tryumfie, a między innemi ślady nauk swoich zostawił napisane od siebie greckie komedye. Równie w domu jak za domem uprzemy: do miast wolnych i sprzymierzonych bez ceklarzy zajeżdżał. Wszędzie gdzie groby sławnych ludzi natrafił, cieniem ich ofiary czynił. On pierwszy sam zebrał, i w jednym grobowcu pochował stare i rozproszone zwłoki poległych w Warrońskiéj klęsce. Jakokolwiek bądź i z jakieykolwiek przyczyny uwłóczycielom sławy swojéj, tak był łagodnym i nieszkodzącym, iż

duxerit, quam veneficiis quoque et devotionibus impugnari se comperisset: ac ne tunc quidem ultra progressus, quam ut et amicitiam ei more majorum renuntiaret, madaretque domesticis ultionem, si quid sibi accideret.

IV. Quarum virtutum fructum uberrimum tulit, sic probatus et dilectus a suis, ut Augustus, (omitto enim necessitudines reliquas) diu cunctatus, an sibi successorem destinaret, adoptandum Tiberio dederit. Sic vulgo favorabilis, ut plurimi tradant, quoties aliquo adveniret, vel sicunde discederet, quae turba occurrentium prosequentiumve nonnumquam eum discrimen vitae adisse; e Germania vero, post compressam seditionem revertenti, praetorianas cohortes universas prodisse obviam, quamvis pronunciatum esset, ut duae tantummodo exirent: populi autem Romani sexum, aetatem, ordinem omnem usque ad vicesimum lapidem effudisse se.

V. Tamen longe majora et firmiora de eo iudicia in morte ac post mortem exstitero. Quo defunctus est die, lapidata sunt templa, subversae Deum arae, lares a quibusdam familiares in publicum abjecti, partus conjugum expositi. Quin et Barbaros ferunt, quibus intestinum, quibusque adversus nos bellum esset, velut in domestico communique moerore consensisse ad inducias. Regulos quosdam barbam posuisse, et uxorum capita rasisse, ad indicium maximi luctus. Regum etiam regem

ciw Pizonowi, który dekreta jego pokassował, i przychylnych mu długo prześladował, nie wprzód zażalonym się okazał, aż gdy się dowiedział, że na życie jego trucizną i czarami godził; acz i w ów czas na tym tylko przestał, że mu przyjaźń swoją starodawnym zwyczajem wypowiedział, i domowym swoim zemstę polecił, jeżeliby go co złego spotkało.

IV. Obfity zaiste pożytek tylu cnot odniósł, bo tak był szacowany i kochany od swoich, iż August (że innych krewnych ominę) długo nad tym myślał, czy go następcą miał zrobić, i Tyberyuszowi go za syna przysposobić kazał. Tak zaś był od ludu kochany, że ilekroć powracał lub skąd odjeżdżał, od nacisku garnącego się ludu życie w niebezpieczeństwo podawał; a gdy z Germanii po uśmierzonych buntach wracał, wszystkie go Pretoriańskie spotykały hufce, lubo dwom tylko rozkazano, i lud rzymski wszelkiego wieku, płci i stanu tłumami go o mil dwadzieścia (*włoskich*) od miasta spotykał.

V. Daleko więcéy i mocniéy jeszcze ztwierdziły się te dowody przywiązania ku niemu przy zgonie i po zeyściu jego. W dzień bowiem śmierci jego zawalano kamieniami kościoły, wywracano ołtarze, wyrzucano na ulice domowe bożki (2.) powystawiano dzieci w dniu tym narodzone. Więc i barbarzyńcy co woyny wewnątrz u siebie i przeciw nam wiedli, wrzekomo w powszechnym a zatym i swoim smutku, łatwo na zawieszenie broni zezwolili. Niektórzy z obcych królików brody postrzygli, i żonom swym głowy golili na znak naygrubszy żałoby. Ow

et exercitatione venandi, et convictu Megistanum abstinuisse, quod apud Parthos iustitii instar est.

VI. Romae quidem, quum ad primam famam valetudinis attonita et moesta civitas sequentes nuntios opperiretur, et repente jam vesperi incertis auctoribus convaluisse tandem percubisset: passim cum luminibus et victimis in Capitolium concursus est, ac paene revulsae templi fores, ne quid gestientes vota reddere morarentur. Expergefactus e somno Tiberius est gratulantium vocibus, atque undique concinentium, *Salva Roma, Salva patria, Salvus est Germanicus*. Sed ut demum fato functum palam factum est, non solatiis ullis, non edictis inhiberi luctus publicus potuit, duravitque etiam per festos Decembris mensis dies. Auxit gloriam desideriumque defuncti, etiam atrocitas insequentium temporum: cunctis nec temere opinantibus, reverentia ejus ac metu repressam Tiberii saevitiam, quae mox eruperit.

VII. Habuit in matrimonio Agrippinam, M. Agrippae et Juliae filiam, et ex ea novem liberos tulit, quorum duo infantes adhuc rapti, unus jam puerascens insigni festivitate, cujus effigiem habitu Cupidinis in aede Capitolinae Veneris Livia dedicavit: Augustus in cubiculo suo positam, quotiescumque introiret, exosculabatur. Ceteri superstites patri fuerunt: tres sexus foeminini, Agrippina, Drusilla, Livilla,

nawet król królów (5.) łowów swoich i bankietów zaniechał, co u Partów równie tak znaczy jak u nas zawieszenie sądów.

VI. Zaiste w Rzymie gdy na pierwszą wiadomość o chorobie jego zdumieni i zasmuceni obywatele, wyglądali z niecierpliwością przybywających gońców, a zagnęła nad wieczorem niewiedzieć od kogo rozeszła się o ozdrowieniu jego pogłoska, zbiegano się co żywo zewsząd z pochodniami i oliarami na Kapitolium, i ledwo drzwi u kościoła nie wybito na złożenie niezwłocznie ślubów poczynionych. A Tyberiusz był przebudzony ze snu radośnemi okrzykami, i zewsząd dającemi się słyszyć odgłosami *Rzym zbawiony, Oyczyzna ocalona, Germanik ozdrowiał.* Lecz gdy nakoniec o śmierci jego jawnie się potwierdziła wiadomość, na ów czas żałość powszechna niczym niepoczieszona nie dała się żadnym edyktem ukoić i trwała nawet przez decembrowe święta. Pomnożyła sławę Germanika, i stratę jego droższą zrobiła surowość następnych czasów, [powszechnie bowiem, i nie bez gruntu umniemano, że Tyberiusz przez bojaźń i szanowanie Germanika tłumił srogość swoją, która wnet wybuchnęła.

VII. Germanik miał być za żonę Agryppinę, córkę Agryppy i Julii z której dziewięć spłodził dzieci, z tych dwoje w dzieciństwie jeszcze umarło, i trzecie już starsze osobliwszego wdzięku, którego wizerunek w stroju kupidyna Liwia w kościele Wenery na kapitolu umieściła: a August podobnyż w swym sypialnym pokoju ile razy wchodził całować miał zwyczaj. Reszta potomstwa oycy przeżyła. Troje
płci

Livilla, continuo triennio natae; totidem mares, Nero et Drusus et C. Caesar. Neronem et Drusum senatus, Tiberio criminante, hostes judicavit.

VIII. C. Caesar natus est pridie Kalendas Septembres, patre suo et C. Fontejo Capitone Coss. Ubi natus sit, incertum diversitas tradentium facit, Cn. Lentulus Gaetulicus Tiburi genitum scribit: Plinius Secundus in Treveris vico Ambiatino supra confluentes: addit etiam pro argumento aras ibi ostendi inscriptas, *Ob Agrippinae Puerperium*. Versiculi, imperante mox eo, divulgati, apud hibernas legiones procreatum indicant:

In castris natus, patriis nutritus in armis,

Iam designati principis omen erat.

Ego in actis, Antii invenio editum. Gaetulicum refellit Plinius, quasi mentitum per adulationem, ut ad laudes juvenis gloriosique principis aliquid etiam ex urbe Herculi sacra sumeret; abusumque audentius mendacio, quod ante annum fere natus Germanico filius Tiburi fuerat, appellatus et ipse C. Caesar: de cujus amabili pueritia immaturoque obitu supra diximus. Plinium arguit ratio temporum. Nam qui res Augusti memoriae mandarunt, Germanicum exacto consulatu in Galliam missum consentiunt, jam nato Cajo. Nec Plinii opinionem inscriptio arae quidquam adjuverit, quum Agrippina bis in ea regione filias enixa sit: et qualiscumque partus, sine ullo sexus discrimine, *puerperium* vocetur, quod antiqui etiam puellas *pueras*, sicut et pueros *puellos* dictitarent. Exstat et Augusti episto-

płci żeńskiéy, rok w rok po sobie urodzonych Agrippina, Druzylla i Liwilla, i tyleż synów Neron, Druzus i Kajus Cezar. Nerona i Druza senat z nastawania Tyberiusza za nieprzyjaciół oyczyzny osądził.

VIII. Kajus Cezar urodził się ostatniego dnia miesiąca Sierpnia, za konsulatu oycy swego, i Fonteja Kapitona. O mieyscu urodzenia jego rozmaite jest podanie: Lentulus Getulik pisze że się w Tyburze (4.) urodził: Pliniusz że w kraju Trewirskim blisko Ambiatskiego traktu, przy dwu rzek zbiegu, (5.) dodając za dowód, iż tam pokazywano ołtarz z napisem: *Za płodność Agrippiny*. Wiersze też wnet po wstępie jego na tron rozgłoszone skazują, że w obozie na zimowych leżach woyska, na świat przyszedł:

*W obozie urodzony, w pośród woysk schowany
Wcześniej do panowania świata był skazany.*

Ja znajduję w Aktach, że się w Ancium urodził. Pliniusz zarzuca Getulikowi, iż ten dla próżnéy młodogo pana chluby zmyślił mieysce urodzenia w mieście Herkulesowi poświęconém, a fałsz ten tym większym pozorem prawdy upstrzył, iż właśnie prawie wprzód rokiem urodził się syn Germanikowi w Tyburze, także Kajus Cezar nazwany; ale to było owe dziecię, o którego przyjemném dzieciństwie i wczesném zeyściu wyżéy się wspomniało. Daty owocne są przeciw mniemaniu Pliniusza: gdyż dziejopisowie panowania Augusta naznaczają wyjazd do Gallii Germanika po jego skończonym konsulacie, już po urodzeniu się Kaja: ani przytoczony napis na ołtarzu nic Pliniusza opinii niewspiera, gdyż Agrippina w tamtych stronach dwie córki powiła, a wy-

la ante paucos quam obiret menses, ad Agrippinam neptem ita scripta de Cajo hoc (neque enim quisquam jam alius infans nomine pari tunc supererat), *Puerum Cajum XV. Kalendas Junii, si Di volent, ut ducerent Talarius et Asellius, heri cum his constitui. Mitto praeterea cum eo ex servis meis medicum, quem scripsi Germanico, si vellet, ut retineret. Valebis mea Agrippina, et dabis operam, ut valens pervenias ad Germanicum tuum.* Abunde arbitror parere, non potuisse ibi nasci Cajum, quo prope bimulus demum perductus ab urbe sit. Versiculorum quoque fidem eadem haec elevant: et eo facilius, quod hi sine auctore sunt. Sequenda igitur est, quae sola restat publici instrumenti auctoritas: praesertim quum Cajo Antium, omnibus semper locis atque secessibus praelatum, non aliter quam natale solum dilexerit: tradaturque etiam sedem ac domicilium Imperii taedio Urbis transferre eo destinasse.

IX. Caligulae cognomen castrensi joco traxit, quia manipulario habitu inter milites educabatur. Apud quos quantum praeterea per hanc nutrimentorum consuetudinem amore et gratia valuerit, maxime cognitum est, quum post excessum Augusti tumultuantes et in furorem usque praecipites, solus haud dubie conspectu suo flexit. Non enim prius desti-

raz w napisie *plodność* bierze się bez żadney płci różnicy: zwłaszcza, że też dawni mówiąc w takim razie o dziewczętach i chłopcach jedne za drugie kładli. Jest też list Augusta na kilka miesięcy przed śmiercią jego pisany do synowicy swojej Agryppiny, w którym wymienia Kaja: (ani bowiem żaden inny tegoż imienia syn w ów czas nieżył). *Zleciłem wczoray Talarikowi i Azeliuszowi aby 18. Maja przy pomocy Bożey powieźli ci syna Kaja. Posyłam z nim oprócz tego mego lekarza, którego Germanik jeźliby zechciał o czym mu piszę, może zatrzymać przy sobie. Bądź zdrowa moja Agrippino, a staray się zdrowo zajechać do Germanika twego. Z tego dosyć jasno zda mi się widać, że nie mógł się tam rodzić Kajus, dokąd blisko dwa lata mając, wkrótce z Rzymu był zaślany. Stąd i owym wierszykom nie ma co wierzyć, a tym więcéy że są niewiadoméy ręki. Trzeba więc w tym pójść za wiarą i powagą publicznych aktów, zwłaszcza, że i Kajus z między wszystkich mieysc i pobytków przekładał Ancium, i jako mieysce urodzenia swego ulubił: i mówią co większa, że znudzony Rzymem, stolicę Państwa i mieszkanie swe chiał tamże przenieść.*

IX. Przewany był żartem w obozie Kaligulą od obuwia (6.) używanego u piechoty, które wychowując się w pośród woyska zwykł był nosić. Ile zaś miał u żołnierzy przez ten sposób wychowania, miłości i łaski, okazało się naybardziéy w ów czas, gdy po śmierci Augusta burzących się i aż do zapalczywości posunionych, sam swoją przytomnością uśmie-

destiterunt, quam ablegari eum ob seditionis periculum, et in proximam civitatem demandari animadvertissent. Tunc demum ad poenitentiam versi, represso ac retento vehiculo, invidiam, quae sibi fieret, deprecati sunt.

X. Comitatus est patrem et in Syriaca expeditione. Unde reversus primum in matris, deinde ea relegata, in Liviae Augustae proaviae suae contubernio mansit: quam defunctam praetextatus etiam tum pro Rostris laudavit. Transiitque ad Antoniam aviam, et inde vicesimo aetatis anno accitus Capreas a Tiberio, uno atque eodem die togam sumpsit, barbamque posuit: sine ullo honore, qualis contigerat tirocinio fratrum ejus. Hic omnibus insidiis tentatus elicientium, cogentiumque se ad querelas, nullam umquam occasionem dedit, perinde obliterato suorum casu ac si nihil cuiquam accidisset: quae vero ipse pateretur, incredibili dissimulatione transmittens. Tantique in avum, et qui juxta erant, obsequii, ut non immerito sit dictum: *Nec servum meliorem ullum, nec deteriozem dominum fuisse.*

XI. Naturam tamen saevam atque probrosam ne tunc quidem inhibere poterat: quin et animadversionibus poenisque ad supplicium datorum cupidissime interesset: et ganeas atque adulteria capillamento celatus, et veste longa noctibus obiret: ac

scenicas

uśmierzył. Niewprzód albowiem pohamowali się, aż gdy się dowiedzieli, że go dla niebezpieczeństwa z buntu tego do pobliskiego miasta odesłać chciano: w tedy nakoniec żalem zdjęci obstående i zatrzymawszy pojazd, o przebaczenie obrazy, którą miał od nich, upraszali.

X. Towarzyszył oycu Kajus na wyprawie do Syrii. Stamtąd powróciwszy naprzód mieszkał u matki, a po téj zaśłaniu u Liwii Augusty prababki swojej, po której śmierci miał też pochwałę pogrzebową z mownicy publiczney w pacholęcym jeszcze stroju. Przeniósł się potym do babki swojej Antonii, i stamtąd w dwudziestym roku wieku przyzwany do Kaprei od Tyberiusza, w jednym dniu szatę wziął mężką i brodę ostrzygł; (7.) bez żadney przy tym obrzędzie okazałości, jaką braciom jego sprawiano. Tam mimo wszystkich zasadzek wywabiających i usiłujących go przywieść do narzekai, nigdy w żadney okazyi nie dał się słyszyć z niemi: równie na nieszczęścia bliskich swoich, jakby się nic nikomu nie zdarzyło niepamiętny: a zaś na swoje własne cierpienia do niewierzenia obojętny. I z takim był uleganiem dla dziada swego Tyberiusza, i otaczających bok jego, że nie bez racyi powiedziano o nim, *iz nad niego niebyło ani lepszego slugi, ani gorszego Pana.*

XI. Niemógł atoli i w ów czas już srogich i szkaradnych skłonności swoich pohamować; więc i skazanym na kary i męki rad się przypatrywał, i nocami uwinawszy się w płaszcz, i perukę dla niepoznaki wzięwszy, po zamtuzach, i wszetecznicach
biegał,

scenicæ saltandi canendique artes studiosissime appeteret: facile id sane Tiberio patiente, si per has mansuefieri posset ferum ejus ingenium. Quod sagacissimus senex ita prorsus perspexerat, ut aliquoties prædicaret, *Exitio suo omniumque Cajum vivere: et, se natricem* (serpentis id genus), *populo Romano, Phaethontem orbi terrarum educare.*

XII. Non ita multo post Juniam Claudillam M. Silani nobilissimi viri filiam duxit uxorem. Deinde augur in locum fratris sui Drusi destinatus, prius quam inauguraretur, ad Pontificatum traductus est: insigni testimonio pietatis atque indolis: quum deserta desolataque reliquis subsidiis aula, Sejano vero tunc suspecto, mox et oppresso, ad spem successionis paullatim admoveretur. Quam quo magis confirmaret, amissa Junia ex partu, Enniam Næviam Macronis uxorem, qui tum prætorianis cohortibus præerat, sollicitavit ad stuprum pollicitus et matrimonium suum, si potitus imperio fuisset: deque ea re et jurejurando et chirographo cavit. Per hanc insinuatus Macroni veneno Tiberium aggressus est, ut quidam opinantur: spirantique adhuc detrahi anulum, et, quoniam suspicionem retinentis dabat, pulvinum jussit injici, atque etiam fauces manu sua oppressit, liberto, qui ob atrocitatem facinoris exclamaverat, confestim in crucem acto. Nec abhorret a veritate, quum sint quidam auctores, ipsum postea, etsi non de perfecto, at certe de cogitato quondam parricidio professum. Gloriatum enim esse assidue, in commemoranda sua pietate, ad ul-

ciscen-

biegał, a kuglarstwu, tańcom i śpiewaniu czas nayochoćniéy poświęcał, pobbżany w tym od Tyberiusza mniemającego, że takowe nałogi dzikość przyrodzoną umysłu jego ułagodzą. Przeglądał w nim to dobrze przenikający starzec, i nieraz przepowiadał że *Kajus żył na własną jego i wszystkich zagubę, i że wychowywał w nim węza dla ludu rzymskiego, a Faetona dla świata całego.* (8.)

XII. Niedługo potym pojął za żonę Junią Klau-dillę Marka Sylana wysokiego rodu córkę. Nareszcie mianowany Augurem na mieyscu brata swego Druza, wprzód nim urząd ten sprawiac zaczął, na *naywyższe* kapłaństwo wyniesiony został: tym znakomitym dowodem miłości i przychylności zbliżano go powoli do następstwa na tron, gdyż dwór cesarski wtedy opuszczony i pozbawiony był wszelkich podpór, Sejan zaś już w podeyrzenie był popadł i wnet zgnębiony. Aby zaś bardziéy do tronu utorował sobie drogę, straciwszy małżonkę Junię z połogu, uwiódł Ennię żonę Makrona pułków pretoryańskich w tedy wodza, którój poprzy-sięgł i kartę dał na się, że ją poymie za żonę, skoro cesarzem zostanie. Przez nią to ujął sobie Makrona, i przyprowadził do tego, że Tyberyuszowi jak niektórzy mniemają, trucizny podsunął. Dogorywającemu już cesarzowi ściągnąć pierścień z palca kazał, który ze zdawał się go przytrzymywać, materacem przywalił, i nawet sam własnemi rękami dodusił, a wyzwoleńca, który na szkaradę takowéy zbrodni krzyknąć się ważył, na krzyż wbić natychmiast rozkazał. To wszystko tym jest podobniejsze do

ciscendam necem matris et fratrum, introisse se cum pugione cubiculum Tiberii dormientis: et misericordia correptum, abjecto ferro recessisse: nec illum, quamquam sensisset, aut inquirere quicquam aut exsequi ausum.

XIII. Sic imperium adeptus, populum Romanum, vel, dicam, hominum genus, voti compotem fecit, exoptatissimus Princeps maximae parti provincialium ac militum, quod infantem plerique cognoverant: sed et universae plebi urbanae ob memoriam Germanici patris miserationemque prope afflictæ domus. Itaque u a Miseno movit, quamvis lugentis habitu, et funus Tiberii prosequens: tamen inter altaria et victimas, ardentesque tedas, densissimo et laetissimo obviorum agmine incessit super fausta omnia, *sidus* et *pullum* et *puppum* et *alumnium* appellantium.

XIV. Ingressæque urbem, statim consensu senatus, et irrumpentis in Curiam turbæ, irrita Tiberii voluntate, qui testamento alterum nepotem suum praetextatum adhuc coheredem ei dederat, jus arbitriumque omnium rerum illi permissum est, tanta publica laetitia, ut tribus proximis mensibus, ac ne totis quidem, supra centum sexaginta millia victimarum caesa tradantur. Cum deinde paucos post dies in proximas Campaniae insulas trajecisset,

vota

do prawdy, kiedy są niektórzy pisarze, którzy słyszeli samego Kaligulę przyznającego się jeżeli nie do wykonania, to przynajmniej do ułożenia tego oycobóstwa. Chłubił się albowiem sam często dowodem swego przywiązania; „że w celu zemsty za zgubę matki i braci swoich, wszedł raz z puginałem do „pokoju Tyberyusza śpiącego, lecz litością zdjęty „rzucił puginał i wyszedł, a ten chociaż to postrzegł, „nieśmiał ani się go dobadywać, ani ukarać.“

XIII. Tak dostąpiwszy tronu, spełnił w osobie swéj, ludu rzymskiego i że tak powiem świata całego życzenia, równie pożądanym od mieszkańców na prowincjach i od wojskowych, gdyż z dzieciństwa od wielu znany, jak i od całego ludu w Rzymie, bo w nim syna Germanikowego, i szczątek wygubionego jego domu upatrywano. Skoro tedy z Mizenu się ruszył, (choć jeszcze w żałobie i zwłoki Tyberyusza odprowadzający) widziano pełne tłumy radosne spotykających go z ołtarzami, ofiarami, pochodniami, i nazywających go prócz innych życzliwych (9.) przezwisk, swoją gwiazdą, dziecięciem, pieścідłem wychowankiem.

XIV. Zaledwo co wjechał do Rzymu, zaraz zgodnie od senatu i od ludu hurmem się na obrady tłoczącego, za rządcę i samowładzcę uznany, lubo z naruszeniem Tyberyuszowego testamentu, za współdziedzica (10) drugiego wnuka swego niedorośłego jeszcze wyznaczającego. Przy czym taka publiczna radość dała się widzieć, iż więcej sto sześćdziesiąt tysięcy ofiar mniej niż w trzech miesiącach zabitych liczono. Kiedy w kilka dni potem na publi-

skie

vota pro reditu suscepta sunt: ne minimam quidem occasionem quoquam omittente in testificanda solitudine et cura de incolumitate ejus. Ut vero in adversam valetudinem incidit, pernoctantibus cunctis circa Palatium, non defuerunt qui depugnatos se armis pro salute aegri, quique capita sua titulo proposito voverent. Accessit ad immensum civium amorem notabilis etiam externorum favor. Namque Artabanus, Parthorum rex, odium semper contemptumque Tiberii prae se ferens, amicitiam ejus ultro petiit: venitque ad colloquium legati consularis: et transgressus Euphratem, aquilas et signa Romana Caesarumque imagines adoravit.

XV. Incendebat et ipse studia hominum omni genere popularitatis. Tiberio cum plurimis lacrymis pro concione laudato funeratoque amplissime, confestim Pandateriam et Pontias, ad transferendos matris fratrisque cineres festinavit, tempestate turbida, quo magis pietas emineret: adiitque venerabundus, ac per semet in urnas condidit. Nec minore scena Ostiam, praefixo in biremis puppe vexillo, et inde Romam Tiberi subvectos, per splendidissimum quemque equestris ordinis, medio ac frequenti die duobus ferculis Mausoleo intulit. Inferiasque his annua religione publice instituit: et eo amplius matri Circenses, carpentumque quo in pompa traduceretur. At in memoriam patris Septembrem mensem *Germanicum* appellavit. Post haec, Antoniae aviae, quidquid umquam Livia Augusta honorum
cepis-

skie Kampanii wyspy odjechał, modlono się za szczęśliwy powrót jego, zgoła nie opuszczono najmniejszego zdarzenia, na okazanie starania i troskliwości o całość jego. Gdy zaś zachorował, widziano lud całe nocy około pałacu przepędzający, wielu za zdrowie chorego wybić się ofiarujących, a niektórzy życie swe (11.) poświęcić publicznie się oświadczających. Do tak niezmiernéj miłości u własnych obywateli, łączyła się nawet przychylność i obcych. Albowiem Artaban król Partów zawsze samą pogardą i nienawiścią ku Tyberiuszowi tchnący, Kaliguli przyjaźni sam z siebie pożądał, widział się tym celem z wielkorządcą rzymskim, i przybywszy za Eufrat, orłom, chorągwiom rzymskim i obrazom cesarskim pokłon oddał.

XV. Zapalał i sam miłość ludzi ku sobie wszelkim rodzajem popularności. Uszanowawszy mową ze łzami pamięć Tyberiusza i wspaniały wyprawivszy pogrzeb, pośpieszył dla przeniesienia popiołów matki i braci swoich na wyspy Pandatarie i Poncyą (12.) niezważając na burzliwą porę czasu, by tym bardziej gorliwość się okazała, i sam je z uszanowaniem przystąpiwszy w urny zebrał. Stamtąd z podobnymże udawaniem na galerze pod zatkniętą banderą do Ostium, a dalej Tybrem do Rzymu podwiozłszy z wielką okazałością wózków dnia od najpierwszój szlachty na dwóch noszach zamiesione, w gróbowcu wspaniałym złożył. Do tego ustanowił rocznicę obchodzić na cześć ich, co więcéj igrzyska Cyrczeńskie na pamiątkę matki, i posąg jéj na radwanie obwozić: a na pamiątkę oycy miesiąc Sep-

cepisset, uno senatusconsulto conguessit. Patrum Claudium equitem Romanum ad id tempus collegam sibi in consulatu assumpsit. Fratrem Tiberium die virilis togae adoptavit, appellavitque *principem juventutis*. De sororibus auctor fuit, ut omnibus sacramentis adjiceretur, *Neque me liberosque meos cariores habebo, quam Cajum habeo et sorores ejus*. Item relationibus consulum: *Quod bonum felixque sit C. Caesari sororibusque ejus*. Pari popularitate damnatos relegatosque restituit: criminumque, si qua residua ex priore tempore manebant, omnium gratiam fecit. Commentarios ad matris fratrumque suorum causas pertinentes, ne cui postmodum delatori aut testi maneret ullus metus, convectos in forum, et ante clare obtestatus deos, neque legisse neque attigisse quidquam, concremavit. Libellum de salute sua oblatum non recepit, contendens, *Nihil sibi admissum, cur cuiquam invisus esset*: negavitque se delatoribus aures habere.

XVI. Spintrias monstruosarum libidinum aegre, ne profundo mergeret, exoratus, urbe submovit. Titi Labieni, Cordi Cremutii, Cassii Severi scripta senatusconsultis abolita, requiri, et esse in manibus lectitarique permisit; quando maxime sua interesset, ut facta quaeque posteris tradantur. Rationes imperii ab Augusto proponi solitas, sed a Tiberio intermissas, publicavit. Magistratibus liberam jurisdictionem, et sine sui appellatione concessit. Equi-

tember Germanikiem przezwął. Potym dla babki swéy Antonii téż samę cześć co i dla Liwii jedną uchwałą senatu postanowił. Wuja swego Klaudiusza rycerskiego stanu do tego czasu, na kolegę do konsulatu sobie przybrał. Brata swego Tyberysusa w dzień jego wzięcia szaty męzkiéy za syna sobie przysposobił, (13.) i naczelnikiem młodzieży rzymskiéy mianował. Co się tyczy siostr, ustanowił, aby we wszystkich przysięgach dodawano *jako sam sobie i dzieci moje, tak mi Kajus i Siostry jego niemniéy są miłe*: także w raportach konsulowskich: te wyrazy: *Co niech będzie na pomysłność Kaja Cezara i siostr jego*. Niemało sobie i tym lud ujął, że osądzonych i wygnańcow przywołał i wszelkie kary pozostałe z poprzedniego czasu darował. Aby świadki i oskarżyciele matki i braci jego żadnéy na dal obawy niemieli, wszystkie pisma do ich spraw niegdyś należące, kazawszy na rynek zwieść, i zakławszy się, że żadnego nieczytał, spalić rozkazał. Niechciał przyjąć podanéy przestrogi o niebezpieczeństwie swego życia, odpowiadając, że *na niczyją nie nawisć niezarobił*, a dla oskarżycielów uszu niema.

XVI. Wszeteczników z potwornych rospust znanych wygnał z Rzymu, zaledwo uproszony, że ich potopić niekazał. Zakazane niegdyś od senatu pisma Tyta Labiena, Kremucego Korda, i Kassiusza Sewera (14.) wydobydź na widok, mieć i czytać dozwolił, chcąc przez to okazać, ile go obchodziło, aby wszelkie sprawy do potomności przechodziły. Rachunki państwa ogłaszać nakazał, tak jak było za Augusta, a co za Tyberiusza zaniechano. Sądom

tes Romanos severe curioseque, nec sine moderatione recognovit: palam adempto equo, quibus aut probri aliquid aut ignominiae inesset: eorum, qui minore culpa tenerentur, nominibus modo in recitatione praeteritis. Ut levior labor iudicantibus foret, ad quatuor priores quintam decuriam addidit. Tentavit et comitiorum more revocato, suffragia populo reddere. Legata ex testamento Tiberii, quamquam abolito, sed et Juliae Augustae, quod Tiberius suppresserat, cum fide, ac sine calumnia repraesentata persolvit. Ducentesimam auctionum Italiae remisit. Multis incendiorum damna supplevit: ac si quibus regna restituit, adjecit et fructum omnem vectigaliorum, et redditum mediis temporis, ut Antiocho Commageno sestertium millies confiscatum. Quoque magis nullius non boni exempli fautor videretur, mulieri libertinae, octoginta donavit, quod excruciatam gravissimis tormentis de scelere patroni reticuisset. Quas ob res inter reliquos honores decretus est ei clypeus aureus: quem quotannis certo die collegia sacerdotum in Capitolium ferrent, senatu prosequente: nobilibusque pueris ac puellis, carmine modulato, laudes virtutum ejus canentibus. Decretum autem, ut dies quo cepisset imperium, *Parilia* vocaretur, velut argumentum rursus conditae urbis.

zupełną władzę nadał, bez żadnego odwoływania się do siebie. Zrobił ścisły i pilny popis rycerstwa rzymskiego, a surowość z umiarkowaniem łącząc, jednym przestępstwem lub hańbą splamionym, konia publicznie odebrał, drugich za mniejsze wykroczenia imiona jakby w poczet niezapisane minąć kazał. Dla ulżenia pracy sędziom, do czterech piątą dekurię (15.) przydał. Zamyślał także przywrócić seymiki, i prawo głosowania ludowi. Poczynione zapisy Tyberiuszowym testamentem, chociaż zniesionym, podobnież i Liwii od Tyberiusza skassowane, rzetelnie i bez trudności powypłacał. Uwolnił kraje Włoskie od opłaty setnego grosza od przedaź publicznych: wielu pogorzelcom szkody nagrodił: a jeżeli którym zabrane królestwa kazał powrócić, to dodał i wszystkie wybierane z nich pobory, i dochody w przeciągu trzymania wniesione: jako to Antiochowi Komageńskiemu stomilionów sestercyów. I aby się bardziéy każdego dobrego przykładu przyjacielem okazał, ośmdziesiąt tysięcy sestercyów wyzwolence jednéy darował, za to, iż naysroźszemi mękami obwinienia swego pana, na niéy się nie dobadano. Za takowe to postęпки uchwalono prócz inszych dlań honorów, aby corocznie pewnego dnia tarcza złota (16.) od zgromadzeń duchownych na Kapitol noszona była, przy orszakach senatorów, szlachetnéy młodzieży i panien wyspiewujących pochwały cnot Cesarских. Tudzież zapadł wyrok, aby dzień wstępu jego na tron *Parilia* (17.) się nazywał, służąc jakoby za pamiątkę na nowo założonego Rzymu.

XVII. Consulatus quatuor gessit: primum ex Kalendis Julii per duos menses: secundum ex Kalendis Januariis per triginta dies: tertium usque in Idus Januarii: quartum usque in VII. Idus eadem. Ex omnibus duos novissimos conjunxit. Tertium autem Lugduni inivit solus: non, ut quidam opinantur superbia negligentiae, sed quod defunctum sub Kalendarum diem collegam rescisse absens non potuerat. Congiarium populo bis dedit trecenos sestertios: toties abundantissimum epulum senatui equestrique ordini, etiam conjugibus ac liberis utrorumque. Posteriore epulo, foensia insuper viris, feminis ac pueris fascias purpurae ac conchylii distribuit. Et ut laetitiam publicam in perpetuum quoque auget, adjecit diem Saturnalibus, appellavitque *Juvenalem*.

XVIII. Munera gladiatoria partim in Amphitheatro Tauri, partim in Septis, aliquot edidit: quibus inseruit catervas Afrorum Campanorumque pugilum ex utraque regione electissimorum. Neque spectaculis ipse semper praesedit; sed interdum aut magistratibus aut amicis praesidendi munus injunxit. Scenicos ludos et assidue, et varii generis, ac multifariam fecit: quondam etiam et nocturnos, accensis tota urbe luminibus. Sparsit et missilia variarum rerum, et panaria cum obsonio viritim divisit. Qua epulatione equiti Romano contra se hilarius avidiusque vescenti, partes suas misit, sed et senatori ob eandem causam codicillos, quibus praeto-

XVII. Czterykroć był konsulem, naprzód przez dwa miesiące od pierwszego Lipca, powtórnie przez miesiąc od pierwszego Stycznia, trzecim razem przez dni trzynastcie od pierwszego tegoż miesiąca, a czwartym tylko przez siedm dni pierwszych Stycznia: dwa ostatnie konsulaty jeden po drugim sprawiał: zaś trzeci sam tylko w Lugdunie zaczął, nie przez dumę lub niedbalstwo jak mniemano, lecz że o śmierci kollegi swego naznaczonego, pierwszego Stycznia zasłęty w Rzymie, wiedzieć niemógł. Dwa razy rozdać kazał po trzysta sestercyów na głowę między lud; i tyleż razy jak nayhoynieysze uczyty dla senatorów i rycerskiego stanu, zapraszając oraz małżonki ich i dzieci. Za drugim razem rozdawano jeszcze mężom gościnne suknie (18.) a żonom i dzieciom pasy szkarłatne i mienione: i aby na zawsze uciech publicznych pomnożyć, dodał do świąt Saturnalskich dzień jeden świętem *Młodości* nazywając.

XVIII. Wydawał igrzyska z wysiekaczów, to na amfiteatrze Statyliusza Taura, to w zagrodach na Marsowym polu, gdzie przyłączał orszaki naydobrańszych Afrykańskich i Kampańskich szermierzy, nie zawsze sam na nich prezydując, ale niekiedy urzędnikom lub przyjaciołom to zlecając. Teatralne widowiska rozmaite i wieloliczne często wyprawiał, czasem także i nocną porą przy oświeceniu całego miasta. Bywało i to, że kazał rozrzucać pomiędzy lud drobne podarunki, rozdawać dla każdego obywatela w koszach różne jadła, a spostrzegłszy raz przeciw siebie jednego ze szlachty, wesoło i chciwie zajadającego, porcyę mu swoją postął: z podobnegoż powodu

rem eum extra ordinem designabat. Edidit et Circenses plurimos a mane usque ad vesperam, interjecta modo Africanarum venatione, modo Trojae decursione: et quosdam praecipuos, minio et chrysocolla constrato Circo: nec ullis nisi ex senatorio ordine aurigantibus. Commisit et subitos quum e Gelotiana apparatus Circi prospicientem pauci ex proximis Maenianis postulassent.

XIX. Novum praeterea atque inauditum genus spectaculi excogitavit. Nam Bajarum medium intervallum Puteolanas ad moles trium millium et sexcentorum fere passuum ponte conjunxit, contractis undique onerariis navibus, et ordine duplici ad ancoras collocatis superjectoque aggere terreno, ac directo in Appiae viae formam. Per hunc pontem ultro citroque commeavit, biduo continenti. Primo die Phalerato equo, insignisque querna corona, et securi, et caetra, et gladio, aureaque chlamyde. Postridie quadrigario habitu, curriculoque bijugi famosorum equorum, prae se ferens Darium puerum ex Parthorum obsidibus: comitante praetorianorum agmine, et in essedis cohorte amicorum. Scio ple-rosque existimasse, talem a Cajo pontem excogita- tum aemulatione Xerxis, qui non sine admiratione aliquanto angustio-rem Hellespontum contabulaverit. Alios, ut Germaniam et Britanniam, quibus imminabat, alicujus immensi operis fama territaret. Sed avum meum narrantem puer audiebam, causam operis

wodu senatorowi jednemu patent posłał Pretorem go nadzwyczajnym mianując. Za niego czasem widowiska w cyrku od rana do wieczora trwały, przeplatane szcwaniami na Afrykańskie zwierza, lub Trojańskimi turniejami; niekiedy nadzwyczajnie wysypywano plac cyrku czerwoną lub zieloną farbą, a w tedy senatorskiego tylko stanu osoby puszczały się w zawody. Czasem nagle zapowiedziane bywały igrzyska, kiedy o to przypatrującego się cesarza przygotowaniom cyrkowym z Gelocyańskiego domu (19.) pobliscy mieszkańce uprosili.

XIX. Lecz nadewszystko nowe i niesłychane dotąd widowisko umyślił: kiedy w zatoce morskiej między Bajami i Puteolskim portem kazał wystawić most na trzytysiące sześćset kroków długi z ujętych kotwicami podwójnym rzędem przewozowych statków, ziemią nasypany, i na wzór Appiusza drogi wybrukowany. Po nim tedy sam naprzód przez dwa dni przejeżdżał się tam i sam, pierwszego dnia na koniu pod przepyszném siedzeniem, w wieńcu na głowie dębowym, bogatym odziany złotogłowiem z halabardą, pawężą i mieczem. Nazajutrz znow przebrany jak woźnica, parą co naydzielniejszemi powoził się końmi, wiodąc z sobą młodego Dariusza w zakładzie od Partów zostającego, otoczony gromadą pretoryanów, i licznym w powozach przyjaciół orszakiem. Wiem że wielu mniemało, iż Kajus wymyślił ten most, chcąc przesadzić Xerxesa, który z wielkim podziwieniem świata na wąszey Helespontskiej cieśninie podobnie wystawił: albo żeby Germanów i Brytannów odgłosem tak wielkiego dzieła

zastra-

operis ab interioribus aulicis proditam, quod Thra-syllus mathematicus, anxio de successore Tiberio, et in verum nepotem proniori, affirmasset, *Non magis Cajum imperaturum, quam per Bajanum sinum equis discursurum.*

XX. Edidit et peregre spectacula: in Sicilia, Syracusis, asticos ludos, et in Gallia, Lugduni, miscellos. Sed et certamen quoque Graecae Latinaeque facundiae. Quo certamine ferunt victoribus praemia victos contulisse, eorundem et laudes componere coactos. Eos autem, qui maxime displicuissent, scripta sua spongia linguave delere jussos, nisi ferulis objurgari aut flumine proximo mergi maluissent.

XXI. Opera sub Tiberio semiperfecta, templum Augusti theatrumque Pompeii, absolvit. Inchoavit autem aquaeductum regione Tiburti, et Amphitheatrum juxta Septa, quorum operum a successore ejus Claudio, alterum peractum, omissum alterum est. Syracusis collapsa vetustate moenia, Deorumque aedes refectae. Destinaverat et Sami Polycratis regiam restituere, Mileti Didymaeum peragere, in jugo Alpium urbem condere, sed ante omnia Isthmum in Achaja perfodere. Miseratque jam ad dimetiendum opus primipilarem.

XXII. Hac-

zastraszyć: lecz pamiętam jak chłopcem będąc, sły-
szałem od dziada mego, czego się u bliższych boku
dworzan dowiedział, iż prawdziwą pobudką było
Kaliguli do tego dzieła, przepowiedzenie niegdyś
wieszczka Trasylla, który widząc Tyberysza wielce
frasobliwym o wybor następcy po sobie, i skłon-
niejszym ku prawdziwemu swemu wnukowi, upe-
wnił go: że *Kajus nie więcej panować będzie, jak
po zatoce Bajańskiéy konno jeździć.*

XX. Wyprawiał także i po obcych stronach wi-
dowiska, jako to w Sycylii w Syrakuzach igrzyska
na wzór Attyckich, a w Gallii w Lugdunie rozmai-
tego gatunku. Toż i popisy w wymowie greckiéy
i łacińskiéy, w których celujący byli wieńczeni lub
w pieśniach chwaleni od pośledniejszych, a ci
co pisma ich za naylichsze osądzone, gąbką lub ję-
zykiem zmazywać musieli pod karą chłosty, lub u-
topienia w bliskiéy rzece.

XXI. Dzieła Tyberysza nieskończone, kościół
Augusta i Teatr Pompeja dokończył. Zaczął był tak-
że prowadzić wodociągi od Tybru, i amfiteatr blisko
marsowego pola; z tych pierwsze od następcy Klau-
dyusza dokończone, drugi zaniechany. Podupadłe
mury miasta w Syrakuzach, i kościoły ponaprawiać
kazał. Myślał był także pałac królewski Polikratessa
na wyspie Samos odbudować, i w Milecie (20.) sła-
wny Apollina kościół dokończyć: a na wierzchu Al-
pów miasto założyć, naypiérwéy zaś międzymorze
Korynckie w Achai przekopać, na rozmiar czego już
był posłał jednego z rotmistrzów.

XXII. Póty

XXII. Hactenus quasi de principe, reliqua ut de monstro narranda sunt. Compluribus cognominibus assumptis (nam et *Pius*, et *Castrorum Iulius*, et *Pater Exercituum*, et *Optimus Caesar* vocabatur) quum audiret forte reges, qui officii causa in urbem advenerant, concertantes apud se super coenam de nobilitate generis exclamavit, εἰς κόιβανος ἔστω, εἰς βασιλεύς. Nec multum abfuit, quin statim diadema sumeret, speciemque principatus in regni formam converteret. Verum admonitus, et principum et regum se excessisse fastigium, divinam ex eo majestatem asserere sibi coepit. Datoque negotio, ut simulacra numinum religione et arte praeclara, inter quae Olympii Jovis, apporarentur e Graecia, quibus capite dempto suum imponeret, partem Palatii ad Forum usque promovit, atque aede Castoris et Pollucis in vestibulum transfigurata, consistens saepe inter fratres deos medius se adorandum adeuntibus exhibebat: et quidam eum *Latialem Jovem* salutaverunt. Templum etiam numini suo proprium, et sacerdotes et excogitatissimas hostias instituit. In templo simulacrum stabat aureum iconicum. Amiciebaturque quotidie veste, quali ipse uteretur. Magisteria sacerdotii ditissimus quisque et ambitione et licitatione maxima vicibus comparabant. Hostiae erant phoenicopteri, pavones, tetraones, Numidicae, meleagrides, phasianae, quae generatim per singulos dies immolarentur. Et noctibus quidem plenam fulgentemque lunam invitabat assidue in amplexus atque concubitum: interdiu vero cum Capitolino Jove secreto fabulabatur; modo
insu-

XXII. Póty jak o monarsze, daléy jak o potwo-
rze mówić będziemy. Kiedy wielorakie przybrawszy
tytuły, (jako to świątobliwego, wychowanika obozo-
wego, oycza woysk, Cezara naywyższego, i naylep-
szego) usłyszał przybyłych do Rzymu królów dla u-
szanowania go, spierających się o pierwszeństwo mię-
dzy sobą po wieczerzy u niego, zawołał, że *Niemasz
tu więcéy tylko jeden pan i jeden król.* *) i mało co
mu w ów czas brakowało że korony niewłożył, i
zupelnie kształtu rządu królewskiego niewprowadził.
Ale gdy potrafił wien wzmówić, że nad wszystkich
monarchów i królów jest wyższym; wtedy Boską
powagę przywłaszczać sobie zaczął. Na ów czas to
rozkazał posprowadzać z Grecyi posągi bożków, któ-
re tylko naypiękniejsze i najswiętsze u ludów były,
a między niemi Jowisza Olimpickiego, potym głowy
u nich poodeymować a swoje poosadzać: daléy skrzy-
dło pałacu swego aż ku rynkowi przybudował że ko-
ściół Kastora i Polluxa jakby za przedsién stanął, a
potym między temi braterskiemi bożkami często
w śródku stawając cześć im oddawaną i na siebie
ściągał: nie zbywało i na takich, co go już i *Jowi-
szem Łacińskim* witali. (21.) Co więcéy, ufundował
dla siebie kościół, ustanowił kapłany, i naywymyśl-
nieysze ofiary; tam stał jego posąg złoty, takiemi
codziennie szaty odziewany jakich sam używał; a co
tylko naybogatszego z Rzymian było, dobijało się i
przeplacało kapłaństwa owe: na ofiary zaś poświęca-
ne były pawie, bażanty, fenikoptery, (22.) i roz-
maite zagraniczne ptactwo, co dzień innego gatunku.

Kiedy

---

*) Wiersz Homera z księgi 2. Iliady.

insurrans, ac praebens invicem aurem, modo clarior, nec sine jurgiis. Nam vox comminantis audita est:

"Ἡ μὲ ἀνείειρ, ἢ ἐγὼ σέ.

donec exoratus, ut referebat, et in contubernium ultro invitatus, super templum Divi Augusti ponte transmissio, Palatium Capitoliumque conjunxit. Mox quo propior esset, in area Capitolina novae domus fundamenta jecit.

XXIII. Agrippae se nepotem neque credi, neque dici ob ignobilitatem ejus volebat: succensebaturque, si qui vel oratione, vel carmine imaginibus eum Caesarum insererent. Praedicabat autem matrem suam ex incesto, quod Augustus cum Julia filia commisisset, procreatam. Ac non contentus hac Augusti insectatione, Actiacas Siculasque victorias, ut funestas populo Romano et calamitosas vetuit sollemnibus feriis celebrari. Liviam Augustam proaviam *Ulysem stolatum* identidem appellans, etiam ignobilitatis quadam ad senatum epistola arguere ausus est, quasi materno avo Decurione Fundano ortam: quum publicis monumentis certum sit Aufidium Lurconem Romae honoribus functum. Aviae Antoniae secretum petenti denegavit, nisi ut interveniret Macro praefectus. Ac per istiusmodi indignitates et taedia caussa exstitit mortis: dato tamen, ut quidam putant, et veneno. Nec defunctae ullum honorem habuit: prospexitque e triclinio ardentem rogam. Fratrem Tiberium inopinantem, repente

Kiedy w nocy więzyc w pełni jasny się zdarzył, zapraszał go spać z sobą: w dzień zaś udawał, że ni-
by z Jowiszem Kapitołskim rozmawiał, to szepta-
jąc mu do ucha, to nadstawiając swoje nawzajem, to
znów głośno gadając, i wrzekomo się swarzając, tak
że raz słyszano, iż mu pogroził: *Do Grecyi cię
daleko zaszłę*: znów ni-
by prześlągany jak mówił, i
zaproszony od Jowisza (do mieszkania razem, kazał
połączyć gankami po nad kościołem Augusta pałac
swój z Kapitołem. Wnet aby był bliżéy, na placu
Kapitolu nowy dom założyć kazał.

XXIII. Kaligula niechciał żeby go za wnuka
Agrippy poczytywano, jako z niskiego rodu człeka,
i gniewem się zapalał, gdy go kto w mowie lub
wierszach w rzędzie Cezarów mieścił. Głosił że matka
jego była kazirodny-
m Augusta z córką Julią płodem;
i nieprzes-
tając na téy Augusta potwarzy, zakazał ob-
chodzenia pamiątek sławnych jego Akcyackich i Sy-
cylijskich zwycięstw, klęskami je dla ludu rzymskie-
go mieniać. Prababkę swą Liwię Augustę *Ulysessem
w spodnicy* nazywał: (23.) i nawet uwłaczający list
do senatu śmiał napisać, jakoby jéy dziad po matce
woytem był w miasteczku Fondi, lubo pewna jest
z publicznych pamiątek, że dziad jéy Aufidyusz Lur-
kon na urzędach w Rzymie bywał. Niepozwolił bab-
ce swojej Antonii rozmowy w sekrecie żądającej z
nim, tylko w przytomności Makrona dowodczy pre-
toryanów, a rozmaicie martwiąc ją i dokuczając o
śmierć przyprawił, a kto wie jak rozumieją czy i
trucizny niepoddał: zmarłéy przy pogrzebie żadnéy
czci nieokazał, i na palące się zwłoki na zgliszczu,

spo-

penite immisso tribuno militum, interemit. Silanum item socerum ad necem, secandasque novacula fauces, compulit: caussatus in utroque, quod hic ingressum se turbatius mare non esset secutus, ac spe occupandi urbem, si quid sibi per tempestates accideret, remansisset: ille antidotum oboluisse quasi ad praecavenda venena sua sumptum; quum et Silanus impatientiam nauseae vitasset et molestiam navigandi, et Tiberius propter assiduam et ingravescentem tussim medicamento usus esset. Nam Claudium patrum non nisi in ludibrium reservavit.

XXIV. Cum omnibus sororibus suis stupri consuetudinem fecit: plenoque convivio singulas infra se vicissim collocabat uxore supra cubante. Ex his Drusillam vitiasse virginem, praetextatus adhuc, creditur. Atque etiam in concubitu ejus quondam deprehensus ab avia Antonia, apud quam simul educabantur. Mox Lucio Cassio Longino consulari collocatam abduxit, et in modum justae uxoris propagalam habuit. Heredem quoque bonorum atque imperii aeger instituit. Eadem defuncta, justitium indixit; in quo risisse, lavisse, coenasse cum parentibus, aut conjuge liberisque capitale fuit. Ac moeroris impatiens, quum repente noctuque profugisset ab urbe, transcurrissetque Campaniam, Syracusas petiit. Rursusque inde prope rediit, barba capilloque promisso. Nec umquam postea quantiscumque de rebus, ne pro concione quidem populi aut apud milites, nisi per numen Drusillae dejeravit.

Reliquas

spokojnie od stołu swego patrzył. Wysłał nagle trybuna wojskowego, który Tyberiusza brata jego nie się niespodziewającego zabił, a Sylana swiekra do poderznięcia gardła brzytwą przymusił: dając takowe przyczyny, iż ten niechciał z nim w burzę na morze się puszczać, aby pozostał dla opanowania Rzymu w razie złej dlań jakowéy przygody, tamten zaś, że lekami śmierdział, które przeciw truciznie używać musiał: lubo Sylanus dla mierzączki i utrudzenia, chronił się żeglugi a Tyberiusz zaś lecząc się na uparty i ciężki kaszel lekarstw używał. Co się tyczy Klaudyusza stryja swego tego tylko dla pośmiewiska zachował przy życiu.

XXIV. Ze wszystkimi swemi siostrami żył cielesnie, i każdą kolejno u stołu przy sobie sadzał (24.) żonę poniżej zostawując: z nich Druzillę niedorostkami jeszcze będąc jak wieść niesie zesromocił, od babki Antonii u której się oboje chowali na gorącym razie zdybany. Wnet wydawszy ją za Lucjusza Kasyusza Longina konsularnego męża odebrał i publicznie jako z prawą małżonką mieszkał: a gdy zachorował, dziedziczką ją całego majątku i państwa naznaczył. Po śmierci teyże żałobę powszechną nakazał, w czasie której śmiać się, kąpać, wieczerzać z krewnymi, z żoną, lub dziećmi, głównym było występkiem. Sam zaś pogrążony w smutku nagle w nocy z Rzymu uszedł, przebiegł Kampanię, stamtąd udał się do Syrakuzy, i znowu spiesznie do Rzymu powrócił, włosy i brodę zapuściwszy. Potym, tak w nayważniejszych sprawach, jak w mowach do ludu lub woyska, niecinąc, tylko na imię Druzylly

Reliquas sorores nec cupiditate tanta nec dignatione dilexit: ut quas saepe exoletis suis prostraverit. Quo facilius eas in caussa Aemilii Lepidi condemnavit, quasi adulteras, et insidiarum adversus se conscias. Nec solum chirographa omnium requisita fraude ac stupro divulgavit, sed et tres gladios in necem suam praeparatos Marti ultori, addito elogio, consecravit.

XXV. Matrimonia contraxerit turpius, an dimiserit, an tenuerit, non est facile discernere. Liviam Orestillam C. Pisoni nubentem, quum ad officium et ipse venisset, ad se deduci imperavit, intraque paucos dies repudiatam biennio post relegavit: quod repetisse usum prioris mariti tempore medio videbatur. Alii tradunt, adhibitum coenae nuptiali mandasse ad Pisonem, contra accumbentem, *Noli uxorem meam premere*: statimque e convivio abduxisse eam secum, ac proximo die edixisse, *Matrimonium sibi repertum exemplo Romuli et Augusti*. Lolliam Paullinam, C. Memmio consulari, exercitus regenti, nuptam, facta mentione aviae ejus, ut quondam pulcherrimae, subito ex provincia evocavit, ac perductam a marito conjunxit sibi, brevique missam fecit, interdicto cujusquam in perpetuum coitu. Caesoniam neque facie insigni, neque aetate integra, matremque jam ex alio viro trium filiarum, sed luxuriae, ac lasciviae perditae, et ardentius et constantius amavit: ut saepe chlamyde peltaque et galea ornatam et juxta adequitan-tem militibus ostenderit: amicis vero etiam nudam.

Quam

się zaklinał. Inne swoje siostry nie z takim zapętem i uszanowaniem kochał, owszem często je lubownikom swoim na nierząd oddawał: stąd je w sprawie Emiliusza Lepida tym łatwiej na wygnanie skazał jako cudzołożnice i o spisku wiadome. I nietylko podpisy ich uzyskane podstępem i sprośnością rozgłosił, ale trzy miecze Marsowi mścicielowi na zabicie go przygotowane, dodawszy o tym napis poświęcił.

XXV. Trudno rozróżnić czy obrzydliwszym był Kaligula w obieraniu, czy w pożyciu, lub w odrzucaniu małżonek swoich. Przyszędłszy sam na wesele Kaja Pizona z Liwią Orestillą, kazał ją do siebie zaprowadzić, w kilka dni potym rozwiódł się, a w parę lat na wygnanie zastał, za to iż mu się zdało że w przeciągu tym schadzki z pierwszym swym mężem miewała. Inni tak jeszcze to podają, że znajdując się na ich godach weselnych, a widząc naprzeciw siebie Pizona przy Orestilli, w te słowa rozkazał do niego: *Nie sciskay żony mojęy, i natychmiast od bankietu uprowadziwszy ją z sobą nazajutrz ogłosić kazał, że zawarł małżeństwo na wzór Romula i Augusta.* (25.) Usłyszawszy raz chwaloną z piękności niegdys babkę Lollii Pauliny żony Memmiusza konsularnego męża woyskiem komenderującego, kazał co prędzcy Lolię z prowincyi przywołać, a z przywiedzioną od męża nasyciwszy chuć swoję odesłał w krótce, zabroniwszy jęy na zawsze z męzczyzną spółki. Cezonią goręcęy i statecznięy kochał, lubo z twarzy niepowabną ani pierwszcy młodości, i trzech córek z innym mężem matkę; ale w rozpu-

Quam enixam uxorio nomine dignatus est, uno atque eodem die professus, et maritum se ejus, et patrem infantis ex ea natae. Infantem autem Juliam Drusillam appellatam, per omnium dearum templa circumferens, Minervae gremio imposuit, alendamque et instituendam commendavit. Nec ullo firmiore indicio sui seminis esse credebat, quam feritatis: quae illi quoque tanta jam tunc erat, ut infestis digitis, ora et oculos simul ludentium infantium incesset.

XXVI. Leve ac frigidum sit his addere: quo propinquos amicosque pacto tractaverit. Ptolemaeum regis Iubae filium, consobrinum suum (erat enim et is M. Antonii ex Selene filia nepos) et in primis ipsum Macronem, ipsam Enniam, adjuutores imperii, quibus omnibus pro necessitudinis jure, proque meritorum gratia cruenta mors persoluta est. Nihilo reverentior leniorve erga senatum: quosdam summis honoribus functos, ad essedum sibi currere togatos per aliquot passuum millia, et coenanti, modo ad pluteum, modo ad pedes stare succinctos linteo, passus est: alios quum clam interemisset, citare nihilo minus ut vivos perseveravit, paucos post dies voluntaria morte periisse mentitus. Consulibus oblitis de natali suo edicere, abrogavit magistratum, fuitque per triduum sine summa potestate Respublica. Quaestorem suum in conjuratione nominatum, flagellavit veste detracta, subjectaque militum pedibus, quo firme verberaturi insisterent. Simili superbia

ście i wszeteczeństwie wyuzdaną. Często ją żołnierz-
stwu w kurcie, szyszaku i tarczy, na koniu przy so-
bie ukazywał, nagą zaś przyjaciółom swoim. Ta
gdy zległa, jednego dnia mężem jéy i oycem dzie-
cięcia się ogłosił: była to córka, którą Julią Druzyl-
lą nazwał, i obnosić po kościołach wszystkich Bogiń,
nareszcie na łonie Minerwy złożyć kazał, pielęgnow-
wanie jéy, i wychowanie boskiéy pieczy polecając.
Mniemał że nic bardziéy niemogło mu własne ple-
mię w niéy dowodzić, jak oznaki okrucieństwa już
wcześnie się pokazujące, kiedy w igrzyskach dru-
gim dzieciom twarz i oczy wydrapywała.

XXVI. Małą rzeczą będzie i obojętną dodać do
tego cośmy powiedzieli, jak się obchodził z pokre-
wnemi i z przyjaciółmi ścisłemi swemi, kiedy kró-
lewica Ptolomeusza, Juby syna, a wujecznego swego
brata (był bowiem Marka Antoniego z córki Seleny
wnukiem) także wpierwéy owego Makrona i samą
Ennię co mu do tronu dopomogli, okrucieńską
śmiercią bez względu na powinnowactwo i dobro-
dzieystwa wygładzić kazał. Niemniéy bezwzględny
i nieubłagany był dla senatu: niektórych naywyższe-
mi opatrzonych dostojenstwy przed pojazd swój po
kilka mil zabiegających w togach, lub przy boku
łożka (26.) lub w nogach jego z przypasanemi ser-
wetami u wieczerzy posługujących rad widział; z
nich gdy niektórych cicho sprzątnąć kazał, potym
jakby żyjących jeszcze przywoływał, i nareszcie uda-
wał, że sami sobie życie dobrowolnie odjęli. Kon-
sulów z urzędu złożył, za to, iż zapomnieli roczni-
cę urodzin jego edyktem ogłosić, a tak rzeczpospo-

perbia violentiaque ceteros tractavit ordines. Inquietatus fremitu gratuita in Circo loca de media nocte occupantium, omnes fustibus abegit. Elisi per eum tumultum viginti amplius equites Romani, totidem matronae, super innumeram turbam ceteram. Scenicis ludis, inter plebem et equitem causam discordiarum serens, decimas maturius dabat, ut equestris ab infimo quoque occuparentur. Gladiatorio munere, reductis interdum flagrantissimo sole velis, emitti quemquam vetabat: remotoque ordinario apparatu tabidas feras vilissimos senioque confectos, gladiatores quoque pegmares, patres familiarum notos, sed insignes debilitate aliqua corporis, subiciebat. Ac nonnumquam horreis praecclusis, populo famem indixit.

XXVII. Saevitiam ingenii per haec maxime ostendit. Quum ad saginam ferarum muneri praeparatarum carius pecudes compararentur, ex noxiis laniandos adnotavit: et custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto elogio, stans, tantummodo intra porticum mediam, a calvo ad calvum duci imperavit. Votum exegit ab eo, qui pro salute sua gladiatoriam operam promiserat: spectavitque ferro
dimi-

lita przez trzy dni bez naywyższyć (27.) zostawała władzy. Podskarbiego swego wplątanego w spisek na niego, smagać jak niewolnika rozkazał, a zdjawszy zeń suknię podesać kazał żołdakom pod nogi, aby mocniéy stojąc ćwiczyli. Z wszystkieni innemi stanami z podobną obchodził się pychą i gwałtownością: za to, że od północy cisnąc się po bezpłatne w cyrku mieysca niespokoyność mu sprawiało, kazał takich kiyimi wyгнаć z cyrku, a w tłoku z téy okazji rządżonym więcéy dwudziestu szlachty, i tyleż matron zginęło, oprócz niezliczonéy liczby z pospolitego gminu. Siejąc między ludem i szlacheckim stanem niesnaski, kazał umyślnie wcześniéy igrzyska teatralne (28.) zaczynać, aby szlachta już od gminu mieysca swoje zajęte znaydowała. Na wysiekackim widowisku w naywiększy upał słońca zasłony płocienne niekiedy zdeymować, i niewypuszczając nikogo przykazał: a odsunąwszy zwyczajne potyczki kazał wystawiać przeciw drapieżnym zwierzętom szermierzów (29.) starych, naybrzydszych lub niedoleżnych w jakiéy części ciała, chociaż i mających dzieci. Niekiedy spichrze publiczne zamknąć nakazawszy, głodem ludowi zagrażał.

XXVII. Okrucieństwo swoje tym naywięcéy okazał, kiedy dla mnóstwa drapieżnych zwierząt do widowisk chowanych, gdy mięso podrożało, więźniów na rozszarpanie na pastwę przeznaczył: a sam rejestr ich czytając, bez roztrząsania winy żadnego, stanąwszy tylko w średniéy więzienia bramie z końca w koniec powyprowadzać kazał. Wymógł na jednym co obiecał, wybić się za zdrowie jego, aby tego dopełnił,

dimicantem: nec dimisit nisi victorem, et post multas preces. Alterum, qui se periturum ea de causa voverat, cunctantem pueris tradidit verbenatum infulatunque, qui votum reposcentes per vicos agerent, quoad praecipitaretur ex aggere. Multos honesti ordinis, deformatos prius stigmatum notis, ad metalla aut ad viarum munitiones aut ad bestias condemnavit, aut bestiarum more quadrupedes caeva coërcuit, aut medios serra dissecuit. Nec omnes gravibus ex causis, verum male de munere suo opinatos, vel quod numquam per Genium suum dejerassent. Parentes supplicio filiorum interesse cogebat. Quorum uni valetudinem excusanti lecticam misit: alium e spectaculo poenae, epulis statim adhibuit, atque [omni comitate ad hilaritatem et jocos provocavit. Curatorem munerum ac venationum per continuos dies in conspectu suo catenis verberatum non prius occidit, quam offensus putrefacti cerebri odore. Atellanae poëtam, ob ambigui joci versiculum, media Amphitheatri arena igni cremavit. Equitem Romanum objectum feris, quum se innocentem proclamasset, reduxit: abscissaque lingua rursus induxit.

XXVIII. Revocatum quendam a vetere exilio sciscitatus, quidnam ibi facere consuesset, respondente eo per adulationem: *Deos semper oravi, ut, quod evenit, periret Tiberius, et tu imperares:*
 opinans

pełnił, i przypatrował się srogo walczącemu, ani go odpuścił tylko aż zwyciężcą, i to po wielu prośbach. Drugiego (30.) co śmierć za niego podobnieź podjąć się ofiarował, potym ociągającego się, kazał z głową umajoną i obwiązaną po ulicach oprowadzać chłopcom przypominającym mu jego obietnicę, i z wału strącić. Wielu nieposledniego stanu obywateli popiętnowawszy wprzód, do kopania kruszców, naprawy dróg, lub na pożarcie bestyom skazał, albo w takie jak dla zwierząt klatki powsadzać, albo też piłą na połowę przerzynać: nie żeby za ciężkie przestępstwa, tylko że albo dawanych od niego igrzysk niechwalili lub że na Geniusz jego nigdy nie-przysięgali. Przymuszał rodziców aby byli przytomni karze śmierci dzieci swoich; z których po jednego chorobą się wymawiającego od przytomności, lektykę posłał: drugiego z tak okropnego widoku na ucztę zaraz do siebie zaprosił, i do naywiększey wesołości i żartobliwości przywodził. (51.) Przełożonego nad widowiskami i łowami dzień w dzień siedruciankami kazał, i nie wpierw go dobić aż kiedy szpik z dręczonego cuchnąć mu zaczął. Autora Attellańskię komedyi za dwuznaczny żartobliwy wierszyk wśród amfiteatru spalić rozkazał: szlachcica jednego zwierzom na pożarcie prowadzonego, że się niewinnym byź krzycał, odsunąć, język urznać, i nazad odprowadzić kazał.

XXVIII. Kiedy raz spytał się jednego przywołanego z dawnego wygnania, coby na nim zwykł był porabiać? a ten przez pochlebstwo odpowiedział: *prosiłem niebios o to co się stało, aby Tyberyusz*

opinans sibi quoque exsules suos mortem impre-
cari, misit circum insulas, qui universos contruci-
darent. Quum discerpi senatorem concupisset, sub-
ornavit, qui ingredientem curiam, repente hostem
publicum appellantes, invaderent, graphiisque con-
fossam lacerandum ceteris traderent. Nec ante sa-
tius est, quam membra et artus et viscera hominis
tracta per vicos, atque ante se congesta vidisset.

XXIX. Immanissima facta augebat atrocitate ver-
borum. *Nihil magis in natura sua laudare se ac
probare dicebat, quam, ut ipsius verbo utar, ἀδίατρε-
ψίαν.* Monenti Antoniae aviae, tamquam parum
esset non obedire: *Memento*, ait, *omnia mihi et
in omnes, licere.* Trucidaturus fratrem, quem me-
tu venenorum praemuniri medicamentis suspicaba-
tur: *Anditotum*, inquit, *adversus Caesarem?* Rele-
gatis sororibus, *non solum insulas habere se, sed
etiam gladios* minabatur. Praetorium virum ex se-
cessu Anticyrae, quam valetudinis causa petierat,
prorogari sibi commeatum saepius desiderantem,
quum mandasset interim, adjecit: *Necessariam esse
sanguinis missionem, cui tam diu non prodesset
elleborum.* Decimo quoque die, numerum punien-
dorum ex custodia subscribens, *Rationem se purgare*
dicebat. Gallis Graecisque aliquot uno tempore con-
demnatis, gloriabatur, *Gallograeciam sese subegisse.*

XXX. Non temere in quemquam, nisi crebris
et minutis ictibus animadverti passus est: perpetuo

noto-

zginął a tyś Cesarzu nam panował; wniósłszy stąd, że wszyscy od niego wygnani, śmierci mu życzą także, rozesłał siepaczków na wyspy, aby wszystkich wymordowano. Zawziąwszy się na jednego senatora, (32.) nasadził, że go wchodzącego do senatu nieprzyjacielem publicznym obwołano, sztyletami przeszyto, i ludowi na rozszarpanie podano; i niewpierw swą zemstę nasycił, aż członki z niego i wnętrzności po ulicach wleczone i przed oczami swemi pozbierane zobaczył.

XXIX. Tak najokrutniejsze postęпки sroższemi jeszcze pogorszał słowy. Nic bardziéy w sobie tak niechwalił, jak swoją jak sam mawiał *nieubłagalność*. Strófującą babkę Antonię mało na tym, że nieśłuchał, ale odpowiedział: *Pamiętaj że mi wolno wszystko i przeciw wszystkim*. Dając rozkaz zabić brata swego, a domniemywając się, że przeciw trucznie lekarstw użył, rzekł: *To mu będzie lekarstwem przeciw Cesarzowi*: Zasyłając siostry swoje na wygnanie, pogroził im, że *nie tylko wyspy lecz i miecze ma w mocy swojej*. Expretora dla kuracyi w Antycyrze. (53.) przebywającego, a o pozwolenie dłuższego bawienia pokilkakroć proszącego, zabić rozkazał; mówiąc: *gdy mu tak długo kuracya ziołami (34.) niepomaga, krew puścić trzeba*. Co dzie sięć dni podpisywał liczbę więźniów, skazanych na gardło, nazywając to ze rachunek czyścić. Podobnie osądziwszy raz kilku Greków i Gallów razem, chełpił się że Gallogrecyę (55.) podbił.

XXX. Nikogo do razu zabijać niedopuszczał, ale powolnym morderstwem, a drobnemi razami, z tą częścią

notoque jam praecepto: *Ita feri, ut se mori sentiat.* Punito per errorem nominis alio quam quem destinaverat, ipsum quoque paria meruisse dixit, Tragicum illud subinde jactabat,

Oderint, dum metuant.

Saepe in cunctos pariter senatores, ut Sejanii clientes, aut matris aut fratrum suorum delatores, invectus est: prolatis libellis, quos crematos simulaverat, defensaque Tiberii saevitia quasi necessaria, quum tot criminantibus credendum esset. Equestrem ordinem, ut scenae arenaeque devotum, assidue proscidit. Infensus turbae faventi adversus studium suum exclamavit: *Utinam populus Romanus unam cervicem haberet!* Quumque Tetrinius latro postularetur, *et qui postularent Tetrinios esse* ait. Retiarii tunicati quinque numero gregatim dimicantes, sine certamine ullo totidem secutoribus succubuerant: quum occidi juberentur, unus resumpta fuscina, omnes victores interemit. Hanc ut crudelissimam caedem et deflevit edicto, et eos qui spectare sustinuisent, execratus est.

XXXI. Queri etiam palam de conditione temporum suorum solebat: quod nullis calamitatibus publicis insignirentur. Augusti principatum clade Variana: Tiberii ruina spectaculorum apud Fidenas, memorabilem factum suo oblivionem imminere prosperitate rerum. Atque identidem exercituum caedes,

częstą a znajomą przestrogą. *Tak zabijaj by czuł że umiera.* Kiedy przez omyłkę nazwiska inszego obywatela za drugiego z życia wyzuł, dowiedziawszy się o tym: *równie i ten musiał być wart tego:* powiedział. Często owe słowa z trajedyi miał w ustach. *Niech mię nienawidzą byleby się bano.* Szkalował często wszystkich senatorów, jako przyjaciół niegdyś Sejana, a matki i braci swych oskarżycieli, pokazując dowody na piśmie, które udał był wprzód że spalił, i wymawiając Tyberiusza okrucieństwo, jakoby z potrzeby czynione, gdyż tylu obwiniającym wierzyć należało. Lżył szlachtę że za widowiskami i igrzyskami chciwie się ubiegała: a raz rozgniewany na lud, iż na widowisku nie po myśli jego poklaskiwano zawołał: *Oby lud rzymski jedną tylko miał głowę.* Gdy na Tetriniusza łotra nastawano u niego: *I ci co skarżą Tetriniuszami są sami,* powiedział. Zdarzyło się raz, że gdy w zapaskach pięciu siatników (26.) innym pięciu siepaczom bez żadnego poddali się oporu, a o pozabijanie ich wołano; porwał się na nowo do wideł jeden z pokonanych, i wszystkich zwycięzców trupem położył; Kaligula jako nad najokrutniejszym zabójstwem użalał się w edykcie swoim i wyklinał tych co widok taki znieść mogli. —

XXXI. Zalił się nawet głośno na niedolę czasów swoich, że żadnymi wielkimi publicznymi klęskami pamiętne niebędą; i kiedy panowanie Augusta klęską Warrońską, Tyberiuszowe zwałiskiem teatru w Fidenach pamiętne się stało, to jego samą pomyślnością czasów w niepamięć póydzie: a tak
często-

des, famem, pestilentiam, incendia, hiatum aliquem terrae optabat.

XXXII. Animum quoque remittenti, ludoque et épulis dedito, eadem dictorum factorumque saevitia aderat, saepe in conspectu prandentis vel commissantis seriae quaestiones per tormenta habebantur. Miles decollandi artifex quibuscumque e custodia capita amputabat. Puteolis dedicatione pontis, quem excogitatum ab eo significavimus, quum multos e litore invitasset ad se, repente omnes precipitavit. Quosdam gubernacula apprehendentes, contis remisque detrusit in mare. Romae publico epulo servum, ob detractam lectis argenteam laminam, carnifici confestim tradidit, ut, manibus abscissis atque ante pectus e collo pendentibus, praecedente titulo qui causam poenae indicaret, per coetus epulantium circumduceretur. Mirmillonem e ludo rudibus secum batuentem et sponte prostratum, confodit ferrea sica, ac more victorum cum palma discucurrit. Admota altaribus victima, succinctus poparum habitu, elato alte malleo, cultrarium mactavit. Lautiore convivio effusus subito in cachinnos Consulibus, qui juxta cubabant, quidnam rideret, blande quaerentibus: *Quid, inquit, nisi uno meo nutu jugulari utrumque vestrum statim posse?*

XXXIII. Inter varios jocos, quum assistens simulacro Jovis Appellem tragoedum consulisset,

uter

częstokroć klęskił woyskom, głodu, moru, pożogi i ziemi roztopienia życzył.

XXXII. Ani w pośród bankiekw, zabaw i krotofil swoich bynajmniéy w mowach i w uczynkach z okrucieństwa niespuszczał. Często w obliczu jego przy jedzeniu i przy biesiadach naysroźszemi torturami dręczono: a żołdak jeden do zmiotania głów wprawny ścinał co tylko wywleczono z więzień. Pod czas poświęcenia owego wymyślonego wyżéy od nas spomnionego mostu w Puteolach, wielu z nadbrzeżów patrzących zaprosiwszy na most do siebie, nagle w morze pospychać kazał: a ratujących się z toni po sterach, wiosłami i bosakami dobijano. Pod czas publiczney uczty w Rzymie, niewolnikowi co lisztwę srebrną od łóżka ukradł, natychmiast kazał ręce uciąć, zawiesić mu je na szyi, wraz z napisem występku na tabliczce, i tak przez kata oprowadzać w około bankietujących. Raz przeszył wskróś puginałem wysiekacza co się biwszy z nim w palcaty dobrowolnie dając górę Cesarzowi powalił się na ziemię: po czym jakoby po zwycięztwie przejeżdżał się z palmą w rękę. Raz także w stroju popim ubrany przy stawieniu ofiary przed ołtarz, podającego sobie nóż ofiarniczy, czekaniem zabił. Innym zaś razem wśród huczney biesiady do rozpuku śmiejącego się, gdy będący obok niego konsulowie z podchlebstwem z czegoby się tak śmiał spytali: *z tego, rzecze: że za jedném mojem skinieniem obu was mógłbym kazać udusić.*

XXXIII. I to do podobnych jego żartów należy. kiedy raz przed posągiem stojąc Jowisza spytał się

przy-

uter illi major videretur, cunctantem flagellis discidit: collaudans subinde vocem deprecantis, quasi etiam in gemitu praedulcem. Quoties uxoris vel amicae collum exoscularetur, addebat, *Tam bona cervix, simulac jussero, demetetur.* Quin et subinde jactabat, *Exquisiturum se vel fidiculis de Caesonia sua, cur eam tanto opere diligeret.*

XXXIV. Nec minore livore ac malignitate quam superbia saevitiaque paene adversus omnes aevi homines grassatus est. Statuas virorum illustrium, ab Augusto ex Capitolina area propter angustias in Martium campum collatas, ita subvertit atque disjecit, ut restitui salvis titulis non potuerint. Vetuitque, posthac, viventium cuiquam usquam statuam aut imaginem, nisi consulto se et auctore, poni. Cogitavit etiam de Homeri carminibus abolendis. *Cur enim sibi non licere, dicens, quod Platoni licuisset, qui eum e civitate quam constituebat, ejecerit?* Sed et Virgillii et Titi Livii scripta et imagines, paullum afuit, quin ex omnibus bibliothecis amoveret: quorum alterum, ut *nullius ingenii, minimaque doctrinae*: alterum, ut *verbosum in historia negligentemque* carpebat. De juris quoque consultis, quasi scientiae eorum omnem usum aboliturus saepe jactavit, *Se, me hercle, effecturum, ne qui respondere possent praeter eum.*

XXXV. Vetera familiarum insignia nobilissimo cuique ademit; Torquato torquem; Cincinnato crenem;

przytomnego tragika nazwiskiem Apellesa, kto? Jowiszli czy on zdawał mu się większy? a ten z odpowiedzią się wahał, ćwiczyć kazał, a proszącego się, przyjemność głosu chociaż i w jękach wychwalał. Ilekroć żonę lub którą z lubownic w szyję całował, mawiał: *Tak piękna głowa spadłaby, skoro bym kazał.* O Cezonii żonie swojej często powiadał, że go brała ochota na męczarnie wziąć ją kazać, dla wywiedzenia się, za co on ją tak bardzo ukochał.

XXXIV. Pałała w nim niemniejsza od pychy i okrucieństwa zazdrość i złośliwość ku wszelkiego wieku ludziom. Posągi sławnych ludzi od Augusta z Kapitolu dla ciasnoty przeniesione na Marsowe pole, poobalać, i tak rozrzucić kazał, że potym gdy je odstawić chciano, napisów od nich dobrać niemożna było. I to przykazał Kaligula, żeby odtąd nikomu obrazu, lub posągu stawić niewolno było bez woli i dołożenia się jego. Zamysłał był także o zagubieniu dzieł Homera, mówiąc: *Za co by niemialo mu być tego wolno co i Platonowi; który go ze swej rzeczypospolitej wypędził?* Mało co też brakowało, że obrazów i dzieł Wirgilego, i Tyta Liwiusza, z wszystkich bibliotek wyrzucić nienakazał; zarzucając jednemu brak dowcipu i nauki, drugiemu rozwlekłość, i dziejów niedokładność. Naukę prawników chciał być znieść zupełnie, często powtarzając, iż *tego zaiste dokaże, że nikt zawilosci roztrzygać niebędzie nad niego.*

XXXV. Zaszczyty starożytne poodeymował najszcześniejszym domom, jako to zabroniwszy Torkwa-

nem; Cn. Pompejo stirpis antiquae, Magni cognomen. Ptolemaeum, de quo retuli, et accessitum e regno, et exceptum honorifice, non alia de causa repente perculit, quam quod edente se munus, ingressum spectacula, convertisse hominum oculos fulgore purpureae abollae animadvertit. Pulchros et comatos, quoties sibi occurrerent, occipitio raso, deturpabat. Erat Esius Proculus patre primipilari, ob egregiam corporis amplitudinem et speciem *Collosseros* dictus. Hunc e spectaculis detractum repente, et in arenam deductum, Thraci et mox Hoplomacho comparavit: bisque victorem constringi sine mora jussit, et pannis obsitum vicatim circumduci, ac mulieribus ostendi: deinde jugulari. Nullus denique tam abjectae conditionis, tamque extremae sortis fuit, cujus non commodis obtrectaret. Nemoensi regi, quod multos jam annos potiretur sacerdotio, validiorem adversarium subornavit. Quum quodam die muneris, essedario Porio, ob prosperam pugnam servum suum manu mittenti studiosius plausum esset, ita se proripuit e spectaculis, ut calcata lacinia togae, praeceps per gradus iret indignabundus, et clamitans, *Dominum gentium populum ex re levissima plus honoris gladiatori tribuentem, quam consecratis principibus aut praesenti sibi.*

XXXVI. Pudicitiae neque suae neque alienae percit. M. Lepidum Mnesterem, pantomimum, quosdam

towi łańcucha, Cincinatowi warkocza, a Pompeju-sza potomkowi przezwiska *Wielkiego*. Owego Pto-lomeusza o którym wyżej namieniliśmy, co go z państwa jego do Rzymu ściągnął i z wielką uczi-wością przyjął, nie dla czego inszego nagle z życia pozbawił, tylko iż na widowisku od Kaliguli wyda-niem, przepyszny purpurowym strojem swoim, wszystkich oczy na siebie obrócił. Skoro kogo twa-rzy i włosów pięknych obaczył, dla oszpecenia tył głowy wygalać kazał. Był niejaki Ezjus Prokul syn rotmistrza, i z niepospolitego wzrostu i urody Ko-lossem przezwany: tego z pośród widzów na śród placu wyprowadzić, i z Trackim szermierzem potym z Kiryśnikiem wybić się zmusił, a mimo to że dwa-kroć z walki zwycięzcą wyszedł, okuć go bezwło-cznie, w łańcuchach po ulicach kobietom pokazy-wać, i nakoniec udusić kazał. Nikogo nareszcie by z naypospolitszego stanu i naymierniejszego losu niebyło, któremuby jakich korzyści niepozazdrościł. Będącemu od wielu lat na Kapłaństwie przy zborze Dyany w Arycyyskim gaju, przeciwnika mocniejszego podstawił. (37.) Gdy pewnego dnia na widowiskach jeź-dzący w zawody Porus, za dobre wybić się niewolnika swego wolnością udarowawszy, powszechny oklask za to uzyskał; tak to obruszyło Kaligulę, że porwał się z miey-sca, i przydeptawszy sobie poję u sukni potknął się po schodach, krzycząc z gniewem *że lud co się panem swia-ta mieni, za lada co więcéy czci wysiekaczowi okazuje: niż uświęconym monarchom, i mnie przytomnemu.*

XXXVI. Wylany sam i z drugiem i na bezwsty-dy M. Lepida, Mnestera kuglarza, i niektórych z mło-

dam obsides dilexisse fertur, commercio mutui stupri. Valerius Catullus consulari familia juvenis, stupratum a se, ac latera sibi contubernio ejus defessa, etiam vociferatus est. Super sororum incesta, et notissimum prostitutae Pyralidis amorem, non temere ulla illustriore foemina abstinuit: quas plerumque cum maritis ad coenam vocatas, praeterque pedes suos transeuntes, diligenter ac lente, mercantium more, considerabat: etiam faciem manu allevans, si quae pudore submitterent. Quoties deinde libuisset, egressus triclinio, quum maxime placitam sevocasset, paullo post recentibus adhuc lasciviae notis, reversus vel laudabat palam, vel vituperabat: singula enumerans bona malave corporis, atque concubitus. Quibusdam, absentium maritorum nomine repudium ipse misit, jussitque in acta ita referri.

XXXVII. Nepotatus sumptibus omnium prodigiorum ingenia superavit: commentus novum balnearum usum, portentosissima genera ciborum atque coenarum: ut calidis frigidisque unguentis lavaretur: pretiosissimas margaritas aceto liquefactas sorberet: convivis ex auro panes et obsonia apponeret: *aut frugi hominem esse oportere, dicitans, aut Caesarem.* Quin et mummos non mediocris summae e fastigio basilicae Juliae per aliquot dies sparsit in plebem. Fabricavit et deceres Liburnicas, gemmatis puppibus, versicoloribus velis, magna thermarum et porticum et tricliniorum laxitate, magnaque etiam vitium et pomiferarum arborum varietate: quibus discumbens de die inter choros ac symphonias, litora Campaniae peragraret. In ex-

structio-

dych zakładników ulubił dla sprośnej spółki; Walerego Katulla młodzieńca konsulowskiego domu podobnież użytego, z umordowania głośno nawet wrzeszczącego słyszano. Prócz kazirodztwa z siostrami swemi, i znajomego z fryjerką Pyralidą nierządu, żadnej z nayznakomitszych niewiast nieprzepuścić: owszem zwykle je zapraszając z mężami do stołu swego, przechodzącym mimo niego pilnie się i do woli obyczajem niewolnicami handlujących przypatrywał, a wstydlivszym głowy do góry podnosił: potym ile razy zechciał wyszedłszy od stołu, którą naybardziéy sobie upodobał za sobą przywoływał, nie tając za powrotem nic z tego, co uczciwe uszy i oczy razić (58.) zwykło. . . . . Niektórym mężatkom w nieprzytomności mężów rozwody sam dawał, i do akt je wniesć kazał.

XXXVII. Rozrzutnością swoją wszystkich marnotrawców przeszedł; od niego to zjawilo się używanie nowym trybrem łazień, naywymysłniejsze stoły, wytworne uczyty, umywania się naydroższemi wonnościami, owe napoje z rozpuszczonych w occie drogich peret, owe nakoniec łakocia i od złota wety (59.) mawiając, że *mu niemożna bydz inaczéy tylko albo kutwą, albo Cesarzem*. Jakoż sam przez kilka dni rozrzucał z pałacu Juliusza Cezara między gmin pieniądze niemałego szacunku. Powystawiał wielkie okręty z drzewa cedrowego u których burty kosztownemi kamieniami wysadzone, żagle w różne wzory malowane były, tam znajdowały się obszerne łaznie, galerye, pokoje, nawet winnicami i rozmaitemi owocowemi drzewami przyozdobione, w takich

structionibus praetiorum atque villarum omni ratione posthabita, nihil tam efficere concupiscebatur, quam quod posse effici negaretur. Et jactae itaque moles infesto ac profundo mari, et excisae rupes durissimi silicis, et campi montibus aggere aequati, et complanata fossuris montium juga, incredibili quidem celeritate, quum morae culpa capite lueretur. Ac ne singula enumerem, immensas opes, totumque illud Tiberii Caesaris, vicies ac septies milies sestertium non toto vertente anno absumpsit.

XXXVIII. Exhaustus igitur atque egens, ad rapinas convertit animum, vario et exquisitissimo calumniarum et auctionum et vectigalium genere. Negabat jure civitatem Romanam usurpare eos, quorum majores sibi *posterisque* eam impetrassent, nisi *fili* essent. Neque enim intelligi debere *posteros* ultra hunc gradum. Prolataque Divorum Julii et Augusti diplomata, ut vetera et obsoleta dessebat. Arguebat et perperam editos census, quibus postea quacumque de causa quidquam incrementi accessisset. Testamenta primipilariū, qui ab initio principatus Tiberii, neque illum, neque se heredem reliquissent, ut ingrata rescidit. Item ceterorum, ut irrita et vana, quoscumque quis diceret herede Caesare mori destinasse. Quo metu injecto, quum jam et ab ignotis inter familiares et a parentibus inter liberos palam heres nuncuparetur, derisores vocabat: quod post nuncupationem vivere perseverarent, et multis

to biesiadując w pośród śpiewaków i muzyki przy brzegach Kampańskich przejeżdżał się. W budowlach swoich pałaców i domów wiejskich, im większa czego trudność zachodziła, tym usilniéj starał się tego dokazać. Więc robienie tamy w głębokiém i burzliwém morzu, wykucie skał naytwardszych, równanie gór z polami, zasypywanie wąwozów, szło z nie do uwierzenia pośpiechem, bo każdą opieszałość głową przyplącano. Dość że niewyszczególniając tu nic więcéj, powiem w ogóle że owe niezmiernie skarby poprzednika swego Tyberiusza do dwóch tysięcy siedmset milionów sestercyów (40.) wynoszące, uniey niż w roku jednym wyczerpał.

XXXVIII. Tym tedy sposobem skarb wyniszczyszwy, do zdzierstw się udał, obarczając kray przez rozmaite a naywymyślniejsze pobory i cła opłaty. Pozaprzeczał obywatelstwa Rzymskiego tym, których przodki uzyskali go na siebie i swoje potomstwo, tłumacząc, że to słowo do synów się tylko ich, a niedaléj rozciąga: z téj miary wydane przywileje Juliusza Cezara i Augusta za stare i na nic niezdatne uważał. Wielu prześladował z powodu, że majątek większy nad podany do taxy posiadali, niewchodząc z jakiékolwiek się potym bądź przyczyny pomnożył. Testamenta rotmistrzów pułkowych porobione od początku panowania Tyberyusza, ani onego, ani jego nieprzypuszczające do dziedzictwa, jako od niewdzięczników udziałane, poznosił: też zniszczył testamenta i tych o których miał doniesienie od kogo, że umierający wspomniął kiedy, iż Cesarza dziedzicem chce zrobić: stąd taki postrach się rozszedł,

multis venenatas macteas misit. Cognoscebat autem de talibus caussis, taxato prius modo summae, ad quem conficiendum consideret; confecto demum excitabatur. Ac ne paullulum quidem morae patiens, super quadraginta reos, quondam ex diversis criminibus una sententia condemnavit, gloriatusque est expergefactae somno Caesoniae, *quantum egisset, dum ea meridiaret*. Auctione proposita reliquias omnium spectaculorum subiecit, et venditavit: exquirens per se pretia, et usque eo extendens, ut quidam immenso coacti quaedam emere, ac bonis exuti venas sibi inciderent. Nota res est, Aponio Saturnino inter subsellia dormitante, monitum a Cajo praeconem, ne praetorium virum crebro capitis motu nutantem sibi praeteriret: nec licendi finem factum, quoad tredecim gladiatores sestertio nonagis ignorantibus addicerentur.

XXXIX. In Gallia quoque, quum damnatarum sororum ornamenta et suppellectilem et servos atque etiam libertos, immensis pretiis vendidisset: invitatus lucro, quidquid instrumenti veteris aulae erat, ab urbe repetiit: comprehensis ad deportandum meritoriis quoque vehiculis, et pistrinensibus iumentis: adeo, ut et panis Romae saepe deficeret, et litigatorum plerique, quod occurrere absentes ad vadium non possent, caussa caderent. Cui instrumen-

że już i nieznanymi wcale, zarówno go z dziećmi lub z przyjaciółmi swemi dziedzicem głośno naznaczali: tedy znów mieniając, że to jest urągać się z Cesarza kto żyje jeszcze po zrobionym testamencie, wielum zatrute paszteciki porozsyłał. Zasiadając na sądy umyślał wczesnie sobie summę, jaką chciał zdzierstwem zyskać, a to zrobiwszy co prędzëy się z sądu porywał. Znudzony raz przewłoką sądów, na czterdziestu winowaycach w rozmaitych przestępstwach jednostayny dał wyrok, chlubiąc się przed obudzoną ze snu Cezonią, *ile dokazał nim się prze- spała*. Rozkazał także publiczną sprzedaż na wszystko co się od widowisk pozostało, naznaczając sam ceny i tak je podnosząc, iż niektórzy do kupna przymuszeni, z majątku przez to wyzuci żyły sobie poprzecinali. (41.) Znajome wszystkim było zdarzenie Saturnina Pretora, którego Kajus drżymiącego w krzesle postrzegłszy, kazał woźnemu na koszt jego licytować, i za każdym jego głową kiwnieniem cenę powyższać, tak że mu trzynastu szermierzy za dziewięć milionów sestercyów (42.) o niczym niewiedzącemu, narzucono.

XXXIX. Będąc w Gallii, skonfiskowane po siostwach stroje, sprzęty, niewolników i wyzwoleńców jak naydrożëy starał się poprzedzać, co gdy mu się powiodło, kazał jeszcze z Rzymu wszystkie staroświeckie sprzęty z pałaców swoich pozwozić, zabrawszy pod nie cały sprzężay furmanom i młynarzom, tak iż przez to i chleba zabrakło w Rzymie, i wiele stron na czas w sądach stanąć niemogąc, w sprawach poupadało. Do sprzedaży zaś tego, zyskownëy
wszel-

strumento distrahendo nihil non fraudis ac lenocinii adhibuit, modo avaritiae singulos increpans, et quod non puderet eos locupletiores esse, quam se: modo poenitentiam simulans, quod principalium rerum privatis copiam faceret. Compererat provincialem locupletem ducenta sestertia numerasse vocatoribus, ut per fallaciam convitio interponeretur, nec tulerat moleste tam magno aestimari honorem coenae suae. Huic postero die sedenti in auctione misit, qui nescio quid frivoli ducentis millibus traderet: diceretque, *coenaturum apud Caesarem, vocatu ipsius.*

XL. Vectigalia nova atque inaudita, primum per publicanos, deinde quia lucrum exuberabat, per centuriones tribunosque praetorianos exercuit: nullo rerum aut hominum genere omisso, cui non tributum aliquid imponeret. Pro eduliis, quae tota urbe venirent, certum statumque exigebatur. Pro litibus atque judiciis ubicumque conceptis, quadragesima summae, de qua litigaretur: nec sine poena, si quis composuisse vel donasse negotium convinceretur. Ex gerulorum diurnis quaestibus pars octava, ex capturis prostituerarum quantum quaeque uno concubitu mereret. Additumque ad caput legis, ut tenerentur publico, et quae meretricium, et qui lenocinium fecissent: nec non et matrimonia obnoxia essent.

XLI. Ejusmodi vectigalibus indictis, neque propositis, quum per ignorantiam scripturae multa commissa fierent, tandem flagitante populo Romano

propo-

wszelkiey obłudy i podstępów używał: to sarkając na chciwość niektórych, że się bydy bogatszymi od Cesarza niewstydzili; to znów udając powolność swoją, z jaką się wyzuwa z rzeczy monarszych dla dostatku prywatnego. Kiedy raz dowiedział się że jeden z prowincyi bogacz dwieście tysięcy sestercyów (50,000 Złt.) cicho rozdał, tym co do stołu cesarskiego zapraszali, by był przez fortel do niego przypuszczony, cieszył się, że to sobie tak drogo ceniono, a nazajutrz spostrzegłszy tegoż na publiczney owéy kupli, przyrzucił mu drobną jakąś rzecz, za podobną summę, dodając mu, że *będzie wieczerzał z Cesarzem, i sam cię zaprasza.*

XL. Nowe i niesłychane dotąd podatki, naprzód przez zwyczajnych pobórców, potym że wielki był nader z nich przychód przez setników i trybunów wojskowych wybierał; zgoła nikogo i nic nieopuszczył coby opłacie niepodpadało: jakoż na wszelkie żywności wprowadzane do stolicy, pewna była taxa: w sprawach i sądach gdziekolwiek bądź, po półtrzecia od sta od sumi przysądzonych, ugody uboczne lub zrzeczenie się sprawy pod karą zakazane, od tragarzów ósmą część zarobku ich dziennego brać kazał: niebyły wyjęte i publiczne kobiety od oddawania zysku z nierządu swego, a nawet wyraźnie w prawie dodano, że wszelki nierząd i rufiaństwo pociągać do opłaty należało, bądźby i małżeńskim stanem pokryte były.

XLI. Lecz że takowe podatki były nałożone ale nie ogłoszone, wielu przez niewiadomość karze za przestępstwo popadło: na uciski takowe sarkającemu
Indo.

proposuit quidem legem: sed et minutissimis litteris, et angustissimo loco, uti ne cui describere liceret. Ac ne quod non manubiarum genus experiretur, lupanar in palatio constituit: distinctisque et instructis pro loci dignitate compluribus cellis, in quibus matronae et ingenui starent, misit circum fora et basilicas nomenclatores ad invitandos in libidinem juvenes senesque: praebita advenientibus pecunia fenebri, appositisque, qui nomina palam subnotarent, quasi adjuvantium Caesaris reditus. Ac ne ex lusu quidem aleae compendium spernens, plus mendacio atque etiam perjurio lucrabatur. Et quondam proximo collusori demandata vice sua, progressus in atrium domus, quum praetereuntes duos equites Romanos locupletes, sine mora corripere confiscarique jussisset, exsultans rediit, gloriansque *numquam se prosperiore alea usum.*

XLII. Filia vero nata paupertatem, nec jam imperatoria modo, sed et patria conquerens onera, collationes in alimoniam atque dotem puellae recepit. Edixit et strenas incunte anno se recepturum: stetitque in vestibulo aedium Kalendis Januariis ad captandas stipes, quas plenis ante eum manibus ac sinu omnis generis turba fundebat. Novissime contractandae pecuniae cupidine incensus, saepe super immensos aureorum acervos patentissimo diffusos loco, et nudis pedibus spatiatus, et toto corpore aliquandiu volutatus est.

XLIII. Militiam resque bellicas semel attigit, neque ex destinato, sed quum ad visendum nemus flumen-

ludowi kazał te nareszcie ustawy wprowadzić ogłosić, ale tak były drobno napisane i tak umieszczone ciasno że trudno było komu przepisać. Słowem nieopuszczając wszelkiego łupieztwa rodzaju, bordel na dworze swoim założył, tam porobione ozdobnie liczne izdebki służyły na schadzki swobodne z mężatkami młodzieży; a rozsyłani po rynkach i pałacach dworskie zwolenniki zwabiali na rozpustę młodzież i podziłych: tam był i kredyt lichwą przepłacany, a nazwiska uczęszczających jawnie wypisywano jako osób ochotniejszych do pomnażania Cesarskich dochodów. Ani z kosterstwa zysków ciągnąć nie pogardził, fałszem i oszustostwem je pomnażając. A raz posadziwszy w grze na swoim miejscu drugiego, gdy wyszedł przed pałac i w tym postrzegł dwu szlachty bogatych przechodzących, natychmiast porwać, i majątki ich na skarb zabrać kazał, chlubiąc się za powrotem, że nigdy większy stawki niewygrał.

XLII. Gdy mu się zaś urodziła córka, żaląc się na ubóstwo jej, nietylko już jako Cesarz ale jako obarczony oyciec składki na wychowanie, i posag paniński przyjął. Ogłosił że i kolędy na nowy rok przyjmować będzie, i stanąwszy sam w sieni pałacowej hojne podarunki od wszelkiego stanu ludzi przyjmował. Naostatku taką chciwością zebrania pieniędzy był ogarniony, że po nasypanych w obszernej miejscu kupach złota boso deptał, albo czasem cały się taczał.

XLIII. Raz tylko w wojnę i to nie z rozwagi jakiej, lecz pojechawszy oglądać las i Klitumn rzekę

ku

flumenque Clitumni Mevaniam processisset: admonitus de supplendo numero Batavorum, quos circa se habebat, expeditionis Germanicae impetum cepit: neque distulit, sed legionibus et auxiliis undique excitis, dilectibus ubique acerbissime actis, contracto et omnis generis commeatu, quanto numquam alias, iter ingressus est: confecitque modo tam festinanter et rapide, ut praetorianae cohortes contra morem signa jumentis imponere, et ita subsequi cogentur: interdum adeo segniter et delicate, ut octophoro veheretur, atque a propin quarum urbium plebe verri sibi vias, et conspergi propter pulverem exigeret.

XLIV. Postquam castra attigit, ut se acrem et severum ducem ostenderet, legatos, qui auxilia serius ex diversis locis adduxerant, cum ignominia dimisit. At in exercitu recensendo, plerisque centurionum maturis jam, et nonnullis ante paucissimos, quam consummaturi essent, dies, primos pilos ademit, caussatus senium cujusque et imbecillitatem: ceterorum increpita cupiditate, commoda emeritae militiae ad sex millium summam recidit. Nihil autem amplius quam Adminio, Cinobellini Britannorum regis filio, qui pulsus a patre cum exigua manu transfugerat, in deditionem recepto: quasi universa tradita insula, magnificas Romam litteras misit: monitis speculatoribus, ut vehiculo ad Forum usque et Curiam pertenderent, nec nisi in aede Martis, ac frequente senatu Consulibus traderent.

ku Mewanii (45.) gdy mu ktoś poradził dopełnić zaciągu gwardyi z Batawów, których miał przy sobie; wzięła go raptem chęć przedsięwziąć oraz na Germanów wyprawę: jaknayprędzcy tedy zebrał pułki, przywołał posiłkowe woyska, nakazał nayuciążliwszy nowy zaciąg, jak naywiększy wszystkiego rodzaju na wojnę zapas; i puścił się w drogę a to tak spieszo i nagle, że pretoryańskie roty, znaki woyskowe na podwody złożywszy pośpieszać musieli; kiedy tym czasem sam z wolna i gnuśnie w lektyce od ośmiu ludzi niesiony za woyskiem postępował, i mieszkańcom miast pobliskich drogę sobie umiatać, i skrapiać od kurzu kazał.

XLIV. Przybywszy do obozów, by się ostrym i surowym okazał, namieśników tych co się z posiłkowemi pułkami z różnych mieysc nieco spóźnili z hańbą odprawił. Przy lustracyi woyska od wielu szwadronów, podstarszałych rotmistrzów, i czasu swego blisko dosługujących, pooddalał, pod pozorem starego i niedołęznego wieku; drugim zbytnią chciwość przyganiając, ich wysłużone woyskowe nagrody do sześciu tysięcy sestercyów zmniejszył. Cała zaś téy wyprawy korzyść była, że wypędzony od oycy Admianusz syn Cenobellina Brytannów króla z małą swoich garstką uciekł się do niego i przez umowę się poddał: o czym Kaligula tak jakby całą wyspę Brytańską podbił, nadęte listy do Rzymu posłał przez kopiyników, (44.) zaleciwszy im żeby na sam rynek aż przed senat zajechali, i nieinaczey je tylko w świątyni Marsa (45.) w gronie senatu Konsułom oddali.

XLV. Mox deficiente belli materia, paucos de custodia Germanos trajici, oculique trans Rhenum jussit: ac sibi post prandium, quam tumultuosissime, adesse hostem, nuntiari. Quo facto, proripuit se cum amicis et parte equitum praetorianorum in proximam sylvam, truncatisque arboribus, et in modum tropaeorum adornatis ad lumina reversus, eorum quidem, qui secuti non essent, timiditatem et ignaviam corripuit, comites autem et participes victoriae, novo genere ac nomine coronarum donavit: quas distinctas Solis et Lunae siderumque specie, *exploratorias* appellavit. Rursus obsides quosdam abductos e literario ludo, clamque praemissos, deserto repente convivio cum equitatu insecutus, veluti profugos ac reprehensos in catenis reduxit: in hoc quoque mimo praeter modum intemperans. Repetita coena renuntiantes coactum agmen, sicut erant, loricanos ad discumbendum adhortatus est. Monuit etiam notissimo Virgilii versu, *Durarent, secundisque se rebus servarent*. Atque inter haec absentem senatum populumque gravissimo objurgavit edicto, quod *Caesare proeliante, et tantis discriminibus objecto, tempestiva convivia, circum et theatra et amoenos secessus celebrarent*.

XLVI. Postremo, quasi perpetraturus bellum, directa acie in litore Oceani, ac ballistis machinis-

que

XLV. Gdy istotnego pochopu do wojny niebyło; wysłał od boku swego trochę Germanów, kazawszy im za Renem w ukrytym stanąć miejscu, a sobie po obiedzie z wielką trwogą wrzekomo o następującym nieprzyjacielu oznaymić. To gdy się stało, poskoczył co żywo z przyjaciółmi i konną pretoryanów strażą do pobliskiego lasu, gdzie pobocinawszy drzewa, i one w kształt łupów nieprzyjacielskich przybrawszy, w nocy przy pochodniach powrócił, wyrzucając lękliwość i gnusność niebędącym z nim, a zaś towarzyszom i ucześnikom tego zwycięztwa rozdając korony, nowego kształtu znamionami słońca, księżycy, i gwiazd ozdobione, które on *Podjazdowemi* (46.) przezwał. Podobnież inszym razem kazawszy skrycie uprowadzić ze szkoły kilkunastu młodzieży w zakładzie będącý, nagle porwał się od stołu, w pogoń z jazdą sam ruszył, i jakoby zbiegów skrępowanych przyprowadził, i w tym także kuglarstwie bez miary popędliwy: za powrotem do stołu, oznaymujących o wziętý w niewolę gromadzie zbiegłý, jak byli w kirysach ubranych jeść z sobą zaprosił; obracając ów do nich wiersz z Wirgiliusza:

Przetrwajcie, a na dal się szczęściu zachowajcie.

W pośród tego wszystkiego zgromił arcy groźno edyktem senat i lud, że niewczesnych bankietów, widowisk, teatrów i wczasów swobodnie używa, kiedy Cesarz w potyczkach na tyle się niebezpieczeństw naraża.

XLVI. Nareszcie wrzekomo na dokonanie téj całéy wojny, zwróciwszy ku brzegom oceanu po-

que dispositis, nemine gnaro aut opinante quidnam coepturus esset, repente ut conchas legeret, galeasque et sinus replerent, imperavit, *spolia Oceani vocans, Capitolio Palatioque debita*. Et in indicium victoriae altissimam turrem excitavit: ex qua, ut ex Pharo, noctibus ad regendos navium cursus, ignes emicarent: pronuntiatoque militi donativo, centenis viritim denariis, quasi omne exemplum liberalitatis supergressus: *Abite, inquit, lacti, abite locupletes*.

XLVII. Conversus hinc ad curam triumphi, praeter captivos et transfugas barbaros, Galliarum quoque procerissimum quemque, et ut ipse dicebat, *ἀξιόθραμβευρον*, ac nonnullos ex principibus legit ac seposuit ad pompam; coëgitque non tantum rutilare et submittere comam, sed et sermonem Germanicum addiscere, et nomina barbarica ferre. Praecipit etiam, triremes, quibus introjerat Oceanum, magna ex parte itinere terrestri Romam devehii. Scripsit et procuratoribus, *Triumphum appararent quam minima summa, sed quantus numquam alius fuisset: quando in omnium hominum bona jus haberent*.

XLVIII. Priusquam provincia decederet, consilium iniit nefandae atrocitatis, legiones, quae post excessum Augusti seditionem olim moverant, contrucidandi: quod et patrem suum Germanicum, ducem,

grom boju, kusze i tarany przyrządzić zaleciwszy, gdy nikt niewiedział i niedomniemywał się coby myślał począć, wydał nagle rozkaz, aby jak naywięcéy w szyszaki i w poły zbierano ślimacze skorupy: mówiąc: że to będą *łupy z Oceanu godne Kapitolu i pałaców Cesarских*. A na pamiątkę takowego zwycięztwa; wieżę jak naywyższą w tém mieyscu (47.) wystawić kazał, mającą na dal ogniem swoim jak latarnia morska za oświatę nocną żeglującym służyć. I po sto denarów na każdego żołnierza rozdał, w podarunku, mówiąc do nich jakby z nadzwyczajną hojnością obsypał; *Odchodźcie weseli, odchodźcie z bogaceni*.

XLVII. Po tym wszystkim zajął się przygotowaniem tryumfu; tym końcem oprócz brańców i zbiegów nieprzyjacielskich wielu Gaulów co naydo-rodniejszych, a jak on zwał *tryumfalnego wzrostu* i niektórych z nayznakomitszego stanu wybrał dla pompy, kazawszy włosy im obyczajem Germanów ubarwić i zapuścić, poduczyć się Germańskiego języka i nazwiska ich dzikie przybrać. Galery owe w których po oceanie pływał, przykazał aby były do Rzymu przystawione lądem po większey części. Do urzędników swoich napisał, aby w Rzymie przygotowali tryumf z naymniejszym jego kosztem, ale oraz z taką okazałością jakiéy nigdy niebyło; gdyż każdego majątkiem rozrządzić mają prawo.

XLVIII. Nim wyruszył z Galii przyszedł mu był do głowy haniebnie srogi zamysł; chciał bowiem wymordować pułki owe co po śmierci Augusta bunt niegdyś podnieśli, i oycę jego Germanika a hetma-

cem, et se infantem tunc obsedissent. Vixque a tam praecipiti cogitatione revocatus inhiberi nullo potuit modo, quin decimare velle perseveraret. Vocatas itaque ad concionem inermes, atque etiam gladiis depositis, equitatu armato circumdedit. Sed quum videret, suspecta re, plerosque dilabi ad resumenda, si qua vis fieret, arma, profugit concionem: confestimque urbem petiit, deflexa omni acerbitate in senatum, cui ad avertendos tantorum dedecorum rumores palam minabatur: querens inter cetera fraudatum se justo triumpho, quum ipse paullo ante, ne quid de honoribus suis ageretur, etiam sub mortis poena denuntiasset,

XLIX. Aditus ergo in itinere a legatis amplissimi ordinis, ut maturaret, orantibus quam maxima voce, *Veniam, inquit, veniam, et hic mecum*: capulum gladii crebro verberans, quo cinctus erat. Edixit et reverti se, sed iis tantum qui optarent, equestri ordini et populo: nam se neque civem neque principem senatui amplius fore. Vetuit etiam quemquam senatorum sibi occurrere: atque omisso, vel dilato triumpho, ovans urbem natali suo ingressus est. Intraque quartum mensem periit, ingentia facinora ausus, et aliquanto majora moliens. Siquidem proposuerat, Antium, deinde Alexandriam commigrare, interempto prius utriusque ordinis electissimo quoque. Quod ne cui dubium videatur, in secretis ejus reperti sunt duo libelli, diverso titulo: alteri *Gladius*, alteri *Pugio* index erat. Ambo no-

na swego, i jego samego dzieckiem w ów czas będącego oblegli; ledwo przecież odwiedziony od téj myśli, na tym się koniecznie uparł żeby ich dziesiątkować. Zwołał tedy koło rycerskie i pułkom owym bez broni kazał się stawić i konnicą zbroyną otoczyć; lecz kiedy postrzegł, że pomiarkowano o co rzecz chodzi, i gwałt gwałtem odprzeć myślano; umknął z koła, i spiesznie do Rzymu się puścił, gniew swój cały na senat postanowiwszy wyrzucić; i pogrozkami głośnemi wszystkie hańbiące wieści o wyprawie swéj zatrzeć; skarżąc się między inszemi powodami na to, iż mu przyzwoitego ubliżono tryumfu, kiedy mało co przed tym, sam pod karą nawet śmierci zabronił, aby mu żadnych niewyrządzano honorów.

XLIX. Gdy go więc w drodze posłowie od Senatu spotkali prosząc aby pośpieszył do Rzymu: *Przybędę* krzyknął z całej siły *Przybędę, ale i ten ze mną*; skazując często na pałasz przy boku. Ogłosić więc kazał, że powraca do Rzymu, i to dla ludu i rycerstwa tylko, którzy go pragną, a nie dla senatu, który w nim ani obywatela ani monarchę więcej mieć niebędzie. Zakazał nawet żeby żaden z senatorów go niespotykał: a tak w rocznicę urodzin swoich zapomniawszy czy też na dal odłożwszy, wjazd wspaniały, wjechał do Rzymu przedstawiając na mniejszych honorach tryumfalnych. (48.) W cztery miesiące potem, rozpasany na wszelkie szkarady, i co raz sroższe gotując mordy, zginął; ponieważ przed wyjazdem swym do Ancjum a stamtąd do Alexandryi postanowił wyrzucić co tylko nayne-

znako-

tas et nomina continebant morti destinatorum. Inventa et arca ingens, variorum venenorum plena, quibus mox a Claudio demersis, infecta maria traduntur, non sine piscium exitio, quos enectos aestus in proxima littora ejecit.

L. Statura fuit eminenti, pallido colore, corpore enormi, gracilitate maxima cervicis et crurum, et oculis et temporibus concavis, fronte lata et torva, capillo raro, ac circa verticem nullo, hirsutus cetera. Quare transeunte eo, prospicere ex superiore parte, aut omnino quacumque de caussa *capram* nominare, crimosum et exitiale habebatur. Vultum vero natura horridum ac tetrum etiam ex industria efferebat, componens ad speculum in omnem terrorem ac formidinem. Valetudo ei neque animi neque corporis constitit. Puer comitali morbo vexatus: in adolescentia ita patiens laborum erat, ut tamen nonnumquam subita defectione ingredi, stare, colligere semet ac sufferre vix posset. Mentis valetudinem et ipse senserat: ac subinde de secessu deque purgando cerebro cogitavit. Creditur potionatus a Caesonia uxore, amatorio quidem medicamento, sed quod in furorem verterit. Incitabatur insomnia maxime: neque enim plus quam tribus nocturnis horis quiescebat: ac ne his quidem placida quiete, sed pavida miris rerum imaginibus: ut qui inter ceteras, pelagi quondam speciem colloquentem
secum

znakomitszego z senatorskiego i szlacheckiego stanu było. O czym żeby kto niewątpił, są znalezione w papierach tajemnych jego, dwa pisma pod tytułami *Miecz i Puginat*, gdzie na obu imiona z notami na śmierć przeznaczonych znaleziono. Zastano także po nim wielką skrzynię rozmaitemi truciznami napełnioną, która z rozkazu Klaudyusza, wrzucona w morze, tak mówią zatruiła wodę, że bałwany morskie ryby potrute na pobliskie brzegi powyrzucały.

L. Kajus Kaligula był wysokiego wzrostu, cery bladéy, znacznie otyły, nóg i szyi bardzo cienkich, oczu i skroni zapadłych, czoła szerokiego a posępnego, włosy na głowie rzadkiego, od przodku wcale łysy, a ciała mocno obrosłego: stąd zbrodnią i zgubą było z góry na przechodzącego patrzeć, lub z jakiegokolwiek bądź powodu koźła wspominać. Twary był z przyrodzenia szpetnéy i ponuréy, którą z umysłu ćwiczeniem się w zwierciadle straszliwszą i obrzydliwszą robił. Ani duszy ani ciała zdrowego niebył: w dzieciństwie wielką chorobę cierpił: w młodości tak wytrzymały niebył na trudy, że ledwo mógł niekiedy dla nagłego osłabienia chodzić, stać, przyść do siebie, i odetchnąć. Sam znał słabość na umyśle swoją, i myślał czasem o udaniu się na ustron dla leczenia się na to. Mniemano, że Cezonia żona jego trunkiem jakowymś miłośnym do owéy jego popędliwości się przyłożyła. Bezsensność naybardziej go trapiła, i nigdy więcéy nad trzy godziny niesypiał; a i to nie w spokojnym śnie ale w pełnym marzeń dziwnych, tak jak raz naprzykład śniło mu się, że morze z nim rozmawiało. Stąd to wielką

secum videre visus sit. Ideoque magna parte noctis vigiliae cubandique taedio, nunc toro residens, nunc per longissimas porticus vagus, invocare identidem atque exspectare lucem consueverat.

LI. Non immerito mentis valetudini attribuerim diversissima in eodem vitia, summam confidentiam et contra nimium metum. Nam qui deos tantopere contemneret, ad minima tonitrua et fulgura connivere, caput obvolvere, ad vero majora proripere se e strato, sub lectumque condere solebat. Peregrinatione quidem Siciliensi, irrisis multorum locorum miraculis, repente a Messana noctu profugit, Aetnaei verticis fumo ac murmure pavefactus. Adversus Barbaros quoque minacissimus, quum trans Rhenum inter angustias densumque agmen iter essedo faceret, dicente quodam, *Non mediocre fore consternationem, sicunde hostis appareat*, equum illico conscendit: ac propere versus ad pontes, ut eos calonibus et impedimentis stipatos reperit, impatiens morae, per manus ac super capita hominum translatus est. Mox etiam audita rebellionem Germaniae, fugam et subsidia fugae, classes apparabat: uno solatio acquiescens, transmarinas certe sibi superfuturas provincias, si victores Alpium juga, ut Cimbri, vel etiam urbem, ut Senones quondam, occuparent: unde credo percussoribus ejus postea consilium natum, apud tumultuantes milites ementiendi, ipsum sibi manus intulisse, nuntio malae pugnae perterritum.

wielką część nocy bezsenném leżeniem znudzony, to siadał na łożku, to przechadzał się po obszernych krużgankach, świtu dnia wzywając i niecierpliwie wyglądając.

LI. Niepodobna czemu inszemu słusznie przypisać tylko niedołążności umysłu owe tak sprzeczne w nim wady, to jest jego naywiększą zuchwałość, i zbytnią trwożliwość; bo ten co tyle wzgardy dla religii okazywał, ten sam na naymnieysze grzmoty i błyskawice oczy mrużył, głowę ukrywał, a w czasie zaś większych, pod łożko się zwykł był chować. W podróży swojey do Sycylii, wysmiewał się z opowiadanych tamecznych dziwów, a dymu i huku Etny (49.) tak się uląkł, że nagle w nocy z Messyny (50.) uciekł. Wśród swoich naygroźniejszych na barbarzyńców zamachów za Renem, kiedy raz w powozie jadącemu wężozem i w licznym orszaku, napomknął ktoś, że *możnaby się nie mało strachu nabawić gdyby się nieprzyjaciel pokazał*; co żywo konia dosiadł, i spieszenie ku mostom się puścił, a zastawszy je chałastrą i taborem wojskowym zatkanie, kazał się na ręku dla pośpiechu po nad głowami ludzi przenieść. W prędcie także usłyszawszy o huncie Germanów, przygotowywał okręty do ucieczki i do zabezpieczenia jéy, tym się jednym ciesząc, że pozostaną pewnie przy nim zamorskie prowincye, jeźli by zwycięzcy wężozy Alpeyskie jak Cymbry, albo sam Rzym jak Gaulowie niegdyś opanowali: stąd to ja rozumiem i owa potym myśl przyszła niegdyś zabóycom jego, udawania przed tłumiącym się żołnierstwem, że się sam Cesarz zabił, przestraszony wiadomością o przegraney bitwie.

LII.

LII. Vestitu calceatuque, et cetero habitu, neque patrio, neque civili, ac ne virili quidem, nec denique humano semper usus est. Saepe depictas gemmatasque indutus paenulas, manuleatus et armillatus in publicum processit: aliquando sericatus et cycladatus: ac modo in crepidis vel cothurnis, modo in speculatoria caliga, nunnumquam socco muliebri: plerumque vero aurea barba fulmen tenens, ac fuscinam, aut caduceum, deorum insignia, atque etiam Veneris cultu conspectus est. Triumphalem quidem ornatum etiam ante expeditionem assidue gestavit: interdum et Magni Alexandri thoracem repetitum e conditorio ejus.

LIII. E disciplinis liberalibus minimum eruditioni, eloquentiae plurimum attendit, quantumvis facundus et promptus: utique si perorandum in aliquem esset. Irato et verba et sententiae suppetebant: pronuntiatio quoque et vox, ut neque eodem loci prae ardore consisteret et exaudiretur a proculstantibus. Peroraturus *stricturum se lucubrationis suae telum* minabatur: lenius comptiusque scribendi genus adeo contemnens, ut Senecam tum maxime placentem, *commissiones meras* componere, et *arenam esse sine calce* diceret. Solebat etiam prosperis oratorum actionibus rescribere, et magnorum in senatu reorum accusationes defensionesque meditari: ac, prout stylus cesserat, vel onerare sententia sua quemque, vel sublevare: equestri quoque ordine ad audiendum invitato per edicta.

LII. Używał obuwia i ubioru ni oyczystego, ni obywatelskiego, ani nareszcie jak mężczyźnie przystało. Często pokazywał się publicznie w szacie bramowaney, i perłami nasadzonéy, w manelach i naramiennikach, niekiedy w jedwabnéy a długiéy sukni, toż chodził albo w pantoflach lub w kamaszach, albo w żołnierskich trepkach (51.) lub w kobiecych patynkach. Widzieć go było często ze znakami bożków z uzłoconą brodą, trzymając w ręku pioruny, albo tróyząb Neptuna, lub Merkurego laskę, albo nawet ubranego w postaci Wenery. Przed wyprawą swoją często także ubiór tryumfalny nosił: a niekiedy zbroję Alexandra W. z grobu jego dobytą, wdziewał na siebie.

LIII. W naukach wyzwolonych wcale niebył biegły, w wymowie tylko więcéy się ćwicząc, łatwo i prędko się tłumaczył, zwłaszcza rozgniewany przeciw komu gładko i dobitnie mówił, a to z taką żywością, że na mieyscu nie dostał, a tak głośno, że daleko go słyszeć było. Mając mieć publiczną mowę zwykł był zapowiadać, że *wystrzeli to co przez noc nabił*: pogardzając tak dalece stylem łagodnym i ozdobnym, że mawiał na Senekę naybardziéy pod ów czas ze stylu chwalonego, *iz pisma jego są czyste gawędy, i jak piasek bez wapna*. Zwykł był także na głosy mówców w dobrych sprawach sam odpowiadać, a w senacie w sprawach panów obwinionych stawać za obrońcę lub oskarżyciela, i stosownie do popędu swego, albo kogo zdaniem swoim pognebiać albo wspierać: a w tedy edyktem stan rycerski do przysłuchania się zapraszał.

LIV. Lecz

LIV. Sed et aliorum generum artes studiosissime, et diversissimas exercuit. Threx et auriga, idem cantor atque saltator. Batuebat pugnatoriis armis, aurigabat exstructo plurifariam circo. Canendi ac saltandi voluptate ita efferebatur, ut ne publicis quidem spectaculis temperaret, quo minus et tragoedo pronuntianti concineret: et gestum histrionis quasi laudans vel corrigens palam effingeret. Nec alia de causa videtur eo die, quo periit, pervigilium indixisse, quam ut initium in scenam prodeundi licentia temporis auspicaretur. Saltabat autem nonnumquam etiam noctu: et quondam tres consulares secunda vigilia in palatium accitos, multaque et extrema metuentes super pulpitem collocavit: deinde repente magno tibiaram et scabellorum crepitu, cum palla tunicaque talari prosiluit: ac desaltato cantico abiit. Atque hic tam docilis ad cetera, natum nesciit.

LV. Quorum vero studio teneretur, omnibus ad insaniam favit. Mnesterem pantomimum etiam inter spectacula osculabatur: ac si quis saltante eo vel leniter obstreperet, detrahi iussum manu sua flagellabat. Equiti Romano tumultuanti per centurionem denuntiavit, abiret sine mora Ostiam, perferretque ad Ptolemaeum regem in Mauritaniam codicillos suos. Quorum exemplum erat: *Ei, quem isthuc misi, neque boni quidquam neque mali feceris.* Threces quosdam Germanis corporis custodibus praeposuit. Mirmillonum armaturas recidit. Co-

LIV. Lecz i w innego rodzaju rzeczach bardzo między sobą różnych ćwiczył się. Z niego był rąbacz dobry i woźnica, toż śpiewak, i skoczek: bijał się publicznie w kordy, a po cyrku wielokrotnie furmanił. Śpiewanie i taniec tak niezmiernie lubił, że na publicznych widowiskach niewytrzymał, aby nieprzyspiewywał aktorowi lub nienaśladował miny komedyanta chwając lub jawnie przyganiając. I nie z innéj pewnie zdaje się przyczyny, tego dnia w którym zginął, zakazał na noc następującą czuwanie powszechné, tylko by w porze nocnéj swobodniejszéj lepiéj mu się powiodło od początku na scenie. Niekiedy także po nocach tańcowywał; i raz (52) około północy trzech konsularnych mężów pilno do dworu przywołać kazał, i przybyłych pełnych trwogi, bo myślących że o życie ich chodziło, posadziwszy na teatrze (53.) sam przy odgłosie surm i pedałów (54) w żałobnéj sukni długiéj skakał, a wytańcowawszy taniec odszedł. Przy takiéj w innych rzeczach zręczności pływać nieumiał.

LV. Których zaś ulubił, to aż do zapamiętałości: tak Mnester skoczka na widowiskach nawet całował, i za najmniejszy szmer pod czas tańcu jego, kazawszy kogokolwiek bądź wyprowadzić sanie ćwiczył: jakoż raz za podobne przestępstwo szlachcicowi Rzymskiemu rozkazał przez setnika, aby natychmiast z listem Cesarskim do Ostyi, a stamtąd do Ptolomeusza króla w Maurytanię pojechał, a cała treść była ta tylko: *Temu którego tam ci posłałem, żebyś ani co dobrego ani złego, nieczynił.* Niektórych z wysiekaczów trackich porobił starszemi w swojéj

Inambo victori, leviter tamen saucio venenum in plagam addidit, quod ex eo *Columbinum* appellavit. Sic certe inter alia venena scriptum ab eo repertum est. Prasinae factioni ita addictus et deditus, ut coenaret in stabulo assidue, et maneret. Agitatori Eutycho commissatione quadam in apophoretis vicies sestertium contulit. *Incitato* equo, cujus causa pridie Circenses, ne inquietaretur, vicinia silentium per milites indicere solebat, praeter equile marmoreum, et praesepe eburneum, praeterque purpurea tegumenta, ac monilia e gemmis, domum etiam et familiam et supellectilem dedit, quo lautius nomine ejus invitati, acciperentur: consulatum quoque traditur destinasse.

LVI. Ita bacchantem atque grassantem non defuit, plerisque animos adoriri. Sed una alteraque conspiratione detecta, aliis per inopiam occasionis cunctanibus, duo consilium communicaverunt perfeceruntque, non sine conscientia potentissimorum libertorum praefectorumque praetorii: quod ipsi quoque, etsi falso in quadam conjuratione, quasi participes nominati, suspectos tamen se et invisos sentiebant. Nam et statim seductis magnam fecit invidiam, districto gladio affirmans, *sponde se periturum, si et illis morte dignus videretur*: nec cessavit

jéy gwardyi Germanów. Tym którzy uzbrojeni byli nakształt Gallów zbroję odjął: z tych niejakiemu Kolumbowi przy wygranéy na igrzyskach w walce lekko atoli rannemu, sam ranę zatrzał, a odtąd truciznę tego gatunku Kolumbińską nazwał: i tak zaiste zapisaną między innemi truciznami po nim znaleziono. Woźniców cyrkowych z bandy pod zieloną barwą tak lubił, że w ich stayniach jadał i przebywał; z nich niejakiemu Eutychowi na bankiecie (55.) dwa miliony sestercyów (500,000 Złt.) podarował. Kiedy ulubiony jego koń (*Incitatus*) *Ochotnik* przewzany, miał się na wyścigach cyrkowych pokazać, rozstawiano dniem wprzody w pobliżu warty dla strzeżenia cichości, aby nikt snu mu nieprzerwał. Koń ten prócz marmurowéy stayni, żłobu z kości słoniowéy, czapraków od szkarłatu, naszyiników od pereł, miał jeszcze swój dwór i służbę osobną, a to aby zaproszeni w imieniu jego goście, tym hojniey ucęstowani bywali: powiadają nawet że go konsulem chciał zrobić.

LVI. Przy takich wszystkich zbytkach i pustoszeniach jego, niebrakło na wielu przemysłających targnąć się na życie jego; lecz po dwu odkrytych spiskach, gdy upływał inszym czas na upatrywaniu pewnieyszéy zręczności: tym czasem dwóch obywateli (56.) wzajemnie sobie zwierzyli się zamysłu, i dokonali; nie było to pewnie bez ujęcia przemożniejszych wyzwolenców i pretoryańskich pułkowników, zwłaszcza, że i ci sami będąc już o współnictwo do jednego spisku lubo fałszywie pociągani, zawsze się jednak odtąd podeyrzanemi, i źle widzia-

nemi

savit ex eo criminari alterum alteri, atque inter se omnes committere. Quum placuisset Palatinis ludis spectaculo egressum meridie aggredi, primas sibi partes Cassius Chaerea tribunus cohortis praetoriae depoposcit: quem Cajus seniore[m] jam, ut mollem et effoeminatum denotare omni probro consueverat: et modo, signum petenti, *Priapum* aut *Venerem* dare: modo, ex aliqua causa agenti gratias, osculandam manum offerre, formatam commotamque in obscœnum modum.

LVII. Futuræ caedis multa prodigia exstiterunt. Olympiæ simulacrum Jovis, quod dissolvi transferique Romam placuerat, tantum cachinnum repente edidit, ut machinis labefactis opifices diffugerint. Supervenitque illico quidam Cassius quoque nomine, jussum se somnio affirmans immolare taurum Jovi. Capitolium Capuæ Idibus Martiis de coelo tactum est: item Romæ cella Palatini Atriensis. Nec defuerunt, qui conjectarent altero ostento periculum a custodibus domino portendi: altero, caedem rursus insignem, qualis eodem die facta quondam fuisset. Consulenti quoque de genitura sua, Sulla mathematicus certissimam necem appropinquare affirmavit. Monuerunt et Fortunæ Antiatinae, *ut a Cassio caveret*. Quæ causa ille Cassium Longinum Asiae tum proconsule[m] occidendum delegaverat, immemor, Chaeream Cassium nominari. Pridie quam periret,

nemi u dworu bydź czuli. Podburzył jeszcze więcej Kajus swoim postępkami ich nienawiść, twierdząc dobywszy miecza: że się sam gotów dobrowolnie zabić, jeżeli się im zdaje, że na to zasłużył, i stąd jednych przed drugimi obwiniać, i wasnić między sobą niepoprzestał. Zgodzono się tedy aby na wychodzącego Cesarza w południe z widowisk na Palatynie napaść; najpierwszym do tego podjął się Kassius Cherea (57.) pułkownik pretoryański roty, tym ochotniejszy, że go Kaligula już podstarzałego, przez wszelakie szyderstwa obelgą karmił, to lubieżnikiem, niewieściuchem przezywając, to przychodzącemu po hasło *Pryapa* lub *Wenerę* imiona dając, albo całującemu rękę z nieuczciwym kształtem i poruszeniem podając.

LVII. Poprzedziły liczne dziwy mającego się wykonać mordu. Posąg Jowisza który do Rzymu z Olimpij zdiąć i przenieść kazano, taki gwałtowny śmiech wydał, że od wstrzęśnionych machin rzemieślnicy pouciekali, a nadszedłszy natychmiast niejaki Kassiusz mówił, jakoby we śnie rozkaz odebrał, byka na ofiarę Jowiszowi zabić. — W Kapitol Kapuański (58.) uderzył piorun 15. Marca, i tegoż dnia w Rzymie, wpadł do sieni pałacu Cesarzkiego. Z jednego tego trafu rokowano, niebezpieczeństwo dla Cesarza od własnej jego straży, z drugiego, że jakieś zabójstwo znowu znaczne wypadnie, jakie się niegdyś w podobnym czasie przytrafiło. Także Astrolog Sylla radzącemu się Cesarzowi, pewną i bliską śmierć przepowiedział: toż wyrocznia w Ancjum przestrzegają, aby imienia Kassiusza unikał, i z te-

periret, somniavit consistere se in coelo juxta solium Jovis: impulsumque ab eo dextri pedis pollice, et in terras praecipitatum. Prodigiorum loco habitata sunt etiam, quae forte illo ipso die paullo prius acciderant. Sacrificans respersus est phoenicopteri sanguine. Et pantomimus Mnester tragoediam saltavit, quam olim Neoptolemus tragoedus ludis, quibus Rex Macedonum Philippus occisus est, egerat. Et quum in Laureolo inimo, in quo actor proripiens se ruina sanguinem vomit, plures secundarum certatim experimentum artis darent, cruore scena abundavit. Parabatur et in noctem spectaculum, quo argumenta inferorum per Aegyptios et Aethiopas explicarentur.

LVIII. Nono Kalendas Februarias hora quasi septima, cunctatus an ad prandium surgeret, marcente adhuc stomacho pridiani cibi onere, tandem suadentibus amicis egressus est. Quum in crypta, per quam transeundum erat, pueri nobiles ex Asia ad edendas in scena operas evocati praepararentur, ut eos inspiceret hortareturque, restitit. Ac nisi princeps gregis algere se diceret, redire ac repraesentare spectaculum voluit. Duplex dehinc fama est: alii tradunt alloquenti pueros a tergo Chaeream cervicem gladio caesim graviter percussisse, praemissa voce: *Hoc age*. Dehinc Cornelium Sabinum, alterum e conjuratis tribunum, ex adverso trajecisse pectus: alii, Sabinum, submota per consocios centuriones turba, signum more militiae petisse, et Cajo *Jovem* dante, Chaeream exclamasse, *Accipe iratum*, respi-

go to powodu dał rozkaz aby Kassiusza Longina Prokonsula w Azji zabito, zapomniawszy, że i Cherea toż imię nosił. Dniem wprzód sniło się Kaliguli, że stojącego w niebie przy tronie, Jowisz tak palcem od prawej nogi popchnął, że na ziemię zleciał. Inne także przypadki w sam dzień i mało co przed zgubą jego wydarzone brano za złe wrogi: jak naprzykład, że przy ofiarach krew z fenikoptera na Cesarza prysnęła; że Mnester w téj samej sztuce na teatrze tańcował, którą niegdyś grał Neoptolem aktor w dzień zabicia Filipa Macedońskiego króla; że na komedji pod tytułem *Laureolus*, (59.) gdzie aktor wrywając się z gruzów krwią się zboczył, gdy wielu i z drugich aktorów usilnie biegłość swą okazać chcieli, krwawą widzom sprawili scenę: a na noc następną przygotowywano widowisko piekło wyobrazać mające przez Maurów i Egipcyanów.

LVIII. Dnia tedy 22. Stycznia około godziny piérwszój, gdy namysłał się, czyli miał wstać na obiad lub nie, czując jeszcze pełny żołądek, za radą nakoniec przyjaciół swoich (60.) wstał i wyszedł. Że przypadało przechodzić przez krytą galeryę, kędy co przedniejsze pacholęta z Azji, przyzwane na następujące widowiska ćwiczyli się, zatrzymał się nieco przypatrując się i zachęcając onych: i byłby im kazał przy sobie jeszcze raz powtórzyć sztukę, gdyby był niezziębł najpiérwszy z nich aktor. Tu dwójkie wieści chodzą, jedni mówią, że rozmawiającego z pacholętami Cesarza z tyłu w kark Cherea mocno płałnął, zawoławszy: *To czyn*, gdy w tymże

razie Korneliusz Sabinus drugi pułkownik ze spi-

respicientique maxillam ictu discidissee. Jacentem contractisque membris clamitantem se vivere, ceteri vulneribus triginta confecerunt. Nam signum erat omnium, *Repete*. Quidam etiam per obscoena ferrum adegerunt. Ad primum tumultum lecticarii cum asseribus in auxilium occurrerunt: mox Germani corporis custodes, ac nonnullos ex percussoribus, quosdam etiam senatores innoxios, interemerunt.

LIX. Vixit annis XXIX.: imperavit triennio et decem mensibus diebusque octo. Cadaver ejus clam in hortos Lamianos asportatum, et tumultuario rogo semiambustum levi cespite obrutum est: postea per sorores ab exilio reversas erutum, crematum sepultumque. Satis constat, priusquam id fieret, hortorum custodes umbris inquietatos: in ea quoque domo, in qua occubuerit, nullam noctem sine aliquo terrore transactam, donec ipsa domus incendio consumpta sit. Periit una et uxor Caesonia, gladio a centurione confossa: et filia parieti illisa.

LX. Conditionem temporum illorum etiam per haec existimare quivis possit. Nam neque caede vulgata statim creditum est: fuitque suspicio, ab ipso Cajo famam caedis simulatam et emissam, ut eo pacto hominum erga se mentes deprehenderet.

Neque

skowych z przodu piersi przesył: inni twierdzą, że Sabinus, uprzątąwszy przez setników w znowie będących nacisk od boku Cesarskiego, gdy przystąpił po hasło, zwyczajem wojskowym, a Kajus dał *Jowisza*, krzyknął Cherea *Weź coś przeznaczone* i na to obracającego się Cesarza ciął w szczękę. Obalony na ziemię, gdy skurczywszy się wołał, iż żył, trzydziestu sztychami od reszty spiskowych domordowany został, gdyż wszystkich było hasło, *Powtórz*: niektórzy nawet w rodzajne członki trafiali. Przypadli na pierwszy rozruch tragarze lektyki jego z drągami, a nawet i Germańscy gwardyści na ratunek: (61.) ci niektórych z morderców jako też i kilku senatorów niewinnych trupem położyli.

LIX. Żył Kaligula lat dwadzieścia i dziewięć, panował lat trzy, miesiący dziewięć i dni ośm. Zniesiono trupa jego potajemnie do ogrodów Lamiańskich, gdzie na prędcie w pół spalonego lekko darnią przykryto, potym za powrotem sióstr jego z wygnania, dobywszy, spalono zwłoki i pogrzebiono. Dość jest wiadomo, że nim się to stało, dozorczy ogrodowi, od mury jego niespokojności doznawali; dom także w którym zabity, pełny był zawsze co noc strachów; póki się tylko niespalił. Tegoż samego czasu i żona Kaja Kaliguli Cezonia od jednego setnika przez miecz zginęła, a córka o ścianę rozbita.

LX. Łatwo wnieść każdy może nawet i z tego co to za czasy były, kiedy ani rozgłoszonéy zaraz wieści o zabójstwie wierzyć niechciano, rozumiejąc że Kajus, umyślnie fałszywą wiadomość puścił, dla wybadania względem siebie umysłów ludzkich, ani spisko-

Neque conjurati cuiquam imperium destinaverunt. Et senatus in asserenda libertate adeo consensit, ut Consules primo non in curiam, quia *Julia* vocabatur, sed in Capitolium convocarent. Quidam vero sententiae loco abolendam Caesarum memoriam ac diruenda templa censuerunt. Observatum autem notatumque est in primis, Caesares omnes, quibus *Caji* praenomen fuerit, ferro perisse, jam inde ab eo, qui *Cinnanis* temporibus sit occisus.

spiskowi nikogo do tronu niepopierali. Owszem tak dalece był już senat ku przywróceniu wolności skłoniony; iż Konsulowie nie na zwyczajnym miejscu w Pałacu, (przeto tylko iż go Juliuszowym zwanym,) radę zwołali; lecz na Kapitolu: kilku senatorów prawdziwie było tego zdania, aby pamięć Cezarów wygładzić na zawsze i kościoły ich rozrzucić. Uważano zaś i zanotowano zaraz, że wszyscy z Cezarów noszący imię Kaja, gwałtowną poginęli śmiercią, licząc jeszcze od owego co za czasów Cynny (62.) był zabity.

N O T Y

d o   ż y c i a   K a l i g u l i .

- (1.) **T**akie u starożytnych zamniemanie było, iż niemogło się spalić serce w tych ciałach, którzy umierali na kurcz żołądka, lub od zadanej trucizny. Pliniusz przytacza mowę Witeliusza przeciw Pizonowi oskarżonemu o otrucie, w której najwięcej tym dowodzi i jawnie się świadczy, iż serce Germanika Cezara dla trucizny w nim spalić się nie dało.
- (2.) Za bożki domowe *Lares* miani byli u dawnych mianowicie synowie Merkurego i Ninfy Larundy, lecz prócz tego pomnażali ich sobie do upodobania liczbę, wszystkie posągi małe lub wielkie, i wyobrażenia przodków swoich, zwłaszcza dziećmi jakimi znakomitych, byli takimi bożkami, i tyle ich gatunków, ile różnych spraw i obowiązków w życiu domowym, jak na przykład *Lares familiares, pracstites, viales, rurales, querquetulani, etc.* W każdym wystawionym nowym domu, nappierwéy tym bożkom ofiary sprawiano. Częstokroć słowo to *Lare* u dawnych brane było za same domy, bo ich stróżami i opiekunami nieustannie byli.
- (3.) Dawni monarchowie Perscy, i potem Królowie Partów tytuł ten Króla królów sobie nadawali, i tak od inszych tytułowani byli. Jeden król Partów tak zaczął list do Cesarza Konstancjusza pisząc: *Sapor Król Królów, pan firmamentu, brat słońca i księżycy, Konstancjuszowi bratu memu pozdrowienie.* Na te i tym podobne używane śnieszności patrząc Filozof, przyjaciel mądrości i prawdy, mógłby się spytać: do czego służą te wszystkie pompatyczne tytuły? Jeżeli one są przy potędze, to nicużyteczne, jeżeli bez potęgi, to są nizezeme.
- (4.) Tibur teraz *Tivoli* miasto we Włoszech w piękнім bardzo położeniu nad rzeką Teverone, która wielki i piękny tam nagły spadek robi: leży o mil franc. siedm od Rzymu, i zachowuje w sobie do dziś dnia wiele pięknych szczątków budowlów starożytnych.

(5.) To

- (5.) To jest gdzie Mozella do Renu wpada pod miastem terażniejszym *Coblenz*.
- (6.) Obuwie to żołnierskie *Caliga* zwało się, z podeszwą grubą ćwieczkami podbitą, nogę zwierchu mało co okrywało. Starożytni Pisarze prostych żołdaków od tego obuwia często *Caligae* nazywają.
- (7.) Gdyż akt podobny braci jego Nerona i Druza obchodził *Tiberiusz* Cesarz publicznie i uroczyście, i ludowi podarunek w pieniądzech i żywności rozdał.
- (8.) Alluzya do owéy bajeczney historyi, iż jak *Faeton* źle kierując wozem słonecznym kulę ziemską spalił, tak i *Kajus Kaligula* rządem swoim państwo. *Pliniusz* w ks. 7. mówi jeszcze dosadniey, że obie *Agryppiny* (matka *Kaja*, i matka późniey panującego *Nerona*), pożogi rodzaju ludzkiego porodziły. *Utrasque Agrippinas Cajum et Domitium Neronem principes, totidem faces generis humani genuisse.*
- (9.) *Super fausta nomina*, jakie przezwiska nadawane mieli obywatela zrazu w Rzeczypospolitey wielkimi dziełami znakomici, a późniey Cesarze, jako to: *Pompejus magnus, Sylla felix, Antonius pius, Trajanus pater patriae*, lecz to ostatnie oycy oyczyzny wyższe nad wszystkie nadęte tytuły, wieleż kroć spoddłone było od pochlebstwa szafującego nim dla nikczemników i złoczyńców?
- (10.) To jest *Druza* syna, nazywającego się *Tiberius Gemellus*, który był jeszcze w ów czas niedorosły, *praetextatus adhuc*, i sukni męzkiey jeszcze niewłożył.
- (11.) Jako to *Afranius* i *Potitus* o których nam zagorzalcach świadczy *Dion* w ks. 53. Albowiem starożytni byli tego mniemania, iż można było zgubą swoją odkupić życie ukochaney jakiey osoby. Czy to przeszło przez tradycyą jakową, czy z wniosków wyobrażenia o nieśmiertelności duszy, dosyć że podobne zamniemania w skutkach swoich dały się widzieć na wyspach *Kanaryjskich*, i *Archipelagu Indyjskim* podług wiadomości przesłanych nam od różnych podróżników.
- (12.) O wyspie *Pandatarji* patrz w notach poprzedzających książki, *Poncy* zaś wyspa leży przy brzegach Królestwa *Neapolitańskiego* prowincyi *Terra di Lavoro* blisko oduogi *Gaetańskiej*.

- (13.) Naczelnik albo xiążę młodzi, *Princeps juventutis* nazywany był ten za czasów rzeczypospolitéy, którego Cenzor, podczas pięcioletniego popisu pierwszego mianował z rycerzów *equites*. Odmieniano go co pięć lat. Za Cesarzów którzy sobie przywłaszczyli mianowanie na ten stopień, dawany był ten tytuł następcom, albo naybliższym krewnym cesarskim. On pierwszeństwo trzymał między młodzieżą Rzymską, pierwszy szedł na jéy czele pod czas świąt publicznych, i cyrkowych igrzysk, on hetmanił nad rotami młodzi wchodzącemi w publiczne goniłwy.
- (14.) Ten ostatni osobliwie był znajomy w Rzymie z pióra swego złośliwego, którym historią swoją pisał, czym tyle sobie głównych sprawił nieprzyjaciół, iż go Senat na wyspę Kretę, potym i dalej przez dekret wygnął: znajdziesz o nim w Tacycie księdze czwartéy dziejów rocznych §. 21.
- (15.) Za rządów bowiem republikanckich trzy były dekurye czyli dziesiątki sędziów, August czwartą przydał, a Kaligula piątą, czyli dziesięciu jeszcze przydał sędziów.
- (16.) W texcie jest *clypeus aureus* tarcza złota, lecz to położone jest w znaczeniu za *clypeata imago*, to jest tarcza z wizerunkiem cesarskim; było bowiem w zwyczaju u Rzymian wyrabiać na tarczach pozłacanych twarze sławnych ludzi i Cesarzów.
- (17.) *Palilia* wzięły imię od bogini pasterskiéy *Pales* na któręy cześć z wielką uroczystością te święta odprawowano: przy obrzędach różnych nabożnych, i oczyszczaniu tak ludu jak i trzód bydła, obchodzono pamiątkę założenia Rzymu w dzień 20. Kwietnia, w którym mniemano że początek to miasto wzięło.
- (18.) Taka suknia nazywała się *toga forensis* któręy wychodząc z domu używali, dla różnicy od sukni prostéy w domu używanéy *toga domestica*.
- (19.) Tak się ten dom niegdyś w Rzymie nazywał, co się potwierdza i z wynalezionego dawnego napisu na jednym kamieniu w słowach: *Simphoro Tesserario Ser. Caesaris de Domo Gelotiana*.
- (20.) Milet miasto dawne leżało w Azji mniejszëy w Karyi, gdzie był zbudowany kościół Apollinowi Didymeem przezwanemu.

- (21.) Świątynia Jowisza łacińskiego *Jovis Iatialis* była na górze Albańskiej, wystawiona jeszcze od Tarkwiniusza pysznego, tam Konsulowie przy wstępie urzędu swego, nayıpierwéy ofiary zwykli byli czynić. A że Jowisz ten był w wielkiém uszanowaniu, więc przez pochlebstwo i Kaligulę tém inniém przezwali.
- (22.) Wylicza tu Swetoniusz różne ptaki *phaenicopteri, pavones, tetraones, numidicae, meleagrides, phasianae*; fenikoptery był rodzaj pawiów, przez piękność piór swoich do bajecznego ptaka fenixa mający mieć podobieństwo: *tetraones* podług opisania Pana Bomare w dykcyonarzu historyi naturalnéy, wychodzi na nasze cietrzewie, które on *tetrao seu uro gallus minor* nazywa, a że ptaki te nayıwięcéy w krajach północnych widzieć się dają, ztąd w Rzymie tym szacowniejsze były: *numidici* i *meleagridi* podług opisania Pliniusza i Kolumelli ptaki w Afryce lęgnaće się czyli kury afrykańskie, niektóre wielkością do naszych się głuszców zbliżające.
- (23.) Przymawiał jéy chytróść i podstępę, tym epitelem, z czego podobnie Ulisses u Greków był znany.
- (24.) Jest w texcie wyraz *infra se collocabat*, co podług oby-czaju stołów Rzymskich miejsce piérwsze znaczyło, a żona jego własná poślednicysze zabierała. Nie od rzeczy tu będzie namienić choć po części, jakim trybem stoły u dawnych bywali. U Rzymian nie mówiąc o rzemieślnikach i prostym gminie, obywatele bawiący się sprawami rzeczypospolitéy raz tylko w wieczór jadalı, to jest po naszéy czwartéy godzinie, rano tylko lekki brali bardzo positek co się *prandium* albo *gustus* u nich zwało. Z Azyi i Grecyi przejęli zwyczaj leżenia u stołów swoich, bo zrazu na ławkach około stołu siadali. Łoża do jądania stawiano z trzech stron stołu, czwartą wolną do noszenia potraw zostawiano. Nigdy tych łózek więcéy nie było nad trzy, ztąd to izba stołowa *triclinium* się nazywała, na każdym łóžku zwyczajnie trzy osoby, czasem cztery się mieściło, rzadko pięć. Kładziono się na tych łóžach na lewym boku i ręce lewéy troché się wspierając, tak że wyższa część ciała była wyżéy, i opierała się na poduszkach, a część niższa leżała na dalszym lożu, idąc po za plecy

plecy tego, który drugie trzymał miejsce. Ten który na łożku trzymał drugie miejsce, miał głowę swoją na przeciwko piersi pierwszego, podobnież leżał trzeci względem drugiego. Leżenie takowe u stołów tym było u nich stosowniejsze, iż zwyczaj mieli zaraz prosto z łaźni po kąpieli do stołu się udawać, dla tego i łaźienki zwykle po wielkich domach były tuż przy stołowej izbie. Gospodarz na średnim łożku średnie brał miejsce, z którego mu i wszystko widzieć, i rozkazy dawać, i do gości mówić łatwiej było. Pierwsze miejsce było na średnim łożu gdzie najpierwsza osoba zalegała, nazywano go Konsularnym, bo go zwykle Konsul, lub jaki urzędnik zaproszony zajmował. Miejsce drugie poniżej Gospodarza było dla jego żony; rzymskie albowiem damy znajdowały się przy bankietach z mężami swemi, czego w Grecyi nie miały w używaniu i dopiero ku końcowi stołu odchodziły do siebie. Stoły u Rzymian jak zrazu były arcyoszczędne i skromne, tak potem za wprowadzonymi zbytkami z Grecyi i Azji, do niezmiernego zbytku i wymyślności przeszły. Zastawiano po kilka razy stoły piramidami z ptastwa i zwierzyń rzadkich z dalekich krain sprowadzanych, jako to pawiów, żórawiów maltańskich, słowików, drozdów etc. pulmiskami samych muzgów, wątróbek lub jęczyczków z ryb lub ptaków zamorskich najdroższych: naywyborniejsze wina zaprawiali perfumami, a prócz potraw i win biesiady ich były pełne inszych roskoszy. Zapachy i wodki lane na stołowników, albo palone w bliżkich izbach dla woni, śpiewanie, granie, skoki, mnóstwo wykwiśnię ubranych sług, należały do przepychu bankietów. Czasem wspaniałość gospodarza zachodziła, aż do rozdawania drogich podarunków zaproszonym gościom. O zbytkach takowych stołów mianowicie za Cesarzów w Rzymie, nie tylko tu w naszym autorze doczytamy się poniżej, ale i w inszych wielu dawnych pisarzach znajdujemy ślady pokazujące do jakiego stopnia prywatni obywatele rzymscy Lukullus, Mecenas, etc. owi bogacze i panowie świata, posunęli zbytki w wygodach życia i bankietach swoich.

(25.) To jest na wzór Romula, który pod czas porwania Sabineek przez Rzymian wybrał sobie za żonę Hersilię, lub jak August

- Cesarz, który Liwię wziął sobie, od męża jęj pierwszego Tyberjusza Klaudiusza Nerona odebrawszy nawet ciężarną.
- (26.) Wyrazy w texcie *modo ad pluteum modo ad pedes* różnicę boków łóżka czynią. U dawnych łóżka do spania zawsze przy ścianie stawiano, strona łóżka od ściany nazywała się *pluteus* i była przeznaczona dla żon, druga zaś strona przeciwna gulzie mąż się kładł *sponda*. U łóżów zaś do stołów ich używanych strony te czyli boki przeciwnie nazywano, bo ten bok łóżka był *sponda* co przy stole był bliższy.
- (27.) Swetoniusz żyjący już za Adriana Cesarza, i insi pisarze i autorowie za późniejszych jeszcze czasów, urząd Konsulów póki tylko trwał, za najwyższy w Państwie uważali. Lubo tytuł ten od dawna czczy i bezwładny, już prawie i cienia starożytnéj powagi swéj nie miał, kiedy cała władza i powaga do Cesarzów przeszła; atoli mimo tego nazwyczajenie odwieczne samemu tytułowi Konsulów zawsze niejakié pierwszeństwo nadawało.
- (28.) Tu jest ciemny textu sens, gdzie mówi że Kaligula kazał umyślnie wcześniéj czy igrzyska zaczynać, czy przed igrzyskami rozdawać jakie podarunki, albowiem w tych słowach *decimas maturius dabat*, domyślają się przypisniéj opuszczonego słowa *tesseras* albo *sportulas*, insi tak poprawują że powinno być *tesseras decima maturius dabat*. Może to byćdź wszystko, bo często w dawnych rękopismach klasycznych autorów przed wynalezieniem druku, wiele się znajduje podmienianych, poopuszczonych, lub między sobą niezgodnych słów przez dawnych przepisników w texta powiękskanych, ja tu w tym miejscu tłumaczenia mego, poszłem za najprostszą jasnością sensu.
- (29.) Nazywa Swetoniusz tu takich szermierzy *gladiatores peggmares*, musi byćdź od machin wielkich drewnianych *pegmata* których używano na teatrach i widowiskach, do wystawiania spuszcających się z góry bożków, lub z dołu pokazujących się ciemów i furjów, albo staczających potyczki wysiekaczów teatralnych, na tychże tam machinach.
- (30.) Dion wymienia tych podłych pochlebców, którym tak srogo się wyplacił Kaligula; to jest jeden *Atanius Secundus* drugi *Aufranius Potitus*.

(31.) Seneka w księdze zgiey swojéy o gniewie, maluje nam do-
 sadniéy to zdarzenie nieszczéśliwe. *Cajus Caesar Caligula*
Pastoris splendidi equitis Romani filium cum in custodia
habuisset, rogante patre ut salutem sibi filii concederet etc.
 „Cesarz Kaligula urażony na syna Pastora, jednego z prze-
 „dnieyszéy szlachty Rzymskiéy, za to, że się kochał w ochę-
 „dostwie i trefionych włosach, skazał go do więzienia. Wsta-
 „wił się za synem oyciec prosząc aby mu życie darował.
 „Lecz Cesarz właśnie jakby o zapomnianéy kaźni jego ostrze-
 „żony, kazał go na plac na śmierć wywieść, a oycę tegoż dnia
 „niby z ludzkości na ucztę zaprosić. Przybył Pastor bez nay-
 „mnieyszéy na twarzy odmiany. Przepił do niego Cesarz dość
 „sporym puharem, wypił Pastor wesoło chociaż to go tak
 „obchodziło jakby krew pił syna. Postął maści wonnéy, i
 „kwieciste wieńce kazawszy uważać, jak je przyymie. Przyjął
 „wszystko wesołą twarzą, spełniał puhary, jakich przy rodzi-
 „nach spełniać ledwo by przystało. Ani zapłakał ani nay-
 „mnieyszym znakiem żalóść swą ukazał. Pytasz się czemu?
 „miał jeszcze drugiego syna.“ . . . . . O jak to pięknie za-
 kończył Seneka!

(32.) Był to Skrybonius Prokulus senator poważny rzymski.

(33.) Antycyrra miasto greckie w Focydzie, i tegoż nazwiska wy-
 spa w zatoce morskiéy Maliackiéy. W tamtéy to stronie nay-
 obficy ziele *Elleborum* rosło.

(34.) Zioła te wymienione są w Swetoniuszu pod nazwiskiem
Elleborum szaléy, które u dawnych narodów w wielkim sza-
 cunku i używaniu było. Dwa są główniejsze tego ziela ga-
 tunki, *Helleborus albus* czyli *Veratrum* i *Helleborus niger*
silvestris, etiam hyeme virens, ten ostatni czarny naywięcéy
 był używany; wyciąg z korzonków jego gorzkich lub proszek
 zrobiony, był lekarstwem laxującym, używanym od lekarzy
 dawnych na różne choroby, a mianowicie, na manię, puchlinę,
 podagrę etc., był używany także i powierzchownie na insze
 choroby zewnętrzne, o czym ciekawszego odsyła się do Dyk-
 cyonarza Roślinnego lub Lekarskiego pod tym artykułem.

(35.) Zart to był tyraną tego w allozji do krainy Gallogrecyą
 nazwanéy w śród Azyi lężący, a zamięszkaléy od szczątków

zabie-

zabiegłych aż tam Greków i Gallów dawnych pod wodzem Brennem niegdys Grecyą pustoszących, gdzie się te dwa narody z sobą pomieszawszy kraj ów zaludnili.

- (36.) Siatnicy *Retiarii* tak się nazywali ci, co na igrzyskach wysiekackich bijąc się w jednę rękę potrojne widły żelazne mieli, w drugiey sieć do zarzucania i chwytania nią przeciwników swoich, którzy się zwali *secutores* z mieczem krótkim i tarczą w szyszaku nacierających: albo potykali się z Mirmillonami, czyli raczcy Mormillonami tak nazwanemi, iż na szyszaku nosili rybę morską *Mormyris*, uzbrojonomi małą okrągłą tarczą, i pałaszem krótkim a naksztalt kosi krzywym, z któremi ścierając się siatnicy przyspiewywali piosneczkę: *Non te peto piscem peto, cur me fugis Galle?* — Nie od rzeczy tu będzie dla wiadomości obszerniejszey, i dla niewyszczególniania częstego w notach poniżey powiedzieć co o różnych gatunkach wysiekaczów *Gladiatorum*. Początek tych bitw krwawych wysiekackich pochodzi od starożytnego zwyczaju Etrusków, zabijania na ofiarę bohaterom i rycerzom na wojnie poległym brańców wojennych. Zamiast zarzynania ich kazano im samym między sobą się wysiekać. Stąd potem wyprawiano takowe bitwy na obrządkach żałobnych po zmarłych znakomitych ludziach, którzy nawet przez testament czasem je nakazywali. Późniéj poczęto je dla rozrywki saméj ludu wyprawować, i dopiero w roku Rzymu 488. igrzyska wysiekackie pierwszy raz na widok publiczny ludowi były wystawione. Z czasem do tego zhytku z niemi przyszło, iż niebyło żadney uroczystości, żadney wielkiey uczty, gdziehy się szermierze niepotykali. Zrazu wyprawianie ich należało do Edylów, potem do Kwestorów, na prowincyach do Prokonsulów, nakoniec w Rzymie naylicznieysze za Cesarzów dały się widzieć, na amfiteatrach, w cyrku, na placach publicznych, kiedy Juliusz Cezar stawił ich na różnych widokach trzysta dwadzieścia par, kiedy Otton zebrał takich wysiekaczów na wojnę przeciw Witeliuszowi dwa tysiące, kiedy przy coraz więkšemu upodobaniu w nich ludu, namnożyło się mnóstwo szkół, gdzie od młodości wychowano, uczono, umyślnemi pokarmami tuczono, i zaprawiano przeznaczonych szermierzów do walk tych krwawych; tak dalece

dalece, że na zapobieżenie temu wzrastającemu zbytowi, wyrzynania się często na śmierć ludzi, obrażania obyczajów nagością publiczną owych szermierzy, wchodzenia do tych publicznych zapasek już nietylko z gmiu pospolitego, ale z szlacheckiego stanu mężów, a nawet i kobiet, musiano prawa ograniczające i wstrzymujące ten zbytek poustanawiać. Nakoniec krwawy ten zwyczaj przez 600 lat trwając zakazany od Konstantyna wielkiego ustał ze wszystkim za Honoryusza Cesarza. Wiele gatunków było wysiekaczów, którzy albo od oręża którym się potykali, albo od okoliczności z której te widowiska dawano, albo od miejsca igrzysk imię brali: i tak prócz wyżey tu w téy nocie wspomnianych, w nocie 9 księgi 5. i w nocie 29 księgi 4. nazywali się jeszcze *Thraces*, którzy uzbrojeni byli kształtem ludu Trackiego: *Samnites*, od podobieństwa oręża Samnitów, *Hoplomachi* od puklerza po grecku *hoplos* używanego od nich, tudzież pasa rycerskiego *balthem* i szyszaka czubatego, *Bustuarii* od *bustum* stosu pogrzebowego, co się na pogrzebach potykali: *Essedarii* bili się z woza *ex essedo* obyczajem Brytannów i Gallów: *Andabatae* z koni potykający się z oczyma zawiązanemi: *Dimacheri* dwoma mieczami się brouiący: *Laquerarii* mieli postronek na rękę z zadzierzgiem na uduszenie. *Catervarii* którzy się gromadami bili: *Xistici* od miejsca drzewami cień robiącemi obsadzonego i krytego po grecku *xistus* zowiącego się. Prócz tych byli jeszcze *Supposititii* których na miejsce zabitych lub zmordowanych stawiano *supponebantur*: Dworscy skarbowi *Fiscales* albo *Caesariani Aulici*: tudzież *Meridiani* co się około południa z drapieżnemi zwierzętami potykali. *Hordearii*, których dla mocy, i ciała nabrania jęczmieniem karmiono. *Crupellares* co żelaznym pancerzem okryci byli. *Bestiarii* co przeciw dzikim zwierzom na widowiskach czasem z własnéy woli, a częściej z wyroku sędziów wystawiani byli: nakoniec *Postulatitii* o których lud z upodobania w nich szczególnie prosił.

(57.) Kapłan starszy przy kościele tym Dyany miał szczególniejszy śmieszny tytuł *Rex Nemorensis* Król gajowy od otaczających ów kościół pięknych gajów. Zdaje się że musiano nadawać owe starszeństwo temu, który się silniey o nie wybił z orężem w rękę.

(58.) Zda-

- (38.) Zdało mi się przystoyniedy tu obeysć się bez tłumaczenia wyrazów textu oryginalnego *paulo post recentibus adhuc lasciviae notis reversus vel laudabat palam, vel vituperabat, singula enumerans bona malvave corporis atque concubitus.*
- (39.) Seneka w księdze o pocieszeniu do Helwii tak namienia o tych zbytkach. „Kaligula, którego że tak rzeknę, przyrodzenie na „to jedynie wydało, żeby pokazał, aż dokąd w największym „szczęściu rozpusta zapędzić się może, dziesięć milionów „stercyówi jednej dnia przejadł: a w tym zażywszy wszy- „stkich przemysłów, ledwo nakoniec potrafił daninę prowincyi „w jednę wieczery strawić.“ *Z tłumaczenia uczonego męża Jozefa Hrabi Ossolińskiego.*
- (40.) Ogromna ta summa zostawionych skarbów od Tyberiusza Cesarza wyrachowana jest w tłumaczeniu Tacyty przez X. Naruszewicza na nasze pieniądze na 50,027,207 czerw. Złt.
- (41.) Często użyty był ten sposób od Rzymian dla uniknienia srogięty lub publiczney kary. Otwierali sobie żyły, lub w nagłości truciznę brali, gdyż u nich kary żadney na samoboystwa prawa nie nosły. Owszem sekta stoików utrzymująca zdanie, iż śmierć dobrowolna przy rozumie jest godziwą, samoboystwa pomnożyła: jakoż ów sławny filozof Seneka, niż sam sobie za panowania Nerona kazał żyły otworzyć, w księdze swojej o gniewie tak stoicyzm swój wyjawia, pisząc: „Pytasz się więc jaka do wolności droga? każda w ciebie twoim żyła: jasna rzecz że jednym razem lancetu bezpieczeństwa „sobie zrobisz, i drogę do wolności sobie otworzysz.“ Wszelako insi zawołani filozofowie, Sokrates u Platona w Fedonie, Aristoteles w Etyce, Pytagoras, Cycero, inaczej o tym rozumieli. Pod Cezarami którzy swe panowanie najniegodziwszymi sposobami starali się ukrzepić, często ręka samokacka uprzedzała na sobie okrucieństwa panujących tyranów. Atoż pod Antonim Cesarzem, za Konsulatu dwóch Asprów postanowiono aby samoboyców dobra były konfiskowane, którzyby poczuwając się do popełnioney i doniesioney zbrodni dekret śmiercią uprzedzili.
- (42.) A tak trzynastu tych drabów musiał ów bogacz za sto dwanaście tysięcy czerw. Złt. na nasze pieniądze licząc, kupić.

- (43.) Mewania kray, którego dziś część Umbryi we Włoszech zastępuje, a przez który mała rzeczka Klitumn niedaleko Spoletu płynie.
- (44.) Nazywa ich Swetoniusz *Speculatores*, tych w różnym znaczeniu używali Rzymianie, często nic innego niebyli tylko szpiegi wojskowe, czasem powinność katów odbywali zabijając dekretowanych, niekiedy na posyłki różne z listami i raportami od wodzów używani bywali, w wojsku rzymskim w ogóle był z nich złożony oddział pewnego gatunku żołnierzy, a oręż ich zwyczajna była kopija krótka.
- (45.) W Świątyni Marsa bowiem podług ustawy Augusta Cesarza Senat powinien się być naradzać w rzeczach wojennych i w oznaczaniu tryumfów.
- (46.) Autor korony te nazywa *exploratorias* czy to że dawane były za podejście lub wyszpiegowanie nieprzyjaciół, czy też jak się insi domyślają od błyszczących się gwiazd na tarczach i szyszakach owych rycerzy. O gatunkach i nazwiskach rozmaitych rozdawanych koron u Rzymian, patrz wyżej notę 28 w księdze 2.
- (47.) Wieża ta czyli latarnia morska była wystawiona nad brzegiem morza, pod miastem dawnym *Gessoriacum* gdzie dziś *Boulogne* nad ciasniną Kaletańską leży, ale z wiekami od wody podmyta w nurtach morskich bez śladu pogrążona została.
- (48.) To jest na owacyi, o której jaką miała różnicę między wielkim tryumfem mówiło się w nocie 25 księgi 2.
- (49.) Etna góra na wyspie Sycylii ogień wybuchająca, wierzech jej popiołem i żużłami zasypany, lecz ku spodowi lasy, winnice, i grunt urodzajny mająca.
- (50.) Messana teraz *Messina* dawne, wielkie i piękne portowe miasto w Sycylii przeciw brzegom Królestwa Neapolitańskiego leżące, nad ciasniną morską Messyńską, niegdyś do osmdziesiąt tysięcy ludności liczyło, teraz nieludne, a strasznym trzęsieniem ziemi: za naszych czasów w roku 1782 w budowlach swoich pięknych i starożytnych mocno zrujnowane.
- (51.) Obuwie u dawnych używane, mianowicie u wojskowych, dla tego *speculatoria caliga* je zowie, gdyż z lekkości i mocy swęj stanowi temu bardzo było przydatne.

- (52.) Jest w texcie *secunda vigilia accitos* co wypada podług nas około północy, trzeba albowiem wiedzieć że Rzymianie mieli zwyczaj noc na cztery podziały *vigilias* dzielić, a każła po trzy godziny, zaczynając rachować od godziny naszéj szóstéj wieczornéj do szóstéj rannéj.
- (53.) Musiało to bydź na Cesarskim pałacowym teatrze, gdyż wyraz w oryginale dołożony *super pulpitum*, domyślać się tego może. *Pulpitum* była u dawnych część teatru, czyli miejsce niższe od sceny a wyższe od orkiestry, skąd w niektórych komedjach aktorowie role swoje deklamowali.
- (54.) *Tibiarum et scabellorum crepitu Tibiae* surmy czyli rogi wielkie do trąbienia, *Scabelli* zaś pedały, to jest narzędzie głos wydające które sobie pod podeszwy przywiązywano, za naciśnięciem do taktu nogą, zrobione z drewna i skóry nakształt miecha składające się, słowem wiele mające podobieństwo do naszych teraz kukawek drwienianych dla dzieci przedawanych. Zazwyczaj ten co nogami naciskając pedały te głosy wypuszczał, w ręku miał jeszcze insze narzędzie muzyczne, lub talerze miedziane któremi do taktu brząkał.
- (55.) Zwyczaj był u Rzymian przy wielkich bankietach podarunki dawać, co nazywali *apophoreta*, osobliwie pod czas świąt Saturnaliów. Zrazu były tylko koszyki z owocami wyborneimi, później w czasach zbytków droższe rzeczy rozdarowywano, za Cesarzów pieniędzmi gotowemi na to szafowano. Lampridius opisuje nam w życiu Heliogabala, że Cesarz ten na takie *apophoreta* przy ucztach rozdarowywał trzebienie, powozy, konie jezdne, muły, i tysiące w złocie i srebrze.
- (56.) Byli to ci dwa Kassiusz Cherea i Korneli Sabinus.
- (57.) Ten Cherea musiał to bydź z owych dusz, którzy tam widzą chwałę tylko, gdzie gmin same niebezpieczeństwo upatruje. Kiedy już raz spiszek ułożony został, cały się wykonaniem jego zaprzętnął, najmniejsza zwłoka była dla niego męka, obawiał się żeby mu się zaszczyt zamordowania tyrana niewymknął. *Móy przyjacielu*, rzekł do spółnika, *Kaligula jedzie do Alexandryi, ktokolwiek go tam pewnie zabije, i jakążbyśmy się hańbą okryli, gdyby zginął nie z rąk naszych?* Spiszek się udał, i potwora co pragnęła żeby lud

- rzymski jedną tylko miał głowę, doznała nakoniec że nie jedną miał i rękę.
- (58.) Nie tylko w jednym Rzymie był Kapitol, ale i w inszych miastach, tak że nakoniec zdaje się iż wszystkim w miastach zamkom, czyli jak po naszymu dzisiaj cytadellom to imię dawni dawali.
- 59.) Komentatorowie tak tłumaczą ten wyraz *Laureolus mimus*, że to miał być wytykany umyślnie bałwan, w postaci uwieńczonego łotra do krzyża przywiązany, którego potem rozszarpywał niedziedz na scenie, i że z tego powodu sztuka grana miała ten tytuł.
- (60.) Ci co go radą swoją skłonili do wyjścia tego dnia, a byli w porozumieniu ze spiskowymi, bojąc się aby okazała nieusza, bo już wiedzieli że Cherea czeka, nazywali się Asprenat i Minucyan.
- (61.) Najpierwsi z wojskowych bowiem (jak Józef Flawiusz opisuje) Germani, którzy straż przy boku Cesarskim zawsze u Kaliguli trzymali, jako najbliżsi dowiedzieli się o zabiciu jego. A że dobrze od niego płatni, wygodnie karmieni, więc z tych powodów a nie z cnot jego przywiązani, chłopcy silni, w gniewie popędliwi, na pierwszy impet niebezpieczeństwa stawić się przywykli, z gniewu i z żalu po stracie swego boynego Pana, wielu w pierwszym zapędzie swoim winnych i niewinnych w tedy trupem położyli. Zabity Asprenat ze spiskowych, lecz i o niczym niewiedzących kilku senatorów przypadkiem będących, jako to Norban i Antejus od Germanów natrafieni i zamordowani zostali.
- (62.) To jest w czasie buntów Cynny, proskrypcyów za Mariusza i wielkić rzezi w Rzymie roku 666, od założenia Rzymu o czym doczytać się łatwo w dziejach Rzymskich.

Uwagi nad życiem Kaliguli.

Kaligula jest jedną z potwór nawięcey hańbiących przyrodzenie ludzkie; tym obrzydliwszą, że będąc wezwany na tron cesarski głosami ludu, okazał przy wstąpieniu swoim powierzchowność wszystkich cnót uymujących serca ludzkie, a potem wydał na jaw z bezczelnością naybezwestdliwszą, nayszkaradniejsze i nayohydliwsze przywary. W głupstwach i nierządach swoich tak zbytecznie przebierał miarę, że mu czasem szalenstwo przypisywano, co i słusznie zaiste, jeżeli się weźmie słowo to w obszerném znaczeniu, jak u tych co twierdzili niegdyś, że wszyscy źli niezdrowych są zmysłów, bo się oddalają od prawideł zdrowego rozumu: lecz postępowanie Kaliguli jakokołwiek pełne zdrożności było, więcey jeszcze dowodzi, zepsucie serca jego, niż skażenie umysłu.

Zdaje się, że na dworze Tyberjusza, i w szkole wykrętarzów dworskich go otaczających, stał się otrętwiałym, i stracił wszelkie uczucie na to wszystko co jest uczciwym i pięknym u ludzi moralnych. W złém tylko miał upodobanie, więcey był złośliwym niż głupim; i gromadząc w sobie nayprzeciwniejsze przywary, miał wszystkie te co Tyberjusz, a żadnego z jego przymiotów. Jeżeli tamten tak okrutnie nadużywał praw na zbrodnie obrażonego majestatu wymierzonych, aby wygubił sądownie tyle niewinnych ofiar podeyrzliwości swojej; to Kaligula daleko w tym uwinniejszy, trybem się ich wojskowym pozbywał. Jeżeli jeden zabierał po obywatelach majątnych bogate łupy przez niegodziwe testamenta; to drugi znosząc one podług upodobania, zagarniał po wszystkich spadkowe majątki. Nareszcie, chociaż szkaradne zbro-

dnie

dnie Kaliguli tak daleko zaszyły, że go wyzuły z życia, uzbrajając ręce własnej jego straży, i po śmierci jego podały myśl o wskrzeszeniu rzeczypospolitej, jednak, oraz tak zepsuły i spodliły lud rzymski, że przeniósł niewolę nad wolność. I to rzecz godna uwagi, ten szereg ciągły jednego po drugim poczwar okrutnych, co zasiadali tron cesarski, licząc od zgonu Augusta, aż do śmierci Domicjana; bo nieszczęściem niema prawie co liczyć panowanie dwuletnie tylko Tytusa, dostateczne na unieśmiertelnienie pamięci jego, ale bardzo krótkie na ustalenie szczęśliwości Rzymian. Wespazyan sam pomiędzy dziesięciu pierwszymi następcami Augusta prócz Tytusa zdaje się godnym panowania, a prócz tej korzyści, złączył i tę, że przez przydłuższy czas siedząc na tronie, mógł się przymiotami swemi stać użyteczniejszym Rzymianom. Podobną jest rzeczą iż najwyższe skażenie obyczajów, spodlenie umysłów, zbrodnie tak częste plamiące pałace Cesarskie, złe wychowanie młodych Cezarów przez niewolnicze lub wyzwolenicze prowadzone ręce, którym nadzieje tylu ludów powierzane były, i których najwięcej to obchodziło aby spodlić panów swoich dla łatwiejszego gnębienia pod niemi poddanych, przyłożyły się wiele, do rozwinięcia się i umocnienia złych skłonności z przyrodzenia w tych młodych monarchach, przytłumiły wszystkie iskierki cnoty, jakie mieć mogli, i zrobiły ich gorszemi niżby być mogli. Co bowiem za wychowanie naprzykład mógł mieć Kaligula przy boku Tyberyusza? Czego się można było spodziewać po młodym człowieku wzwyczajonym do lekceważenia krew ludzką, przez częste jej pod jego oczyma rozlewanie? zatwardziałym przez okrucieństwa, które w obliczu się jego działały, zepsutym przez takiego człeka jak Makron, co gotów przefrymarzyć i żonę i ostatnie chwile życia pana swego? Jakże się po tym wszystkim dziwić, tym szkaradnościom w panowaniu jego? Jakoż głupota Kaliguli była tak złączona z zjadłością tygrysa, iż pojąć trudno jak go cierpiano przez lat trzy nieokuwszy w łańcuchy, lub wcześnię niezgłodziwszy, i to najlepiej dowodzi niewolniczą lekliwością, którą despotyzm wpoił w senat, i która tyśiące mieczów utrzymywała po pałacach Cesarskich. Żołnierze sami musieli być tylko panami pod rządem tak głupiego szaleńca, niezającego ani prawa ani rozumu; i to obrzydliwe panowanie

byłoby

byłoby daleko dłużej trwało, gdyby przez ciąg zdrożności swoich Kaligula niebył obraził i niezagroził tym samym nawet co jego bezpieczeństwo stanowili. Nie w senacie to, któremu należało się z niego sprawiedliwość zrobić, uknował się spisek, ale w pałacu jego własnym między najbliższymi jego domownikami. Zaiste nigdy niebyła zřęczniejsza chwila do ożywienia wolności, jak po śmierci Kaliguli; bo pozostawał z całego domu Cezarów tylko niedołączny Klaudyusz ani było żadnego z możnych ludzi coby myślał o panowaniu. Gdyby senat zamiast długiego namyślenia się, kazał był zaraz opanować szlachcie bramy stolicy, i kazał je zamknąć przed pretoryanami nieco opodal obozującymi, gdyby potak śmiałym i pewnym kroku, zagrzał lud do wolności, i wysłał do Pretoryanów z warunkami uczciwymi, przekładając aby się szczęściu powszechnemu nieprzeciwili; jest wiele do podobieństwa, iż wtedy te kilka tysięcy żołnierzy, którzy ci tylko pragnęli obrać Cesarza, nie mieliby śmiałości Rzym obledz, ale raczyły połączyliby się byli ze spółobywatelami swemi. Ale Rzymianie niebyli już godni wolności: śmiałe żołnierstwo postępowało zgodnie i silnie, a senat bojaźliwie i niepewnie, i w ten czas to uyrzano owoc polityki Augusta, która poddając wojsko pod władzę bezpośrednią Cesarzów, wzwyczaiła ono inszemy nieuznawać władzy, i dała mu poznać, co za korzyść miało, zależąc od jednego tylko człeka raczemy, muszającego mu szafować łaski i nagrody, niżeli od grona urzędników, których umysł zawsze skłonniejszy do surowości, i którzy nieczują się bydź za nic nikomu obowiązani.

KONIEC TOMU PIERWSZEGO.

2044/7114m

37536/
12.

